

AGRICULTURAL
ECONOMICS
RESEARCH
INSTITUTE

Finland

Publications

LANTBRUKS-
EKONOMISKA
FORSKNINGS-
ANSTALTEN

Publikationer

Viljelijäperheiden moni- toimisuus suomalaisilla maatiloilla

Asko Peltola

JULKAISUJA 96

Viljelijäperheiden moni- toimisuus suomalaisilla maatiloilla

Asko Peltola

Summary: Pluriactivity of farm families in Finland

ESTITETÄÄN HELSINGIN YLIOPISTON
MAATALOUS-METSÄTIETEELLISEN
TIEDEKUNNAN SUOSTUMUKSELLA
JULKISESTI TARKASTETTAVAKSI
YLIOPISTON PÄÄRAKENNUKSEN SALISSA AUDITORIUM XII
PERJANTAINA, TOUKOKUUN 19. PÄIVÄNÄ 2000 KLO 13.

MAATALOUDEN TALOUDELLINEN TUTKIMUSLAITOS
AGRICULTURAL ECONOMICS RESEARCH INSTITUTE, FINLAND
PUBLICATIONS 96

ISBN 951-687-074-0

ISSN 0788-5393

Copyright

Maatalouden taloudellinen tutkimuslaitos

Kirjoittajat

Julkaisija

Maatalouden taloudellinen tutkimuslaitos, PL 3, 00411 Helsinki

<http://www.mttl.fi>

Jakelu ja myynti

Maatalouden taloudellinen tutkimuslaitos, PL 3, 00411 Helsinki

puh. (09) 504 471, telekopio (09) 563 1164

e-mail: teija.johansson-laitio@mttl.fi

Painatus

Vammalan Kirjapaino Oy 2000

Esipuhe

Tämä tutkimus on lähes vuosikymmenen kestäneen prosessin tulos. Sen synty-miseen ovat ehtineet vaikuttaa niin monet tahot, että kaikkien mainitseminen on tässä yhteydessä mahdotonta. Teen kuitenkin parhaani.

Kiinnostukseni maatalouspolitiikkaan virisi opiskeluaikana. Keskeisesti sii-hen vaikuttivat oppiaineen silloisen professorin, nykyisen kanslerin, Risto Iha-muotilan innostavat luennot. Tutkinnon suorittamisen jälkeen maatalouspoliittinen näkökulma alkoi vähitellen laajentua maaseutupoliittiseksi, maaseudun mieltämi-seksi muidenkin elinkeinojen kuin perustuotannon kautta. Tämä näkemys vah-vistui entisestään jatko-opiskelun myötä Yhdysvalloissa.

Maaseutupoliittikkaan perehtymisen ja samalla koko tämän tutkimuksen alulle-panemisen mahdollistivat Osuuspankkiryhmän Kyösti Haatajan Säätiön esitutki-mukseen myöntämät apurahat. Pitkä, loppupäästään tuntematon tie rupesi hahmot-tumaan.

Kun monitoimisuus alkoi kiteytyä väitöskirjani aiheeksi, haparoivia ideoitani olivat työstämässä todelliseksi tutkimukseksi dosentti Tapani Köppä, MTK:n edesmennyt toiminnanjohtaja Markku Nevala, ylijohtaja Jouko Sirén MTTL:sta ja maaseutuneuvos Eero Uusitalo MMM:stä. Parhaat kiitokseni heille heidän kannustavasta suhtautumisestaan jo työni alkuvaiheista asti. Tunnen surua siitä, että Markku Nevala ei koskaan saanut nähdä useiden rohkaisujensa tuloksia.

Tutkimustyöni käynnistymisestä sen loppumetreille saakka tutkimusjohtaja Maija Puurunen MTTL:sta on jaksanut auttaa minua eteenpäin toisinaan mahdot-tomiltakin näyttävien tehtävien edessä. Ja mitä pidemmälle väitöskirjani eteni, sitä ratkaisevammaksi muodostui professori Jukka Kolan rooli. Vuosien ajan hän innosti jatkamaan uurastusta, joka useasti oli jäää kesken. Kummankin tuki on ollut suuriarvoista.

Työni esitarkastajiksi lupautuivat professori Lauri Kettunen ja dosentti Tapani Köppä. Kiitän heitä parannusehdotuksista, joustavuudesta ja kannustavasta kritiikistä, joka auttoi huomattavasti jalostamaan lopputulosta.

Monet henkilöt MTTL:ssa ja muualla ovat auttaneet kiperissä paikoissa. Jyrki Aakkula ja Sari Forsman pelastivat monimuuttujamenetelmien viidakoista. Tiina Myllykangas-Suonto työsti kärsivällisesti kuvioita ja taulukoita. Jaana Ahlstedt ahkeroi taiton ennätysajassa. Englanniksi tekstit on kääntänyt asiantun-temuksella FM Jaana Kola. Kaikille heille ja monille muille akuuteissa ongelmissa auttaneille lämpimät kiitokset.

Tutkimuksen rahoitukseen olen saanut tukea mainitun Kyösti Haatajan Sää-tiön lisäksi Maaseutupoliittikan yhteistyöryhmältä, August Johannes ja Aino Tiuran maatalouden tutkimussäätiöltä sekä Helsingin yliopiston tutkimusmäärä-rahoista. Ilman näitä rahallisia avustuksia työni olisi jäänyt puolitiehen.

Eriytyisen tärkeää tutkimukseni toteutumisen kannalta oli, että pystyin tekemään sitä etätöinä kotonani, eteläpohjalaisella maaseudulla. Sekä MTTL:ssa että Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmässä osoitettiin tässä suhteessa avarakatseisuutta ja todellista maaseutupoliittista tahtoa. Olen voinut tukeutua MTTL:een niissäkin tutkimukseni vaiheissa, jolloin olen työskennellyt ilman tutkijarahoitusta, muiden tehtävieni ohessa. Erityiskiitos kuuluu MTTL:lle vielä siitä, että se on painattanut väitöskirjani omassa julkaisusarjassaan.

Monivuotisen prosessin aikana tämän tutkimuksen etenemistä ovat edistäneet myös monet muut tahot ja henkilöt, joista tässä mainittakoon edes muutamia. Suomen Maitolaiturikulttuuriseura on suonut inspiraatiota ja virkistäviä keitaita matkan varrelle. Tuottajajärjestöaktiivit eri puolilla Suomea ja erityisesti Etelä-Pohjanmaalla ovat auttaneet näkemään monitoimisuuden eri puolia. Ystävät kotikylällä ja kauempanakin ovat tarjonneet ideoita maatalous- ja maaseutupolitiikan käytännön yhteensovittamisesta. Kiitos kaikille tukijoille ja kannustajille. Olen onnellinen siitä, että olen myös itse saanut harjoittaa monitoimisuutta viljelyyn, tutkimustyön ja muiden aktiviteettien muodossa – vaikka se ei aina ole helppoa ollutkaan.

Vahvimmin tällä pitkällä taipaleella ovat myötäeläneet lähimpäni. He ovat myös joutuneet enimmästä luopumaan.

Kiitos teille, Lotta ja Miina, että olette kärsivällisesti jaksaneet isän sulkeutumista työhuoneeseensa paperipinojensa pariin vuosien ajan. Olette olleet paljossa tukena.

Rutistus sinulle, Aleksi, jolle monitoimisuus kapellimestarin ja traktorinkuljettajan ammattiyhdistelmänä on ollut selviö jo pienestä pitäen. Pidä kiinni unelmistasi.

Eniten minuun on vaikuttanut se ymmärrys ja kannustus, jota olen opinnoissani saanut puolisoiltani koko yhteisen elämämme ajan. Kiitos, Leena, tuestasi ja rakkaudestasi.

Tiistenjoen Suopeltolassa,
pääsiäisviikolla 2000

Asko Peltola

Viljelijäperheiden monitoimisuus suomalaisilla maatiloilla

Asko Peltola

Pluriactivity of farm families in Finland

Abstract. This study analyses pluriactivity among farm families in Finland. According to the definition used in the study, a farm household or farm family is pluriactive if part of the income of the farmer and/or spouse comes from outside the primary production practiced on the farm. Pluriactivity of farm families is on the increase. While the number of farms is falling rapidly, the proportional share of pluriactive farms is likely to grow.

The objective of the study is to find out the reasons for the increase in the pluriactivity of farm families in Finland, examine the opportunities for pluriactivity on Finnish farms and compile data on the extent and structure of off-farm income sources as well as the different aspects of pluriactivity. Pluriactivity of farms is examined from the perspective of both the farm family and society based on the research traditions of economics and sociology.

In the Finnish agricultural policy pluriactivity of farm families has largely been considered to cover on-farm activities only and the emphasis has been on full-time farming. In rural policy pluriactivity has played a more significant role. At the EU level, agricultural policy is also primarily directed at full-time farms, even if the significance of pluriactivity in promoting multi-functional European agriculture is more generally recognized.

Empirical data of the study collected from 940 farms and other statistical sources are mainly analyzed by cross-tabulation, related statistical tests and different multi-variate analysis methods. The farms included in the data are divided into two groups: 44% of the them are classified as full-time farms and 56% as pluriactive farms.

On about half of the full-time farms the entrepreneurs have never considered the acquisition of additional off-farm income. For the full-time farmers and spouses who have considered other employment the strongest motives for the search for additional income are economic reasons, higher wage level outside the farm and better pensions and social security. The most important factors influencing the willingness for additional sources of livelihood are the farm size, previous training or work experience and the need for variety from the farm work. The main obstacle to pluriactivity is the difficulty in finding suitable employment. It is also feared that farming might suffer from off-farm employment.

For pluriactive farms, the main reason for the search for additional earnings is the too low income from farm activities. Other factors leading to pluriactivity are the general uncertainty of primary production, better wages and social security in off-farm employment as well as the fact that there is not enough work on the farm.

Despite the income from other sources, not very many farms express any desire to give up the farm. The main reason for the continuation of farming is the significance of the income from agriculture and forestry in terms of the total livelihood of the farm family. Other important motives for staying on the farm are the value of land property, variety and closeness to nature, the possibility to produce one's own food, good environment for the children to grow up as well as conservation of one's roots and traditions.

Pluriactive farm families are in general quite satisfied with the strategy they had chosen. On nine out of ten farms off-farm employment is considered a good or quite good solution. The faith in the improvement of the economic situation of the farm family is stronger on pluriactive farms than on full-time farms. Four farmers out of five estimate that the share of off-farm income in the total livelihood will grow, and only one out of ten farmers regard pluriactivity as a negative phenomenon.

The study includes a summary in English.

Index words: farm income, farms, Finland, full-time farming, off-farm employment, part-time farming, pluriactivity

Sisällysluettelo

1. Johdanto	11
1.1. Taustaa maatilatalouksien monitoimistumiselle	12
1.2. Monitoimisuutta koskevan tutkimuksen tarve	13
1.3. Monitoimisuus maatalousekonomian tutkimuksessa	16
1.4. Tutkimuksen tavoitteet ja rakenne	18
2. Monitoimisuuden käsite	23
2.1. Käsitteen määrittely	24
2.2. Maatilojen muuhun ansiotoimintaan liittyvät käsitteet suomalaisissa tutkimuksissa	29
2.3. Maatilojen muun ansiotoiminnan luokittelu suomalaisissa tilastoissa	32
2.4. Maatilojen muuhun ansiotoimintaan liittyvät käsitteet muiden maiden tutkimuksissa	39
3. Monitoimistumisen prosessi teollistuneissa maissa	41
3.1. Monitoimistumiseen vaikuttavat tekijät	41
3.1.1. Muutokset yhteiskunnassa	42
3.1.2. Muutokset tuotannossa ja tuotantotekniikassa	44
3.1.3. Maatilaan liittyvät tekijät	45
3.1.4. Viljelijäperheeseen liittyvät tekijät	47
3.1.5. Muut tekijät	48
3.2. Monitoimisuus suomalaisissa maatilatalouksissa	49
3.2.1. Monitoimisuuden kehitysvaiheet ja merkitys eri aikoina	50
3.2.2. Maatilatalouden ulkopuolista ansiotoimintaa käsitellyt tutkimus Suomessa	52
3.2.3. Monitoimisuuden tarkastelutavat suomalaisessa tutkimuksessa	63
3.3. Monitoimisuus muissa maissa	65
4. Maatilatalouksien monitoimisuus yhteiskunnan näkökulmasta	71
4.1. Monitoimisuus maatalouspolitiikassa	72
4.2. Monitoimisuus maaseutupolitiikassa	78
4.3. Monitoimisuus Euroopan unionin maatalous- ja maaseutupolitiikassa	85

5. Kotitalouksien ajankäyttöteoria maatilatalouksien monitoimisuuden selittäjänä	87
5.1. Taloudellinen teoria kotitalouksien ajan allokoinnista	88
5.1.1. Keskeiset käsitteet: kotitalous ja perhe	88
5.1.2. Kotitalouksien ajankäyttöteorian kehittymisestä	89
5.2. Allokointiteorian näkökulma maatilatalouksien monitoimisuuteen ..	91
5.2.1. Tshajanovin käsite talonpoikaistaloudesta	91
5.2.2. Maatilatalouksien monitoimistumisen teoriasta	93
5.3. Monitoimisuusteorian arviointia	102
6. Monitoimistuminen tilan ja viljelijäperheen näkökulmasta	105
6.1. Monitoimisuutta koskevia hypoteeseja	105
6.2. Tutkimusaineisto	109
6.3. Maatila ja muut työt monitoimisilla tiloilla	112
6.3.1. Taustatietoja monitoimisuudesta	112
6.3.2. Motiivit muiden tulojen hankkimiseen	123
6.3.3. Motiivit tilalla pysymiseen ja viljelyn jatkamiseen	127
6.4. Sivutulosten hankinnan motiivit ja esteet päätoimisilla tiloilla	131
6.4.1. Päätoimisina pitäytyvien esteet ulkopuolisten ansioiden hankkimiselle	132
6.4.2. Lisäansiomotiivit muita töitä harkinneilla tiloilla	133
6.4.3. Esteet sivuansioihin muita töitä harkinneilla tiloilla	137
6.5. Tulevaisuudennäkymät pää- ja monitoimisilla tiloilla	142
6.5.1. Tilanpidon jatkuminen	143
6.5.2. Näkymät omalla tilalla ja elinkeinossa	145
6.5.3. Suhtautuminen monitoimisuuteen	147
6.6. Viljelijöiden omakohtaisia mielipiteitä monitoimisuudesta ja muista ansioista	152
6.6.1. Suhtautuminen ulkopuolisten tulojen hankintaan yleensä	153
6.6.2. Viljelijän omat kokemukset monitoimisuudesta	157
6.6.3. Sopivan sivuansio toiminnan laatu	158
6.6.4. Maatalouden ja maaseudun nykytila ja tulevaisuus	160
6.6.5. Kommentteja kyselystä	161
6.7. Monitoimisuutta koskevat hypoteesit suhteessa tutkimusaineistoon	161

7. Tilojen ryhmittely monimuuttujamenetelmien avulla	166
7.1. Asenneulottuvuuksien etsintä faktorianalyysillä	167
7.1.1. Faktorianalyysin perusteet	167
7.1.2. Faktorianalyysi sovellettuna tutkimusaineistoon	169
7.2. Monitoimisten maatilatalouksien ryhmittely ryhmittely- analyysillä	175
7.2.1. Ryhmittelyanalyysin perusteet	175
7.2.2. Ryhmittelyanalyysi sovellettuna tutkimusaineistoon	177
7.3. Ryhmien jatkokäsittely erotteluanalyysillä	178
7.3.1. Erotteluanalyysin perusteet	178
7.3.2. Erotteluanalyysin sovellukset	179
7.4. Monitoimisten maatilatalouksien strategiatyypit	181
7.4.1. Strategiatyyppien kuvailu	181
7.4.2. Ryhmien keskinäiset erot	182
7.4.3. Eräiden muiden tilaryhmien vertailu	190
8. Johtopäätökset ja tulosten tulkintaa	195
8.1. Pää- ja monitoimisuuden määrittelystä	196
8.2. Monitoimisuus yhteiskunnan näkökulmasta	198
8.3. Monitoimisuus viljelijäperheen näkökulmasta	200
8.4. Arvioita tulevasta kehityksestä	205
8.5. Aiheita jatkotutkimuksia varten	206
9. Yhteenveto	208
Kirjallisuus	218
Summary	239
Liitteet	250

1. Johdanto

Ulkopuolisten ansioiden hankkiminen maatilalle perinteisen maa- ja metsätaloustuotannon tulojen lisäksi ei ole ilmiönä uusi tai poikkeuksellinen. Esimerkkejä viljelijäperheiden muista tulolähteistä niin nykyään kuin historiassa löytyy runsaasti kaikista teollisuusmaista. Tosin ilmiöstä käytettävät määritelmät ja käsitteet vaihtelevat varsin paljon eri maissa ja eri ajanjaksoina.

Tässä tutkimuksessa maatilatalouden ulkopuolisia tuloja tarkastellaan *monitoimisuus*-käsitteen pohjalta. *Viljelijäperhe/maatilatalous* tulkitaan *monitoimiseksi*, jos *viljelijä tai puoliso tai kumpikin heistä hankkii toimeentuloa perinteisen maatilatalouden ulkopuolelta* eli muualta kuin maa- ja metsätalouteen kuuluvasta alkutuotannosta. Muu tulolähde voi sijaita tilalla tai sen ulkopuolella eikä sen tarvitse välttämättä olla yhteydessä perustuotantoon. Näin määriteltynä monitoimisuutta esiintyy enemmistöllä suomalaisista maataloista.

Tarve monitoimisen maatilatalouden nykyistä paremmalle hahmottamiselle on kasvanut 1990-luvulla. Tarkastelutapa ei ole enää vain tuotanto- tai maatalouspoliittinen, vaan aiheeseen kytkeytyy alue- ja maaseutupoliittisia näkökulmia. Huoli maaseudun väestöpohjan supistumisesta on edesauttanut uusien ratkaisujen hyväksymistä maatalojen toimeentulorakenteessa; useissa tapauksissa maatala ei enää voi eikä sen tarvitse olla viljelijäperheen ainoa tulolähde. Suomen liittyminen Euroopan unioniin vuoden 1995 alusta osaltaan kasvatti tarvetta monitoimisuuden perusteelliselle kartoitukselle.

Ilmiön tutkimuksellinen haaste nousee monitoimisuuden moni-ilmeisyydestä: tilan ulkopuolelta ansioita hankkivat viljelijät ja viljelijäperheet muodostavat hyvin heterogeenisen joukon, jonka ainoana yhteisinä nimittäjinä ovat maatilatalouden harjoittaminen, asuminen maatilalla – pysyvästi tai ainakin osan vuotta – sekä tulojen saaminen muualtakin kuin tilan perustuotannosta. Lisähaasteita syntyy siitä, että maatilatalouden ulkopuoliset tulot herättävät maatalouspolitiikan linjauksista käytävässä keskustelussa ja poliittisessa päätöksenteossa varsin erisuuntaisia mielipiteitä.

Monitoimisuuteen kytkeytyy erilaisia näkökulmia niin maatalan kuin koko yhteiskunnankin kannalta. Osa viljelijöistä pitää maatalan ulkopuolisten ansioiden hankkimista kartettavana tai välttämättömänä pahana, kun taas toisille monitoimisuus tarjoaa ihanteellisen mahdollisuuden erilaisten ammattien yhdistelyyn ja perheen toimeentulon turvaamiseen. Joidenkin mielestä monitoimisuus hidastaa maatalouden rakennemuutosta ja sitoo näin turhaan ihmisiä haja-asutusalueille, mutta toiset kokevat sen ratkaisuna maaseutua tänä päivänä ahdistaviin ongelmiin. Näkemysten kirjo osoittaa, että monitoimiset viljelijät ja viljelijäperheet muodostavat ryhmän, jonka *merkitystä ja motiiveja* on kiinnostavaa ja perusteltua lähestyä myös tutkimuksen näkökulmasta.

1.1. Taustaa maatilatalouksien monitoimistumiselle

Yhteiskunnallisen rakennemuutoksen seurauksena suomalaisessa maa- ja metsätaloudessa sekä maaseudulla on 1900-luvulla tapahtunut mittavia muutoksia. Suomi nousi sotien jälkeen muutamassa vuosikymmenessä alkutuotantovaltaisesta maatalousyhteiskunnasta jälkiteolliseksi tai postmoderniksi yhteiskunnaksi, mikä heijastui eri elinkeinojen suhteelliseen merkitykseen ja asemaan yhteiskunnassa. Muutoksen sijasta voidaan puhua jopa murroksesta (vrt. Uusitalo 1994, 16-17; Niemelä 1995, 11-12). Työvoima alkutuotannossa on supistunut muiden teollisuusmaiden tapaan, ja mitä ilmeisimmin se vähenee edelleen kehittyvän teknologian ja tilakoon kasvun myötä. Samalla maatalouden suhteellinen osuus kansantuotteesta pienenee.

Maatalouden tuottavuuden kasvaessa viljelijäperhe kykenee hoitamaan yhä suurempaa maatilayritystä. Alkutuotannosta vapautuu työntekijöitä ja väestöä muihin elinkeinoihin. Vaikka yhteiskuntarakenteen muutoksen ajallinen kesto ja voimakkuus vaihtelevat varsin paljon eri maiden välillä, yleisarvioksi jää, että maatalouden rakennemuutos ei ole edennyt teknisen kehityksen mahdollistamalla vauhdilla. Jähmyteen ovat vaikuttaneet sekä perustuotannon yleinen hidashiikkeys (Tweeten 1989, 21) että yhteiskunnan tarve hillitä liian nopeita muutosprosesseja (esim. Sauli 1987, 271; Timmer 1988, 279). Kyse on ollut myös erilaisten mikro- ja makrotason – osin ristiriitaistenkin – tavoitteiden yhteensovittamisen vaikeudesta (Ihamuotila ja Kola 1995, 25).

Maatalouden rakennemuutos heijastuu monin tavoin sekä alkutuotantoon että koko yhteiskuntaan. Maatilat työllistävät yhä vähemmän ihmisiä, ja osa aiemmin tiloilla tehdystä jalostustoiminnastakin kuoriutuu keskuksiin. Tilojen lukumäärän supistuessa ja koon kasvaessa jatkavat tilat erikoistuvat tuotannonaloittain. Samalla maatalouden merkitys maaseudun työllistäjänä ja toimeentulon antajana supistuu. Yhteiskunnallisesti rakennemuutos ilmenee taajamien ja keskuksien kasvuna sekä vastaavasti maaseudun kuihtumisena. Haja-asutusalueiden suhteellinen ja absoluuttinen väestöosuus pienenee, mikä heikentää koko maaseudun elinvoimaa ja palvelurakennetta (Peltola 1993, 12-20). Maa-seutu tulee yhä riippuvaisemmaksi ulkoisista muutosvoimista. Tällaisia muutosprosesseja, joihin maaseudun asukkaiden on vaikea vaikuttaa, ovat esimerkiksi kansantalouden yleinen kehitys, taloudellinen yhdentyminen tai poliittinen päätöksenteko.

Elintarvikkeiden kysynnän nousua nopeampi maatalouden tuottavuuden kasvu on johtanut teollisuusmaissa krooniseen ylituotantoon, minkä seurauksena tuotantoa on jouduttu rajoittamaan. Samaan aikaan kansainvälisen kaupan asteittainen vapautuminen ja ympäristöongelmien korostuminen muokkaavat perustuotannon toimintaympäristöä. Maatilatalouden haasteet ovat kasvaneet ja moninaistuneet. Lisäksi Suomen liittyminen Euroopan unioniin mullisti maatalojen tulonmuodostuksen markkinahintojen pudotessa ja maatalouspoliittisten tukijärjestelmien uudistuessa (esim. Kola ym. 1995).

Edellä kuvatut muutokset luovat viitekehysten viljelijäperheiden toimeentulostrategioiden moninaistumiselle. Yhtäältä *rajoitustoimenpiteet ja kiristynvä kilpailu* ja toisaalta *parantuneen tuotantotekniikan suomat mahdollisuudet* ovat aiheuttaneet tilanteen, jossa maatilayrittäjät pyrkivät kohentamaan toimeentuloaan tehostamalla tuotantopanostensa käyttöä tilalla ja/tai monipuolistamalla tulo-lähteitään. Jälkimmäiseen keinovalikoimaan sisältyvät sekä *tilalla tapahtuvat elinkeinot* (jalostus, erikoistuotteet, suoramyyni, alihankinta, turismi, palvelut) että *työt tilan ulkopuolella*.

1.2. Monitoimisuutta koskevan tutkimuksen tarve

Monitoimisuutta suomalaisissa viljelijäperheissä on kartoitettu niukasti. Ilmiöstä tehdyt tutkimukset ovat pääosin 1970-luvulta eli ajalta, jolloin maatilatalous ja maatalouspolitiikka olivat toisenlaisia nykyhetkeen verrattuina. Syvällistä analyysia monitoimistumisen syistä ja seurauksista tai sen merkityksestä alku-tuotantomme ja maaseutumme kannalta ei ole maassamme tehty.

Monitoimisuudessa on kyse *kasvavasta ilmiöstä*: yhä useammalla maatilalla ainakin toinen puolisoista saa tuloja tilan ulkopuolelta. Maatilatalouden tulo- ja verotilastojen mukaan päätoimisten maatilatalouksien osuus kaikista tiloista on vähentynyt Suomessa parinkymmenen vuoden aikana lähes 20 prosenttiyksikön verran (vrt. taulukko 2.7). Schmittin (1989a, 163) mukaan päätoimisesti viljelijäperheen työllistävä maatila on Saksassa nykyään pikemminkin poikkeus kuin sääntö. Teollisuusmaissa yleensäkin monitoimisuus vaikuttaa olevan varsin pysyvää (Barlett 1991, 50). Vaikka maatilojen lukumäärä *absoluuttisesti* vähenee, monitoimisten maatilatalouksien suhteellisen osuuden kaikista maatilatalouksista arvellaan edelleen kasvavan (Hetland 1986, 387; Schmitt 1989b, 302 ja 1991a, 445; Schulz-Greve 1994, 172; Stanton 1995, 18; OECD 1997, 41; Uusitalo 1998, 35). Suomen ilmastollisissa olosuhteissa kasvinviljelytilat voivat yleensä antaa työtä ja toimeentuloa vain osaksi vuotta, jolloin lisätuloja joudutaan hakemaan joko metsätaloudesta tai perustuotannon ulkopuolelta. Varsinkin EU-jäsenyydessä osa-aikaviljelyä – eli monitoimisuutta – on pidetty suomalaisten viljailojen lähes ainoana selviytymismahdollisuutena.

Viljelijäperheiden monitoimisuuden lisääntyminen tuo *uusia vaatimuksia sekä maatalous- ja maaseutupolitiikan kehittämiseksi että maatilataloutta koskevalle hallinnolle, neuvonnalle ja päätöksenteolle*. Näihin haasteisiin vastaaminen edellyttää tutkimukseen perustuvaa tietoa monitoimisuudesta ja sen vaikutuksista. Lisäksi EU-jäsenyyden seuraukset heijastuvat suomalaisille tiloille eri tavoin, jolloin tutkimuksen tulisi auttaa tunnistamaan erilaisuus tilojen välillä, jotta maatilatalouteen suunnatut poliittiset toimet osataan kohdistaa oikein. Esimerkiksi Volk (1999, 28) on tyytynyt maaseutupoliittisessa selvitysraportissaan toteamaan monitoimisuudesta vain seuraavasti: ”Ottaen huomioon monitoimisuuden yleisyyden, Suomessa tiedetään hämmästyttävän vähän monitoimitilojen ongelmatiikasta.”

Monitoimisuutta koskevan *tutkimuksen niukkuuteen* vaikuttavat useat eri tekijät. Perustuotannon ulkopuolelta tuloja hankkivat maatilataloudet muodostavat varsin heterogeenisen joukon, joka ulottuu lähes päätoimisista tiloista harraste- ja asuntoviljelmiin. Ilmiöstä käytettävät määritelmät ovat olleet sekavia ja vaihdelleet paljon eri tutkimuksissa. Vaikka maataloilille hankitaan muita tuloja yhä yleisemmin, sivuansioita koskeva käsitteistö ei ole vakiintunut. Monitoimisuuden määrittely on jäänyt puutteelliseksi. Käsitteiden kansainvälistä yhdenmukaistamista vaikeuttavat kulttuurilliset, historialliset ja institutionaaliset erot maiden välillä.

Tilan ulkopuoliset tulot ovat *maatalouspoliittisesti vaikea* ja joskus negatiivisiakin mielikuvia herättävä asia (Westermarck 1977; Hyvönen 1978, 14; Uusitalo 1979, 1). Niin viljelijäväestön itsensä keskuudessa kuin perustuotannon ulkopuolellakin on jäänyt epäselväksi, mihin ryhmään osa-aikaviljelijät tulisi lukea (vrt. Uusitalo ja Köppä 1976, 58). Esimerkiksi Ritalan (1981, 22) arvion mukaan osa-aikaviljelyyn suhtaudutaan joko suoran kielteisesti tai korkeintaan näennäisen ymmärtäväisesti.

Maatalouspolitiikkaa onkin *kritisoitu keskittymisestä päätoimiseen maatalouteen*. Tällaista kritiikkiä ovat esittäneet Suomessa muun muassa Köppä (1989, 67), Vihinen (1990, 76), Siiskonen (1991, 40) ja Kuisma (1993, 38) sekä muissa maissa Robson ym. (1987, 169, 171), Gasson (1988, 120), Ahearn ja Lee (1991, 4) sekä Fuller (1991, 36). Muiden tulojen hankkiminen maatilalle on tulkittu usein vain 'ohimeneväksi ilmiöksi', viimeiseksi vaiheeksi ennen maatilataloudesta luopumista (esim. Tuisku 1972, 25; Hyvönen 1977, 74; Barlett 1991, 50). Tällöin on kuitenkin unohdettu, että 'siirtymävaiheenakin' monitoimisuus on pitkä, 30-40 vuoden ajanjakso, sillä kerran hankitusta maatilasta ei yleensä luovuta ennen eläkkeelle siirtymistä. Lisäksi tilarakenne muuttuu myös tältä osin jatkuvasti, kun aiemmin päätoimisista viljelijäperheistä tulee monitoimisia.

Monitoimisuutta koskevan tutkimuksen haasteellisuutta on lisännyt mahdollisuus tarkastella ilmiötä *useasta eri näkökulmasta*. Aihetta on lähestytty muun muassa maatalouspolitiikan ja -ekonomian, sosiologian ja maantieteen tutkimusperinteestä. Nykyisin eri tieteenalojen väliset rajat tosin näyttävät olevan hämärtyneissä (vrt. Sireni 1992, 8-9, 22), ja poikkitieteellisyys lisääntyy. Esimerkiksi Cavazzani ja Fuller (1982a, 284) arvioivat niinkin moniulotteisen ilmiön kuin viljelijäperheiden monitoimisuuden tarkastelussa tarvittavan 'yleisosiaan taitoja' (*generalist's skills*).

Monitoimisuuden tarjoamat mahdollisuudet, maatilakokonaisuuden huomioonottaminen ja muiden elinkeinojen liittäminen maatilatalouden yhteyteen ovat 1980-luvun lopulta alkaen saaneet *kasvavaa painoarvoa eri mietinnöissä ja ohjelmissa*. Aihetta korostetaan esimerkiksi Maatalous 2000 -mietinnössä (1987, 139) ja sen työtä jatkaneessa muistiossa (Maatalous 2000 tarkistustyöryhmän muistio 1992, 66, 68, 73), Maaseutuelinkeinojen tutkimusohjelmassa (1990, 9), Maaseudun kehittämisohjelmassa (1991, 157-159), Maaseutututkimuksen kehittä-

tämisohjelmassa (1993, 11, 21) sekä Toimiva maaseutu -raportissa (1996, 129-131). Myös kansainvälisissä tarkasteluissa monitoimisuuden merkityksen teollisuusmaissa nähdään voimistuvan (esim. OECD 1997; Rural Developments 1997). Suomessa varsinkin maaseutupolitiikan kehittämisestä vastaavat henkilöt ovat nähneet monitoimisuuden mahdollisuutena maaseudun elinvoiman ylläpitämisessä: esimerkiksi Uusitalo (1996a, 5) perää monitoimisuuden nostamista ”maatalouspolitiikan yhdeksi keskeiseksi tavoitteeksi ja kehittämiskohteeksi” (ks. myös Uusitalo 1993, 79-80).

Viljelijäperheiden monitoimisuuden tutkimus on siten kiinnostavaa sekä puhtaasti tutkimuksen näkökulmasta että poliittisen päätöksentekoprosessin tietovarannon kasvattamiseksi. Ahearnin ja Leen (1991, 3) arvion mukaan maataloutta koskevan todellisuuden ja sitä koskevien yleisten mielikuvien välillä on usein melkoinen kuilu, mikä ilmenee erityisesti muuta ansiotoimintaa harjoittavien viljelijäperheiden kohdalla. Monitoimistumiseen vaikuttavia tekijöitä on kuitenkin *tärkeä ymmärtää* (Mantino ja Marini 1993, 254), jotta viljelijäperheiden *reagointia* mahdollisiin maatalouspolitiikan muutoksiin voidaan ennakoida.

Monitoimisuuden laajuuden ja vaikutusten tuntemus on tärkeää eri väestöryhmien välisissä *tulovertailuissa*. Maatilatalouksien tulojen tilastoinnissa muut kuin alkutuotannon tulot hämärtävät käsitystä maa- ja metsätalouden todellisesta tulonmuodostuksesta. Kun maatalouden heikentyvää kannattavuutta paikataan ulkopuolisilla ansioilla, viljelijäperheiden kokonaisansiot voivat jopa lisääntyä, jolloin itse peruselinkeinossa tapahtuneet muutokset jäävät huomiotta.

Monitoimisuuden tutkimuksellista kiinnostavuutta lisää se, että monitoimisuus ei koske vain maatilataloutta tai yleensä yrittäjyyttä, vaan se on yleistynyt muillakin yhteiskunnan aloilla länsimaissa (vrt. Schwarze 1990, Davey 1996, 27). Osaksi tämä liittyy koko työn käsitteen muuttumiseen ja toimeentulon yleiseen monimuotoistumiseen: tilapäiset ja osa-aikaiset työsuhteet sekä itsensä työllistäminen korvaavat yhä useammin perinteisiä palkkatyösuhteita (Gasson 1988, 66; Högbäck 1995, 15). Muutos ei ole kuitenkaan helppo, ja esimerkiksi Alarinta (1993, 93) arvioi, että ”monista eri lähteistä kerättävä hyvinvointi on ammatillista erikoistumista ihanteena pitävillä työmarkkinoille vierasta”.

Kaikkiaan monitoimisuutta ja sen vaikutuksia *on pohdittu riittämättömästi maatalous- ja maaseutupolitiikan näkökulmista*. Vaikka maatalouden merkitys maaseudun toimeentulossa on vähentynyt, huomattavalla osalla maaseudun asukkaista on edelleen tuloja maatilataloudesta (Survo 1988, 64-66). Kärjistäen voidaan kysyä, kumpi on maaseudun elinvoiman kannalta tärkeämpää: miettiä sitä, miten viljelijäperhe parhaiten voisi monitoimistua, vai sitä, miten tilakokoa voitaisiin kasvattaa mahdollisimman nopeasti? EU-jäsenyyden aiheuttaman murroksen seurauksena Suomessa tarvitaan keskustelua *vaihtoehtoisista maatalouden ja maaseudun kehitysurista* – esimerkiksi siitä, onko maataloudellamme muita mahdollisuuksia kuin tilakoon jatkuva suurentaminen? Tilakoon kasvaes-

sa maatalous pääomavaltaistuu, mikä rajoittaa yrityksen tai viljelijäperheen strategisten vaihtoehtojen määrää: tuotantosuunnan tai -tavan muuttaminen on tiedollisesti ja taloudellisesti entistä vaikeampaa (Aларinta 1998, 65).

1.3. Monitoimisuus maatalousekonomian tutkimuksessa

Suurin osa Suomessa tehdyistä monitoimisuutta käsittelevistä tutkimuksista on virinnyt sosiologian tai maantieteen oppisuunnilta. Maatalouden taloustutkimuksessa viljelijäperheiden monitoimisuus on jäänyt suhteellisen vähälle huomiolle. Liiketaloustieteessä ja maatalouspolitiikassa on keskitytty maatilayrityksen voiton maksimoinnin tutkimiseen, jos kohta monessa tutkimuksessa todetaan, että viljelijäperheen tavoitteena on perheen kokonaistulojen tai kokonaisyödyin maksimointi (Gebauer 1988, 14, 161; Schmitt 1993a, 377-379; Gasson ja Errington 1993, 5-6; Sonkkila 1995, 34). Monitoimisuuden tutkimus sinänsä on nähty tarpeelliseksi (esim. Hintikka 1977a), mutta käytännön toteutukset ovat jääneet vähäisiksi. Muualta tuloja hankkivaa tilaa näyttää olevan vaikea sovittaa maatalousekonomian tieteenalan piiriin. Tunnettu maatalousekonomisti ja akateemikko Nils Westermarck (1971, 81-82) arvioi, että ”sivuansiotalouden ongelmaan liittyy mm. tietty psykologinen seikka”: suurimpia satoja saavaa viljelijää pidetään onnistuneena yrittäjänä, eikä huomata tarkastella koko hänen yritystoimintaansa.

”Taloudellisessa mielessä saattaa monesti olla esimerkiksi kelpaava sellainen yrittäjä, joka maataloudesta, metsätaloudesta ja sivuansiotaloudesta yhteensä pystyy saamaan hyvän toimeentulon ja jolloin hän tieteen tahtoen joutuu viljelemään tilaansa laajaperäisemmin, mutta silti tällainen taloudenmuoto on mielekäs. Meidän ei pitäisi pitää tällaista yrittäjää minään takapajuisena viljelijänä, koska hän päinvastoin voi saavuttaa paremman kokonaistuloksen kuin sellainen, joka yrittää yksinomaan maataloudesta saada irti mahdollisimman suuren tulon”. (Westermarck 1971, 82).

Eräänä syynä monitoimisuustutkimuksen vähäisyydelle maataloustieteissä on Schmittin (1995, 27) mukaan se vakiintunut käsitys, että *vain päätoimiset tilat takaavat tehokkaan ja kilpailukykyisen maataloustuotannon*.¹ Lehner (1992a, 164) puolestaan kritisoi maataloudellista taloustutkimusta keskittymisestä pelkästään perheyrityksen yritysosiioon, jolloin kotitalous ja viljelijäperhe ovat jääneet tuntemattomiksi, tutkimuksen ”mustaksi laatikoksi” (vrt. Pollak 1985, 581). Tämä suuntaus on näkynyt myös maatalousekonomian oppikirjoissa, joissa viljelijäperheen mahdollisuuksia monitoimistumiseen on käsitelty niukasti

¹ Whyte (1991, 25) esittää *formaalisen teorian ja tieteellisesti perustellun teorian* yhteen-sopimattomuudesta vastaavanlaisen esimerkin koskien uusien viljelymenetelmien levittämistä pientilallisten keskuuteen (vrt. myös Uusitalo 1994, 28-29).

(vrt. Gebauer 1988, 14). Kritiikin vastapainoksi on tosin todettava, että maatalouden liiketieteen tai maanviljelystalouden nimenomaisena tavoitteena on tarkastella *maatilaa taloudellisena yrityksenä* (vrt. Mäki 1964, XIV tai Rynänen ja Pölkki 1973, 7). Sitä paitsi niilläkin tiloilla, joilla toimeentulo koostetaan useasta eri lähteestä, voidaan perustuotannon päämääränä pitää mahdollisimman hyvää taloudellista tulosta, vaikka siitä ei saadakaan koko toimeentuloa.²

Suomessa maatilatalouksien monitoimisuuden tutkimukseen on tunnettu suurinta kiinnostusta 1970-luvulla – ainakin julkaisujen lukumäärällä mitaten. Tuolloin tarkastelun kohteena oli maatalojen työnkäyttö ja/tai tulo rakenne kokonaisuutena. Olosuhteet suomalaisessa maatilataloudessa ovat sittemmin huomattavasti muuttuneet. Yhä harvemmalla tilalla on kotieläimiä, ja kasvinviljelytilojen kasvanut määrä voidaan nähdä yhtä perustellusti syynä monitoimisuuden lisääntymiselle kuin seurauksena siitä. Myös harjoitettu maatalouspolitiikka on vaihtunut Suomen EU-jäsenyyden myötä. Kaikki nämä muutokset vaikuttavat monitoimisen maatilatalouden ja osa-aikaviljelyn mahdollisuuksiin.

Viime vuosina virinnyt uusi kiinnostus viljelijäperheiden monitoimisuuden tutkimukseen on useimmiten kohdistunut tiloilla tapahtuvan (pienimuotoisen) yritystoiminnan tarkasteluun – mitä tässä tutkimuksessa kutsutaan *monialaiseksi* maatilataloudeksi – vaikka tilan ulkopuolisten ansioiden hankkiminen on ollut yleisempää ja markkamääräisesti merkittävämpää kuin tilalla tapahtuva toiminta. Suomesta puuttuu kokonaiskuvan luomiseen tarvittavaa tuoretta ja nykyiseen maatalouspoliittiseen toimintaympäristöön perustuvaa tietoa monitoimisuudesta ja viljelijäperheiden asennoitumisesta siihen.

Perinteisen maatalousekonomian vähäinen kiinnostus paneutua monesta eri lähteestä toimeentulonsa hankkivan viljelijäperheen toimintastrategiaan johtuu osin tieteenalan sisällön määrittelystä, osittain se on heijastumaa koko maataloustuotantoa ja -politiikkaa viime vuosikymmeninä hallinneesta erikoistumispyrkimyksestä. Monitoimisuus ei ole saanut sille kuuluvaa painoarvoa maatalouspolitiikassa, eikä osa-aikaviljelyä ole pidetty 'todellisena maanviljelynä' (Robson ym. 1987, 169, 171, 177; Ahearn ja Lee 1991, 4). Kuitenkin esimerkiksi Fuller (1991, 34) toteaa, että historiallisesti osa-aikaisuus on enemmänkin sääntö kuin poikkeus: "...*full-time farming is the aberration in modern farming history and multiple job-holding among farm households is the norm.*"

Maatalojen tavoitteena on viime vuosikymmeninä pidetty erikoistumista eli keskittymistä yhteen tai korkeintaan muutamaan tuotannonalaan – ja samalla päätoimisuuteen. Maatalousekonomian tutkimuksen keskittyminen päätoimisiin

² Kun muiden tulojen hankinta maataloille on riittävän yleistä, monitoimiset maatilataloudet otetaan huomioon omana erikoisryhmänään. Saksassa Pahmeyer (1987) on julkaissut nimenomaisen osa-aikaviljelijöille tarkoitetun maatalouden oppikirjan. Saksalaisessa tuottajajärjestössä (DBV) on oma valiokuntansa sivuansioita hankkiville viljelijöille ja monitoimisuus saa runsaasti huomiota myös järjestön toiminnassa (ks. esim. Deutsche Bauern Korrespondenz 5/99).

tiloihin on sinällään kattanut *valtaosan maataloustuotannosta*, mutta se on samalla johtanut etääntymiseen monen viljelijäperheen arkitodellisuudesta. Maatilojen ainoat mahdollisuudet eivät ole kasvaa tai kuihtua, vaan vaihtoehtoihin kuuluu myös tilakoon pitäminen entisellään ja tulojen hankkiminen viljelijäperheelle muusta ansiotoiminnasta: joko tilalta tai sen ulkopuolelta (Gebauer 1988, 18-19; Seibert ja Struff 1993, 125). Monitoimistuessaan maatilatalous kuitenkin usein putoaa perinteisen maatalousekonomian tutkimusalueen ulkopuolelle. Tosin viime vuosina, varsinkin Euroopan unioniin liittymisen jälkeen, myös maataloustutkimuksessa on nostettu yhä useammin esiin tilan ulkopuolisten tulojen hankinta yhtenä viljelijäperheen strategiavaihtoehdoista. Esimerkiksi Pehkosen ja Mäkisen (1998, 27) selvityksessä *monitoimintaskenaario* arvioidaan maaseudun elinvoimaisuuden kannalta parhaaksi viidestä hahmotellusta vaihtoehdosta.

Kun viljelijäperheen toimeentuloa tarkastellaan kokonaisuutena eikä vain päätoimisen maatilatalouden kautta, maatalousekonomian ja -politiikan rinnalle nousevat sosiologiset tutkimusasettelut. Tämä saattaa osaltaan rajoittaa maatalousekonomistien kiinnostusta ja mahdollisuuksia lähestyä monitoimista maatilataloutta tutkimuksellisesti. Toisaalta viljelijäperheen käyttäytymisestä kiinnostuneiden sosiologioiden, joille perhe ei ole vain 'musta laatikko', on usein vaikea tai mahdoton astua perinteisen maatilatalouden tutkimusalueelle (vrt. Lehner 1992a, 164). Osittain kyse on myös sosiologian ja ekonomian välisistä lähestymistapaeroista (Siiskonen 1990, 11; Gasson ja Errington 1993, 243-245) tai jopa toinen toistensa vähättelystä (vrt. Whyte 1991, 98). Näiden näkemyserojen tai ristiriitojen vastapainona monet tutkijat arvioivat, että *viljelijäperhe* tarjoaa yhden sellaisen foorumin, jolla *sosiologi ja ekonomisti voivat kohdata* (esim. Newby 1982, 158; Barthez 1994, 259; Cécora 1994, 2, 15; Marini 1994, 87; vrt. Suomen osalta Westermarck 1971, 35 tai Köppä 1985). Viljelijäperhe myös muokkaa politiikkaa omilla ratkaisuillaan; se on yhtäaikaaisesti sekä subjekti että objekti (vrt. Giddensin rakenteistumisen teoria, ref. Honkanen 1996, 7-10). Maaseutusosiologian ja maatalousekonomian ei tarvitse olla toistensa kilpailijoita tai korvaajia vaan *täydentäjiä*.

1.4. Tutkimuksen tavoitteet ja rakenne

Viljelijäperheiden monitoimisuus, siihen kytkeytyvät motiivit ja sen vaikutukset suomalaisen maataloustuotannon ja maaseudun elinvoimaan ovat tutkimuksellisesti puutteellisesti kartoitettua aluetta. Tulevaisuudessa monitoimisuuden arvioidaan entisestään lisääntyvän, joskin käsitykset tämän kehityssuunnan toivottavuudesta vaihtelevat maatalouspoliittisessa keskustelussa. Joka tapauksessa on selvää, että maatilatalouksien monitoimistuminen ei ole yksin viljelijäperheen sisäinen asia, sillä ilmiön seuraukset heijastuvat maatilatalouden ja maataloustuotannon rakenteeseen sekä maaseudun elinvoimaan ja sitä kautta koko suomalaiseen yhteiskuntaan.

Tämä tutkimus painottuu viljelijäperheiden toimeentulolähteiden monipuolistumisen syiden ja vaikutusten sekä itse monitoimisten maatilatalouksien analysointiin. Teknologian kehittyessä paineet tilakoon kasvattamiseen jatkuvat. Ne tilat, jotka eivät pysty lisäämään tuotantoaan, korvaavat menetettyjä mitta-kaavaetuja monimuotoisella yritteliäisyydellä (Kuisma 1993, 77). Toisaalta tilakoon kasvattaminenkaan ei aina johda viljelyn kannattavuuden kohentumiseen (esim. Strange 1988, 84-103; Ollila 1994, 42): tärkeämpää kuin tilan koko on sen resurssien oikea kohdentaminen.

Koska tutkimuksen aihepiiri nivoutuu sekä maatalous- että maaseutupolitiikkaan, valittu tarkastelutapa sisältää elementtejä sekä sosiologian että ekonomian tutkimustavoista. Esimerkiksi Fuller (1991, 41) korostaakin, että monitoimisuus on ”multifunktionaalinen ilmiö”³. *Maatalouspolitiikan* tutkimuksessa sinällään on tarvetta niin sosiologiselle kuin ekonomisellekin näkökulmalle (Bach 1967, 36-38; Gasson 1971, 29); olkoonkin, että viime vuosikymmeninä taloustieteellinen tutkimussuuntaus on ollut vallitseva. *Maaseutupolitiikka* puolestaan on jo määrittelynsä kautta monialaista eli useita eri tieteenaloja sivuavaa (Maaseudun kehittämisohjelma 1991, 10; Uusitalo 1994, 12-13; Toimiva maaseutu 1996, 27-28). Kahden tutkimusperinteen yhdistäminen ja *poikkitieteellisyys* ovat haaste sekä tälle tutkimukselle että tutkimukselle ylipäätään. Maatilatalouksien monitoimisuuden suhdetta sille läheisiin tutkimusaloihin ja politiikkoihin on hahmoteltu kuviossa 1.1.

Elinkeinorakenteen nopea muutos ja siitä seuraava maaseudun ongelmien kärjistyminen edellyttävät nykyistä parempaa tietoa viljelijäperheiden monitoimisuudesta. Tutkimus pelkän tilastoaineiston pohjalta ei kuitenkaan riitä: monitoimisuuteen kytkeytyy useita taloudellisia ja sosiaalisia tekijöitä, ja siksi myös viljelijöiden omien kokemusten ja näkemysten havainnointi on tärkeää. Kun halutaan ennustaa maatilatalouden tulevaa rakennetta, on hyvä tuntea viljelijöiden suhtautumista monitoimisuuteen. Esiin nousee useita tärkeitä kysymyksiä. Mikä on maatalouden taloudellinen ja henkinen merkitys monesta eri lähteestä toimeentulonsa koostavalle viljelijäperheelle? Polarisoituuko tilarakenne? Onko monitoimisilla maatilatalouksilla muita paremmat mahdollisuudet menestyä? Miten viljelijäperheissä suhtaudutaan monitoimisuuteen?

Yhtä keskeistä kuin ymmärtää viljelijöiden näkemyksiä monitoimisuudesta, on tutkia yhteiskunnan suhtautumista maatilan ulkopuolisten tulojen hankintaan. Vaikka monitoimisuus on viljelijäperheen näkökulmasta useimmiten varsin perusteltua resurssien käyttöä, onko se sitä myös yhteiskunnan kannalta?

³ ”[Multiple job-holding is] ... a multifunctional phenomenon which cannot be fully interpreted from a singular disciplinary or policy perspective” (Fuller 1991, 41). Termi on erotettava viime vuosina yleistyneestä käsitteestä ‘(eurooppalaisen maatalouden) multifunktionaalisuus’, joka on yleisimmin suomennettu *monivaikutteisuuksi* (esim. Aakkula ym. 1999 tai Kola 2000, 26).

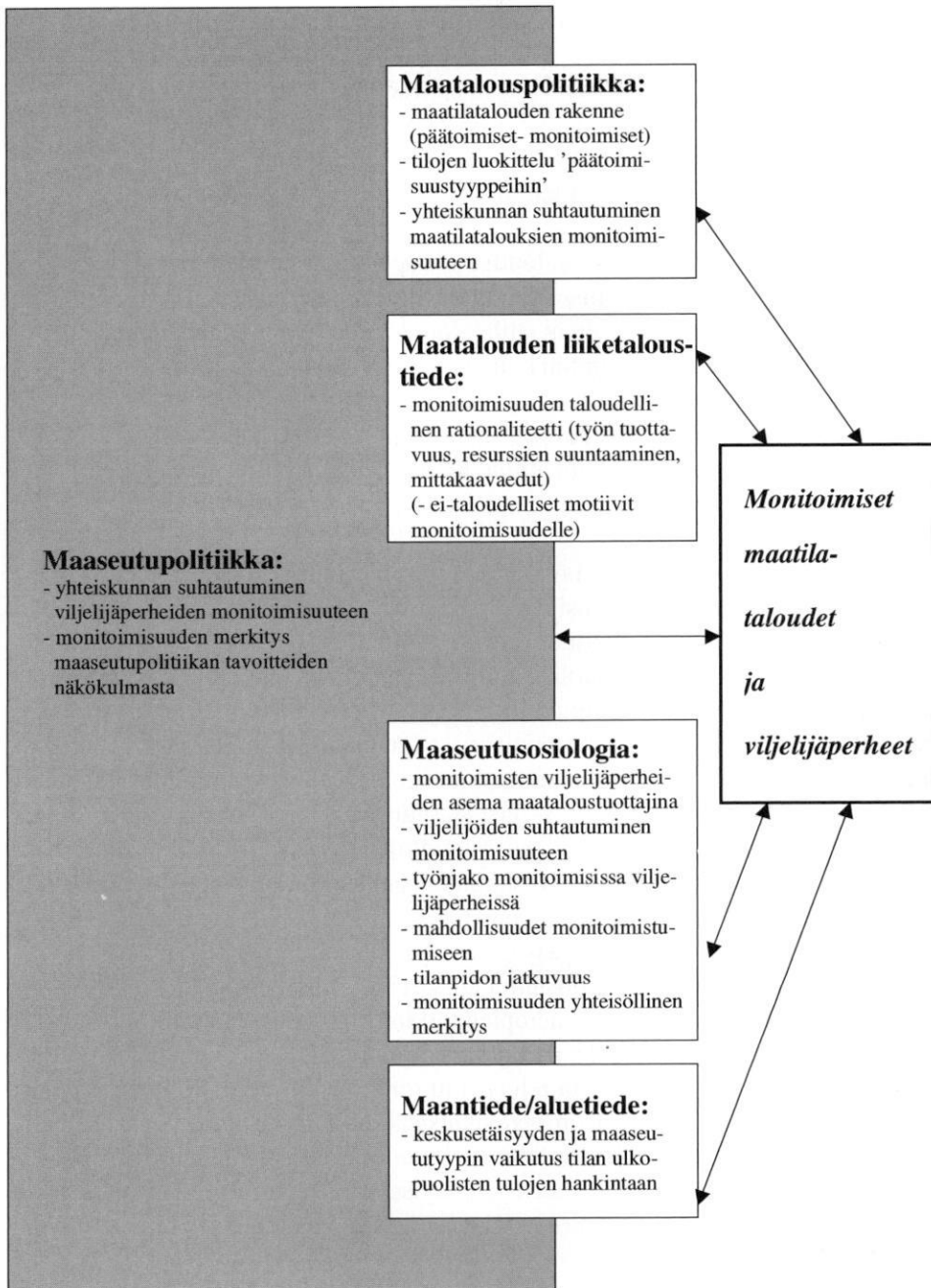
Monitoimisuus sinänsä ei yleensä vaadi syntyäkseen tai lisääntyäkseen erityistoimia, mutta silti on kiinnostavaa selvittää, miten ilmiöön on suhtauduttu. Tällöin tarkasteluun on otettava vähintään kaksi näkökulmaa: maatalouspoliittinen (tuotannollinen) ja maaseutupoliittinen (alueellinen, yhteisöllinen) lähestymistapa. Miten monitoimisuus on otettu huomioon maatalous- ja maaseutupoliitikassa? Miten julkisesti määritellyt tavoitteet tai politiikkalinjaukset suhteutuvat todellisuuteen maataloilla? Poliitiikan makrotason tarkastelukulmat yhdistettynä mikrotason näkemyksiin muodostavat tämän tutkimuksen viitekehyksen.

Maatiloja koskevissa tutkimuksissa on melko kattavasti selvitetty erilaisia tilaan ja viljelijäperheeseen liittyviä taloudellisia ja tuotannollisia taustatietoja, mutta monitoimisten maatilatalouksien *maaseutupoliittinen* merkitys on jäänyt vähälle huomiolle. Ovatko muualta tuloja saavat viljelijäperheet rasite vai rikkaus maaseudun elinvoiman kannalta? Ovatko he lähinnä maaseudun etujen hyödyntäjiä, 'paremmalla oksalla istuvia'? Lisävalaistus tähän kysymykseen antaa päätöksentekijöille pohjaa miettiä, voidaanko ja pitäisikö monitoimisuuteen vaikuttaa yhteiskunnan toimin.

Vähäinen monitoimisuuden tutkimus ilmenee aihetta koskevien käsitteiden sekavuutena. Siksi on perusteltua paitsi selvittää nykyisten tilastojen käyttökelpoisuus monitoimisuuden kuvaamisessa myös etsiä parannuksia sekä tilastointiin että ilmiöstä käytettäviin määritelmiin. Tätä kautta voidaan saada entistä täsmällisempää tietoa politiikan suunnitteluun ja kehittämiseen. Kuten Niemi ym. (1995, 176) toteavat, ongelma ei ole yksin taloudellinen vaan myös poliittinen: on ratkaistava, mitä maataloudelta ja maaseudulta haluamme. Tähän prosessiin tarvitaan uutta tutkimustietoa monitoimisuudesta ja sen syistä ja seurauksista.

Edellä esitettyä taustaa vasten *tutkimusongelmat* kiteytyvät seuraaviksi kysymyksiksi:

- Mitkä ovat viljelijäperheen näkökulmasta keskeisiä vaikuttavia tekijöitä maatilatalouksien toimeentulorakenteen monipuolistumiselle, eli miksi maatilat hankkivat ansioita muualtakin kuin perinteisestä alkutuotannosta?
- Mitä etuja ja haittoja monitoimisuudesta on yksittäiselle viljelijäperheelle, koko viljelijäväestölle ja yhteiskunnalle?
- Miten viljelijät asennoituvat tilan ulkopuolisten tulojen hankkimiseen?
- Millaisiksi maataloilla asuvat ihmiset näkevät mahdollisuutensa tulolähteiden löytämiseen perinteisen maatilatalouden ulkopuolelta?
- Miten Suomessa on suhtauduttu viljelijäperheiden monitoimisuuteen virallisissa raporteissa ja mietinnöissä?
- Mitä vaikutuksia lisääntyvällä monitoimisuudella arvioidaan olevan Suomen maataloustuotannon rakenteeseen ja maaseutumme tulevaan kehitykseen?

Kuvio 1.1. Maatilatalouksien/viljelijäperheiden monitoimisuuden kytkennät eri tieteenaloihin tämän tutkimuksen keskeisten kysymyksenasetteluiden kautta hahmotettuina.

Näiden kysymysten pohjalta muodostuvat seuraavat *tutkimustavoitteet*:

- kartoittaa suomalaisten viljelijäperheiden ja maatilatalouksien monitoimistumiseen johtavia syitä ja motiiveja eli sitä, mitkä tekijät estävät ja mitkä edistävät monitoimisuutta;
- selvittää viljelijäperheiden mahdollisuuksia uusien tulolähteiden hankkimiseen;
- kartuttaa tietoa maatilatalouden ulkopuolisten tulolähteiden laajuudesta ja monitoimisuuden moni-ilmeisyydestä;
- selvittää monitoimisen maatilatalouden merkitystä yhteiskunnallisesti ja erityisesti ilmiön kytkeä maatalous- ja maaseutupolitiikkaan;
- arvioida monitoimistumisen seurauksia ja sen tarjoamia mahdollisuuksia maataloustuotannon ja maaseudun elinvoimaisuuden kannalta.

Monitoimisuuden kokonaisvaltainen hahmottaminen edellyttää *poikkiteollista* tutkimusotetta. Siksi edellämainittuja päämääriä lähestytään sekä maatalousekonomian että maaseutusosiologian näkökulmasta. Teoreettinen tarkastelu maatilatalouden ulkopuolisten tulojen hankinnan taloudellisesta rationaliteetista perustuu teoriaan kotitalouksien ajan allokoinnista. Viljelijäperheiden näkemysten ja kokemusten selvittämiseen käytetään sosiologiassa sovellettavia tutkimustapoja. Monitoimisia maatilatalouksia luokitellaan monimuuttujamenetelmiä hyödyntämällä. Maatalous- ja maaseutupolitiikan suhtautumista monitoimisuuteen analysoidaan erilaisten mietintöjen ja asiakirjojen sisältötarkastelulla. Usean lähestymistavan yhdistäminen samaan tutkimukseen on perusteltua monitoimisuuden moni-ilmeisyyden takia.

Tutkimuksen rakenne on seuraava. Luvussa 2 luodaan katsaus maatilatalouksien päätoimisuutta ja monitoimisuutta koskeviin käsitteisiin ja tilastoihin. Kolmannessa luvussa analysoidaan aiempien tutkimusten pohjalta monitoimisuuden kehittymistä ja siihen vaikuttavia tekijöitä sekä käydään läpi suomalaisten viljelijäperheiden monitoimisuudesta tehdyt tutkimukset. Mainitussa luvussa ja siihen kytkeytyvässä liitteessä 1 on myös katsaus monitoimisuuteen eräiden maiden maataloilla. Neljäs luku tarkastelee yhteiskunnan suhtautumista viljelijäperheiden monitoimisuuteen ja erityisesti monitoimisuuden merkitystä sekä Suomen että Euroopan unionin tähänastisessa maatalous- ja maaseutupolitiikassa.

Viides luku käsittelee monitoimisuutta mikrotaloudellisesta eli viljelijäperheen näkökulmasta kotitalouksien ajankäytön allokoointia koskevan teorian valossa. Kahdessa seuraavassa luvussa käydään läpi maataloille suunnattua kyselyä ja muuta tutkimuksessa käytettyä lähdeaineistoa: luku 6 keskittyy monitoimisuuden motiivien ja esteiden sekä sitä koskevien asenteiden kartoitukseen, ja luvussa 7 tilaryhmiä tyypitellään erilaisten monimuuttujamenetelmien avulla.

Luvussa 8 vedetään yhteen edellisten lukujen näkökulmat monitoimisuudesta. Johtopäätöksissä tuloksia tulkitaan yhtäältä viljelijäperheiden kannalta – millaisia ovat kiinnostus ja mahdollisuudet toimeentulolähteiden monipuolistamiseen – ja toisaalta yhteiskunnan maataloustuotannolle ja maaseudun elinvoimaisuudelle asettamien tavoitteiden näkökulmasta. Tutkimus päättyy yhteenvedoon, kirjallisuusluetteloon ja liitteisiin.

2. Monitoimisuuden käsite

Viljelijäperheiden toimeentulorakenne on viime vuosikymmeninä monipuolistunut kaikissa länsimaissa. Osa-aikatilojen lukumäärä on joko kasvanut tai ainakin supistunut hitaammin kuin päätoimisten tilojen määrä (OECD 1978b, 2-3; Gasson 1988, 3). Tuotantotekniikan kehittyminen on vapauttanut työvoimaa viljelijäperheistä yhteiskunnan muille sektoreille: osa heistä on luopunut maataloustöistä kokonaan, osa on yhdistänyt perustuotantoon muita tulolähteitä. Viljelijäperheiden monitoimisuuden merkittävyys vaihtelee huomattavasti eri maissa ja jopa saman maan sisällä eri alueiden kesken. Tähän vaikuttavat maantieteelliset, historialliset, sosio-ekonomiset, kulttuuriset ja institutionaaliset erot maiden ja alueiden välillä.

Monitoimistuminen maatilataloudessa voi tapahtua usealla eri tavalla. Se voi toteutua perheen sisäisenä työnjakona tai yksittäisen ihmisen eri ammattien yhdistelynä. Monitoimisuus ei rajoitu vain tuotanto-olosuhteiltaan heikoille tiloille, vaan sitä esiintyy myös pinta-alaltaan tai liikevaihdoltaan suurilla viljelmillä (Ahearn ja Lee 1991, 11; Huffman 1991, 84-85). Tilan ulkopuolisen ansiotoiminnan päätavoitteena on yleensä kohentaa tulotasoa, mutta taloudelliset syyt eivät ole ainoa peruste viljelijäperheen monitoimisuudelle.

On syytä korostaa, että tulojen hankkiminen useasta eri lähteestä ei yleensä paranna perusmaatilatalouden kannattavuutta – vaan voi jopa heikentää sitä – mutta monitoimisuuden kautta saadaan lisää työtä ja tuloa sille ajanjaksolle, jolle ei ole (tuottavaa) käyttöä maatilalla töissä. Näin ollen monitoimisuutta koskevassa tutkimuksessa ei voida rajoittaa yksin maatilatalouden toimintojen tarkasteluun, vaan ilmiö on kytkettävä *viljelijän tai viljelijäperheen kokonaistoi-meentuloon ja -työaikaan*.

Tässä luvussa tarkastellaan viljelijäperheiden monitoimisuutta koskevia käsitteitä. Tutkimuksen alussa esitetyn määritelmän mukaan viljelijäperhe/maatilatalous katsotaan monitoimiseksi, kun viljelijä ja/tai puoliso saa toimeentulonsa osaksi tai kokonaan perinteisen alkutuotannon ulkopuolelta. Kirjaimellisesti tätä määritelmää soveltaen enemmistö suomalaisista maatilatalouksista on monitoimisia. Käytännössä on kuitenkin usein tarpeen luokitella viljelijät tai viljelijäperheet esimerkiksi maatilatalouden merkittävyyden suhteen erilaisiin ryhmiin. Tällöin on sovittava muun muassa käytettävistä työ- tai tuloajoista ja ansioita koskevista määritelmistä.

2.1. Käsitteen määrittely

Viljelijäperheen tilan ulkopuolisen toiminnan laajuutta voidaan mitata joko *tulojen* tai *työajan* tai *molempien* perusteella. Edelleen tarkastelu voi kohdistua *yksin viljelijään, viljelijään ja puolisoon, koko viljelijäperheeseen* tai jopa *kaikkiin tilalla asuviin* (vrt. Hintikka 1977b, 15; Hyvönen 1977, 1). Vaihtoehtojen lukuisuudesta seuraa, että maatilatalouksien pää- ja sivutoimisuudesta tai osa-aikaisuudesta on olemassa lukuisia eri määritelmiä. Rajanveto perustuotannon ja sitä lähellä olevien elinkeinojen välillä on epäselvä. Samoin on täsmällisesti sopimatta, mitä tuloja tarkastelussa tulisi ottaa huomioon. Joissain tarkasteluissa määrätty ryhmät, esimerkiksi eläkeläiset, on jätetty kokonaan luokittelun ulkopuolelle (vrt. OECD 1978b, 6). Päätoimisuusmäärittelyiden kannalta pulmallisia ovat myös maatilataloudesta saatavien tulojen suuret vuotuiset vaihtelut (Neander 1982, 15). Näistä ongelmista johtuen monitoimisuutta tai osa-aikaviljelyä koskevissa käsitteissä ja samalla tutkimustuloksissa on suuria eroja maiden ja jopa yksittäisen maan eri tutkimusten välillä.

Maatilatalouden ulkopuolisten ansioiden hankkimisesta käytetään tässä tutkimuksessa termiä *monitoimisuus*⁴. Vaikka se sanana on ollut toistaiseksi melko vähäisessä käytössä maatilatalouksien eri tulolähteiden tarkastelussa, sen hyödyntäminen on tulkittu paremmaksi vaihtoehdoksi kuin uuden kielellisesti kankeamman ilmaisun keksiminen. Käsitteen heikkoutena on huonon tunnettuuden ohella se, että terminä monitoimisuus viittaa työhön tai toimintaan, vaikka yhtä lailla tuloja voidaan käyttää – ja usein käytetäänkin – tilan ulkopuolelle suuntautuvan aktiivisuuden määrittelyperusteena. Yhtä perustellusti kuin monitoimisuudesta voitaisiin puhua siis *monituloisuudesta*.

Monitoimisuus-termiä on käytetty joissain maatilatalouden ulkopuolisia ansioita kartoittavissa suomalaisissa tutkimuksissa, mutta täsmällistä sisältöä sille ei ole muodostunut. Esimerkiksi Rantamäki-Lahtinen (1999, 18) lukee monitoimisuuteen vain maatilalla tapahtuvan yritystoiminnan. Toisaalta Vihtonen ja Haverinen (1995, 7) nimittävät tilaa, jolla harjoitetaan maa- ja metsätalouden lisäksi muuta yritystoimintaa, monialaiseksi maatilayritykseksi. Tässä tutkimuksessa omaksutun laajan monitoimisuus-käsitteen pohjalta alkutuotantoon kytkeytyvää yritystoimintaa harjoittavasta tilasta voitaisiin käyttää nimitystä *monialainen maatila* erotuksena mistä tahansa lähteestä toimeentuloaan kartuttavasta *monitoimisesta maatilataloudesta tai viljelijäperheestä*. *Monipuolisella* maatilalla tarkoitetaan puolestaan usean eri tuotantosunnan harjoittamista (vrt. Ryyänen ja Pölkki 1973, 108-109).

⁴ Ruotsiksi *mångsyssleri* tai *kombinationsysselsättning*, englanniksi *pluriactivity* tai *multiple job-holding*, saksaksi *Mehrfachbeschäftigung*.

Monissa tutkimuksissa käsite *osa-aikaviljely* on yleisnimike kuvattaessa maatilataloutta, johon on kytketty tilan ulkopuolista ansiotoimintaa (vrt. Sireni 1992, 8). Englanninkielisissä tutkimuksissa maatilatalouden ja muiden tulolähteiden yhdistelyä on nimitetty yleisimmin joko osa-aikaviljelyksi (*part-time farming*) tai monitoimisuudeksi (*pluriactivity, multiple job-holding*; vrt. Goto 1994, 3-4). Mikään näistä käsitteistä ei ole riittävän yksiselitteinen, mutta kuten Gasson (1988, 1) toteaa, ei ole olemassa tyydyttävää termiä kuvaamaan maatilatalouden ja muiden ansiolähteiden kombinoitua. Osa-aikaviljelyn kohdalla on lisäksi muistettava, että maatalousekonomisessa tutkimuksessa se on yleensä määritellyt tilanteeksi, jossa viljelijäperheen tuloista *alle puolet* saadaan maa(tila)-taloudesta. Muilla tutkimussuunnilla käsitteen määrittely on ollut kirjavaa ja vaihdellut tutkimuskohtaisesti.

Osa-aikaviljely -nimikettä on myös kritisoitu, koska sen tulkitaan antavan viljelyn sisällöstä vääristyneen kuvan. Esimerkiksi Arkleton Trustin julkaisussa (ref. Lehner 1992b, 40) osa-aikaviljelyn nähdään viittaavan erikoistumisen puutteeseen, tehottomuuteen, harrasteluun ja 'takapajuisuuteen'. Termin käyttöä puoltaa maatalouden näkeminen monista lähteistä tulojaan hankkivien maatilojen yhteisenä nimittäjänä, mutta varsinkin tapauksissa, joissa toinen viljelijäpuolisoista on päätoimisesti töissä tilalla ja toinen tilan ulkopuolella, termi osa-aikaviljely ei anna oikeaa kuvaa tilan toiminnasta (Kettunen 1992, 97). Yhtä harhaanjohtavaa olisi puhua 'osa-aikayrittäjästä' tapauksessa, jossa puolisoista toinen on täyspäiväisesti omassa yrityksessä ja toinen muussa ammatissa.

Monitoimisuus-termin valintaa puoltaa myös se, että se suomenkielisenä käännöksenä kelpaa kuvaamaan yhtäläisesti englanninkielisissä tutkimuksissa yleisiä sanoja *pluriactivity* tai *multiple job-holding* ja saksankielistä termiä *Mehrfachbeschäftigung* (mm. Schwarze 1990). Monitoimisuus-käsitteen alle voidaan sisällyttää ulkopuolisen ansiotoiminnan koko kirjo tilapäisistä sivuansioista niin sanottuun harraste- tai vapaa-ajanviljelyyn. Termiä on myös käytetty aiemminkin suomalaisissa tutkimuksissa, joskaan vakiintunutta merkitystä se ei vielä ole saanut.

Luokitteluperusteiden ongelmia

Vaikka monitoimisuus viittaakin maatilatalouden ulkopuolelle suuntautuvien aktiviteettien seuraamiseen *työpanoksen* perusteella, käytännössä tähän lähestymistapaan sisältyy *monia ongelmia*. Työpanostilastoja on heikosti saatavilla tai ne ovat epäluotettavia. Työn määrä ei varsinkaan pienillä tiloilla anna riittävän kattavaa kuvaa maatilatalouden tulokertymästä (Hill 1995, 13; vrt. kirjanpitoilajien tulokset Suomessa). Työpanoksen arviointi ilman haastattelua tai ulkopuolista seurantaa, yksin tilan koon ja tuotantosuunnan perusteella, on varsin epävarmaa. Todellinen tilanne voi vaihdella huomattavasti esimerkiksi käytettävistä teknologiasta riippuen. Lisäksi työajan tilastointi tapahtuu yleensä jälkikä-

teen tehtävillä arvioinneilla, jotka pakostakin jäävät melkoisen epäluotettaviksi (Cécora ja Günther 1993, 287). Usein maatalouden työpanosta ei edes voida yksiselitteisesti määritellä (vrt. Maatalouden työpanostoimikunnan mietintö 1981, 53).

Niin ikään ongelmallista on päättää, mitä suoritteita luetaan työksi, kun tarkastellaan kokonaistyöpanosta maataloilla (vrt. Högbacka 1995, 16-17). Eräs, varsinkin sosiologien soveltama lähestymistapa on jaotella tehtävät *produktiiviseen* (tuotannolliseen) ja *reproduktiiviseen* (uusintavaan) työhön. Jälkimmäisellä tarkoitetaan käytännössä lapsien synnyttämistä ja kasvattamista, missä naisten rooli on merkittävä (Gasson ja Errington 1993, 166). Osa maatilojen kotitaloudessa tehtävästä työstä on suoraan tai välillisesti maatilan hoitoon liittyvää, mutta rajanveto maatilatalouteen kuuluvien ja kuulumattomien töiden välillä voi joskus olla vaikeaa. Kotitaloudessa tehtävää työtä – joka on paljolti naisten vastuulla – ei useinkaan lasketa mukaan niin sanottuun tuottavaan työhön (Gasson 1988, 32; Lehner 1992b, 31).

Maatilojen lisääntyvä *vertikaalinen ja horisontaalinen integraatio* vaikeuttaa tiloilla tehtävän työpanoksen luokittelua. Rajanveto perinteisen maatilatalouden ja maatilan myyntituotteiden tai -palveluiden välillä on pulmallista esimerkiksi maa- ja metsätalouden tuotteiden jalostuksessa tai maatilamatkailussa: missä vaiheessa tuotteelle saatu lisäarvo ei enää kuulukaan perusmaatilatalouteen? Tilojen horisontaalinen yhteistyö voi niin ikään synnyttää uusia tuotteita, joita valmistetaan joko samalla tasolla (alihankkijoina) tai vertikaalisessa tuotantoketjussa. Tällöinkin on vaikea vetää rajaa maataloustyön ja muun työn välille.

Ruotsissa ehdotettu päätoimi- ja osa-aikatilojen jaottelu pohjautuu absoluutisen vakioidun työpanoksen määrään (Deltidslantbrukets... 1988). Tilalla tarvittava ja käytetty työpanos voi kuitenkin vaihdella suuresti samanlaistenkin viljelmien välillä esimerkiksi koneistamisasteesta tai yrittäjien henkilökohtaisista ominaisuuksista johtuen. Jos tilojen tyypittelyn halutaan perustuvan töiden määrään, tuntuisi luontevimmalta rakentaa vertailu *suhteellisen työpanoksen* pohjalle eli sille, miten paljon viljelijäperheen työpanoksesta käytetään maatalan töissä ja miten paljon muissa töissä. Tällöinkin tosin ajaututaan edellä kuvattuihin työmäärän mitattavuutta ja työpanoksen jakautumista eri osa-alueille koskeviin ongelmiin.

Ilmeisesti juuri työpanoksen mittaamista koskevien pulmien takia *tulot ovat paljon käytetty mittari* viljelijäperheiden monitoimisuuteen kohdistuvissa tarkasteluissa. Maatilatalouksien tuloista on saatavissa kohtuullisen kattavia verotukseen pohjautuvia tilastotietoja. Veroaineistojen hyödyntämistä tulojen mittaamisessa puoltaa se, että tulosten voidaan katsoa olevan luotettavampia kuin esimerkiksi postikyselyillä kerättävät tulotiedot. Ratkaistavaksi jää silti edelleen, mitkä tulot otetaan huomioon sivuansioita laskettaessa: ovatko esimerkiksi eläkkeet ja sosiaaliset tulonsiirrot sivuansioita vai ei? Maatilatalouksien tuloja koskevan tilastoinnin harmonisointi eri maissa olisikin tärkeää yhtenäisen infor-

maation saamiseksi ja maiden välisten vertailujen mahdollistamiseksi (Hill ja Cook 1996a, 116).

Toinen ongelma-alue maatilojen tyypittelyssä on se, *ketä tarkastellaan*: yksin viljelijää, viljelijäpuolisointa, koko perhettä vai kotitaloutta? Ideaalinen ja myös kattavin lähestymistapa olisi ottaa kaikkien kotitalouden jäsenten tulot ja/ tai työpanos huomioon (Schmitt 1993b, 106; Hill 1995, 2; Schulz-Greve 1995b, 399). Käytännön syistä eli tietojen hankinnassa olevista ongelmista johtuen monissa tutkimuksissa on pitäydytty vain viljelijän tai viljelijäpuolisoiden tuloihin. *Tässä tutkimuksessa on otettu huomioon vain viljelijän tai viljelijäparin tulot*, koska riittävän eriteltyjä ja laajoja tietoja muiden perheenjäsenten tuloista on mahdoton saada.

Käytettiin tyypittelyperusteena tuloja tai työpanosta, tarkastelussa joudutaan yleensä määrittämään myös ylä- ja alarajat eri toiminnoille. Rajauksia tarvitaan sekä maatilaa että sivuansioiden merkittävyyttä koskevissa määritelmisissä. Maatilaksi luokittelu edellyttää yleensä tiettyä vähimmäiskokoa (pinta-alaa tai tuotantoa), -liikevaihtoa tai -maataloustuloa. Ulkopuolisten ansioiden huomioonottaminen osana maatilatalouksien kokonaistulonmuodostusta puolestaan vaihtelee tutkimuksittain: raja-arvona on yleensä tietty markkamäärä tai prosenttiosuus tuloista.

Luokitteluvaihtoehtoja

Monitoimisuutta mautiloilla kuvataan siis yleensä *tulojen ja/tai ajankäytön perusteella*. Tyypittelyä voidaan hahmotella usealla eri tavoilla. Esimerkiksi Hyvönen (1978, 6) on ehdottanut luokitteluun taulukon 2.1 mukaista kaaviota.

Taulukko 2.1. Maatilojen luokittelu sivuansio toiminnasta saatavien tulojen ja siihen käytettävän työpanoksen perusteella.

Työpanos sivuansiotyössä	Tulot sivuansiotyöstä		
	Ei lainkaan tai ei merkitystä	Jonkin verran, mutta vähemmän kuin tilalta	Enemmän kuin tilalta
Ei lainkaan tai ei merkitystä	Kokoaika	(Sivuansio)	-
Jonkin verran, mutta vähemmän kuin tilalta	(Sivuansio)	Sivuansio	Sivuansio tai osa-aika
Enemmän kuin tilalta	-	Sivuansio tai osa-aika	Osa-aika

Lähde: Hyvönen (1978, 6).

Taulukko 2.2. Maatilojen luokittelu Ruotsissa muiden tulojen ja maatilan vaatiman työpanoksen perusteella.

Maatilan vaatima työpanos (h/a)	Viljelijäperhe		
	Tuloja muualtakin kuin maatilalta	Tuloja vain maatilalta	Viljelijä yli 64-vuotias
alle 800	Vapaa-ajan tila	Pieni päätoiminen maatala	Eläkeläis-tila
800-1599	Pieni osa-aikatila		
1600 tai yli	Suuri osa-aikatila	Suuri päätoim. tila	

Lähde: Deltidslantbrukets struktur och betydelse (1988, 31).

Taulukossa 2.2 on eräässä ruotsalaisessa selvityksessä käytetty luokittelu, jossa on otettu huomioon sekä maatilan vaatima työpanos (tuntia/vuosi) että se, *saako tilalla asuva perhe tuloja muualta kuin maataloudesta*. Lisäksi 65 vuotta täyttäneet viljelijät on eroteltu omaksi ryhmäkseen eli eläkeläistöiksi (Deltidslantbrukets... 1988).

Monitoimisuuden voi jaotella myös sen mukaan *tapahtuuko toiminta tilalla vai sen ulkopuolella*. Ensimmäisessä tapauksessa kyse voi olla tilan koneilla suoritettavasta työstä (esim. urakointi), 'kuoriutumisen palauttamisesta' (esim. rehusekoitus tai tuotteiden jalostus) tai muun yritystoiminnan sovittamisesta maatilalle (esim. maatilamatkailu tai alihankinta). Tällöin voidaan puhua 'tilan toimintojen monipuolistumisesta' tai 'monialaisesta maatilasta' tai diversifikaatiosta (*farm diversification*). Toisena vaihtoehtona on *ulkopuolinen työ (off-farm employment)*. Esimerkiksi Lehner (1992b, 32) on tarkastellut maatalatalouden monitoimisuutta taulukon 2.3 kuvaamalla tavalla.

Tässä tutkimuksessa viljelijäperheiden monitoimisuus tulkitaan laajasti *perinteiseen maa- ja metsätalouteen kuulumattomiksi, tilalla tai sen ulkopuolella tapahtuviksi toiminnoiksi, joiden tarkoituksena on parantaa viljelijän tai*

Taulukko 2.3. Monitoimisten maatalatalouksien luokittelu työn sijainnin ja laadun perusteella.

Toimeliaisuus / Työpaikan sijainti					
Tilan ulkopuolella		Tilalla			
Työllinen		Työllinen			Ei-työllinen
Maataloustyö	Muu kuin maataloustyö	Maatalous	Liitännäis-elinkeino	Muu työ	-

Lähde: Lehner (1992a, 32).

viljelijäperheen taloudellista asemaa ja/tai hyvinvointia (vrt. Hetland 1986, 385). Tutkimusaineistossa, johon palataan yksityiskohtaisesti myöhemmissä luvuissa sekä liitteessä 3, maatilataloudet jaotellaan kahteen ryhmään: *monitoimisiin* ja *päätoimisiin* (Peltola 1999a, 8). Tilat, jotka eivät täytä päätoimisuudelle asetettuja kriteereitä, on määritelty monitoimisiksi.

Tutkimusaineiston jaottelussa ensisijaisina kriteereinä ovat tulonmuodostus ja työnkäyttö. Jos maatilataloudesta saatavien tulojen osuus on kummallakin puoliosalla vähintään 75 % kokonaistuloista ja kumpikin puoliso työskentelee maataloudessa vähintään 1 350 tuntia vuodessa, tila tulkitaan päätoimiseksi. Mikäli nämä kriteerit eivät täyty tai tilaa koskevat tiedot ovat ristiriitaisia päätoimisuuden suhteen, ryhmittelyn apuna käytetään muita, verotus- ja työnkäyttötiedoista sekä kyselystä saatavia perusteita. Esimerkiksi maatalouden koneurakoinnin raja-arvona käytetään 10 000 markkaa; jos kyseisiä tuloja on mainittua summaa enemmän, tila luetaan monitoimisten ryhmään. Tilan ulkopuolelta saatavien ansiotulojen raja on 5 000 markkaa. Jaotteluperusteita ja ryhmittelyyn liittyviä ongelmia on selvitetty Peltolan (1999a, 34-40) julkaisussa ja liitteessä 3.

2.2. Maatilojen muuhun ansiotoimintaan liittyvät käsitteet suomalaisissa tutkimuksissa

Maassamme tehdyissä viljelijäväestön erilaisia tulolähteitä selvittäneissä tutkimuksissa käsitteet 'sivuansiot' ja 'osa-aikaviljely' lienevät kaikkein yleisimpiä. Termiä 'monitoimisuus' on ilmeisesti käytetty ensimmäisen kerran Hackmanin (1970) artikkelissa, joka pohjautuu saman tekijän opinnäytetyöhön (Hackman 1964; vrt. Hackman 1965). Tätä aiemmin maatilojen ulkopuolisia töitä oli yleensä käsitelty nimikkeillä 'sivuansio toiminta' tai 'sivuansio(tulo)t'. Mainitussa artikkelissa Hackman (1970, 195) määrittelee *monitoimisen viljelijän* kokoaikaviljelijän vastakohtaksi. Jälkimmäinen hankkii kaikki tulonsa viljelemällä maata, kun taas monitoimiset saavat tuloja muualtakin. He jakautuvat edelleen *sivuan-sioviljelijöihin* ja *osa-aikaviljelijöihin* tilan ulkopuolisten tulojen merkittävydestä riippuen. Sivuan-sioviljelijöillä maatilatalouden tulot ovat suuremmat kuin ansiot tilan ulkopuolelta ja osa-aikaviljelijöillä päinvastoin.

Kainuun seutukaavaliiton (1974, 9) selvityksessä on ehdotettu jaottelua "*rinnakkaiselinkeino*" ja "*liitännäiselinkeino*" erottelemaan maatilatalouteen liittymättömät toiminnot tilaan liittyvistä. Kansantulotilastoissa huomattava osa näin luokitelluista liitännäiselinkeinoista (puutarhanhoito, kalatalous, turkis-tarhaus, mehiläishoito, porotalous) luetaan maatalouteen (Hyvönen 1977, 4), mutta kaikkiaan rajanveto seutukaavaliiton määritelmien välillä on ainakin tilastoinnissa varsin hankalaa. Ehkä juuri tämän takia mainitut käsitteet ovat poistuneet käytöstä. Torvela ja Juvonen (1984, 18-19) ovat samaan tapaan ryhmitelleet viljelijöiden sivuan-sio toiminnan *omalla tilalla tapahtuvaan toimintaan* (maatalouden erikoistuotanto, varsinaiset sivuelinkeinot, ei-maataloudellinen yri-

tystoiminta ja intensiivinen metsänviljely) ja *toimintoihin tilan ulkopuolella* (sivuansiotyöt ja yritystoiminta). Kankaanpään (1999) mukaan kaiken ryhmittelyn lähtökohtana tulisi nykyään olla ”Suomessa noudatettava Euroopan yhteisön tilastollinen toimialaluokitus (NACE Rev. 1)”.

Uusitalo ja Köppä (1976) ovat soveltaneet tutkimuksessaan Hackmanin käyttämää määrittelyä. He tosin ovat rajanneet *monitoimiviljelyn* sellaiseksi maatalouden harjoittamiseksi, ”johon viljelijäpari liittää *tilan ulkopuolista* ansiotyötä ja -tuloa” (mt., 3). Monitoimiviljelmät jakaantuvat edelleen kahteen ryhmään, sivuansio- ja osa-aikaviljelmiin. Monitoimiviljelyn synonyymina Uusitalo ja Köppä ovat käyttäneet termiä ”ammattikombinaatio”; yhtäältä vaihtelun vuoksi, mutta samalla myös tähdentääkseen monitoimiviljelyn avaraa sisältöä (mt., 4). Hyvönen (1977, 4) pitää jaottelua kokoaika-, sivuansio- ja osa-aikaviljelijöihin käyttökelpoisena ja kuvaavana, mutta suhtautuu pidättyvästi yleisnimitykseen: ”erityisesti käsitteen ‘monitoimiviljelmä’ käyttöä olisi syytä välttää ja puhua sivuansio- ja osa-aikaviljelmistä”. Niinpä esimerkiksi hänen tutkimuksessaan vuonna 1978 osa-aika- ja sivuansioviljelmät on määriteltävä tilan ulkopuolelle suuntautuneen työpanoksen perusteella, eikä termiä ‘monitoimisuus’ ole käytetty lainkaan (vrt. Hyvönen 1978, 43).

Tölli (1977, 24) soveltaa tutkimuksessaan kolmijakoa päätoimisiin viljelijöihin sekä sivuansio- ja osa-aikaviljelijöihin, mutta käyttää sivuansio- ja osa-aikaviljelystä myös yleisnimitystä ”monitoimiviljely”. Uusitalo ym. (1978, 18-21) täsmentävät termin käyttöä määritellessään monitoimisuuden olevan ”viljelijäparin tilalla tekemän työn ja ulkopuolella tapahtuvien toimien toisiinsa kytkeytymistä”. He tekevät samalla eron ”sisäisen monitoimisuuden” (tilalla harjoitettava yritystoiminta yms.) ja ”ulkopuolisia ansiotöitä edellyttävän monitoimisuuden” välillä. Kolmijakoa on lisäksi laajennettu ottamalla tilatyyppeihin mukaan neljäs luokka, ”asuntotilat”. Nämä ovat tiloja, joiden maatalouden tuotanto on vähäistä.

Westermarck (1977) on ehdottanut ei-päätoimisille tiloille nimitystä ”maataloudellinen osa-aikaryitys”. Pölkki (1980, 1-2) tarkoittaa monitoimisuudella viljelijäperheen toimeentuloedellytysten parantamista erilaisia toimintoja yhdistelemällä, kun taas Ritalan (1981, 5) mukaan se on maataloustyön ja palkkatyön yhdistelyä. Rantala (1984, 172) määrittelee monitoimisuuden melko kattavasti – ja hyvin samaan tapaan kuin tässä tutkimuksessa – tarkoittamaan ”viljelijäperheen maataloudessa tekemän työn ja tilalla tai sen ulkopuolelle suuntautuvan ansiotarkoituksessa tapahtuvan toiminnan kokonaisuutta”. Myös hän jakaa maatilat tulojen perusteella kolmeen eri ryhmään: kokoaika-, sivuansio- ja osa-aikaviljelmiin.⁵

⁵ *Viljelmä*-sanana käyttö johdannaisena ‘viljelijä’-sanasta on monissa tutkimuksissa epätarkkaa. Esimerkiksi Uusitalo ja Köppä (1976), Hyvönen (1977) ja Uusitalo ym. (1978) ovat samaistaneet käsitteet ‘viljelmä’ ja ‘maatila’ (vrt. myös Piironen 1979,10). Yleisimmin maatila on määriteltävä yksiköksi, joka ainakin Suomessa muodostuu normaalisti sekä *viljelmästä* eli peltoista että *metsälööstä* eli tilan metsistä (vrt. Ryyänen ja Pölkki 1973, 40).

Ihamuotilan (1981, 40) määrittely on seuraava: ”Osa-aikaviljelmä on yksilöllisessä omistuksessa oleva maatilayritys, joka kokonsa puolesta on liian pieni antamaan viljelijäperheelle pääasiallisen työllisyyden ja toimeentulon”. Kyseinen määritelmä on hankala silloin, kun työnkäyttö ja tulonmuodostus eivät vastaa toisiaan: tilanhoitoon voi esimerkiksi kulua yli puolet työpanoksesta, mutta toimeentulosta yli puolet saadaan muualta. Tosin Ihamuotila (mt., 40) toteaa, että osa-aikaviljelmästä esiintyy myös muita määritelmiä.

Puurunen (1990, 48) jakaa maatilat neljään ryhmään: päätoimisiin tiloihin, sivuansio- ja osa-aikatiloihin sekä vapaa-ajan tiloihin. Perusteena hän käyttää maatilatalouden verotustietoihin pohjautuvaa tilastointia, jossa luonnollisten henkilöiden tilat on luokiteltu sen mukaan, miten suuri osuus maatilatalouden nettotuloilla on viljelijäpuolisoiden valtionveronalaisista kokonaistuloista. Tähän jaotteluun pohjautuen vuonna 1995, jolta pääosa tämän tutkimuksen aineistosta on, maatilat jakautuivat mainittuihin ryhmiin taulukon 2.4 osoittamalla tavalla.

1980- ja 1990-luvuilla viljelijäperheiden monitoimisuutta on Suomessa tutkittu vähän, ja siksi myös määritelmät ovat pysyneet entisen kaltaisina: selkiintymättöminä ja osin epätarkkoinakin. Eräässä uusimmista suomalaisten (pohjoiskarjalaisten) mautilojen ulkopuolisia ansioita kartoittavista tutkimuksista Sireni (1992, 7, 34) käyttää nimitystä *osa-aikaviljely* kuvaamaan maataloustyön ja muun työn yhdistämistä. Ulkomaisiin tutkimuksiin viitaten hän näkee suomenkielisen termin ‘monitoimisuus’ ja englanninkielisen termin ‘*pluriactivity*’ sisällöllisesti erilaisina, vaikka toisaalta toteaa käsitettä ‘osa-aikatala’ usein käytettävän samassa merkityksessä kuin ‘monitoimiviljelmää’. Sirenin mukaan ‘*pluriactivity*’-tutkimuksissa maatilatalouden ja muun työn yhdistely pyritään näkemään osana yhteiskunnallisia muutosprosesseja (vrt. Fuller 1990).

Tuoreimmassa suomalaisten mautilojen muita ansioita koskevassa selvityksessä Mustajärvi ja Heikkilä (1998) käyttävät samaa tilajaottelua kuin Puurunen

Taulukko 2.4. Luonnollisten henkilöiden mautilojen luokittelu viljelijän ja puolison tulojen perusteella määritetyn päätoimisuusasteen mukaan vuonna 1995.

Tilaryhmä (suluissa maatilatalouden osuus kokonaistuloista)	Osuus kaikista tiloista (%)
Vapaa-ajan tilat (0-24 %)	35,3
Osa-aikatilat (25-49 %)	15,2
Sivuansiotilat (50-74 %)	14,5
Päätoimiset tilat (75-100 %)	35,0

Lähde: Maatilatalouden tulo- ja verotilasto 1995 (taulukko H).

(1990) – ilmeisesti siksi, että heidänkin tilastoaineistonsa pohjautuu Maatilatalouden yritys- ja tulotilastoon (MYTT) ja verorekisteriin. Käsitteitä selvityksessä ei ole pohdittu. Sekaannusta on omiaan jopa lisäämään se, että termillä ‘sivuansiotila’ on kyseisessä tutkimuksessa viitattu sekä tiloihin, jotka saavat maa(tila)taloudesta 50-74,9 % toimeentulostaan, että tiloihin, jotka saavat maatalouden sivuansioita (esim. konetöistä).

Yhteenvetona suomalaisista tutkimuksista on todettavissa, että *sosiologiassa* on hyväksytty termi ‘monitoimisuus’, kun taas *maatalousekonomiassa* on pitäyditty määritelmissä ‘sivuansio- ja osa-aikaviljely’ eikä ole käytetty sanaa ‘monitoimisuus’ (vrt. Hyvönen 1977, 4). Osaksi tämä perustuu jo aiemmin tehtyjen luokittelujen antamaan malliin (esim. Mäki 1964, 62⁶; Westermarck 1977; Ihamuotila 1981, 40) ja muiden maiden tutkimuksesta lainattuihin esimerkkeihin (esim. Andreae 1974, 166; vrt. Gasson 1988, 1). Mutta ilmiö pohjautuu myös kunkin tieteenalan omaksumaan ammattitermistöön ja ‘oikeaan tapaan tehdä tiedettä’. Joka tapauksessa viljelijäperheiden perinteisen maatilatalouden ulkopuolelle suuntautunutta toimintaa kuvaava käsitteistö on *suomalaisissa tutkimuksissa vakiintumatonta*.

2.3. Maatilojen muun ansiotoiminnan luokittelu suomalaisissa tilastoissa

Viljelijäperheiden maatilatalouden ulkopuolista ansiotoimintaa on Suomessa tilastoitu monin eri tavoin. Tarkastelu on yleensä pohjautunut joko ansaittuihin tuloihin tai käytettyyn työpanokseen. Joissakin tilastoissa ja tutkimuksissa viljelijöiden luokittelu eri ryhmiin tapahtuu pelkästään viljelijän oman ilmoituksen perusteella eli sen mukaan, miten merkittäväksi hän itse arvioi tilan ulkopuolisen toiminnan.

Maaseutuelinkeinorekisterissä (Suomen virallinen tilasto, ent. Maatilarikisteri) maatilat tyypitellään omistajan pääammatin mukaan. Ohjeiden mukaan pääammatiksi merkitään se, jonka mukaisten tehtävien hoitoon maatilalan omistajalta on kulunut eniten aikaa (työpäiviä) tilastointivuoden aikana. Rekisterissä maatiloiksi luetaan kaikki tilat, joiden hallinnassa oleva pelto- ja puutarha-ala on vähintään *yksi hehtaari*. Taulukossa 2.5 on kuvattu pääammatikseen maanviljelyn ilmoittaneiden ja muiden ammattien edustajien sekä eläkeläisten suhteelliset osuudet yksityisten henkilöiden omistamista maatiloista vuodesta 1950 vuoteen 1993.

⁶ Mäki erottelee viljelmät kolmeen tyyppiin niillä käytetyn työpanoksen mukaan: *osapäiväviljelmät* (vain osa viljelijäperheen työpanoksesta käytetään viljelmän hyväksi), *perhevilmät* (antavat viljelijäperheelle pääasiallisen toimeentulon) ja *palkkaviljelmät* (työn suorittaa pääasiassa palkattu työvoima).

Taulukko 2.5. Päätoimisten viljelijöiden (pääammattina maanviljely), osa-aikaviljelijöiden (muu ammatti) sekä eläkeläisten osuudet (%) yksityisten henkilöiden omistamista yli yhden peltohehtaarin maatiloista sekä tilojen lukumäärä vuosina 1950, 1959, 1969, 1980, 1985, 1990 ja 1993.

Vuosi	Päätoim. viljelijät ^a	Osa-aikaviljelijät ^b	Eläkeläiset ^c	Tiloja yhteensä
1950	85,6	14,4	-	281 878
1959	79,3	20,7	-	298 662
1969	74,7	25,3	-	265 239
1980	68,7	15,5	15,8	183 754
1985	60,3	17,9	21,8	160 246
1990	55,6	24,7	19,7	157 370
1993	57,2	24,5	18,3	150 044

^a Päätoimisiin viljelijöihin on vuodesta 1959 vuoteen 1985 luettu maanviljelijät ja puutarhatalouden harjoittajat (ks. esim. Maatilarekisteri 1985, 93). Vuodesta 1990 lähtien myös metsänviljelijät on luettu tähän ryhmään.

^b Osa-aikaviljelijöiden osuus on tätä taulukkoa varten laskettu vuoteen 1969 asti muiden ammattien harjoittajien lukumäärien perusteella. Vuodesta 1980 eteenpäin osa-aikaviljelijät on tilastoitu Maatilarekistereissä omana ryhmänään.

^c Eläkeläisten osuus on Maatilarekistereissä eritelty vasta vuodesta 1980 lähtien.

Lähteet: SVT III Maatalous 45:1, SVT III:53, SVT III:66, SVT XLIII:1, SVT XLIII:6, SVT Maa- ja metsätalous 1992:1, Maatilarekisteri 1993.

Tilastointitapaa muutettiin vuodesta 1995 lähtien, jolloin tilat jaettiin ensimmäistä kertaa neljään ryhmään taulukossa 2.4 edellä esitetyllä jaottelulla (vrt. myös taulukko 2.7). Tämä tilastointi on kuitenkin varsin epäluotettava ja kyseenalainen, sillä se perustuu vain viljelijän omaan, tukihakemuksessa annet-

Taulukko 2.6. Yksityishenkilöiden omistamien yli yhden peltohehtaarin maatilojen jakauma viljelijän maataloudesta saamien tulojen mukaan vuonna 1995.

Maataloudesta saadun tulon osuus (%) viljelijän kokonaistuloista	Osuus kaikista tiloista (%) (N = 135 140)	Osuus vastanneista tiloista (%) (N = 81 102)
alle 25 %	9,1	15,1
25 - 50 %	7,0	11,6
>50 - 75 %	6,7	11,2
Yli 75 %	37,2	62,1
Osuus tuntematon	40,0	-

Lähde: Maatilatilastollinen vuosikirja 1996 (taulukko 2.1.9.).

tuun ilmoitukseen, ja varsinkin vuodelta 1995 tieto puuttuu monelta tilalta. Taulukossa 2.6 on esitetty tilojen jakauma ryhmiin kahdella eri tavalla. Ensimmäisessä sarakkeessa ovat mukana kaikki tilat siten, että tilat, joilta tieto puuttuu, ovat omana ryhmänään. Toiseen sarakkeeseen on otettu mukaan vain ne tilat, jotka ovat tukihakemuksissa antaneet arvion omista tulojakaumistaan.

Tilastokeskus julkaisee kahta viljelijöiden ja viljelijäperheiden tuloja käsittelevää tilastoa: *Maatilatalouden tulo- ja verotilasto ja Maatilatalouden yritys- ja tulotilasto (MYTT)*. Nämä sisältävät maatilatalouden verotuksen mukaisia tietoja tiloilta, joilla on viljelyksessä peltoa tai puutarhaa vähintään *kaksi hehtaaria* ja joita verotetaan maatilatalouden verolomakkeella numero 2. Tulo- ja verotilasto on kokonaisuineen, joka saadaan yhdistämällä maatilarekisterin ja verotusrekisterin tietoja. Yritys- ja tulotilasto rakentuu 2-lomakkeen pohjalta

Taulukko 2.7. Luonnollisten henkilöiden maatilojen %-jakauma tulojen perusteella määritetyn päätoimisuuden mukaan sekä vastaava tilojen lukumäärä vuosina 1976-1996.

Vuosi	Maatilatalouden nettotulojen osuus viljelijän ja puolison kokonaistuloista				Tiloja kpl
	0-24 %	25-49 %	50-74 %	75-100 %	
1976	23,6	10,8	12,6	53,1	180 854
1977	23,2	11,2	13,1	52,5	171 377
1978	23,5	11,3	13,5	51,7	164 981
1979	21,4	11,6	13,7	53,3	159 252
1980	23,7	11,9	13,7	50,7	156 964
1981	28,3	12,3	14,4	45,1	152 447
1982	27,0	13,0	15,9	44,1	146 566
1983	31,5	15,6	15,0	38,0	142 342
1984	32,0	15,1	14,9	38,0	139 569
1985	34,1	15,5	14,6	35,8	136 790
1986	34,9	15,5	14,4	35,2	134 500
1987	38,8	15,3	13,4	32,5	130 209
1988	39,0	15,6	13,7	31,7	126 706
1989	35,4	15,8	14,8	34,1	123 573
1990	30,3	16,1	16,1	37,5	113 004
1991	33,5	16,1	15,3	35,1	109 918
1992	36,5	15,8	14,8	32,9	108 291
1993	39,7	14,7	13,6	32,0	104 316
1994	38,3	15,0	14,1	32,7	102 057
1995	35,3	15,2	14,5	35,0	91 950
1996	33,9	15,9	14,6	35,6	82 686

Lähteet: Tilastokeskus, SVT Maa- ja metsätalous, Maatilatalouden tulo- ja verotilastot (taulukot G ja H).

tehtyyn otokseen sekä siihen liitettyihin muihin tilastoaineistoihin (vrt. Puurunen 1987, 93-96 ja Peltola 1999a, 7).

Tulo- ja verotilastossa maatalan päätoimisuutta on mitattu sillä, mikä on viljelijäpuolisoiden maatalatalouden nettotulo-osuus kaikista veronalaisista tuloista. Tällä perusteella tilat on jaettu neljään ryhmään 25 prosenttiyksikön välein. Tilastokeskus julkaisee luokituksen ilman ryhmänimiä, mutta Puurunen (1990, 48) on nimennyt ryhmät seuraavasti: *kokoaikaviljelmillä* puolisoiden maatalataloudesta saamien tulojen osuus on 75-100 % kokonaistuloista, *sivuan-sioviljelmillä* 50-74,9 %, *osa-aikaviljelmillä* 25-49,9 % ja *vapaa-ajan viljelmillä* alle 25 %. Maatalatalouden tulo- ja verotilastojen perusteella vuodesta 1976 vuoteen 1996 eri päätoimisuusryhmien osuudet ovat muuttuneet taulukon 2.7 osoittamalla tavalla.

Taulukosta 2.7 ilmenee, miten maatalataloudesta suhteellisesti vähiten tulojaan saavien tilojen osuus on kasvanut parinkymmenen vuoden aikana. Myös vuosittaiset vaihtelut näkyvät selvästi. Ne johtuvat esimerkiksi satotasoista (vuoden 1987 kato heijastuu vuosien 1987 ja 1988 osuuksiin, ja vastaavasti näkyy vuoden 1990 hyvän sadon vaikutus) ja verotusmuutoksista (esimerkiksi kansaneläkkeet muuttuivat veronalaisiksi vuonna 1983 ja pinta-alalisät vastaavasti vuonna 1989).

Tilastokeskuksen kaikkia kotitalouksia koskevissa *tulonjakotilastoissa* maatalakotitalouksien osuus on alle 10 % kokonaisotoksesta. Otokseen mukaan tulleet maatalakotitaloudet on edelleen jaettu päätoimisiin ja osa-aikaisiin viljelijän omaan ilmoitukseen perustuen. Näissä tilastoissa osa-aikaisten suhteellinen osuus on vuosina 1990-1996 kehittynyt taulukon 2.8 mukaisesti.

Maatalouden taloudellisen tutkimuslaitoksen (MTTL) kannattavuustutkimuksen *kirjanpitoloihin* kuuluu yli 1 000 maatilaa eri puolilta Suomea. Tiloilta kerätään vuosittain kattavat tulo- ja työnkäyttötiedot sekä yritystoiminnasta että yksityistaloudesta. Kirjanpitolilat ovat keskimääräistä isompia ja vahvemmin

Taulukko 2.8. Viljelijätalouksien jakautuminen (%) maanviljelijätalouksiin ja osa-aikaviljelijätalouksiin tulonjakotilastoinnin perusteella vuosina 1990-1996.

Vuosi	Maanviljelijätaloudet	Osa-aikaviljelijätaloudet
1990	56,8	43,2
1991	62,3	37,7
1992	58,5	41,5
1993	55,1	44,9
1994	59,2	40,8
1995	57,4	42,6
1996	54,7	45,3

Lähde: Tilastokeskuksen tulonjakotilastot vuosilta 1990-1996.

maatalouteen suuntautuneita, valtaosin päätoimisia tiloja (Puurunen 1987, 96). Täten näiltä kerätyt tiedot eivät anna oikeaa kuvaa kaikkien maatilojen ulkopuolisen ansiotoiminnan merkittävydestä. Kirjanpitotiloilla vuotuisen sivuansioiminnan osuus on 1980- ja 1990-luvuilla vaihdellut 15:stä 20:een prosenttiin nettorahatuloista (Tutkimuksia Suomen maatalouden... 1995, 44-46). Yritystoiminnan koko työpanoksesta sivuansioimintaan on viime vuosina käytetty noin kymmenesosa. Pääosa näistä töistä on tilan ulkopuolella tehtyjä ansiotöitä tai maatalouskalustolla tehtyjä rahtitöitä. Tuotantosunnittain tarkastellen sivuansiotyöt ovat selvästi yleisimpiä viljailoilla.

Suomen EU-jäsenyydestä johtuen kirjanpitotilamme ovat siirtyneet osaksi Euroopan unionin FADN-järjestelmää, jossa päätoimisuus määritellään tilojen taloudellisen koon perusteella (Tiainen 1994, 26). Typologian mukaan FADN-havaintokenttään kuuluvien kirjanpitotilojen on edustettava *päätoimisia maatiloja (commercial farms)*, mutta kukin jäsenmaa voi asettaa päätoimisuuden määreenä olevan kokorajan olosuhteidensa mukaan. Päätoimisuusalorajan asettaminen vähentää tarvittavien kirjanpitotilojen lukumäärää säilyttäen silti havaintokentän edustavana maataloustuotannon suhteen (Tiainen ja Katajamäki 1996, 21-22).

Suomessa päätoimisuuden kokorajaksi on valittu 8 EKY:ä eli eurooppalaista kokoyksikköä (Tiainen ja Katajamäki 1996, 45). EKY on suomennos termistä *european size unit (ESU)*. Yksi EKY vastaa 1 200 ECU:a eli runsasta 7 000 markkaa tilan vakiodusta kokonaiskateesta. Päätetty rajausta mahdollistaa kirjanpitotietojen keruun myös muita ansioita saavilta tiloilta, mutta käytännössä kirjanpitotilat tullevat edelleen edustamaan lähinnä päätoimisia tiloja. 8 EKY:n päätoimisuusrajan ylittää tiloista 60 %. Näiden tilojen osuus vakiodusta kokonaiskateesta on 93 %, kotieläinyksiköistä 96 % ja viljelyalasta 80 %.

Viljelijöille suunnatuissa *mielipidekyselyissä ja haastatteluissa* (esim. Taurainen ja Ristolainen 1994 tai Elintarviketiedon maatilapaneelit, ks. Kuhmonen 1995 ja 1996) on käytetty omia päätoimisuusluokitteluita. Näissä viljelijät on jaettu päätoimisiin sekä sivuansio- ja osa-aikaviljelijöihin *vastaajan oman ilmoituksen* perusteella (vrt. Peltola 1996, 9). Lisäksi haastattelut ovat yleensä kohdistuneet vain yli viiden peltohehtaarin tiloille, jolloin sivutoimisten ja osa-aikaisten osuus yhteenlasketunakin on jäänyt alle kolmannekseen koko tutkimusjoukosta.

Maatilojen *työvoiman käytöstä* on tietoja saatavilla vain rajoitetusti. Työpanosta koskevaa tilastointia on esitelty esimerkiksi Puurunen (1987, 104-107) selvityksessä. Työvoiman käyttöä on aiemmin kartoitettu sekä maatalouslaskentojen yhteydessä noin kerran kymmenessä vuodessa että Maatilahallituksen *työpanostiedusteluilla* vuosina 1979-1992. Näiden tilastojen luotettavuutta heikentää suuri vastauskato, jolloin myös päätoimisuusluokittelut jäävät epätarkoiksi. Taulukossa 2.9 on työnkäytöstä saatavilla olevien tilastojen tietoja siitä, miten paljon viljelijäperheen työpanoksesta on käytetty maatiloilla ja tilan ulkopuolella.

Taulukko 2.9. Viljelijäperheiden työpanoksen käytön jakautuminen (%) yli kahden peltohehtaarin maatiloilla maataloustöissä ja muissa töissä (ml. kotitaloustyöt) sekä tilan ulkopuolella vuosina 1950, 1959, 1972, 1983, 1987 ja 1992.

Vuosi	Maataloustyöt	Muut työt ^a	Tilan ulkop. työt	Työpanos yht. (milj. työpäiviä)
1950	61,7	28,7	9,6	201,3
1959	82,8	-	17,2	217,2
1972 ^b	55	38	7	177
1983	56,4	32,6	11,0	105,6
1987	55,4	33,9	10,7	92,4
1992	54,5	32,9	12,6	69,6

^a Muihin töihin on luettu maatalouden sivuansiotyöt, kotitaloustyöt ja metsätyöt omassa metsässä. Tiedot puuttuvat vuodelta 1959.

^b Vuoden 1972 kohdalla tiedot sivuansiotöiden määrästä perustuvat vuoden 1969 maatalouslaskentaan, minkä vuoksi jakaumat eivät ole tarkkoja.

Lähteet: SVT III Maatalous 45:1, SVT III:53, SVT III:66, SVT III:82, SVT Maa- ja metsätalous 1988:3, SVT Maa- ja metsätalous 1993:7.

Vuoden 1990 *Maatalouslaskennassa* selvitettiin, miten moni viljelijäperheen jäsenistä käy työssä tilan ulkopuolella. Tiedot on esitetty taulukossa 2.10.

Tuoreimpia tietoja maatilojen työnkäytöstä on saatavissa vuoden 1995 joulukuussa toteutetusta *Maatalouden rakennetutkimuksesta*, johon kerättiin tietoja yli 30 000 tilalta. Haastatelluilta kysyttiin tilalla asuvien yli 15-vuotiaiden henkilöiden maataloustöihin käyttämien työtuntien määrää omalla tilalla sekä työssäkäyntiä tilan ulkopuolella tai työskentelyä muissa kuin maataloustöissä ajankaksolla 1.12.1994 - 30.11.1995. Työskentelyllä tilalla muissa kuin maatalous-

Taulukko 2.10. Viljelijöiden, puolisoiden sekä muiden viljelijäperheen jäsenten ja tilalla asuvien sukulaisten työssäkäynti tilan ulkopuolella 1.6.1989 - 31.5.1990.

	Viljelijät (%)	Puolisot (%)	Muut perheenjäsenet (%)
Säännöllinen kokopäivätyö	22,8	32,2	27,7
Osa-aikatyö	5,0	4,9	3,8
Satunnainen työ	9,5	5,1	11,1
Ei lainkaan työssäkäyntiä	62,1	57,3	56,9
Tiedot puuttuvat	0,6	0,6	0,5

Lähde: SVT Maa- ja metsätalous 1992:9 (Maatalouslaskenta 1990, osa 5).

Taulukko 2.11. Viljelijän ja puolison työaika prosentteina päätoimisen maataloustyöntekijän vuosityöajasta Maatalouden rakennetutkimuksen 1995 tietojen mukaan ajalla 1.12.1994 - 30.11.1995.

Osuus työajasta (%)	Viljelijä (%)	Puoliso (%)
0 - 24,9	21,9	36,4
25 - 49,9	11,4	11,4
50 - 74,9	8,8	8,1
75 - 99,9	8,3	7,8
100 tai yli	49,6	36,3

töissä tarkoitettiin omalla tilalla tapahtuvaa, maatalouden ulkopuolista taloudellista toimintaa, ei kuitenkaan omaan kotitalouteen liittyviä töitä. Täten metsätyöt, maatilamatkailu, koneurakointi yms. luettiin samaan, maatalouden ulkopuolisten töiden kategoriaan. Maatilat ryhmiteltiin sen mukaan, miten suuri käytetty työpanos oli suhteessa maataloustyöntekijän vuotuiseseen työaikaan (1 732h/v). Tämän luokittelun tulokset ovat taulukossa 2.11.

Euroopan unionin jäsenmaissa rakennetutkimuksilla kerätään säännöllisesti tietoja maatalojen työvoiman eli viljelijäperheen ja palkatun työväen työnkäytöstä. Keskeinen käsite on *vuotuinen työpanosyksikkö (Annual Work Unit, AWU)*, jota käytetään sekä makro- että mikrotason talustilastoissa jakotekijänä: maataloustulo kussakin maassa ilmaistaan työpanosta eli AWU:a kohden. AWU on yhden kokoaikaisesti maataloudessa työskentelevän henkilön vuotuinen työpanos, jonka tuntiraja vaihtelee maittain. Suomessa sen arvoksi on määritetty 1 732 tuntia vuodessa, mikä on sama kuin maataloustyöntekijän työehtosopimuksen vuotuinen työaika. Rakennetutkimuksissamme arvo on tosin pyöristetty 1 800 vuositöytäntiin. Monissa unionin jäsenmaissa tämä kokoaikaisuuden tuntiraja on yli 2 000 tuntia vuodessa. Koko Euroopan unionin alueella arvioitiin maatalouden työvoiman määräksi vuonna 1995 15,3 miljoonaa henkilöä, joista *alle viidenes* työskenteli maataloudessa *päätoimisesti* (Eurostat 1997, 5). Tietoja maatalojen työpanoksen tilastoinnista ja muutoksista EU:n eri jäsenmaissa on saatavissa esimerkiksi julkaisusta *Agricultural labour input in the EU 1973-1995* (1997).

Edellä kuvatut esimerkit maatalojen luokittelumahdollisuuksista antavat selityksen sille, miksi tilastoista ei ole löydettävissä yhtenäistä perustetta tilojen ryhmittelyyn ulkopuolisen ansiotoiminnan mukaan. Ongelmat juontuvat monesta eri tekijästä. *Maatilan määrittely* vaihtelee eri tilastoissa: perusteena voi olla pinta-ala tai se, täyttääkö tilanomistaja maatilatalouden veroilmoituksen vai ei. *Tulonsiirtoja tai omaisuustuloja* käsitellään toisistaan poikkeavilla tavoilla eri tilastoissa. Osa maatilatalouden *verotuksen* piirissä olevasta – ja maatilatalouden tuloihin luettavasta – toiminnasta, esimerkiksi koneurakointi tai maatilamatkailu, on itse asiassa perinteisen maatilatalouden ulkopuolista toimintaa.

Lisäksi tilan *metsätaloudessa* tehdyn ansiotoiminnan, joka joillakin maataloilla muodostaa päätoimeentulolähteen, lukemisessa maatalalouteen on toisistaan poikkeavia tulkintoja. Muun muassa näitä ongelmia on pohdittu suomalaisen tilastoinnin osalta Peltolan (1999a) julkaisussa.

2.4. Maatilojen muuhun ansiotoimintaan liittyvät käsitteet muiden maiden tutkimuksissa

Ulkomailla maatilojen ulkopuolisesta ansiotoiminnasta käytetyt käsitteet vaihtelevat jopa vielä enemmän kuin Suomessa. Vaikka Salter (1936, 197) kritisoi osa-aikaviljelyyn liittyvien määritelmien sekavuutta jo 1930-luvulla, tilanne ei 60 vuodessa ole paljoakaan parantunut. Yhteisten käsitteiden vakiinnuttaminen ei ole helppoa valtioiden ja alueiden välillä olevien suurten olosuhde-erojen takia. Yleisimmin esiintyvä käsite lienee osa-aikaviljely (*part-time farming*), jonka otti käyttöön tietävästi ensimmäisenä Rozman vuonna 1930 (ref. Hyvönen 1978, 3). Osa-aikaviljelijä määriteltiin alunperin yleensä yksinkertaisesti *viljelijäksi, joka työskentelee myös tilan ulkopuolella*. Näin ahtaassa tulkinnassa tosin sekä viljelijän maatilallaan tekemä muu kuin maataloustyö että muiden viljelijäperheen jäsenten toiminta maatalouden ulkopuolella jäi huomiotta.

Näkökulma viljelijäperheiden muuhun ansiotoimintaan on sittemmin avartunut, mihin vaikuttaa myös itse osa-aikaviljelyn sisällön muuttuminen. Osa-aikaisuuden määrittelyperusteet kuitenkin vaihtelevat paljon eri tutkimusten välillä. Joskus perusteena on käytetty ulkopuolisen työajan määrää, toisinaan muista töistä hankittujen ansioiden suuruutta tai niiden suhteellista osuutta kokonaistuloista. Joissakin tutkimuksissa osa-aikaviljelmäksi on määriteltä maatalo, joka on liian pieni antamaan täystyöllisyyttä viljelijälle. Tällöin tila saatetaan luokitella osa-aikaviljelmäksi, vaikka kenelläkään viljelijäperheestä ei ole maatalouden ulkopuolisia tuloja (vrt. Hyvönen 1978, 4).

Ensimmäisessä laajassa teollisuusmaiden osa-aikaviljelyä kuvanneessa raportissa, jonka kokosi Taloudellinen yhteistyö- ja kehittämissjärjestö OECD vuonna 1978 (OECD 1978a ja b), osa-aikaviljelyn määrittelyä luonnehditaan vaikeaksi jo pelkästään eri maiden välisistä käsite-eroista johtuen. Yleensä lähtökoh- taotuksena on, että tila joko ylittää määrätyn minimikokorajan tai tuottaa tietyn vähimmäismäärän maataloustuotteita. Varsinainen erottelu päätoimisen ja osa-aikaisen tilan välillä tapahtuu sitten joko työajan tai tulojen tai molempien perusteella.

Raportin mukaan osa-aikaisuuden määrittelyssä joissakin maissa tarkastellaan vain viljelijän tuloja ja/tai työnkäyttöä, toisissa huomioidaan viljelijäpuolisot tai koko viljelijäperhe. Useissa maissa erotellaan vielä omiksi ryhmikseen sivuansio- (*part-time main income farmers*) ja osa-aikaviljelijät (*supplementary income farmers*). Mainituissa raportissa on tarkasteltu nimenomaan jälkimmäisiä eli viljelijöitä, jotka työskentelevät tilan ulkopuolella tai saavat sieltä tuloja

enemmän kuin itse tilalla (OECD 1978b, 3-5). Selvityksen perusteella erot osa-aikaviljelyn yleisyydessä maiden välillä näyttävät suureksi osaksi johtuvan päätoimisuuden toisistaan poikkeavista tulkinnoista eli siitä, miten tiukaksi raja päätoimisuuden ja osa-aikaisuuden välillä vedetään. Toki maiden välillä on myös todellisia eroja esimerkiksi historiallisiin tai kulttuurisiin syihin pohjautuen.

OECD:n raportin maatumme käsittelevässä osiossa todetaan, että vaikka ankarasta ilmastostamme johtuen tilan ulkopuolisella työllä on Suomessa hyvin pitkät perinteet, osa-aikaviljelyn määrittely on hankalampaa kuin monessa muussa maassa. Tämä johtuu ennen kaikkea metsän suuresta merkityksestä maatalojen toimeentulolähteenä (OECD 1978a, 25). Osa-aikaviljelyn arvioidaan lisääntyneen paitsi tuotantotekniikan kehityksen myös aiemmin tilalla tehtyjen toimintojen muualle kuoriutumisen seurauksena. Suomea koskevan arvion loppupäätelmäksi on, että osa-aikaviljelyn merkitys maataloustuotannossa on vähäinen, mutta koko yhteiskunnan kannalta enemmän hyödyllinen kuin haitallinen (mt., 30).

1980-luvulla maatalojen ulkopuolisia ansioita käsitelleissä tutkimuksissa määritelmät vaihtelevat. Käsitteen valintaan vaikuttaa kulloisenkin määrittelijän opillinen tausta ja tieteenala, usein myös tutkimusajankohtana käytettävissä olevat tilastot. Sosiologit ja maantieteilijät ovat monissa selvityksissä rajanneet osa-aikaviljelyn tarkoittamaan viljelijäperheitä, jotka saavat ansiotuloja nimenomaan *tilan ulkopuolelta*. Samalla varsinkin *sosiologit* ovat laajentaneet ilmiön tutkimuksen osaksi yhteiskunnallisia ja luokkarakenteissa tapahtuneita muutoksia tai vaihtoehtoisesti tarkastelleet sitä perheen sisäisten suhteiden kautta (esim. Buttel 1982, 293; Cavazzani ja Fuller 1982b, 384; Barthez 1994). *Maatalous-ekonomistit* puolestaan näkevät osa-aikaviljelyn viljelijän tai viljelijäperheen ajankäytön allokoitina, niukkojen resurssien tehokkaana hyödyntämisenä (esim. Schmitt 1989c, 260 ja 1993a, 382; Ahearn ja Lee 1991, 5; Carlin ja Bentley 1991, 142-143; Sumner 1991, 158; Henning 1992; Benjamin ja Guyomard 1994, 66-67).

3. Monitoimistumisen prosessi teollistuneissa maissa

Tässä luvussa tarkastellaan viljelijäperheiden monitoimistumiseen johtavia tekijöitä teollisuusmaissa. Aluksi esitellään niitä yhteiskunnassa tapahtuvia prosesseja, jotka ovat myötävaikuttaneet monitoimisten maatilatalouksien suhteelliseen lisääntymiseen. Sen jälkeen käydään läpi suomalaisia maatilatalouden ulkopuolista ansiotoimintaa käsitteleviä tutkimuksia. Luvun lopussa ja liitteessä 1 on katsaus muiden, lähinnä eurooppalaisten maiden maatilatalouksien monitoimisuuteen.

3.1. Monitoimistumiseen vaikuttavat tekijät

Maatalouden *tuotantotekniikan kehitys* mahdollistaa yhä suurempien maatalayritysten hoidon ja johtamisen jatkuvasti pienenevällä työpanoksella. Tila, joka vielä yksi tai kaksi sukupolvea sitten työllisti päätoimisesti viljelijäperheen lapsineen, ei anna tänään toimeentuloa välttämättä edes yhdelle henkilölle. Kiristyvässä kilpailussa maatilojen hengissäpysymiselle on usein nähty vain kaksi vaihtoehtoa: kasvaa tai kuihtua (vrt. Weinschenk 1986). Todellisuus on kuitenkin tätä yksinkertaistettua oletusta monipuolisempi. Usein viljelijäperheelle varteenotettavin ratkaisu on etsiä tuloja muualtakin kuin alkutuotannosta eli monitoimistua (Schmitt 1987). Ulkopuolisten ansioiden hakeminen ei välttämättä kohenna itse perustuotannon kannattavuutta, mutta se voi mahdollistaa maataloutta paremmat tulot ajanjaksoille, jolloin tila ei pysty tarjoamaan riittävän tuottavaa työtä. Muualta hankittavien tulojen tarkoitus ei yleensä ole korvata maataloutta vaan täydentää sitä.

Maatilojen *rakennemuutos* yhdistetään yleensä tilakoon kasvuun ja sitä kautta tilojen kokonaislukumäärän vähenemiseen osan luopuessa tuotannosta. Käytännössä rakennemuutos on kuitenkin monivaiheinen ja vähitellen etenevä prosessi, jossa osa tiloista kasvaa, mutta varsin huomattava joukko ei (vrt. Mäkinen 1990, 87-89). Kasvun sijasta ja kuihtumisen vaihtoehtona tulolähteet monipuolistuvat ja maatalouden suhteellinen osuus kokonaistoimeentulosta supistuu. Kun kasvu ei kaikissa tapauksissa ole mahdollista ja tilasta ja/tai tuotannosta luopuminen on vaikeaa, monessa viljelijäperheessä ainoaksi – ja usein myös taloudellisesti järkevimmäksi – vaihtoehdoksi jää ansioiden hankkiminen tilan ulkopuolelta. Käänteisesti asia voidaan ilmaista seuraavasti: jos tilakoon ja tuotannon kasvattamiselle olisi nykyistä paremmat mahdollisuudet, muiden lähteiden osuus maatilojen tulonmuodostuksessa olisi mitä ilmeisimmin vähäisempi kuin tällä hetkellä.

Tilakoon *kasvua rajoittavat* monet tekijät. Teollisuusmaissa viljelykelpoinen maa on suurelta osin raivattu pelloksi, ja lisämaan hankkiminen voi tapahtua yleensä vain toiselta tilalta. Ylituotannosta aiheutuneet rajoitukset – esimerkiksi maitokiintiöt – voivat estää tuotannon laajentamisen silloinkin, kun halukkuutta

siihen olisi. Kaupan vapautuminen ja kiristynvä kilpailu syövät maatalouden kannattavuutta ja heikentävät tätä kautta investointimahdollisuuksia. Myös tilakohtaisten tukien katot voivat eräissä tapauksissa olla tuotannon kasvattamisen esteenä. Siksi monilla maatiloilla laajenemismahdollisuudet jäävät heikoiksi, vaikka kasvuun olisi tulokehitystä ajatellen tarvetta ja työpanoksen puolesta mahdollisuuksia.

Sivuansioiden hankkiminen saattaa olla tilakoon kasvattamista houkuttelevampaa myös siksi, että lisätulojen saamiseksi tarvittavat *investoinnit* jäävät yleensä pieniksi – varsinkin, jos on kyse tilan ulkopuolisesta työstä. Kaikilla tiloilla ei välttämättä edes tavoitella kasvua, vaan maatilasta halutaan pitää kiinni taloudellisista, henkisistä, sosiaalisista tai muista syistä, esimerkiksi perinteen ja turvallisuuden takia.

Ulkopuolisten ansioiden hankkiminen on ollut vastaus yhteiskunnan muutosten ja tuotantotekniikan nopean kehittymisen aiheuttamiin paineisiin. Itse asia- ja viljelijäperheiden monitoimistuminen on hidastanut maatalouden rakennemuutosta ja toiminut eräänlaisena sosiaalisena ”puskurina” (Müller 1970, 96; vrt. Uusitalo ja Köppä 1976, 88 tai Uusitalo ym. 1978, 92). Varsinkin maaseudun elinvoimaisuuden säilyttämisen kannalta tilojen ulkopuolisten ansioiden lisääntyminen on nähty myönteisenä kehityksenä (Uusitalo 1998, 35).

3.1.1. Muutokset yhteiskunnassa

Maatilatalouden ulkopuolisten ansioiden hankkimista on selitetty erilaisilla työntö- ja vetotekijöillä (*push - pull*). Tosin jotkut tällaisista tekijöistä, esimerkiksi ympäristö tai perinteet, voivat vaikuttaa kumpaan suuntaan hyvänsä. Perusoletuksena on, että maatalouden heikkenevät toimeentulomahdollisuudet *työntävät* viljelijäperheen jäseniä muihin elinkeinoihin, ja samaan aikaan ulkopuoliset työmahdollisuudet *houkuttelevat* ihmisiä pois päätoimisesta tilanhoidosta. Yhdysvaltalaisen sosiologin Glenn Fuguittin (1959, 379) mukaan ”osa-aikaviljelijöiden osuus alueella on suoraan verrannollinen maatalouden ulkopuolisiin työmahdollisuuksiin ja kääntäen verrannollinen maatalouden harjoittamisen mahdollisuuksiin”. Mutta vaikka muuhun työhön ryhdyttäisiin, maataloutta ei silti haluta lopettaa kokonaan tai muuttaa pois tilalta. Tähän on arvioitu olevan muun muassa seuraavia syitä: maa on inflaatiolta suojattu sijoituskohte, tila varataan eläkepäivien viettopaikaksi, lapset halutaan kasvattaa maalla, oman ruoan tuottamista arvostetaan tai maatilalan työt tarjoavat henkistä virkistystä (vrt. OECD 1978b, 14).

Tulojen hankkiminen perinteisen maatilatalouden ulkopuolelta ei ole historiallisesti tarkastellen uusi ilmiö. Ennen teollista vallankumousta maatalous oli siinä mielessä ’osa-aikaista’, että suuri osa työajasta kului erilaisten työvälineiden ja vaatetuksen valmistukseen ja siihen tarvittavien raaka-aineiden sekä polttoaineiden keräämiseen (Boserup 1981, 120). Kun omavaraistalouden mer-

kitys oli nykyistä suurempi, monitoimisuus oli hyvin yleistä myös virkamiesten ja pappien keskuudessa (Bach 1971, 4). Yhteiskunnan teollistuminen johti *erikoistumiseen*, mikä heijastui myös maatalouteen. Nyt teollisuusmaissa ollaan siirrytty tai siirtymässä jälkiteolliseen vaiheeseen tai informaatioyhteiskuntaan, ja useasta eri lähteestä toimeentulonsa koostavien ihmisten suhteellisen osuuden arvioidaan kasvavan (vrt. Schwarze 1990, 171). Myös viljelijäperheissä mahdollisuudet monitoimistumiseen lisääntyvät. Eräät tutkijat pitävätkin teolliseen yhteiskuntaan liittyvää maatalojen erikoistumista väliaikaisena, vain muutaman vuosikymmenen kestäneenä ilmiönä, josta ollaan palaamassa laajenevaan osajakaisuuteen ja monitoimisuuteen (esim. Fuller 1991, 34).

Monitoimisuuteen liittyvä läheisesti niin sanottu *kuoriutumisasiemiö*, joka tarkoittaa työtehtävien siirtymistä pois tilalta. Monet tilojen aiemmista toiminnoista, kuten työvälineiden valmistus tai perustuotannon jalostus, tehdään nykyään tehtaissa ja muissa laitoksissa, usein kaukanakin tilalta. Muun yhteiskunnan tapaan myös maataloudessa työtä on korvattu enenevässä määrin pääomalla, mistä johtuen yhä suurempi osa kokonaistuotosta kuluu kustannuksiin. Viime vuosina yleistynyt maatalojen monialaistuminen – esimerkiksi alkutuotannon jalostus tilalla – onkin osittain vastareaktiota kuoriutumisasiemille eli pyrkimystä palauttaa tilalta poissiirtyneitä toimintoja takaisin viljelijäperheen tehtäviksi.

Maaseudun *teollistuminen* ja infrastruktuurin yleinen kehittyminen ovat parantaneet mahdollisuuksia tilan ulkopuolisiin töihin. Esimerkiksi Suomessa syntettiin työpaikkoja kehitysalueille 1970- ja 1980-luvulla aktiivisella työvoima- ja aluepolitiikalla (Aluepolitiikkatoimikunnan mietintö 1986:6, 51; Köppä 1989, 30; vrt. Peltola 1993, 35-45); tosin vaikutukset syrjäiselle maaseudulle jäivät vähäisiksi (Katajamäki ja Kaikkonen 1991, 42). Parantuneet *liikenneyhteydet* ovat auttaneet osaa viljelijäperheistä kehittämään ulkopuolisen ansiotyön sijasta maatilalla tapahtuvaa muuta toimintaa kuten matkailupalveluita tai suoramyyntiä. Jatkuvasti uudistuvat teleyhteydet luovat puolestaan uusia, osin vasta orastavia mahdollisuuksia muiden tulolähteiden löytämiselle.

Muun yhteiskunnan kehitys heijastuu monella tavalla viljelijäperheiden mahdollisuuksiin hankkia uusia tulolähteitä. Korkean työttömyyden ja harvan asutuksen – mitkä ovat tyypillisiä suomalaiselle maaseudulle – on todettu vähentävän hakeutumista tilan ulkopuoliseen työhön (Huffman ja Lange 1989; Benjamin ja Guyomard 1994, 80). Toisaalta menestyvän aluetalouden on havaittu lisäävän osa-aikaista viljelyä esimerkiksi Englannissa (Robson ym. 1987, 178).

Yhteiskunnan *yleinen suhtautuminen maatalouteen* voi vaikuttaa viljelijäperheiden monitoimistumiseen. Korkea työvoiman kysyntä ja hyvät ansiomahdollisuudet muissa ammateissa houkuttelevat tilan ulkopuoliseen ansiotyöhön. Vastaavasti maatalouden heikko arvostus ja epävarmuus tulevaisuudesta työntävät viljelijäperheen jäseniä tulonhankintaan perinteisen maatalouden ulkopuolelle. Eri tekijöiden keskinäinen painoarvo vaihtelee yhteiskunnan kehitysvaiheen ja taloudellisten suhdanteiden mukana. Esimerkiksi Weiss (1997) on

havainnut, että palkkojen nousu houkuttelee viljelijöitä tilan ulkopuolisiin töihin ja lisää monitoimisuutta. Kuitenkaan vastaavan suuruinen palkanalennus ei aiheuta paluuta viljelytöihin. Monitoimistumisen prosessi on siis ainakin osaksi *'yksisuuntainen'* ja *palautumaton*.

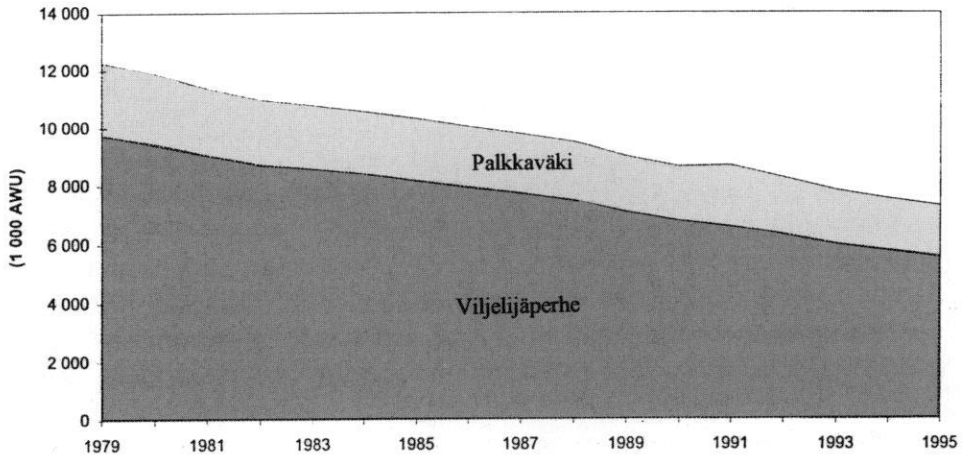
Yleensä oletetaan muuton pois maataloudesta kiihtyvän korkeasuhdanteen aikana, joskaan tästä riippuvuussuhteesta ei ole selviä todisteita (vrt. Mäkinen 1982, 147; Kettunen 1992, 98). Suomessa 1960- ja 1970-lukujen taitteessa tapahtunut 'suuri muutto' on esimerkki rakennemuutoksesta, jossa sekä työntö pois maataloudesta että teollisten työpaikkojen veto olivat varsin suuria. Muutoliike suuntautui paitsi omiin kasvukeskuksiin myös erityisesti Ruotsiin. Maan itä- ja pohjoisosissa jopa kokonaisia tiloja hylättiin paremman elintason toivossa.

Fuller ja Bollman (ref. Davies ym. 1993) ovat esittäneet, että lisääntyvä monitoimisuus on "sosiaalisen rakennemuutoksen" tulosta. Yhteiskunnan ja yksilön *arvot ja päämäärät* muuttuvat, mikä saa aikaan hakeutumista töihin tilan ulkopuolelle. Davies ym. (1993) puolustavat tämän paradigman oikeellisuutta muun muassa sillä, että pieni tilakoko ei ole ainut selittävä tekijä viljelijäperheiden monitoimistumisessa. Lisäksi on alueita, joilla monitoimisuus on yleistä, vaikka muiden töiden saanti on vaikeaa.

3.1.2. Muutokset tuotannossa ja tuotantotekniikassa

Tuotantotekniikan kehityksellä ja tähän liittyvällä työvoimatarpeen vähenemisellä on tärkeä merkitys tilan ulkopuolisten ansioiden lisääntymisessä. *Tuottavuus* maataloudessa on noussut nopeasti, kun ihmistyötä on korvattu koneilla. Samalla maataloilla tehtävän työn määrä on jatkuvasti vähentynyt (Agricultural labour... 1997, 160) (kuvio 3.1). Elinkeinossa tapahtunut erikoistuminen on saanut monet tilat luopumaan sitovasta kotieläintuotannosta. Suomessa tämä kehitys on ollut 1900-luvun viimeisinä vuosikymmeninä varsin yleistä. Keskittyminen pelkkään kasvinviljelyyn on kasvattanut mahdollisuuksia tilan ulkopuoliselle ansiotyölle. Edellytykset viljelijäperheiden monitoimistumiselle ovat tätäkin kautta lisääntyneet.

Tekniisen kehityksen ja tuottavuuden nousun seuraukset korostuvat maatalayrityksessä, sillä sen hoito on perinteisesti perustunut perheen työpanokseen. Vaikka *työn tarve supistuu*, väheneminen tapahtuu yleensä *vähitellen*. Varsinkin työhuippujen aikana muiden perheenjäsenten työpanoksella voi olla ratkaiseva merkitys tilanhoidon kannalta. Maatila tarjoaa sitä paitsi perheelle työpajan lisäksi yleensä myös asunnon. Näin houkutus luopua tilasta kokonaan varsinkin siinä vaiheessa, kun tila työllistää vielä jonkun perheenjäsenistä edes suurimman osan vuotta, jää pieneksi.

Kuvio 3.1. Maatalouden kokonaistyöpanoksen määrän muutokset (1 000 AWU) Euroopan unionissa vuodesta 1979 vuoteen 1995 (Agricultural labour... 1997, 159).

Huom! Saksan osalta tilastoihin on luettu myös entisen Itä-Saksan alue vuodesta 1991 lähtien.

3.1.3. Maatilaan liittyvät tekijät

Viljelijäperheiden maatilatalouden ulkopuolinen ansiotoiminta on perinteisesti yhdistetty *pieneen tilakokoon*: jos maatila ei yksin ole kyennyt antamaan toimeentuloa, lisäansioita on etsitty muualta. Sivuansioita on pidetty luonnollisena ja välttämättömänä silloin, kun tilalla ei riitä töitä. Tilan ulkopuolelta saatavia tuloja voidaan käyttää paitsi henkilökohtaisiin tarpeisiin myös esimerkiksi maatilatalouden investointeihin tai velanmaksuun. Riittämätön tilakoko on yleisin selittävä tekijä viljelijäperheiden sivuansioitoimintaa käsittelevissä tutkimuksissa.

Taulukossa 3.1 on esitetty, miten maatilatalouden nettotulojen osuus viljelijän ja puolison kokonaistuloista vaihtelee tilakokoluokittain eri tuloryhmissä. Luokittelu on samalta vuodelta (1995) kuin tämän tutkimuksen tilastoaineisto.

Taulukko 3.1. Luonnollisten henkilöiden maatilojen %-jakauma tulojen perusteella määritetyn päätoimisuuden mukaan eri tilakokoluokissa vuonna 1995.

Tilakoko (pelto-ha)	Maatilatalouden nettotulojen osuus viljelijän ja puolison kokonaistuloista				
	0-24 %	25-49 %	50-74 %	75-100 %	Yhteensä
2 - 4,9	84,6	8,0	3,1	4,3	100,0
5 - 9,9	63,8	14,9	7,8	13,5	100,0
10 - 19,9	33,1	18,5	15,4	33,0	100,0
20 - 29,9	15,6	16,1	18,8	49,5	100,0
30 - 49,9	11,2	13,8	19,6	55,5	100,0
50 - 99,9	10,5	12,6	20,2	56,8	100,0
100 -	13,8	12,1	20,1	54,1	100,0

Lähteet: Tilastokeskus, SVT Maa- ja metsätalous 1997:3, Maatilatalouden tulo- ja verotilasto 1995, taulukko H.

Tilakoon merkitystä ei voi mitata pelkästään hehtaareilla, vaan se on luonnollisesti yhteydessä harjoitettavaan *tuotantosuuntaan*. Sitova tuotanto, kuten lypsykarjatalous, ei yleensä mahdollista ainakaan molempien puolisoitten säännöllistä kokopäivätyötä tilan ulkopuolella. Joissain tapauksissa kotieläintuotanto, esimerkiksi lihasikojen tai broilereiden kasvatusta, voidaan tosin automatisoida niin, että aikaa jää myös muulle ansiotoiminnalle. Kasvinviljelytiloilla muut ansiotulot ovat yleensä välttämättömyys.

Ulkopuoliset ansiot ovat yhteydessä käytettävään *tuotantotekniikkaan* ja *tuotannon voimaperäisyyteen*. Esimerkiksi englantilaisilla osa-aikaviljelytiloilla on Gassonin (1988, 101-103) mukaan laajaperäisempää ja eläintiheys alhaisempi kuin päätoimisten viljelijöiden maataloilla. Bollman (1991, 122-124) esittää vastaavia tuloksia Kanadasta: osa-aikaviljelytiloilla hehtaarituo- tuokset ovat pienemmät ja tuoteyksikkökustannukset suuremmat kuin päätoimisilla tiloilla.

Maatalouden *tuotanto-olot* vaikuttavat muun ansiotoiminnan laajuuteen. Alkutuotannolle suotuisilla alueilla on usein mahdollista keskittyä päätoimisesti joko maatalouteen tai muuhun ansiotoimintaan. Perustuotannon kannalta epäedullisilla seuduilla muun työn tarjonta on alhaisesta väestötiheydestä ja keskusten kaukaisuudesta johtuen vähäisempää kuin viljavilla ja vaurilla alueilla. Esimerkiksi Saksassa Steffenin ja Hogefersterin (1971, 65) mukaan maatalouden harjoittamiselle suotuisilla alueilla osa-aikaviljelytilojen lukumäärä on keskimääräistä pienempi. Tulokseen saattaa vaikuttaa se ilmiö, että muukin elinkeinotoiminta on usein vireää maataloudellisesti edullisilla alueilla, mikä johtuu yleensä historiallisista syistä eli asutuksen rakentumisesta ensimmäisenä hyvillä viljelyseuduille.

Tilan *etäisyys* taajamasta on joissain tutkimuksissa ollut yhteydessä viljelijäperheiden monitoimisuuteen. Keskuksien lähellä mahdollisuuksia tilan ulko-

puolisen ansiotyön löytämiseen pidetäänkin parempina kuin syrjäseuduilla. Tämän tutkimuksen otosjoukossa muiden tulojen hankkiminen on todennäköisempää taajamien lähistöllä kuin kaukana keskuksista (Peltola 1999a, 43). Keskusetäisyys ei kuitenkaan ole yleensä selittänyt kovin hyvin osallistumista tilan ulkopuoliseen työhön (Lass ym. 1991, 246). Hyvösen (1977, 56) tutkimuksessa, joka koski koko Suomea, välimatkoilla ei havaittu olevan kovin merkittävää vaikutusta. Vastaavasti Yli-Jokipiin (1976, 66) tutkimuksessa keskusetäisyys ei selittänyt maatalojen sivuansiotöiden yleisyyttä Varsinais-Suomessa 1970-luvun alkupuolella.

3.1.4. Viljelijäperheeseen liittyvät tekijät

Ulkopuolinen ansiotoiminta ei kosketa yksin pieniä tiloja, vaan monelta suureltakin viljelmältä joku perheenjäsenistä käy muualla työssä. Tällöin motiiveina eivät yleensä ole pelkästään taloudelliset syyt vaan viljelijäperheen *sisäiset tekijät*, jotka liittyvät perheenjäsenien *henkilökohtaisiin ominaisuuksiin*. Nämä tekijät vaikuttavat sekä halukkuuteen että mahdollisuuksiin hankkia tilan ulkopuolista työtä ja toisaalta jatkaa viljelyä muun työn ohessa. Tällaisia *ei-taloudellisia motiiveja* ovat muun muassa koulutus, erityistaidot, aiempi kokemus muusta työstä, halukkuus saada virikkeitä tilan ulkopuolelta, kiinnostus sivuansioihin, vaihtelunhalu ja tarve ylläpitää ammattitaitoaan. Naisia tilan ulkopuolisiin ansioihin houkuttelee usein se, että heillä on miehiä parempi koulutustaso varsinkin julkisen sektorin töihin (Gasson 1988, 60; Sireni 1992, 52; Davies ym. 1993, 12).

Perheen koko ja perhesykli vaikuttavat luonnollisesti monitoimisuuden laajuuteen. Kotitalouden jäsenten lukumäärän kasvaessa sekä maataloustulot että tilan ulkopuolelta saatavat ansiot useimmiten lisääntyvät (esim. Schmitt 1993c, 200; Schulz-Greve 1995, 295). Viljelijäparin ja heidän lastensa sekä muiden tilalla asuvien ikä ja työkyky ovat ratkaisevia niin tilan tuotannon järjestämisessä kuin ulkopuolisiin töihin hakeutumisessa. Käytännössä *perheen työn tarjonta* vaihtelee paljon enemmän kuin maatalo kykenee ottamaan vastaan: tilan työtarvetta ei läheskään aina kyetä muuttamaan siinä tahdissa kuin perheen työpotentiaalin kannalta olisi optimaalista (Gasson ja Errington 1993, 127).

Maatilatalouden ulkopuolisten ansioiden hankkimista koskevissa tutkimuksissa on havaittu, että *subjektiiviset motivaatiot* ovat merkittäviä monitoimittumisen selittäjiä. Tilalta saatavan voiton maksimointi ei ole ainut tai edes tärkein päämäärä, vaan moni yrittäjäperhe pyrkii pikemminkin tyydyttävään tai riittävään voittoon (esim. Simon 1959 ja 1979; Gasson ja Errington 1993, 97; Sonkkila 1995, 34). Maatilataloudelle asetetut tavoitteet ovat aina perhe- ja yksilökohtaisia.

Corsi (1994, 104-107) arvioi, että kotitalouteen tarvitaan tietty *minimitulo*⁷, joka yritetään saavuttaa joka tapauksessa. Jos tämä perustoimeentulo saadaan tilalta, ulkopuoliseen työhön hakeutumiseen vaikuttavat lähinnä tulo- ja työprefereenssit. Vertailu 'riittävästä tulotasosta' tapahtuu yleensä omaan sosiaaliseen viiteryhmään eli relatiivisen deprivaaation kautta (Seibert ja Struff 1993, 116).

Kaikkiaan viljelijäperheen sisäiset *asenteet ja arvot*, jotka sitä paitsi saattavat olla hyvinkin erilaisia eri perheenjäsenillä, vaikuttavat käyttäytymiseen varsin paljon. Useampi kuin yksi tai kaksi tukijalkaa toimeentulolle tuo turvallisuutta. Yrittäjyyteen – niin maatilalla kuin muualla – liittyy aina myös psykologisia tekijöitä. Esimerkiksi Vesala (1992, 41) on määritellyt yrittäjyyden perusteluiksi elannon ja itsenäisyyden, mitkä soveltuvat myös monen maatilatalouden harjoittajan lähtökohdiksi. Perheen ja sen jäsenten 'sisäinen motivaatio' onkin huomioitava monitoimisuutta ja sen syitä analysoitaessa (Gasson 1973 ja 1988, 142).

3.1.5. Muut tekijät

Viljelijäperheiden monitoimisuuden yleisyys vaihtelee eri maissa myös kunkin maan *ilmastollisten olosuhteiden* mukaan. Lyhyen kasvukauden maissa maatilalle on ollut pakko löytää ansioita maatalouden ulkopuolelta, kun taas suotuisessa ilmastossa maatalous on voinut antaa työtä ja toimeentuloa koko tai lähes koko vuodelle. Aiemmin maatalouteen kytkeytyi luontevimmin muu alkutuotanto, varsinkin metsätyöt ja kalastus; nykyään mahdollisuudet ovat moninaisempia. Andermann ja Schmitt (1989, 22) toteavat, että esimerkiksi Itä-Aasian monsuunivyöhykkeen maissa maatalouden kausiluonteisuus myötävaikuttaa viljelijäperheiden monitoimisuuden yleisyyteen. Suomessa vastaavasti pitkä talvi edellyttää muiden toimintojen – esimerkiksi metsätalouden – kehittämistä kasvukauden ulkopuoliselle ajalle. Näin pystytään myös estämään liian korkeiden työhuippujen syntyminen lyhyinä kylvö- ja korjuukausina.

Ympäristön *esimerkki* tai vallitsevat *perinteet* voivat vaikuttaa viljelijäperheiden toimeentulovalikoiman laajentamiseen tai siitä pidättymiseen. Varsinkin erikoistuotanto ja monialainen maatilatalous leviävät helposti tilalta toiselle, mikä on luonut erilaisia tuotannollisia keskittymiä joillekin seuduille. Suomalaisia esimerkkejä näistä ovat turkistarhaus Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla sekä Pohjanmaan rannikolla, kasvihuoneviljely Närpiössä ja mansikanviljely Suomenjoella. Samalla tavalla muiden tilojen antaman mallin voidaan olettaa vaikuttavan tilan ulkopuoliseen työssäkäyntiin tai uusien ansiolähteiden kehittämiseen maatilalle.

⁷ Vrt. "target income". (Gasson ja Errington 1993, 124), ks. myös Shucksmith (1993, 208-209) ja Marini (1994, 91).

Eräs tekijä ulkopuolisten ansioiden merkityksen lisääntymiselle viljelijäperheiden toimeentulossa on löydettävissä *sukupolvenvaihdosten lykkääntymisestä* (Puurunen 1990, 30). Maatiloilla ei yleensä tarvita kahden sukupolven työpanosta, jolloin nuoret sukupolvenvaihdosta odotellessaan kouluttautuvat muille aloille ja hankkivat työkokemusta⁸. Ulkopuolisten ansioiden hankinta saattaa jatkua sukupolven vaihduttuakin, varsinkin, jos luopujat ovat hyvässä kunnossa ja voivat auttaa tilan työhuippujen aikana.

3.2. Monitoimisuus suomalaisissa maatilatalouksissa

Tulojen hankkiminen perinteisen maatilatalouden ulkopuolelta on aina ollut yleistä suomalaisissa viljelijäperheissä. Viljelystä, karjanhoidosta ja omasta metsästä saatuja ansioita on täydennetty mitä erilaisimmilla toiminnoilla vuosikymmenten ja -satojen ajan. Tilan ulkopuolisen ansiotoiminnan traditio on pitkä jo kasvukautemme lyhydestäkin johtuen: leivän särkeä talvikaudeksi – tai nykyäänä lisämarkkoja – on jouduttu hakemaan sieltä, mistä se on ollut mahdollista. Tässä mielessä suomalaisten viljelijäperheiden monitoimisuus on perinteistä, luonnon ja taloudellisten syiden sanelemaa. Toisen maailmansodan jälkeisen asutustoiminnan seurauksena syntyneet pientilat eivät nekään jättäneet perheille vaihtoehtoja: monen uustilallisen oli pakko etsiä lisäansiolähteitä.

Monitoimisuus on kuitenkin muuttunut paljon siitä, mitä se oli viime vuosisadalla tai vielä kuluvan vuosisadan alkupuoliskolla. Kalastus ja metsästys sekä erilaisten työvälineiden valmistus on väistynyt; ensin sitä alkoivat korvata metsä- ja uittotyöt ja sitten tulojen etsiminen muista ammateista tai tilalla tapahtuva yritystoiminta. Nykyään monitoimisuus on usein myös viljelijäperheen sisäistä työnjakoa: toisen puolison päävastuulla on tilan hoitaminen, toinen käy töissä tilan ulkopuolella.

Yhteiskunnassa tapahtuvat muutokset ja tuotantotekniikan kehitys pakottavat maatilat etsimään uusia selviytymiskeinoja. Schmitt (1993a, 389) jaottelee maatilatalouksien sopeutumisstrategiat neljään eri mahdollisuuteen: (1) tilakoon kasvu; (2) ulkopuolisen työn aloittaminen tai laajentaminen; (3) tilasta luopuminen kokonaan tai osittain; (4) yhdistelmä kolmesta ensinmainitusta vaihtoehdosta⁹. Yksittäisen maatilan sopeutumistapa riippuu sekä tilan sisäisistä tekijöistä (maatilan koko, perheenjäsenten ominaisuudet jne.) että muun yhteiskunnan suomista puitteista (mahdollisuudet laajentaa tuotantoa tai saada muita töitä jne.).

⁸ Vrt. Gassonin ja Erringtonin (1993, 208) käsite ”*détour professionnelle*”.

⁹ Suomessa esimerkiksi Kola (1994) on esittänyt vaihtoehtoiksi ”kestävää kehitystä” ja ”eläytyvää erikoistumista” (vrt. Pehkonen ja Mäkinen 1998).

Eri sopeutumisvaihtoehtojen painotus luonnollisesti vaihtelee aikakausittain ja alueittain. Suomalaisen maatilatalouden kehittymisestä on löydettävissä jaksoja, jolloin jokin tulonhankintastrategia on saanut muita suuremman merkityksen (esim. tervanpoltto tai metsä- ja uittotyöt). Vaikka viljelijäperheiden muu ansiotoiminta on perinteistä, meillä enemmistö maatiloista – pienviljelmistä lukuunottamatta – vastasi tuotantotekniikassa ja yhteiskunnassa tapahtuneisiin muutoksiin 1960-luvulle saakka ensisijaisesti kasvattamalla tuotantoaan. Mahdollisuudet tähän olivatkin kohtuullisen hyvät ennen suureksi paisunutta ylituotantoa. 1960-luvun lopulla ‘suuren muuton’ aikaan luopujia oli paljon, mutta jo seuraavalla vuosikymmenellä monella tilalla erikoistumista taas voimistettiin ja tuotantoa lisättiin. Viimeksi kuluneen parin vuosikymmenen aikana luopumisen tai erikoistumisen rinnalle on yhä useammalla tilalla noussut turvautuminen ulkopuolisiin ansioihin tai eri vaihtoehtojen yhdistely (vrt. Sireni 1992 ja taulukko 2.7). Katsaus suomalaisen monitoimisuuden historiaan ja tutkimukseen osoittaa, että ulkopuolinen ansiotoiminta on ollut merkittävää viljelijäperheiden toimeentulon kannalta, varsinkin pinta-alaltaan pienillä tiloilla.

3.2.1. Monitoimisuuden kehitysvaiheet ja merkitys eri aikoina

Jutikkalan (1958, 430) mukaan suomalaisissa maatilatalouksissa on tilan ulkopuolelta hankituilla tuloilla ollut lähes aina tärkeä merkitys. Etenkään pienillä viljelmillä maatilataloudesta saatu tulo ei ole riittänyt kattamaan viljelijäperheen rahantarvetta, ja muut ansiot ovat muodostuneet välttämättömyydeksi. Perustellusti voidaan sanoa, että maatiloilla on ollut ansioita myös muualta kuin tilalta siitä lähtien, kun raha tuli vaihdanta- ja omavaraistalouden rinnalle.

Maatalous ei muodostanut maatalousväestön ainoaa toimeentulolähdettä edes vahvan omavaraistalouden aikakaudella 1700- ja 1800-luvuilla, vaan toimeentuloa vahvistettiin metsä- ja sivuansiotöillä (Soininen 1974, 302). Metsätalous on ollut oleellinen osa suomalaista maatilataloutta jo esihistoriallisista ajoista lähtien.¹⁰ Soinisen (mt., 253) mukaan metsätalouden merkitys oli pienimmillään ”perinnäisen maataloutemme loppukautena 1700- ja 1800-luvuilla”. Tosin kotitarvekäyttö, joka muodosti valtaosan puun kulutuksesta, oli silloinkin olennaista, mutta ansiometsätalous oli tervanpolttoa lukuunottamatta aallonpohjassa. Vasta 1800-luvun puolivälin jälkeen metsistä saatava tulo muodostui olennaiseksi osaksi maatilatalouden tuottoa (mt., 283).

Sivuelinkeinomahdollisuuksia maatiloilla on hyödynnetty jo satojen vuosien ajan. Vuoteen 1869 saakka maaseudulla sai täysin vapaasti harjoittaa vain maa-

¹⁰ Myös tässä tutkimuksessa maatilan ‘perinteisiin’ toimintoihin luetaan – useimmista muista maista poiketen – sekä maatalous että metsätalous eli tilalla harjoitettu *maa- ja metsätalouden alkutuotanto*. Monitoimisuutta eli muuta kuin perinteistä maatilataloutta on siis esimerkiksi puun tai maataloustuotteiden jalostus, vaikka se tapahtuisikin omalla tilalla.

taloutta, kalastusta ja metsästystä. Kauppa, merenkulku ja käsityö olivat kaupunkilaiselinkeinoja. Rajoituksista huolimatta kotiteollisuudeksi luettavaa käsityötä, talonpoikaispurjehdusta ja rahdinajoa harjoitettiin maaseudulla varsinkin 1800-luvulla sekä sivuelinkeinona että pääelinkeinoon luontoisena (Soininen 1974, 302).

Perinnäisen maatalouden aikakaudella, joka kesti 1800-luvun loppupuolelle saakka, sivuelinkeinoja tarvittiin etenkin maatilatalouden rahatulosten aikaansaamiseksi. Sivuelinkeinojen harjoittaminen jakautui kuitenkin epätasaisesti eri alueille ja riippui suuresti paikallisista olosuhteista. Seuduilla, joilla maatalouden toimintaedellytykset olivat heikot ja mahdollisuudet muiden elinkeinojen harjoittamiseen hyvät, saattoi sivuelinkeinosta tulla pääelinkeino eli tärkeämpi kuin maatalous (mt., 304).

1800-luvun alussa maatalousväestön rahanhankintatavat olivat yleisvaikutelmaltaan moninaisia, jos kohta myös vaivaa vaativia. Soininen (1974, 365) toteaa, että ”pääasiallisesti luontaistaloudessa elävälle maatalousväestölle näyttää sinänsä suhteellisten vähäisten rahavarojen hankinta muodostuneen vaikeaksi ongelmaksi”. Viljelijäperheiden ja koko maaseudun monitoimisuus oli luonnollista, osin jopa pakon sanelemaa, sillä sekä suuri tilakohtainen omavaraisuus että tarve hankkia rahaa edellyttivät maatilan toimintojen monipuolisuutta (vrt. Jutikkala 1958, 427-430).

Varsinkin läntisessä Suomessa tervatalous oli merkittävä rahatulosten lähde 1700-luvulla ja 1800-luvun alkuvuosikymmenten aikana. Terva oli Suomen tärkein vientituote noin 200 vuoden ajan, 1830-luvulle saakka. Tervakauden väistyminen synnytti pienyrityksyyden ja mallin pohjalaiselle ”monitoimimaaseudulle” (Katajamäki ja Kaikkonen 1991, 23-25). Maatilojen metsätalouden merkitys alkoi kasvaa viime vuosisadan jälkipuoliskolla, kun metsäteollisuutta koskevia lainsäädännöllisiä rajoituksia purettiin ja samaan aikaan sahatavaran kysyntä maailmanmarkkinoilla lisääntyi. Metsäteollisuuden kehittyminen loi puolestaan runsaasti ansiomahdollisuuksia Itä- ja Pohjois-Suomen maaseutuväestölle (Katajamäki ja Kaikkonen 1991, 28). Monella tilalla kesät kuuluivat viljelytoissa ja talvet omissa metsissä tai savotassa muualla.

Suomi oli varsin maatalousvaltainen maa 1900-luvun puoliväliin asti. Itsenäistymisen, torpparivapautuksen ja tilattoman väestön asuttamisen jälkeen maasta, karjasta ja metsästä saatiin maaseudulla perustoimeentulo, mutta myös muut ansiot olivat varsinkin pientiloilla yleisiä ja jopa välttämättömiä. Tilan ulkopuolisia tuloja hankittiin eritoten maatalous- ja metsätöistä. Jälkimmäisillä oli merkittävä rooli itäsuomalaisten pienviljelmien taloudessa aina 1960-luvulle saakka (Rannikko 1988, 5).

Parin viimeksi kuluneen vuosikymmenen aikana uusien tulolähteiden yhdistäminen tilan omaan maa- ja metsätalouteen on entisestään vauhdittunut. Samalla ilmiön sisältö on muuttunut: entisestä pienviljelijä-metsuri-perheestä on muotoutunut taajamassa palkkatyössä käyvä viljelijä, puoliso tai viljelijäpariskunta

(vrt. Westermarck 1977; Sireni 1992, 78). Toisaalta mahdollisuudet tilan ulkopuolisen työn löytämiseen eivät ainakaan 1990-luvulla olleet kovin hyviä suuren työttömyyden, julkisen sektorin supistamisen ja haja-asutusalueiden palvelurakenteen heikkenemisen johdosta.

Tulevaisuudessa monitoimisuuden merkityksen maataloilla arvioidaan entisestään kasvavan, ainakin suhteellisesti (esim. Ollila 1995, 105; Uusitalo 1998, 35). Tähän vaikuttavat muun muassa kiristyneen kilpailun ja pienentyvien tukien aiheuttama perusmaatalouden heikentyvä kannattavuus sekä rajalliset mahdollisuudet laajentaa maatalan tuotantoa. Ulkopuolisen ansiotyön motiiveina tulevat painottumaan myös viljelijäperheiden jäsenten henkilökohtaiset ominaisuudet, kuten entistä parempi koulutus ja laajempi kokemus eri ammateista.

3.2.2. Maatilatalouden ulkopuolista ansiotoimintaa käsitellyt tutkimus Suomessa

Sivuansiotulojen tutkimusta 1960-luvulle asti

Viljelijäväestön sivuansioista on Suomessa tehty verrattain vähän koko maata kattavia selvityksiä; suurin osa tutkimuksista pitäytyy tarkastelemaan ilmiötä alueellisesti. Soinisen (1974) teoksessa on arvioita sivuelinkeinojen merkityksestä 1870-luvulle saakka. Viime vuosisadan lopulla ja tämän vuosisadan alkupuolella ennen toista maailmansotaa on julkaistu muutamia selvityksiä, joista on lyhyt katsaus Virolaisen (1952, 2-4) tutkimuksessa (ks. myös Hyvönen 1978, 31-32). Nämä raportit osoittavat, että sivuansiotuloilla on ollut huomattava merkitys varsinkin pienviljelijäväestön taloudessa. Erityisen tärkeitä tulolähteitä ovat 1900-luvun alkuvuosikymmeneen saakka olleet muilla tiloilla tehtävät maataloustyöt sekä metsätalouteen liittyvät hakkuu-, uitto- ja ajotyöt.

Willandt (1932) on selvittänyt *pienviljelijöiden* taloutta ja sivuansioita vuonna 1929 kerätyn aineiston perusteella. Hänen mielestään pienviljelmät eivät olleet liikeyrityksiä, vaan ne oli ”ensisijassa katsottava viljelijän ja tämän perheen *kodiksi* ja *työmaaksi*, jolla kukin perheen jäsenistä voimiansa ja kykyjensä mukaan työskentelee tulon hankkimiseksi perheelle tai käy sieltäkäsikin ansiotöissä viljelmän ulkopuolella” (mt., 8). Tutkimusajankohtana maataloista kolme neljäsosaa luokiteltiin pienviljelmiksi (peltoa alle 10 ha). Viljelmien ulkopuolelta saatavilla tuloilla oli pienviljelijöille tärkeä, jopa ratkaiseva merkitys: sivuansiotalouden osuus pientilojen kokonaistuotosta oli keskimäärin 23 % ja kokonaistulosta kolmannes¹¹. Yleisin sivuansiotyö oli metsänajo. Muita merkittä-

¹¹ *Kokonaistuottoon* on tutkimuksessa laskettu paitsi tuotteiden myyntitulot ja sivuansiot myös tilalta saatujen tuotteiden arvo, asunnon arvioitu vuokra ja pääoman lisäys tilalla. *Kokonaistulo* on saatu vähentämällä kokonaistuotosta maatilatalouden ja sivuansiotalouden aiheuttamat kustannukset.

viä olivat maataloustyöt vieraisissa talouksissa, muut ajotyöt ja metsänhakuu-työt. Sivuansioiden hankinta oli miesten vastuulla, sillä naiset tekivät oman tilan ulkopuolella töitä erittäin harvoin (Willandt 1932, 114). Sivuansiotöiden laatu ja laajuus vaihtelivat suuresti eri puolilla Suomea.

Koskivaaran (1937, 113) mukaan 1930-luvun alkupuolella pienillä kirjanpito-tiloilla sivuansioista saatu rahaylijäämä oli suurempi kuin koko tilan rahaylijäämä eli muualta saatuja tuloja käytettiin itse asiassa maatilatalouden pönkittämiseen. Sivuansioiden merkitys kasvoi sitä suuremmaksi, mitä pohjoisemmaksi mentiin. Vuosikymmenen lopulla eli vuoden 1938 pienviljelystudkimuksen perusteella alle 15 peltihehtaarin tiloilla sivuansiotalouden osuus kokonaistuotosta oli miltei neljännes (Willandt 1941, 340). Sivuansioiden merkitys väheni selvästi tila-koon kasvaessa ja pohjoisesta etelään siirryttäessä.

Ensimmäinen toisen maailmansodan jälkeen tehty laaja selvitys maatilojen sivuansioista julkaistiin 1950-luvun alussa (Virolainen 1952). Tosin sekin perustuu niin sanottua pienviljelyskomiteaa varten jo vuonna 1938 hankittuun aineistoon, joka kerättiin yhteensä 92 kunnasta eri puolilta Suomea (ks. Willandt 1941). Tutkimuksessa oli mukana 2 800 alle 15 hehtaarin pienviljelmää. Sivuansiotuloihin laskettiin kaikki maatilatalouden ulkopuolelta saadut rahatu- lot ja luontaisuuritukset. Pääosa sivuansiotuloista oli työtuloa eli palkkaa viljel- män ulkopuolella suoritetusta ihmis- ja hevostyöstä. Yleisimpiä sivuansiolähteitä olivat maataloustyöt ja metsätaloustyöt. Tulokset osoittavat, että vain vähäinen osa pienviljelijäväestöstä sai ennen toista maailmansotaa koko toimeentulonsa maatilaltaan. Enemmistön täytyi hankkia tuloja erilaisista sivuansioista tilan ulkopuolelta (Virolainen 1952, 11).

Virolaisen tutkimuksen (1952, 13) mukaan sekä sivuansiotulojen absoluuttinen määrä että niiden suhteellinen osuus viljelmän kokonaisrahataloista piene- nivät peltoalan kasvaessa, jälkimmäinen luku luonnollisesti hyvinkin jyrkästi. Pienimmillä pohjoissuomalaisilla viljelmillä sivuansioiden rahaylijäämä oli suu- rempi kuin koko ansiotalouden rahaylijäämä eli sivuansioita käytettiin maatila- talouden menojen kattamiseen (vrt. Koskivaara 1937). Virolaisen (1952, 19) tu- lokset vahvistavat Willandin (1932) tekemiä arvioita: kummankin tutkimuksen mukaan sivuansioista saatu bruttotulo muodosti alle 10 peltihehtaarin tiloilla miltei kolmanneksen koko talouden bruttotulosta.

Johtopäätöksissään Virolainen (1952) korostaa sivuansiotalouden merkitystä pienille suomalaisille viljelmille. Itä- ja Pohjois-Suomen pienviljelijäväestön toimeentulo oli ennen toista maailmansotaa ratkaisevasti riippuvainen tilan ulko- puolelta saatavista ansioista, etenkin metsätöistä. Virolainen (1952, 21) arvioi sodanjälkeisen asutustoiminnan tuomia muutoksia päättelemällä, että ”sivuan- siotulojen tarve on tällä hetkellä [1950-luvun alussa] todennäköisesti vähintään yhtä suuri kuin ennen toista maailmansotaa”. Hän ennakoii, että suuri osa maam- me pienviljelijäväestöstä joutuu jatkuvasti turvautumaan erilaisiin sivuansiotöihin.

Seuraava viljelijäperheiden muita tuloja koskeva tutkimus käsittelee sivuansioiden suuruutta ja rakennetta *kirjanpitoiloilla* 1950- ja 1960-lukujen taitteessa (Hackman 1964 ja 1965). Aineisto koostui kaikista kirjanpitoiloista, joita oli tutkimuskauden alussa (1950/51) 846 ja lopussa (1961/62) 1279. Näillä tiloilla sivuansiotulojen osuus kaikista tuloista vaihteli vuosittain 12,3 ja 16,2 %:n välillä. Merkittävimpiä tilan ulkopuoliset tulot olivat alle 10 peltohehtaarin maataloilla, joilla yli viidennes rahatuloista saatiin sivuansioista. Yli 50 hehtaarin tiloilla sivuansioiden osuus jäi alle 8 %:iin. Kuten aiemmissakin tutkimuksissa oli havaittu, sivuansioiden merkitys kasvoi pohjoiseen päin siirryttäessä.

Kirjanpitoilat eivät kuitenkaan anna oikeaa tai kaikkiin tiloihin yleistettävissä olevaa kuvaa sivuansiotalouden merkityksestä, vaikka niiden avulla voidaan havainnoida tulojen rakenteen muutoksia pitkällä aikavälillä. Hackman (1965, 79) toteaaakin kirjanpitoiltojen tähtäävän toiminnassaan mieluummin intensiiviseen maatalouteen kuin tilan ulkopuolisiin sivuansioihin (vrt. Hyvönen 1978, 29). Keskeisimpiä *motiiveja* muiden ansioiden hakemiselle olivat Hackmanin (1965, 81) mukaan pyrkimykset yhtäältä *parantaa maksuvalmiutta* ja toisaalta *hyödyntää niitä resursseja*, jotka ovat vajaakäytössä, kuten työpanos pienillä maataloilla.

Sivuansioselvitysten vauhdittuminen 'suuren muuton' myötä

Kiinnostus maatalojen muita tulolähteitä koskevaan tutkimukseen alkoi selvästi kasvaa 1960-luvun lopulla ja 1970-luvun alkupuolella. Tuolloin aiheesta tehtiin joukko alueellisia, otteeltaan sosiologisia tai maantieteellisiä tutkimuksia ja opinnäytetöitä (ks. Uusitalo ja Köppä 1976, 1-2 tai Uusitalo 1982, 85). Myös maatalouteen suuntautuneissa tutkimuslaitoksissa kiinnostuttiin viljelijöiden sivuansiotöiden merkityksestä. Esimerkiksi Pellervo-Seuran Markkinatutkimuslaitoksen kyselyn mukaan vuonna 1970 yli kolmannes viljelijöistä yli kolmen peltohehtaarin tiloilta kävi sivuansiotöissä (Tauriala 1971). Vastaavasti vuonna 1974 Lapin läänin lypsykarjataloista useammalla kuin kahdella kolmesta osa kokonaistuloista saatiin tilan ulkopuolelta (Honkanen 1974, 15).

Lisääntynyt monitoimisuuden tutkimus kumpusi maataloutta ja maaseutua 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa kohdanneesta suuresta murroksesta. Osasyynsä siihen lienee ollut myös muualla Euroopassa, varsinkin Saksassa, aiheeseen virinneellä kiinnostuksella (vrt. Kytö 1970; Vainio-Mattila 1974). Maatalous ei Suomessa enää kyennyt työllistämään samaa väestömäärää kuin aiemmin, tuotantoa ei voitu juurikaan lisätä, ja myös metsätyömahdollisuudet kuihtuivat. Tilan ulkopuolelta hankittavat ansiot nähtiin yhtenä luonnollisena ratkaisuna maatalouden tuloja ja maaseudun elinvoimaisuutta koskeviin pulmiin. Tulo-ongelmat korostuivat pienillä tiloilla ja syrjäseuduilla, varsinkin Itä- ja Pohjois-Suomessa.

Valtiovalta reagoi maaseudun murrokseen erilaisilla (kehitys)aluepoliittisilla toimenpiteillä. Näiden pohjaksi tarvittiin tutkimusta. Esimerkiksi kehitysalueiden neuvottelukunnan asennejaosto teetätti raportin kehitysalueiden maaseutuväestön oloista ja asenteista (Alanen ja Valkonen 1972). Aineisto kerättiin kesällä 1971 viidestä kunnasta, ja haastattelujen yhtenä osana selvitettiin perheenjäsenten työnjakoa ja sivuansiotyömahdollisuuksia. Viljelijäperheissä muita töitä oli yleisimmin *miehillä*, naisten tehtävänä oli karjanhoito. Tiloilla havaittiin *piilevää työttömyyttä*: halua ulkopuolisiin ansioihin oli, mutta töitä ei ollut tarjolla. Mahdollisuuksiin hankkia sivuansiotöitä vaikuttivat tilan sitovuus, viljelijäperheen jäsenten henkilökohtaiset ominaisuudet ja ympäristön sosio-ekonominen rakenne. Johtopäätöksissään Alanen ja Valkonen (1972, 192) toteavat, että ”maatalouden yhdistäminen muuhun ansiotyöhön on yleistä ja tämä on niin olennainen piirre maaseudun elinkeinorakennetta, että se tulisi ottaa huomioon kaikissa toimenpiteissä”.

Maantieteen oppisuunnalla maatilojen sivuansioita ja osa-aikaviljelyä on selvitetty maatalouden alueellista erilaistumista koskevissa tutkimuksissa (esim. Hult 1966 ja Varjo 1980, ref. Sireni 1992, 20). Von Thunenin malli esikuvana *keskusetäisyydestä* on etsitty selittävää tekijää maatilojen ulkopuolisille ansioille. Varsinais-Suomen maatalousyritysten sivuansionmuodostusta koskevassa tutkimuksessa (Yli-Jokipii 1976) keskusetäisyys ei kuitenkaan selittänyt sivuansiotöissä käynnin määrää. Yli-Jokipii (mt., 40) arvioikin, että selittäviksi muuttujiksi tarvittaisiin ”yksilötason ominaisuuksia kuvaavia variaabeleita”. Hyvönen (1978, 41, 89) puolestaan pääättelee, että ratkaisevia eivät ole etäisyydet, vaan kulkuyhteydet.

Koko Suomen kattavia selvityksiä viljelijäperheiden sivuansioista tehtiin 1970-luvun puolivälissä. Kesällä 1974 toimeenpantiin Pellervo-Seuran Markkina-tutkimuslaitoksessa haastattelu runsaalle 800 maatilalle. Kahta vuotta myöhemmin tehtiin postikysely lähes 5 000:lle kooltaan 1-15 peltohehtaarin tilalle. Näiden tutkimusten tuloksia on julkaissut Hyvönen (1977 ja 1978). Vuoden 1974 haastatteluaineisto on ollut pohjana myös Köpän tutkimuksissa (1978 ja 1979).

Vuoden 1974 haastattelututkimuksen mukaan kuudesosa tiloilla asuvista aikuisista teki vähintään 50 työpäivää sivuansiotöitä, ja 41 %:lla tiloista vähintään yksi henkilö oli käynyt tutkimusajankohtana töissä tilan ulkopuolella. Yleisintä sivuansiotyöskentelyä oli *pienillä tiloilla, taajamien lähistöllä ja nuorten viljelijöiden keskuudessa*. Eniten sivuansioita saatiin maatalous- ja metsätöistä, Etelä-Suomessa myös rakennus- ja teollisuustöistä. Sivuanstiot muodostivat suurimman tulolähteen 11 %:lla ja toiseksi suurimman 15 %:lla tiloista (Hyvönen 1977, 26-29).

Vuoden 1976 postikyselyssä selvitettiin maatilojen työvoimaa ja työvoiman ajankäyttöä. Maatiloista lähes joka toiselle hankittiin sivuansioita ainakin jossain määrin, ja joka kolmannelta tilalta oli vähintään yksi henkilö ollut työssä tilan ulkopuolella yli 150 päivää vuodessa. Pitkäaikainen sivuansiotyö oli ylei-

sintä *pienillä tiloilla ja lähellä taajamia*. Kolme neljäsosaa sivuansiotöissä käyneistä oli *miehiä* (Hyvönen 1977, 55-59). Sivuanstiotyön laatu vaihteli alueittain ja työn ajallisen keston mukaan. Lyhytaikaiset työt koostuivat lähinnä maatalous- ja metsätöistä. Yli 150 päivää sivuansiotöissä käyneistä miltei kaksi kolmasosaa työskenteli teollisuus- tai palvelualalla. Itä- ja Pohjois-Suomessa suurin merkitys oli metsätöillä, Etelä-Suomessa teollisuustöillä. Suurimpina haitta- puolina sivuansiotyöskentelyssä koettiin sekä työmatkojen että työpäivien pituus.

Siirtyminen monitoimisuustutkimukseen 1970-luvun jälkipuoliskolla

Uusitalo ja Köppä julkaisivat vuonna 1976 selvityksen viljelijäperheiden sivuansioista sekä niiden viljelmäkohtaisista syistä, edellytyksistä ja vaikutuksista kolmessa pirkanmaalaisessa kunnassa. Tutkimusote on sosiologinen, ja ulkopuolista ansiotoimintaa pyrittiin tarkastelemaan laajempaan ilmiöön kuin työtuntien määrinä tai tulojen muutoksina. Lähestymistavasta johtuen on luonnollista, että Uusitalo ja Köppä korostivat maatilojen sivuansiotyöskentelyn olevan koko viljelmällä asuvan perheen yhteinen ratkaisu.

Uutta tutkimuksessa oli siinä käytetty tyyppittely, jolla maatilat jaettiin kahteen ryhmään: *kokoaikaviljelmiin ja monitoimiviljelmiin*¹². Jälkimmäisellä tarkoitettiin sellaista maatilataloutta, johon viljelijäpari liittyy *tilan ulkopuolista* ansiotyötä ja -tuloa. Monitoimiviljelmät jaettiin edelleen *sivuansio- ja osa-aikaviljelmiin*. Ensimmäisillä maatilatalouden tulot olivat muuta ansiotoimintaa merkittävämmät ja jälkimmäisillä päinvastoin. Tutkimuksessa keskeisellä sijalla oli viljelijäperhe ja sen tulonmuodostus eli ansiolähteiden määrä, laatu ja sijainti. Monitoimiviljelyn synonyymina käytettiin myös termiä *ammattikombinaatio*, mikä ymmärrettiin ilmiöksi, ”jossa maanviljelijän ammattiin, isännän ja emännän rooleihin liittyy muita tuloja tuottavia työaloja” (Uusitalo ja Köppä 1976, 4).

Tutkimuksen tulokset vahvistavat aiempaa kuvaa sivuansioita hankkivista viljelijöistä: monitoimiviljelijät ovat selvästi *nuorempia* kuin viljelijät keskimäärin, heillä on enemmän muun alan kuin maatalouden ammatillista *koulutusta* ja ansiotöihin tilan ulkopuolelle hakeudutaan pääasiassa *taloudellisesta välttämättömyydestä*. Vaikka kolmanneksen monitoimiviljelijöistä havaittiin tekevän töitä ”vuorotta”, arvioivat tutkijat monitoimiviljelijöiden olevan keskimäärin suhteellisen tyytyväisiä ammattien yhdistämiseen tilanhoidon kannalta tarkasteltuna (mt., 24-25).

¹² Uusitalon ja Köppän mukaan kokoaikaviljelmillä viljelijäpari tekee yksinomaan maatilatalouteen kuuluvia tehtäviä saaden *kaikki* tulonsa tilalta. Selvä rajanveto (esim. tulojen perusteella) kokoaikaviljelmien ja monitoimiviljelmien välillä jää tutkimuksessa kuitenkin epäselväksi. Myös termi ‘monitoimiviljelma’ hämärtää maatalouden ja maatilatalouden ja toisaalta viljelmän ja maatilalan välistä rajanvetoa (vrt. luku 2.2.).

Uusitalon ja Köpän (1976, 20) selvityksestä ilmenee, että monitoimiviljelijät pitivät ja halusivat pitää itseään ensisijaisesti maanviljelijöinä. Toisaalta *osa-aika- ja sivuansioviljelijät erosivat toisistaan* paitsi tulorakenteessa ja tilakoossa myös ammatillisissa olosuhteissa ja asennoitumisessa. Osa-aikaviljelmät olivat pieniä kooltaan ja liikevaihdoltaan, mutta kokonaistulot olivat korkeammat kuin sivuansioviljelijöillä, jotka puolestaan olivat lähellä kokoaikaviljelijöitä. Ammatillinen suuntautuminen oli niin ikään kahdenlaista: osa-aikaisesti tilalla työskentelevät siirsivät painopistettä ulkopuoliseen ansiotyöhön, kun taas pääasiassa tilan töissä mukana olevat halusivat keskittyä tilanhoitoon (mt., 34). Sivuan-sioviljelijät näyttivät olevan osa-aikaviljelijöitä aktiivisempia tilanhoidossa ja valmiimpia sijoittamaan tilansa kehittämiseen.

Mielenkiintoinen havainto tutkimuksessa oli se, että monitoimitilojen nuorilla oli etäisempi suhde maatalouden harjoittamiseen kuin kokoaikatilojen nuorilla. Toisin sanoen todennäköisyys, että seuraava sukupolvi jatkaisi viljelyä, oli ulkopuolisia ansioita hankkivalla tilalla pienempi kuin päätoimisella viljelmällä (vrt. Piironen 1982). Uusitalo ja Köppä (1976, 86-89) luonnehtivat monitoimiviljelyä eräänlaiseksi yhteiskunnallisen rakennemuutoksen pehmentäjäksi ja (välttämättömäksi) hidastajaksi: kyse ei ole yksin maatalousväestöön vaan koko maaseudun väestön elämisen tasoon ja laatuun vaikuttavasta asiasta.

Sivuansiotöiden syiden etsintää 1970-luvun lopulla

Töllin (1977) tutkimuksessa on käsitelty sivuansio- ja osa-aikaviljelyä kolmen keskipohjalaisen kunnan alueella. Maatilat on jaettu kokoaika-, sivuansio- ja osa-aikaviljelmiin *tulojen perusteella*: ensinmainitulla ryhmällä sivuansiotulojen osuus on alle 10 %, toisella se on 10-50 % ja osa-aikaviljelmillä yli 50 % käytettävissä olevasta tulosta. Tutkimusalueen tiloista joka neljäs oli osa-aikainen, vajaa viidennes oli sivutoimisia ja loput kokoaikaviljelmiä. Kun aineistosta puhdistettiin pois eläkkeensaajien tilat, oli osa-aikaisia yli kolmannes, sivuansioviljelijöitä joka neljäs ja kokoaikaisia vajaat 40 %. Käytettävissä olevista tuloista alkutuotannon osuus jäi alle puoleen, sivuansiotulojen osuus oli lähes kolmannes ja yksityistalouden tulojen runsas viidennes. Yleisimmin sivuansioita saatiin tutkimusalueella palvelu- ja rakennusalan töistä. Metsätyöt ja tehdasteollisuus olivat merkitykseltään vähäisiä.

Sivuansiotuloilla havaittiin olevan *huomattava vaikutus* maatalojen talouteen. Käytettävissä olevien tulojen määrä oli selvästi korkein niillä viljelmillä, joilla sivuansiotulojen osuus oli suurin. Erotteluanalyysiin perustuvalla ryhmitelyllä voitiin *lisätulojen tarpeen* päätellä olevan tärkein syy sivuansiotöihin. Tilan ulkopuolelta lisäansioita hankkivat olivat yleensä perheellisiä ja nuorempia kuin viljelijät keskimäärin. Toisaalta taajamaetäisyydellä ei ollut kovin suurta selittävää vaikutusta sivuansiotyöskentelyyn.

Hyvösen (1978) lisensiaatintutkimuksessa on käytetty samoja tutkimusaineistoja kuin hänen selvityksessään vuodelta 1977. Monimuuttuja-analyysin (AID) perusteella *sivuansiotyössä käyntiä* selittivät parhaiten viljelijään liittyvät muuttujat. *Osa-aikaviljelyn* yleisyyttä kasvatti etenkin tilan työvoiman runsaus; osittain siihen vaikuttivat myös metsäpinta-ala, taajaman läheisyys ja viljelijän ikä. Johtopäätöksissään Hyvönen (1978, 88) toteaa, että tila- ja aluekohtaiset muuttujat selittävät osa-aika- ja sivuansioviljelyn yleisyyttä selvästi heikommin kuin tilan työvoimaan liittyvät tekijät. Taajamaetäisyyden vaikutus sivuansiotyössä käyntiin havaittiin pieneksi, minkä tutkija arveli johtuvan siitä, että kulkuyhteydet ovat ratkaisevampia kuin etäisyydet.

Keväällä 1978 teki Pellervo-Seuran Markkinatutkimuslaitos sivutuloja käsittelevän viljelijähaastattelun (Valkama 1978). Selvitys pohjautui viljelijöiden omiin ilmoituksiin sivutulojen merkityksestä, ja siinä oli erotettu toisistaan ”varsinaiset sivutulot” (palkkatulot) ja ”muut sivutulot” (korot, vuokrat ja eläkkeet sekä tilalla harjoitettu muu kuin maa- ja metsätalouden yritystoiminta). Tilan ulkopuolisia tuloja oli joka toisella yli kolmen hehtaarin maatilalla, ja joka neljännellä tilalla ne muodostivat yli puolet kokonaistuloista.

Monitoimisuuden alueellista tarkastelua 1970- ja 1980-lukujen taitteessa

Pirkanmaalla toteutettua Uusitalon ja Köpän (1976) tutkimusta seurasi toinenkin alueellinen tarkastelu. Uusitalo ym. (1978) julkaisivat niin sanottuun Pohjois-Savon monitoimiviljelytutkimukseen liittyen vuonna 1978 selvityksen viljelijäperheiden toimeentulosta ja monitoimisuudesta neljässä pohjoissavolaisessa kunnassa. Tutkimuksessa monitoimisuus ymmärrettiin viljelijäparin tilalla tekemän työn ja ulkopuolella tapahtuvien toimien toisiinsa kytkeytymisenä. Aineistona olivat vuoden 1975 verotiedostot. Tutkijat jakoivat maatilat neljään ryhmään: *kokoaika-*, *sivuansio-* ja *osa-aikaviljelmiin* sekä *asuntotiloihin*. Ensinmainitut saivat käytännössä kaikki tulonsa maatilataloudesta. Jos sivuansiotuloja oli yli 200 mk¹³, maatala tulkittiin sivuansioviljelmäksi. Jos tilan ulkopuolelta saatiin enemmän tuloja kuin maatilataloudesta, kyseessä oli osa-aikaviljelmä. Aineistosta ”puhdistetuilta” asuntotiloilta maataloustuotanto puuttui kokonaan tai sillä ei ollut toimeentulon kannalta merkitystä.

Maataloudellinen toiminta oli markoilla mitattuna *voimaperäisintä sivuansiotiloilla*: näillä maatilatalouden tulot, varat ja velat olivat keskimäärin suuremmat kuin muilla tiloilla. Hehtaarituohto oli sekä kokoaika- että sivuansioviljelmillä samansuuruinen, mutta lähes kaksinkertainen osa-aikatiloihin verrattuna. Sivuanstiotulot olivat markkamääräisesti hyvin samansuuruisia eri tilakokoluokissa. Tavanomaisin tilanne oli se, että jompikumpi viljelijäpuolisoista hankki palkka-

¹³ Nykyrahassa noin 700 mk.

tuloa tilan ulkopuolelta; se oli jopa yleisempää kuin tilanne, missä kukaan viljelijäperheestä ei saanut palkkatuloa. Tutkijat korostavat kuitenkin sivuansio-toiminnan yksilöllisyyttä: kahdella olosuhteiltaan toisiaan muistuttavalla viljelijä-parilla työnjakoratkaisut saattavat olla täysin erilaiset (mt., 74).

Uusitalo ym. (mt., 87) päätyvät tulokseen, että sivuansioiden hankkiminen maatilalle ei ole mikään ”hehtaarikysymys”. Tutkituissa Pohjois-Savon kunnissa sivuansioviljelmät olivat sekä pelto- että metsäalaltaan kokoaikaviljelmiä suurempia. Toisaalta kokoaikatilojen viljelijät havaittiin suhteellisen iäkkäiksi. Sivuansioviljelmillä saatiin korkeimmat maatilatalouden tulot. Osa-aikaviljely sen sijaan näytti perustuvan viljelmän riittämättömään kokoon. Uusitalo kolle-goineen korostaa johtopäätöksissään *monitoimisuutta perheen sisäisenä työn-jakona*, koko perheen asiana. Tutkijat päättelevät, että monitoimisuutta edistä-mällä kyettäisiin kohentamaan viljelijäperheitten kokonaistaloudellista asemaa, minkä vuoksi se tulisi nähdä tärkeänä *maaseudun kehittämisen keinona*: sivuan-siotoiminnan ”vähäinenkin syventäminen parantaa ehkä toimeentuloperustaa tuntuvammin kuin suurelta maatilatalouden kehittämistoimet” (mt., 75).

Pohjois-Savon monitoimiviljelyä koskeva tutkimus synnytti useita raporteja. Piironen (1979, 45) havaitsi tutkimustilojen joukossa selvää *polarisaatiota*: palkkasuuntautuneilla tiloilla palkkatulojen reaali määrä kasvoi ja maatilatalouden tulot vähenivät, viljelmäsuuntautuneilla tiloilla kehitys oli päinvastainen. Osavuo-tisesti muissa töissä käyvät hän näki väliinpuotoajina: ”maatalouden alalla meni huonosti, mutta palkkatulojen hankintakin oli haparoivaa” (mt., 46). Tutkimus osoitti myös, että kokemukset ammattien yhdistelystä ovat yleensä myönteisiä, minkä takia kombinointi johtaa perin harvoin luopumiseen maataloudesta koko-naan.

Samaan aineistoon pohjautuu myös Ritalan (1981) selvitys monitoimisuus-käsitteestä Suomessa. Hänen mukaansa ilmiön tärkeys vaihtelee valitun mittaus-tavan mukaan: sivuansio toiminta on tuloilla mitattuna selvästi merkittävämpää kuin työpanoksella mitaten (mt., 17, 55). Ritalan mielestä maatalouspolitiikan ratkaisuisissa osa-aikaviljelyn lisääntyminen tulisi huomioida entistä paremmin (mt., 58). Perkiö (1982) puolestaan on tarkastellut palkkatöiden hankintaan joh-tavia syitä. Näitä olivat muun muassa tilanhoitoon käytetty aika, ammattikoulutus, tilakoko, puolison terveydentila. Perkiön mukaan palkkatyön määrä ei riippunut niinkään tilan pienuudesta kuin siitä, mahdollistiko tilan työn määrä ja työnjako sekä viljelijäparin terveydentila palkkatyön teon (mt., 71). Tutkimussarjan vii-meisessä raportissa Uusitalo (1982, 64) toteaa, että tilan ulkopuolisiin ansiotöi-hin ryhtyminen ei kaadu asenteellisiin syihin vaan realiteetteihin: ajan riittämät-tömyyteen, heikkoon terveyteen tai kokonaistyömäärän muodostumiseen liian raskaaksi. Kokonaisuutena Uusitalo näkee monitoimisuuden maaseudulle myön-teisenä lisäresurssina ja jopa kyläyhteisöä kiinteyttävänä tekijänä (mt., 107).

Laimentuva monitoimisuustutkimus 1980-luvulla

Kaikkiaan 1970-luku on jälkikäteen tarkasteltuna ollut maatilatalouksien monitoimisuutta koskevan tutkimuksen 'kulta-aikaa'. Ilmiöstä kiinnostuttiin eri tieteenaloilla, ja myös tutkimusraportteja julkaistiin runsaasti. 1980-luvulla into aiheeseen laimeni, ja aihetta koskevat raportit ja artikkelit olivat yleensä edellisellä vuosikymmenellä aloitettujen hankkeiden 'jälkimaininveja' (esim. Pohjois-Savon monitoimiviljelytutkimuksen julkaisut tai Hyvönen 1980 ja 1981).

Pellervo-Seuran Markkinatutkimuslaitoksen tutkimus viljelijöiden sivuansioista (Heikkilä 1984) pohjautui 18 kunnassa ja 800 maatilalla vuonna 1980 tehtyihin haastatteluihin, joissa oli selvitetty maanviljelijän työn luonnetta ja maataloudessa toimivan naisen asemaa (vrt. Siiskonen 1982). Heikkilän raportissa on selvitetty sivuansiotulojen merkitystä viljelijäpariskuntien kokonaistulojen muodostumisessa. Tilat jaettiin ulkopuolelta saatavien tulojen merkityksen mukaan kokoaika-, sivuansio- ja osa-aikaviljelmiin.

Tulosten mukaan vuoden 1980 aikana sivuansiotyötä vähintään kuukauden ajan teki kolmannes isännistä ja 15 % emännistä. Molemmat puoliset olivat sivuansiotyössä joka kymmenenneltä tilalta. Sivuansiotilojen tuotantosuuntana oli yleensä kasvinviljely, ja sivuansio toiminnan yleisyys väheni *peltoalan* ja *viljelijän iän* kasvaessa (Heikkilä 1984, 28). Maan keskiosissa metsätalous oli isäntien merkittävä sivuansiolähde, kun taas pohjoisessa ja etelässä painottuivat teollisuus- ja rakennustoiminta. Emännistä 60 % työskenteli palveluelinkeinoissa. Osa-aikaisilla maatiloilla olivat suurimmat kokonaistulot. Heikkilän (mt., 76) mukaan *osa-aikaviljelijät erosivat selvästi kokoaika- ja sivuansioviljelijöistä*. Ensinmainitut olivat keskimääräistä pienempiä pelto- ja metsäalaltaan, tuotantosuuntana oli useimmiten kasvinviljely ja maatilatalouden puhdas tulo jäi selvästi alhaisemmaksi kuin muilla tiloilla. Osa-aikaisilla vaikutti olevan myös vähiten tilan kehittämissuunnitelmia: maatilatalous oli pikemminkin elämäntapa kuin toimeentulolähde.

Maatalouden taloudellisessa tutkimuslaitoksessa maatilatalouden ulkopuolisia ansioita on selvitetty paitsi vuosittain kirjanpitoltilojen tuloksissa myös erillisissä raporteissa (esim. Torvela ja Juvonen 1984). 1980-luvulla maatilojen sivuansiotulojen kehitystä seurattiin varsin kattavasti viljelijäväestön ja palkansaajien tuloeroja selvittävässä yhteistutkimuksessa. Perustana olivat maatilatalouden yritys- ja tulotilaston (MYTT) tiedot (vrt. Puurunen 1987, 111-112). Tulotietojen pohjalta maatilat ryhmiteltiin osa-aika-, sivuansio- ja päätoimitiloihin. Ensinmainituilla maa- ja metsätalouden nettotulot muodostivat alle puolet viljelijän ja puolison valtionveronalaisista kokonaistuloista, vastaava osuus sivuansiotiloilla oli 50-75 % ja päätoimitiloilla yli 75 % kokonaistuloista (Puurunen 1987, 123 ja 1989, 26).

Puurusen tutkimuksessa vuonna 1990 käytetään samaa MYTT:n tilastointiin perustuvaa luokittelua, mutta osa-aikaviljelijöistä on erotettu omaksi ryhmäk-

seen "vapaa-ajanviljelijät" (*free-time farms*). Näillä maatilatalouden tulo jää alle 25 %:iin kokonaistuloista. Puurusen havainnot poikkeavat edellisen vuosikymmenen tutkimusten tuloksista siinä, että sivuansioita hankkivilla maataloilla tulot jäävät *pienemmiksi* kuin kokoaikaisilla maataloilla. Vuosina 1983-85 tulot ilman eläkkeitä ja pääomatuloja vaihtelivat osa-aikataloilla välillä 83-85, sivuansiotiloilla välillä 96-98 ja päätoimisilla välillä 118-120, kun kaikkien tilojen keskiarvoa merkitään luvulla 100. Kun eläkkeet otettiin huomioon, kasvoi osa-aikaviljelijöiden tulo 10-20 % suuremmaksi kuin päätoimisilla viljelijöillä.

Muutama tutkimus 1990-luvulla

Sireni (1992) teki 1990-luvun alussa selvityksen osa-aikaviljelystä pohjoiskarjalaisessa Kiihtelysvaaran kunnassa. Osa-aikaviljely ymmärrettiin tutkimuksessa maa(tila)talouden ja muun (tilan ulkopuolisen) ansiotyön yhdistämisenä. Sirenin (mt., 37) mukaan tilastot liioittelevat "todellisten" osa-aikatalojen määrää. Esimerkiksi eläkeläisten omistamat maatilat sisältyvät valtakunnallisissa tilastoissa useimmiten osa-aikaisten tilojen joukkoon ja kasvattavat näiden tilastollista lukumäärää. Eläkeläisten ja niin sanottujen asuntotilojen aiheuttamat ongelmat tilastoinnissa on huomioitu monissa aiemmissakin osa-aikaviljelyä koskevissa tutkimuksissa (esim. Tölli 1977; Hyvönen 1978; Uusitalo ym. 1978).

Sireni (mt., 40) määrittelee osa-aikaisuuden mielenkiintoisesti viljelijän ja puolison *pääammattien* perusteella. Tutkimuksessa veroaineiston tilat jaettiin kolmeen pääryhmään: *eläkeläiset* (toinen tai molemmat puolisoista eläkkeellä), *päätoimiset* (molempien puolisoiden pääammatti maanviljelijä) ja *osa-aikaiset* (toisen tai molempien puolisoiden pääammatti muu kuin maanviljelijä tai eläkeläinen). Täten viimeksi mainittuun ryhmään luettiin myös sellaisia tiloja, joilla maatilatalouden tuloihin laskettavaa sivuelinkeinoa harjoitetaan päätoimeentuloksi katsottavassa laajuudessa. Mainitut kolme ryhmää jaettiin edelleen yhteensä *seitsemäksi tilatyypiksi*: eläkeläisten asuntotilat, eläkeläisten viljelmät, päätoimiset tilat ilman sivuansioita, sivuansioita hankkivien päätoimisten tilat, harrasteviljelmät, pienen tuotannon osa-aikatilat ja suuren tuotannon osa-aikatilat (vrt. taulukko 2.2). Täysin päätoimisia tiloja oli aineistossa 39 %, sivuansioita hankkivia päätoimisia 10 % ja sekä eläkeläisten että osa-aikaisten tiloja kumpiakin noin neljännes.

Kiihtelysvaaralaisilla osa-aikataloilla *naiset* käyvät miehiä useammin tilan ulkopuolisessa ansiotyössä, useimmiten palvelualan ammateissa. Sireni (1992, 48) nimittää tätä "moderniksi työnjaksi" (vrt. Hetland 1986, 387). Miehillä sivuansiot koostuvat yleisimmin jostakin tilaan liittyvästä työstä, kuten koneurakoinnista. Seuraavaksi yleisin ammatti on metsuri, joskin metsätöiden merkitys on 1960-luvulta lähtien selvästi laskenut. Osa-aikataloilla kokonaistulot olivat selvästi korkeammat kuin päätoimisilla tai eläkeläisten omistamilla tiloilla. Suurimmat tulot olivat harrasteviljelmillä (mt., 57).

Osa-aikaisille tiloille tehtiin myös haastatteluja koskien ammattien kombi-
nointia viljelijäperheen toimeentulon hankkimisen keinona. Vajaalla puolella
tiloista perheet olivat *muuttaneet maatilalle* vasta myöhemmin asuttuaan ensin
jossakin muualla. Keskeisimmät syyt paluumuuttoon juontuivat elämisen laa-
tuun liittyvistä tekijöistä kuten oman rauhan tai luonnon läheisyyden hakemisesta
(mt., 67). Ammattien yhdistely oli edellytys paluumuutolle: haastatellut olivat
tienneet jo etukäteen, etteivät he tulisi toimeen pelkästään maataloutta harjoitta-
malla. Myös maatilalla aina asuneiden joukosta enemmistö oli jo alusta alkaen
pitänyt selvänä ansioiden hankkimista tilan ulkopuolelta.

Haastattelujen perusteella Sireni (mt., 73-75) päättelee, että *harrasteviljelmät*
ovat enemmän asuinpaikkoja kuin maatiloja. *Pienen tuotannon osa-aikatiloilla*
viljely otetaan jo enemmän tosissaan kuin maataloutta harrastelevien joukossa:
maatilatalous on tuolloin toisen puolison pääelinkeino ja tärkeä osa perheen
toimeentuloa. *Suuren tuotannon osa-aikatiloilla* ulkopuoliseen ansiotyöhön liit-
tyy usein rahan lisäksi muita tekijöitä kuten puolison (yleensä vaimon) koulu-
tus; normaalisti nämä tilat myös pitävät omaa maataloustuotantoaan täysin päätoi-
misena.

Yhteenvetonaan Sireni (mt., 76-79) toteaa, että eri tahoilla on hyvin erilaisia
näkemyksiä siitä, mitä tarkoitetaan maatilojen päätoimisuudella tai osa-aikai-
suudella. Rajanveto on hankalaa tai jopa mahdotonta, sillä ammattien kombinointi
on hyvin *yksilöllinen ratkaisu*, johon vaikuttavat yhtä hyvin työn saatavuus ja
lisäansioiden tarve kuin halu hyödyntää hankittua koulutusta ja ammattitaitoa
tilan ulkopuolisissa töissä.

Peltolan (1996) Maatalouden taloudellisessa tutkimuslaitoksessa julkaistu
monitoimisuutta käsittelevä selvitys perustuu keväällä 1994 tehtyyn viljelijä-
haastatteluun, jolla kartoitettiin viljelijöiden näkökantoja maatilan ulkopuolisista
ansioista. Yli puolella tiloista oli haastatteluhetkellä ulkopuolisia tuloja, ylei-
simmin palkkatöistä. Valtaosa viljelijöistä piti maatilansa monitoimisuutta mie-
lekkäänä. Yleisin motiivi oli se, että tila ei tarjonnut riittävästi työtä tai toimeen-
tuloa, mutta myös muita syitä monitoimisuudelle löytyi. Tiloilla, joilla ulkopuo-
lisiä tuloja ei ollut, suurimpina esteinä muiden ansioiden hankkimiselle pidettiin
tilan työmäärää ja heikkoja työnsaantimahdollisuuksia.

Tuorein selvitys maatilojen sivuansioista on Mustajärven ja Heikkilän (1998)
julkaisu. He kuvaavat tilojen monipuolisuutta ”tietoisena erikoistumisena mark-
kinoilla vallitsevaan kysyntään pohjautuen” (mt., 8). Selvityksessä maatilatalou-
den sisäiset ja ulkopuoliset tulot ryhmitellään viidelle sektorille: maatalous,
metsätalous, palkat, tulonsiirrot ja muut tulot. Tilastoaineisto pohjautuu samaan
vuoteen (1995) kuin tässä tutkimuksessa. Mustajärven ja Heikkilän mukaan
palkkatulot muodostivat tuolloin 28 % maatilojen kokonaistoimeentulosta, ja
keskimäärin vasta yli 30 peltohehtaarin tiloilla maataloudesta saatiin yli puolet
tilojen toimeentulosta.

3.2.3. Monitoimisuuden tarkastelutavat suomalaisessa tutkimuksessa

Suomessa on julkaistu viljelijäperheiden monitoimisuudesta erilaisia raportteja, selvityksiä ja artikkeleita muutamia kymmeniä, eniten 1970-luvulla. Aiheen poikkitieteellisyys kuvastuu tutkimusten erilaisissa lähestymistavoissa, sillä ilmiötä on tarkasteltu niin maatalousekonomian, sosiologian kuin maantieteenkin tutkimusperinteen pohjalta. Ymmärrettävästi kullakin tieteenalalla on tukeuduttu omaan traditioon, jos kohta myös monitoimisuuden moniulotteisuus on yleensä tunnustettu ja tunnustettu.

Tieteenalojen erilaiset lähestymistavat heijastuvat selvästi tehdyissä tutkimuksissa. *Maatalousekonomiassa* on lähes poikkeuksetta käytetty termejä maatilojen sivuansiot, osa-aikaisuus tai muut tulot. 'Monitoimisuus'-käsite esiintyy julkaisuissa hyvin harvoin. Tarkastelu on yleensä perustunut muiden toimintojen osuuteen maatilojen kokonaistulonmuodostuksessa tai -työajan käytössä. Sivuansioiden laatua ei ole juurikaan analysoitu, ja viime aikoina virinnyt mielenkiinto uusiin tulolähteisiin on sekin pääosin kohdistunut maataloilla harjoitettavaan muuhun ansiotoimintaan eli monialaisuuteen. Palkkatyön merkitystä ei ole huomioitu. Monitoimisuuden vaikutukset maataloustuotantoon tai maaseudun elinvoimaisuuteen ovat jääneet hämäräksi.

Sosiologiseen lähestymistapaan pohjautuvat tutkimukset ovat kohdistuneet ekonomista tutkimusta vahvemmin muiden tulolähteiden laatuun ja perheen sisäisen työnjaon merkitykseen. Palkkatyön yhdistely maatilatalouteen on nähty 'luonnollisena', jopa toivottavana ratkaisuna – tai ainakin yhdenvertaisena muihin ansiolähteisiin verrattuna. Monitoimisuuden vaikutukset maaseudun väestöpohjan ja palvelurakenteen säilyttämisen kannalta nähdään (korostetun) positiivisina: maataloita haluttaisiin kannustaa muiden tulojen hankinnassa. Esimerkiksi Uusitalo (1993, 79-80) arvostelee maataloustutkimusta siitä, että maatalo tulkitaan pääosin maatalouden tuotantoyksiköksi, vaikka maaseutupoliittisesti se tulisi nähdä yhdeksi osaksi perheenjäsenten toimeentulolähteiden summassa.

Maantieteen oppisuunnalta kumpuavat tutkimukset näyttävät keskittyneen monitoimistamiseen houkuttelevien tekijöiden etsimiseen. Selittävinä motiiveina lisätulojen tarve tai maatilalan tuottavien töiden vähäisyys eivät yksin ole riittäneet, vaan lisätukea on haettu aluetalouksien, keskittymisteorioiden ja etäisyystekijöiden tutkimisesta. Monitoimisuus on tunnustettu monitahoiseksi ilmiöksi, jota voidaan tulkita yhtä lailla alueellisesti kuin rakenteellisesti tai havainnoida sitä yhtä hyvin mikro- kuin makrotalouden tasolta. Lähestymistavassaan 'maantieteellinen ote' tuntuu monitoimisuustutkimuksessa olleen lähempänä sosiologista kuin ekonomista tarkastelutapaa.

Tutkimussuunnasta riippumatta monitoimisuuden tarkasteluun liittyvät ongelmat nähdään varsin samankaltaisina. Näitä ovat muun muassa monitoimisten maatilatalouksien heterogeenisyys, käsitteiden kehittymättömyys ja sekavuus, erilaiset rajanveto-ongelmat sekä jopa aiheen poliittinen arkaluontoisuus. Tutki-

musta on kuitenkin varsin vähän esimerkiksi maatilojen yritystaloudelliseen tutkimukseen verrattuna. Laimea kiinnostus aiheeseen saattaa johtua siitä, että muuhun ansiotoimintaan suuntautuvia tiloja on pidetty 'luovuttajina', väliaikaisena ongelmana, joka häviää vähitellen. Tällöin on tosin unohdettu, että joidenkin tilojen lopettaessa viljelyn kokonaan muita ansioita hankkivien tilojen ryhmään siirtyy jatkuvasti uusia tapauksia ja ainakin suhteellisesti monitoimisten maatilatalouksien osuus vaikuttaa lisääntyvän. Viljelijäperheiden monitoimistuminen näyttää siis olevan *jatkuva prosessi* eikä jonkin kehityskulun päätepiste.

Innostus monitoimisuustutkimukseen on *vaihdellut aikakausittain*. Kiinnostuksen muutoksissa heijastuvat maatilatalouden ja yhteiskunnan kulloisetkin kehitysvaiheet. Toisen maailmansodan jälkeen aina 1960-luvulle asti maatalous eli vahvan kasvun aikaa. Maatilojen määrä lisääntyi, ja samaan aikaan tekninen kehitys mahdollisti yhä suuremman yksikön hoitamisen yksin tai viljelijäperheen voimin. Näin myös maatilojen sivuansioden tutkimus keskittyi lähinnä pienviljelmiin, joiden taloudelle ulkopuolisilla rahatuloilla olikin kieltämättä keskeinen merkitys, mutta joiden maataloustuotannollinen 'arvo' tulkittiin vähäiseksi.

Maaseudun suuren murroksen jälkeen sivuansioitoimintaa koskevat selvitykset laajentuivat siihenastisesta näkökulmasta. Ulkopuolisia ansioita hankkivien tilojen merkitys nähtiin uudessa valossa, maaseudun asutuksen ja elinvoiman ylläpitäjinä. 1970-luvulla yleistyivät sosiologisesti ja alueellisesti suuntautuneet tutkimukset, joissa monitoimisuutta tarkasteltiin viljelijäperheen ratkaisuna, yhtenä tapana ammattien yhdistelyyn. Pelko maaseudun tyhjentyä kaupunkeihin suuntautuneen muuttoaallon seurauksena lisäsi kiinnostusta uusiin lähestymistapoihin ja tarkasteluratkaisuihin.

1980-luku oli viljelijäperheiden monitoimisuutta koskevassa tutkimuksessa vuorostaan hiljaiseloa. Kansantalous kasvoi kohtuullisella, osin hyvälläkin vauhdilla, mistä myös maatalous ja maaseutu saivat osansa. Maataloustuotanto eli muun yhteiskunnan mukana kasvun aikaa, olkoonkin, että ylituotanto-ongelmat kärjistyivät entisestään. Maatalouspoliittisissa 'tukimarkkakeskusteluissa' suuria sivuansioita hankkivia 'harrastelijaviljelijöitä' suomittiin jonkin verran, mutta osa-aikaviljelyyn ilmiönä ei ollut suurta kiinnostusta. Maaseutupolitiikka oli vasta etsimässä rooliaan, ja maatalouspolitiikka keskittyi lähes yksinomaan päätoimisten maatilojen ongelmiin: ylituotantoon ja toimeentulopulmiin.

Perinteisen maataloustutkimuksen kiinnostus maatilojen muihin ansiolähteisiin pysyi laimeana, vaikka monitoimisuus maatilatalouksissa lisääntyikin jatkuvasti. Alueellisissa tutkimuslaitoksissa tehtiin tosin joitakin selvityksiä maatilojen sivuansioden mahdollisuuksista. Vasta 1980-luvun lopulla maaseutupolitiikan saadessa tuulta purjeisiinsa maatilojen ja maaseudun elinkeinopohjan laajentamisen tärkeys tunnustettiin, mutta silloinkin mielenkiinto kohdistui lähinnä maatioilla harjoitettavaan yrittämiseen eli maatilojen monialaistumiseen. Palkkatoissa käymistä maatilatalouden rinnalla pidettiin edelleen poikkeavana ilmiönä.

1990-luvulle siirryttäessä maaseutupolitiikan merkitys vahvistui, ja samalla virisi keskustelu monitoimisuudesta maatalojen elinvoiman ylläpitäjänä. Siitä huolimatta muiden ansioiden yhdistäminen tilanpitoon on edelleen tuntunut poliittisesti vaikealta ja aralta asialta. Niin sanotuilta harrastelijoilta tai 'kuutamoviljelijöiltä' on haluttu poistaa yhteiskunnan tuki, mutta käytännön rajanveto on osoittautunut sekä hankalaksi että epäoikeudenmukaiseksi. Maatalojen ulkopuoliset tulolähteet on ilmiönä niin monimuotoinen, että tasapuolisesti muut ansiotulot huomioivaa maatalouspoliittista tukijärjestelmää on varsin vaikea saada aikaan. Joka tapauksessa on ilmeistä, että viljelijäperheiden monitoimisuus lisääntyy. Samalla kasvaa myös tarve tarkastella ilmiötä yhä laajemmasta näkökulmasta, maaseudun elinvoiman ja tasapainoisen yhteiskuntarakenteen kehittämisen perustalta.

3.3. Monitoimisuus muissa maissa

Viljelijäperheiden tilan ulkopuolelta hankkimia ansioita on tilastoitu jollakin tapaa kaikissa teollisuusmaissa. Tilastot antavat mahdollisuuden verrata monitoimisuuden laajuutta ja sisältöä eri maissa ja eri aikoina. Vertailuja vaikeuttaa kuitenkin se, että käytetyt käsitteet, tilastointitavat ja ylipäätään tietojen saatavuus vaihtelevat maittain hyvinkin suuresti. Käytettävissä olevista tilastoista ilmenee selvästi, että tilan ulkopuolelta saatavilla ansioilla on merkittävä osuus viljelijäperheiden toimeentulosta kaikissa teollisuusmaissa; yleensä ainakin kolmannes tuloista saadaan tätä kautta (Blandford 1996, 122-124). Tiedoista paljastuu myös sekä tilan ulkopuolisen työn jatkuva lisääntyminen että sen 'rakenteen' muuttuminen: kausiluonteiset työt ovat vaihtuneet ensin säännölliseen palkkatyöhön keskuksissa, ja nyt suuntaus on joustaviin työsuhteisiin ja etätyöhön (Gasson 1988, 51, 66).

Tässä luvussa ja siihen kytkeytyvässä *liitteessä 1* esitellään sekä Euroopan unionin jäsenvaltioiden että eräiden muiden teollisuusmaiden maatalatalouksien monitoimisuuden laajuutta ja sisältöä saatavilla olevien tilastojen ja muiden julkaisujen pohjalta. Nämä osoittavat, että tilan ulkopuolelta hankittavat ansiot ovat merkittävä osa viljelijäperheiden toimeentuloa kaikissa teollisuusmaissa – olkoonkin, että tilastojen laadintaperusteet vaihtelevat. Käsite 'monitoimisuus' on useimmiten määritelty tai tilastojen kautta määritetty päätoimisuuden vastakohtana: maatalataloudet, jotka eivät ole täyttäneet päätoimisuuden kriteereitä, on luokiteltu monitoimisiksi tai osa-aikaisiksi.

Rajanveto päätoimisuuden ja monitoimisuuden tai osa-aikaisuuden välillä vaihtelee ja voi perustua joko tuloihin tai työpanokseen. Joskus monitoimisuuden tai osa-aikaviljelyyn luetaan vain tilan ulkopuolella tehtävä työ, toisinaan huomioidaan myös tilalla tapahtuva muu toiminta kuin maa(tila)talous. Luokitteluperusteena voidaan käyttää viljelijän, viljelijäparin tai koko kotitalouden tuloja, työmäärää tai molempia. Tilastoja tulkittaessa onkin syytä pitää mielessä

erot tilastointitavoissa: maiden väliset vertailut edellyttävät tarkkoja määritelmiä sekä siitä, mitä tarkoitetaan 'maatilataloudella', että siitä, mitkä tulot otetaan huomioon (vrt. Brangeon ja Jégouzo 1993, 86).

Euroopan unionissa maatalouden taloustilastoista ja myös maatilojen tulonmuodostusta koskevasta tilastotoiminnasta vastaa Euroopan unionin tilastovirasto *Eurostat*. Maataloustilastoinnista EU:ssa on selvitys esimerkiksi Tiaisen julkaisussa (1994, 12-17). Päätoimisuus määritellään Euroopan unionin jäsenmaiden *FADN-järjestelmässä* niin sanotun EU-typologian kautta tilan *taloudellisen koon perusteella* (Tiainen 1994, 26-29). Lähtökohtakriteerit jaottelulle tosin poikkeavat maittain toisistaan erittäin paljon. Portugalissa alarajana on 1 EKY, kun taas Hollannissa se on peräti 16 EKY:ä¹⁴. Suomessa päätoimisuuden kokorajaksi on valittu aiemmin mainittu 8 EKY:ä (luku 2.3). EU 12 -maissa eli muissa EU-maissa kuin Itävallassa, Suomessa ja Ruotsissa FADN-havaintokenttään sisältyy 56 % tilojen lukumäärästä, 80 % työpanoksesta ja 90 % peltoalasta (Tiainen ja Katajamäki 1996, 22). Suomessa valitun kokorajan (8 EKY) mukaan maamme maatiloista 60 % kuuluu FADN-havaintokenttään eli on EU-typologian perusteella päätoimisia.

FADN-järjestelmä on painottunut päätoimisiin tiloihin ja jättää paljon pieniä tiloja tilastoinnin ulkopuolelle. Maatilojen ulkopuolisia ansioita koskevan informaation keruu ei ole pakollista, mutta sitä tehdään kansallisiin tarkoituksiin (Hill ja Cook 1996b, 53). FADN-järjestelmään on ehdotettu muutoksia, jotka mahdollistaisivat tietojen saamisen maatilojen muista toiminnoista ja viljelijäperheiden monitoimisuudesta, mutta ehdotuksenkin mukaan näitä tietoja kerätäisiin vain maatilan töihin osallistuvilta (Robson 1996, 74-77). Näiden puutteiden takia FADN-tilastot eivät anna – eivätkä tule antamaan – kattavaa kuvaa ulkopuolisten ansioiden määrästä ja merkittävyydestä unionin kaikilla maatioilla (Hill 1995, 22).

Jokaisessa maassa tilastointi perustuu omiin vakiintuneisiin tapoihin, joiden avulla määritellään maatilatalouden päätoimisuus ja edelleen sen johdannaisena monitoimisuus tai osa-aikaisuus. Lisäksi lainsäädännössä saatetaan käyttää omia, tilastotuotannosta poikkeavia määritelmiä (esim. maatilojen investointitukea tai luopumistukea koskevat säädökset). Eurostatin julkaisuissa viljelijäperheiden ulkopuolisista töistä on vain niukasti tietoja. Taulukosta 3.2 ilmenee kuitenkin selvästi, miten jo pelkästään *viljelijään* kohdistuvassa tarkastelussa poikkeamat jäsenmaiden välillä ovat merkittäviä. Päätoimisuus on varsin vahvaa Belgiassa ja Luxemburgissa, kun taas viljelijöiden muu ansiotoiminta on yleistä Ruotsissa, Suomessa ja Saksassa.

Euroopan unionin maatalouden rakennetutkimusten kautta saadaan joitakin tietoja *viljelijäperheiden* muista töistä. Pääsääntöisesti joka toinen vuosi tehtä-

¹⁴ EKY = eurooppalainen kokoyksikkö (*european size unit, ESU*); ks. luku 2.3.

vissä rakennetutkimuksissa tilastoidaan muun muassa maatilan työvoiman käyttöä tilalla ja sen ulkopuolella. Tiedot tallennetaan EUROFARM-tietokantaan, ja niitä julkaistaan Eurostatin taulukoissa (Tiainen ja Katajamäki 1996, 20). Rakennetutkimuksen tuloksia on taulukoissa 3.3 ja 3.4. Suomessa ensimmäinen EU-jäsenyyden aikana tehty rakennetutkimus toteutettiin joulukuussa 1995 ja toinen vuoden 1997 lopulla. Kun tarkasteltavana on koko viljelijäperhe, poikkeamat unionin jäsenvaltioiden välillä ovat vielä silmiinpistävämpiä kuin taulukossa 3.2.

Euroopan unionissa *viljelijäperheiden monitoimisuus* on erityisen yleistä Itä-vallassa, Ruotsissa, Suomessa ja Saksassa (taulukko 3.3). Näissä maissa enemmistö viljelijäperheistä on sellaisia, jotka saavat toimeentuloa myös tilan ulkopuolelta. Taulukossa 3.4 tilat on ryhmitelty sen mukaan, miten suuren työpanoksen viljelijä niillä tekee maataloustyöntekijän vuotuisen työtuntimäärään suhteutettuna (vrt. taulukko 2.11 luvussa 2.3). Työtilastojen mukaan *viljelijän päätoimisuus* on yleistä Irlannissa, Hollannissa ja Luxemburgissa. Mainituissa EU:n jäsenvaltioissa ainakin kaksi kolmasosaa viljelijöistä työskentelee tilallaan vähintään 75 % maataloustyöntekijän vuotuisesta työajasta. Toisaalta Väli-meren maissa on runsaasti vain osa-aikaisesti viljelijän työllistäviä tiloja.

Taulukko 3.2. Tilojen osuus (%), joilla viljelijä ei tee/tekee muuta ansiotyötä (other gainful activity) Euroopan unionin eri jäsenvaltioissa vuonna 1995.

Maa	Ei muuta ansiotyötä	Muu ansiotyö tilan ulkopuolella
Belgia	84,9	15,1
Espanja	72,1	27,9
Hollanti	75,7	24,3
Irlanti	66,3	33,7
Iso-Britannia	71,6	28,4
Italia	74,9	25,1
Itävalta	60,3	39,7
Kreikka	74,4	25,6
Luxemburg	82,8	17,2
Portugali	67,0	33,0
Ranska	75,3	24,7
Ruotsi	45,6	54,4
Saksa	54,9	45,1
Suomi	49,5	50,5
Tanska	68,0	32,0

Lähde: Eurostat, EUROFARM 1995.

Taulukko 3.3. Tilojen osuus (%), joilla a) viljelijäperheessä tehdään kahta työtä ja b) joilla tämä muu ansiotyö on päätoimi Euroopan unionin eri jäsenvaltioissa vuonna 1995.

Maa	Viljelijäperheessä tehdään kahta työtä	Muu ansiotyö tilan ulkopuolella on päätoiminen
Belgia	21,6	19,2
Espanja	48,7	42,6
Hollanti	25,9	18,5
Irlanti	47,6	25,8
Iso-Britannia	36,9	26,5
Italia	39,5	37,7
Itävalta	62,8	56,6
Kreikka	32,8	28,1
Luxemburg	26,4	20,7
Portugali	50,0	47,3
Ranska	34,9	24,4
Ruotsi	61,2	45,2
Saksa	53,6	48,2
Suomi	58,3	33,8
Tanska	37,2	28,3

Lähde: Eurostat, EUROFARM 1995.

TIAH (*Total Income of Agricultural Households*) on Eurostatin projekti, jolla pyritään kehittämään yhdenmukainen menetelmä maatilatalouksien tulojen selvittämiseksi unionin jäsenmaissa. Tietoja maatilatalouksien kokonaistuloista ja käytettävissä olevista tuloista tarvitaan muun muassa tulokehitysvertailuihin ja maatalouspoliittisten toimenpiteiden suunnitteluun (Tiainen 1994, 34-35). TIAH-tilastojen tavoitteena on seurata maatilatalouksien tulojen vuotuisia määrittämiä ja rakenteellisia muutoksia sekä verrata viljelijäperheiden tulojen kehittymistä muihin ammattiryhmiin nähden (Hill ja Cook 1996b, 46). *Maatilataloudet* määritellään kahden vaihtoehdon mukaan: *'lavea'* (*broad*) ja *'ahdas'* (*narrow*). Ensimmäiseen riittää, että *jollakin kotitalouden jäsenistä* on tuloja maataloudesta; toisessa vaihtoehdossa vaatimuksena on, että tilan *päähenkilön* (viitehenkilön) *tuloista suurin osa* tulee maataloudesta (mt., 51-53).

TIAH-tilastojen mukainen maatilatalouksien lukumäärä koko EU:ssa jää selvästi alle puoleen rakennetutkimusten antamista luvuista; tosin erot jäsenmaiden välillä ovat tuntuvia (Hill ja Cook 1996a, 107). Lisäksi määrittelytavalla on huomattava vaikutus: 'ahtaan' luokittelun mukaiset maatilataloudet muodostavat 31 %:sta 63 %:iin 'laveasti' määriteltujen maatilatalouksien lukumäärästä. TIAH-tilastojen perusteella 'ahtaasti' luokiteltujen maatilatalouksien tuloista 40-70 %

Taulukko 3.4. Tilojen osuus (%) jaoteltuna maataloustyöntekijän vuosityöaikojen ja viljelijän vuotuisen työpanoksen vertailun mukaan Euroopan unionin eri jäsenvaltioissa vuonna 1995.

Maa	Viljelijän vuotuinen työaika (%) maataloustyöntekijän vuotuisesta työajasta			
	0-25 %	25-50 %	50-75 %	yli 75 %
Belgia	20,2	10,9	5,1	63,8
Espanja	50,6	13,1	7,3	29,0
Hollanti	9,8	9,4	11,6	69,2
Irlanti	6,7	9,2	9,2	74,9
Iso-Britannia	26,7	10,9	7,7	54,7
Italia	57,7	15,7	6,3	20,3
Itävalta	31,2	16,3	17,6	34,9
Kreikka	44,7	21,5	15,7	18,1
Luxemburg	7,2	11,5	12,5	68,8
Portugali	29,0	21,6	15,0	34,4
Ranska	23,9	12,3	7,7	56,1
Ruotsi	32,3	17,2	11,2	39,3
Saksa	32,5	20,6	8,2	38,7
Suomi	21,9	11,4	8,8	57,9
Tanska	16,8	15,7	10,3	57,2

Lähde: Eurostat, EUROFARM 1995

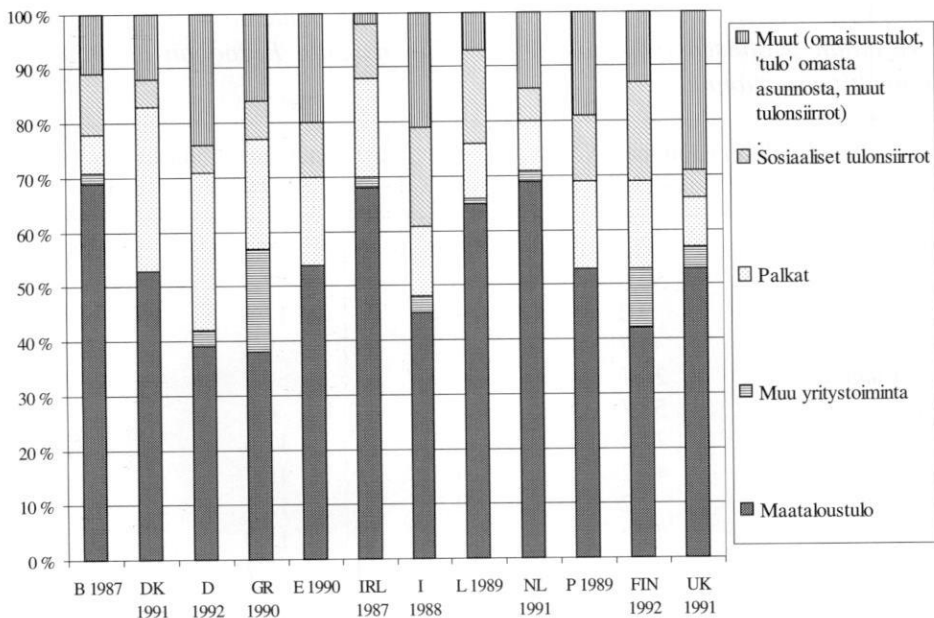
kertyy maataloudesta (Hill 1995, 22).¹⁵ Kuviossa 3.2 on tietoja 12. unionin jäsenmaan maatilatalouksien ('ahdas' määritelmä) kokonaistulojen rakenteesta.

Vertailut vahvistavat, että viljelijäperheiden monitoimisuus Euroopan unionin jäsenvaltioissa vaihtelee suuresti maittain. Erot eivät johdu yksinomaan monitoimisuuden merkittävyyden todellisista poikkeamista, sillä maiden välillä on isoja eroja myös tilastointitavoissa. Esimerkiksi *Iso-Britannian* maataloustilastoissa viljelijä luokitellaan osa-aikaiseksi, jos hän työskentelee tilallaan maataloustöissä vähemmän kuin päätoimisesti eli alle 40 tuntia viikossa. Käytettävissä olevien tilasto- ja haastattelutietojen perusteella osa-aikaisuus on mahdollista määrittää viljelmän työpanostarpeen, viljelijän ajankäytön tai muun ansiotoiminnan olemassaolon perusteella (Gasson 1988, 10-11).

Ranskan tilastoissa erotellaan toisistaan monitoimiset ja 'kaksitoimiset' maatilayritykset¹⁶. Edellisissä ainakin yhdellä tilan henkilöistä on ei-maa-

¹⁵ Suomen osalta metsätaloutta ei ole näissä vertailuissa laskettu mukaan maatalouden tuloihin vaan muihin toimintoihin (*other independent activity*) (Hill 1995, 118). Ongelma metsästä saatavien ansioiden lukemisesta maatilatalouden tuloihin TIAH-tilastoissa aktualisoitui Itävaltan, Suomen ja Ruotsin liityttyä EU:iin (mt., 30).

¹⁶ Saksankieliset nimitykset ovat "*mehrfachbeschäftigte und doppelbeschäftigte Betriebe*".

Kuvio 3.2. Maatilatalouksien tulorakenne 12 Euroopan unionin jäsenmaassa tulolähteittäin jaoteltuna (Hill 1995, 23).

Tarkennuksia:

- a) Alankomaiden (NL) ja Kreikan (GR) osalta luokitteluyksikkönä on kotitalous (eikä viitehenkilö).
- b) Ranska ei ole mukana, koska sosiaalisia tulonsiirtoja tilastoidaan muista maista poikkeavalla tavalla.
- c) Iso-Britannian (UK) osalta vertailuja vaikeuttavat yhtiömuotoisten maatilojen puuttuminen tilastoista sekä muut tilastolliset poikkeavuudet.

taloudellista toimintaa, jälkimmäisissä vähintään yksi tilalla asuvista on töissä sekä maatilalla että sen ulkopuolella (Lehner 1992b, 36). Ranskan omat tilastot poikkeavat Eurostatin tiedoista, mutta Lehnerin (mt., 40) mukaan edelliset kykenevät jälkimmäisiä paremmin osoittamaan monitoimisuuden monitahoisuuden. Ranskalaiset tilastot kuvaavat hänen mielestään selvästi, että maatilatalouksien monitoimisuus on monimuotoista, se koskee koko kotitaloutta ja kaikkia tilakokoluokkia eikä rajoitu vain tilan ulkopuoliseen työhön: itse asiassa viidenneksellä ranskalaistiloista on jokin liitännäiselinkeino (*para-agricultural activity*).

Saksassa varsinkin Schmitt (esim. 1993b ja 1993c) on kritisoinut saksalaisissa tilastoissa käytettävää päätoimisuusmäärittelyä, joka hänen mukaansa suuressti yliarvioi päätoimisten tilojen lukumäärää ja suhteellista osuutta. Schmitt (1993b, 106) kyseenalaistaa jaottelun ennen kaikkea siksi, että tilastointi kohdistuu vain viljelijäpariin, eikä huomioi koko kotitaloutta tai kaikkien tilalla asuvien tuloja.

Saksassa käytössä olevasta luokittelusta löytyy lisätietoja esimerkiksi Schulz-Greven (1994, 7-8) tai Schmittin (1993c, 190-193) julkaisuista.

Kaikkiaan maataloilla asuvien perheiden maatalouden ulkopuolisen ansio- toiminnan tilastointi on EU:ssa melko kehittymätöntä. Eurostatin tiedot saattavat poiketa huomattavastikin yksittäisessä jäsenmaassa kerätyistä tilastoista (Lehner 1992b, 33). Eroavuudet juontuvat paitsi määrittelytapojen erilaisuudesta myös monitoimisuuden moni-ilmeisyydestä: mahdollisia vaihtoehtoja on lähes lukematon määrä. Myös Arkleton Trustin (1992) tutkimus osoittaa eurooppalaisten viljelijäperheiden monitoimisuuden suuren kirjon eri maiden välillä. Edellä olleet luokitteluesimerkit nostavat joka tapauksessa esille kaksi tärkeää näkökohtaa maatilatalouksien monitoimisuudesta Euroopan unionin jäsenmaissa:

- (1) Maatilatalouden ulkopuolelta hankitut ansiot ovat merkittävä osa maataloilla asuvien perheiden toimeentuloa *kaikissa EU-maissa*.
- (2) Jäsenmaiden välillä olevat *suuret erot* johtuvat *sekä* monitoimisuuden erilaisesta merkityksestä eri maissa *että* maiden välillä olevista tilastointi- ja määritelmäeroista.

Eri tutkimuksista poimittuja maakohtaisia tietoja maatalan ulkopuolisten tulojen ja monitoimisuuden merkityksestä sekä unionin eri jäsenvaltioissa että muutamissa muissa maissa tuodaan esille *liitteessä 1*.

4. Maatilatalouksien monitoimisuus yhteiskunnan näkökulmasta

Tämän tutkimuksen keskeisenä tavoitteena on arvioida maatilatalouden ulkopuolisten tulojen merkitystä sekä 'mikrotasolla' eli yksittäisen tilan, viljelijän tai viljelijäperheen näkökulmasta että 'makrotasolla', yhteiskunnan maatalous- ja maaseutupolitiikalleen asettamien päämäärien pohjalta. Edellä on tuotu esille viljelijäperheiden monitoimistumisen syitä ja monitoimisuutta käsitellyttä tutkimusta. Tässä luvussa luodaan katsaus monitoimisuuden rooliin ja julkituloon maatalous- ja maaseutupoliittisessa keskustelussa ja päätöksenteossa. Tarkastelu kohdistuu ensisijaisesti Suomessa tehtyihin virallisiin mietintöihin ja selvityksiin, joskin luvun päätteeksi on analysoitu monitoimisuuden merkitystä myös Euroopan unionin politiikoissa.

Ensimmäisessä alaluvussa monitoimisuuden tarkastelu tehdään maatalouspolitiikan tavoiteasetannan kentässä, ja se rajoittuu pääasiassa 1970-, 1980- ja 1990-luvuilla julkaistuihin mietintöihin ja artikkeleihin. Luvun toisessa osassa monitoimisuutta lähestytään maaseutupolitiikan näkökulmasta: miten ja millai-

sena ulkopuolisten ansioiden hankkiminen maatilalle on nähty tämän politiikka-alueen julkaisuissa? Pääosa tästä tarkastelusta luonnollisesti kohdistuu aktiivisen tai 'tietoisen' maaseutupolitiikan kaudelle eli lähinnä 1990-luvulle, mutta mukana on havaintoja myös 1980-luvun maaseutuaiheisista mietinnöistä. Aina ei tosin ole mahdollista – eikä tässä yhteydessä edes tarpeen – yksiselitteisesti määrittää, kuuluuko jokin julkaisu maatalous- vai maaseutupolitiikan osa-alueelle.

Lopuksi tarkastellaan lyhyesti, miten monitoimisuuteen on suhtauduttu Euroopan unionissa. Tätä ei tehdä jäsenmaittain, vaan tavoitteena on tiivistää, miten viljelijäperheiden monitoimisuus on huomioitu maatalous- ja maaseutupolitiikan suunnittelussa ja toteutuksessa koko unionin tasolla.

4.1. Monitoimisuus maatalouspolitiikassa

Sotien jälkeisinä vuosikymmeninä suomalaisen maatalouden kehittämisessä pääpaino on ollut – ja paljolti on yhä edelleen – tilakohtaisella erikoistumisella ja tuotannon tehostamisella. Keskeinen tavoite, omavaraisuus, saavutettiin varsin pian, mutta vähitellen nopea kehitys toi mukanaan myös ongelmia kuten ylituotannon kasvun, jalostustoiminnan kuoriutumisen keskuksiin, kustannusten osuuden jatkuvan nousun ja erikoistumisen riskit. Lisäksi tilaluvun nopea väheneminen 1960-luvulta alkaen on rapauttanut koko maaseudun elinvoimaa. Maatalouden merkitys haja-asutusalueiden väestöpohjan säilyttämisessä onkin 20. vuosisadan lopulla tuotu esille yhä painokkaammin.

Vainio-Mattila (1985, 4) on ehdottanut poismuuton hillitsemiseksi ”maataloustuotannon monipuolistamista”, jolla pyritään siihen, että ”maatalous eri muodoissaan työllistää välittömästi tai välillisesti erityisesti maaseudun asukkaita”. *Maataloustuotannon monipuolistaminen* voi tarkoittaa muutakin kuin viljelijäperheen monitoimisuutta tai maatilän monialaisuutta. Yhtäältä se voidaan ymmärtää nykyistä suurempana omavaraisuutena tilatasolla (tai alueellisesti). Tällöin se viittaa erikoistumisen vastakohtaan eli maatilän varsinaisen maataloustuotannon monipuolistamiseen (eri eläimiä, monenlaisia kasveja) (vrt. Ryytänen ja Pölkki 1973, 108). Toisaalta maataloustuotannon monipuolistaminen voi ilmetä *toimintojen suuntaamisena perinteisen maataloustuotannon ulkopuolelle*. Koko maaseudusta puhuttaessa monitoimisuudella tarkoitetaan yleensä *monimuotoisuutta* eli maaseudun elinkeinojen *monipuolisuutta*. Maatalouden *monivaikutteisuus* taas viittaa maatalouden muihinkin yhteiskunnallisiin hyötyihin kuin maataloustuotantoon (Aakkula ym. 1999).

Yhteiskunnan suhtautuminen tilan ulkopuolisiin ansioihin on Suomessa ollut pikemminkin *torjuvaa* kuin sallivaa. Esimerkiksi Ellilä (1957, 66) toteaa, että virallisessa asutustoiminnassa vuosisadan alusta lähtien perhevilljelmän koon ylärajana pidettiin kymmentä peltohehtaaria ja ”usein pidettiin vieläpä moitittavana, jos tällaisen tilan viljelijä talvisin kävi yhtiöiden metsätöissä”. Tilojen

haluttiin olevan elinkelpoisia eli tarjoavan toimeentulon ”normaalille talonpoikaisperheelle” (mt., 53).

Maatalouspoliittisen lainsäädännön ja suunnittelun lähtökohtaoletuksena on ollut tila, jossa työskentelee kaksi *päätoimista* maatalousyrittäjää (esim. Maatalous 2000, 88). Myös maatilatalouden edistämistyö ja neuvonta ovat olleet sektoroituneita. Maatalous ja metsätalous ovat olleet omia kokonaisuuksiaan, vaikka ne tilatasolla yhdistyvätkin.¹⁷ Sivuansiotaloutta ei juurikaan ole huomioitu – eikä se varsinaisen maatalous- tai metsätalousneuvonnan työkentälle kuulukaan. Tosin osa asiantuntijoista on muistanut painottaa myös kokonaisuuden huomioimista. Esimerkiksi Mäki (1964, 330) tähdentää, että tilan talouden ”koko suunnittelun tavoitteena täytyy olla viljelijäperheen toimeentulolle tarpeellisen tulotason saavuttaminen, ja vallitsevista olosuhteista kussakin tapauksessa riippuu, kuinka suuri osa tuloista on saatava nimenomaan maataloudesta”.

Vasta 1970-luvulta lähtien maatilojen osa-aikaisuus ja muut tulonlähteet on nähty laajoina kysymyksinä eli osana maaseudun suunnittelua (vrt. Sireni 1992, 9). Muun muassa Westermarck ennusti jo tuolloin, että sivuansiotalouden ja niin sanottujen osapäiväviljelmien merkitys tulisi lähivuosisikymmeninä kasvamaan: ”näkemys, että maatilatalouden harjoittaja tuottaa vain elintarvikkeita ja meillä Suomessa lisäksi puutavaraa on nähdäkseni nykyisessä teollistuvassa maailmassa aikansa elänyt” (Westermarck 1971, 81).

Maatalouspoliittiseen keskusteluun maatilatalouden ulkopuolisten tulojen hankkiminen nousi kunnolla vasta 1970-luvulla ilmiön kasvun ja sitä koskevan lisääntyneen tutkimuksen myötä. Esimerkiksi Vainio-Mattila (1976, 176) otti osa-aikaviljelyn esille maatalousväestön vähenemisen seurauksia pohtiessaan. Westermarck (1977) totesi osa-aikaviljelijöiden muodostavan poliittisesti arkaluontoisen ”väliinpuotoajaryhmän”, mutta piti kuitenkin eri viljelmätyyppien rinnakkaisoloa ”suotuisana ilmiönä silmälläpitäen maaseutuyhteisön elinvoimaisuutta”. Hintikka (1977a, 20) puolestaan arvioi ilmiön pysyväksi: osa-aikainen viljely ”ei ole tilapäinen vaihe maatalouden rakennekehityksessä”. Hintikan (1977b) mielestä maataloustuottajien etujärjestöt ovat suhtautuneet osa-aikaviljelijöihin penseästi ja ”maatalouspoliittisena kysymyksenä osa-aikaviljelyä ei ole pidetty erityisen huomionarvoisena, tai jos kannanottoja on esitetty, ne ovat olleet sävyltään enimmäkseen kielteisiä”. Koska ilmiöön suhtaudutaan Hintikan mukaan tunnepitoisesti, hän toivoikin yhteiskuntapolitiikan eri lohkoilla ja maatalouspolitiikassa kiihкотonta keskustelua siitä, miten osa-aikaviljelyyn pitäisi suhtautua.

1970-luvulla virinnyttä monitoimisuustutkimusta mukaillen Pölkki (1980, 1-2) nosti esille käsitteen *monitoimiviljelmä*. Tosin hän rajoitti sen koskemaan

¹⁷ 1990-luvulla maatilojen toimeentulorakenteen muutos on vähitellen havaittu myös neuvonnan kehittämisessä (ks. esim. Maaseutuneuvonnan kehittämisohjelma 1993, 7 tai Toimiva maaseutu 1996, 102-103).

vain tilan puitteissa tapahtuvaa muuta yritystoimintaa. Monitoimisuuden edistämistä pohtineen kirjoituksen lopputoteamana oli, että asetettuja väestö- ja työpaikkatavoitteita ei voida saavuttaa, ”ellei maaseudulle löydetä uutta toimintaa monitoimisuuteen liittyvien yrityskombinaatioiden, ammattikombinaatioiden ja myös osa-aikaviljelyn piiristä” (mt., 4). Samaan tapaan esimerkiksi Ikäheimo ja Granberg (1981, 11) arvioivat sivuammattien yleistyvän varsin nopeasti ja sen myötä myös osa-aikaviljelyn merkityksen kasvavan.

Maatalouspoliittinen tai yhteiskunnallinen keskustelu aiheesta kuitenkin laimeni 1980-luvulla satunnaisia poikkeuksia lukuunottamatta. Esimerkiksi Hahtola (1985) kritisoi maatalous- ja metsäpolitiikkaa siitä, että monitoimisuutta on niissä pyritty pikemminkin estämään kuin edistämään. Myöhemmin hän luokitteli monitoimisuuteen kohdistuvan penseyden osaksi yhteiskunnallisen vallankäytön problematiikkaa (Hahtola 1990). Mutta vaikka keskustelu tilan ulkopuolisesta palkkatyöstä taantui, maatilatalouksien ‘sisäinen monitoimistuminen’ (monialaistuminen) sai uutta tuulta purjeisiinsa vuoden 1987 alusta voimaanastuneen lain – laki pienimuotoisen elinkeinotoiminnan edistämisestä maaseudulla – myötä (Niemi 1988 ja 1989).

Virallisiin mietintöihin maatilojen muut tulot nousivat, kun maaseudun toimintojen monipuolistamisesta ja elinkeinopohjan laajentamisesta viritettiin keskusteluja 1970- ja 1980-lukujen vaihteessa. Esimerkiksi *Maatalouden erikoisaloja ja sivuelinkeinoja pohtinut työryhmä* totesi vuonna 1977, että uusien elinkeinojen avulla perinteisen maataloudenharjoittamisen kuvaa voidaan monipuolistaa. Tosin mietinnössä käsiteltiin lähinnä *maatalouden yhteydessä* harjoitettavaa elinkeinotoimintaa, kuten vihannesten, hedelmien ja marjojen viljelyä, maatilamatkailua, turkistarhausta, kalastusta ja kalanviljelyä, koti-, käsi- ja pienteollisuutta sekä turvetuotantoa. Työryhmän mielestä kehittämisessä tulisi pyrkiä seuraaviin asioihin:

- 1) säilyttämään riittävä työpaikkatarjonta maaseudulla ja samalla edistämään hyvän elinympäristön säilyttämisen ja palvelujen saatavuuden tavoitteiden toteuttamista;
- 2) vaikuttamaan maaseutuväestön tulotason kohoamiseen ja elinolosuhteiden parantamiseen;
- 3) edistämään maataloustuotannon suuntautumista sellaisille aloille, joilla voidaan korvata tuontia tai joilla ulkomainen kysyntä on turvattu;
- 4) tehostamaan maaseudun luontaisten tuotantoedellytysten käyttöä;
- 5) vaikuttamaan maatalouden sisäisten alueellisten tulotasoerojen tasoittumiseen (Maatalouden erikoisalojen... 1977, 10).

Maatalouden tuotantopoliittinen toimikunta korosti vuonna 1980, että ”ne mahdollisuudet, joita voidaan löytää maatalouden erikoisalojen ja sivuelinkeinojen edistämiseksi, tulisi käyttää hyväksi pyrittäessä säilyttämään työpaikkoja maataloudessa ja maaseudulla” (*Maatalouden tuotantopoliittisen... 1980*, 124). Toimikunta tarkasteli maatilatalouden kehittämistä tehtäväkuvansa mukaisesti kuitenkin lähes yksinomaan maataloustuotannon näkökulmasta. Perussyynä ’uusien’ alojen esille nostamiselle oli näkemys, että niiden kautta helpotettaisiin perinteisen maataloustuotannon sopeuttamista ja annettaisiin samalla entistä enemmän liikkumavaraa elinkeipoisten maatilayritysten kehittämiseksi.

Hieman myöhemmin samana vuonna julkistettiin *Maatalouden rakennepoliittisen toimikunnan* mietintö (1980), jossa määriteltiin maatalouden rakennepoliittisia tavoitteita. Toimikunta pohti muun muassa osa-aikaviljelyä, minkä katsottiin eräissä tapauksissa mahdollistavan viljelyn jatkamisen ja tyydyttävän tulotason saavuttamisen pienilläkin tiloilla (mt., 42). Yleensäkin osa-aikaviljely ja ’uudet’ maaseudun elinkeinot alettiin 1970- ja 1980-lukujen taitteessa nähdä enemmänkin mahdollisuutena kuin uhkana perinteiselle maatilataloudelle. Esimerkiksi vuonna 1977 voimaan tullut *maatilalaki* käsitti maatalouden ohella sen sivuelinkeinot, osa-aikaviljelyn ja erikoismaatalouden.

Maatalouden rakennepoliittinen toimikunta (1980, 90) katsoi, että yleisiltä toimeentuloedellytyksiltään heikoilla alueilla pelkkään tehokkuusajatteluun perustuva rakennepoliittikka supistaisi liiaksi maatilojen lukumäärää ja heikentäisi yhteiskunnan kannalta merkittävää runkoasutuksen säilyttämistavoitetta. Toimikunta korosti niin ikään, että pienillä ja osittain ulkopuolelta saatujen tulojen varassa toimivilla tiloilla on ”tärkeä merkityksensä erityisesti maatalouteen liittyvien alueellisten, väestöllisten ja ympäristöllisten tavoitteiden saavuttamisessa” (mt., 95). Osa-aikaviljelmien merkityksen nähtiin korostuvan pyrkimyksissä estää viljelmien kokonaisuuden alenemista ja niiden tavoitteiden toteuttamisessa, jotka koskevat muun muassa työllisyyden hoitoa, tasapainoista alueellista kehitystä, runkoasutuksen säilymistä, kyläyhteisöjen toimivuuden turvaamista ja ympäristökysymyksiä (mt., 102).

Edellä mainittujen mietintöjen lisäksi maatilojen tuotannon monipuolistaminen ja maaseudun monitoimisuus on kirjattu 1980-luvulla muun muassa *Maaseudun suunnittelutyöryhmän* (1980) ja *Aluepoliittisen neuvottelukunnan maaseutu- jaoston* (1982) mietintöihin (ks. luku 4.2), *Maatalouden hintapoliittista tukea selvittäneen toimikunnan* (1985, 119) ja *Aluepolitiikkatoimikunnan* mietintöihin (1986, 202) sekä *Valtioneuvoston periaatepäätökseen* maaseudun kehittämisen tavoitteista (1987) (ks. luku 4.2).

Huomio viljelijäperheiden monitoimisuuteen siis kasvoi selvästi 1980-luvulla. Mietinnöissä toisteltiin tilan ulkopuolisten ansiolähteiden ja elinkeinopohjan monipuolistamisen merkitystä maaseudun asutuksen ja toimeentulon säilyttäjinä, kun maataloustuotannon kokonaisuutta ei enää voitu kasvattaa. *Maatalous 2000 -komitean* mietinnössä painotukset kuitenkin alkoivat muuttua. Jo komite-

an asettamisvaiheessa kiisteltiin siitä, keskitytäänkö mietinnössä pelkkään maatalouteen vai otetaanko huomioon maaseutu laajemminkin. Ensinmainittu kanta voitti; minkä takia komitean työskentelyssä ei juuri ole uhrattu aikaa maatilojen tularakenteen monipuolistamista koskevaan pohdiskeluun. Monitoimisuutta sivutaan vain muutamissa kohdissa.

Maaseutupolitiikkaa käsittelevässä lyhyessä luvussa viljelijäperheiden monitoimisuutta ei mainita, mutta tiedostetaan kuitenkin tarve uusien elinkeinojen luomiseen maaseudulle. Edelleen mietinnössä todetaan, että ”entistä monimuotoisempi viljelijäperhejoukko (sivu- ja osa-aikaviljely, toisen puolison työssäkäynti tilan ulkopuolella jne.) asettaa uudenlaisia vaatimuksia lainsäädännölle ja harjoitettavalle maatalous- ja sosiaalipolitiikalle” (Maatalous 2000 -komitea 1987, 88). Rakennepolitiikan tavoitteita esiteltäessä muistutetaan, että alue- ja maaseutupolitiikan kannalta muilla kuin pääasiallisen toimeentulon antavilla viljelmillä on tärkeä merkitys. Mietinnössä edellytetään, että tällaisia viljelmiä ”on kohdeltava rakennepolitiikassa tasavertaisina päätoimeentulon antavien tilojen kanssa silloin, kun ne hoidetaan viljelijäperheen työpanoksella” (mt., 117-118). Lisäksi viljelijäperheiden toimeentulomahdollisuuksia halutaan parannettavan ”edistämällä monipuolisesti maaseudun elinkeinoja” (mt., 119). Muilta osin mietintö sitten pitäytyykin päätoimisen maatalouden puitteissa.

Maatilatalouden rakenneohjelma (1991) vahvisti muuttunutta suuntausta. Ohjelma keskittyy nimensä mukaisesti rakennemuutosta kiihdyttävien keinojen etsintään. Esimerkiksi Ollila (1993, 33) huomauttaa, että ohjelmassa ei pohdita siinä esitettyjen vaihtoehtojen suhdetta maaseutupoliittisiin pyrkimyksiin, vaan maatalouden yhteiskunnallinen tehtävä on pelkistetty tuotannoksi. Maatalous- ja maaseutupolitiikan tavoitteiden välille tehdään pesäeroa jo johdannossa: ”asutus-, alue- ja sosiaalipoliittisista syistä maatalouspolitiikka on edesauttanut maatilojen lukumäärän mahdollisimman hidasta vähenemistä” (Maatilatalouden rakenneohjelma 1991, 1). Ohjelma määrittää tavoitteekseen tilalukumäärän vähentämisen ja vain sellaisten tilojen tukemisen, joilla on ”jatkuvan kannattavan toiminnan edellytykset” (mt., 94). Parhaat mahdollisuudet tulisi antaa ”kehityskykyisimmille tiloille”. Esimerkiksi lisäpellon hintakehityksen hillitsemiseksi ehdotetaan pidättäytymistä maataloustuotteiden hinnankorotuksista ja *päätoimisten* viljelijöiden tulokehityksen turvaamista suoralla tulotuella.

Maatilatalouden rakenneohjelma keskittyy lähes yksinomaan pohtimaan päätoimisten tilojen tuotannon tehostamista, tilakoon kasvattamista ja kannattavuuden parantamista. Monitoimisuudelle annetaan varsin vähäinen painoarvo, ja sitä koskevassa tarkastelussa rajoitutaan pelkästään tilalla tapahtuvaan yritystoimintaan. Mahdollisuudet lisätulojen hankkimiseen tilan ulkopuolisesta työstä jäävät tyystin huomioimatta. Hieman tätä avarampaa näkemystä on Ollilan samana vuonna ilmestyneessä ‘yhden miehen työryhmän’ muistiossa. Siinä ehdotetaan muun muassa maatalouden tuotantopoliittisten päätösten erottamista muista maaseutupolitiikan tavoitteista ja maatalouden eriyttämistä omaksi tulosityksi-

kökseen, mikä tekisi ”tarpeettomaksi ‘päätoimisten’ ja ‘harrasteviljelijöiden’ vaikeat rajanveto- ja tulkintakysymykset” (Ollila 1991, 6-7).

Paineet maatalouspolitiikan näkökulmien avartamiseen kasvoivat 1990-luvulla. Esimerkiksi *Maatalous 2000 tarkistustyöryhmä* (1992, 65-66) toteaa, että 1990-luvulla maatalouspolitiikan tavoitteita ja keinoja on punnittava ”perinteisistä tarkastelutavoista poiketen”. Tämä tarkoittaa työryhmän mukaan maaseutupoliittisten painotusten lisäämistä maatalouspolitiikassa. Samalla on ”edistettävä muiden elinkeinojen liittämistä maatilatalouden yhteyteen”. Maatalouspolitiikan tavoitteeksi määritetään sellaisten maatilojen kehittäminen, ”jotka ovat toimintakykyisiä ja turvaavat viljelijöiden toimeentulon nykyistä alemmallakin tuottajahintatasolla” (mt., 68) – tosin täsmentämättä jää, tarkoitetaanko tällä tilakoon kasvattamista vai toimeentulolähteiden monipuolistamista vai molempia. Muistion muun sisällön perusteella vaikuttaa siltä, että painopiste on päätoimisten tilojen laajenemisessa. Toisaalta ainakin investointitukien suuntaamista koskevissa ehdotuksissa maatalo nähdään hieman perinteistä maatilataloutta laajemmin: ”kannattavuuden kriteerinä yrityskoon ohella otetaan huomioon yrityskokonaisuus mahdollisine oheistoimintoineen ja sivuansiomahdollisuuksineen” (mt., 73).

Maatalouden hinta-, tuki- ja markkinointityöryhmä (1993) keskittyi maatalous-tulolaissa EU-jäsenyyden kynnyksellä tarvittaviin muutoksiin. Työ painottuu päätoimiseen maatalouteen, eikä maatilojen muita ansiomahdollisuuksia juurikaan käsitellä. Tilakoon kasvu nähdään tärkeänä, ja esimerkiksi tukia esitetään suunnattavaksi entistä vahvemmin suurille tiloille: ”tilakohtaisen tuotantomäärän tai tilakoon kasvun yksikkötukea alentavaa vaikutusta tulee edelleen lieventää” (mt., 14).

Suomen liittyttyä Euroopan unioniin kansallista politiikkaa on lähdetty kehittämään uudelta pohjalta, EU-säännösten puitteissa. *Maatalouspolitiikan linjauksia pohtinut työryhmä* näkee ”muutoksen hallitun ohjaamisen” kansallisen maatalouspolitiikan tärkeimmäksi tehtäväksi (Maatalouspoliittisen työryhmän... 1997, 3). Vaikka monitoimisuus raportissa kerran mainitaankin, vielääkään esimerkiksi tilan ulkopuolista palkkatyötä ei mielletä tasavertaiseksi vaihtoehdoksi lisäansioiden hankkimisessa:

”Yhä useammin maatalousyrittäjien toimeentulo edellyttää kuitenkin tuloja muualtakin kuin varsinaisesta maataloudesta, ja tilojen monitoimisuuden kehittäminen onkin tärkeää. Lisätulojen antajina tarjoavat varteenotettavia mahdollisuuksia muun muassa metsätalous, tuotteiden jatkojalostus sekä non food -tuotanto.” (mt., 4).

Maatilatalouksien monitoimisuus nähdään raportissa siis kapea-alaisesti, pelkästään tilalla tapahtuvina toimintoina. Muiden ammattien yhdistäminen maatalouteen jätetään sopeutumismahdollisuuksien ulkopuolelle. Työryhmä kuitenkin

kin sivuaa muiden tulojen hankkimista maatalojen päätoimisuusvaatimusta käsitellessään toteamalla, että on käynnistettävä ”välittömästi keskustelu Euroopan komission kanssa päätoimisuusvaatimuksen saamiseksi Suomen olosuhteisiin soveltuvaksi” (mt., 7). Tosin saattaa olla, että tälläkin tarkoitetaan vain metsätalouden, muiden tilalla tapahtuvien toimintojen ja perusmaatalouden yhteensovittamista. Päätoimisuus säännöksiin on kuitenkin tullut joitakin lievennyksiä vuonna 2000 alkaneella ohjelmakaudella.

1990-luvulla maatalan ulkopuolisten ansiomahdollisuuksien huomioiminen maatalouspolitiikkaa käsittelevissä mietinnöissä ei juurikaan poikennut edeltävien vuosikymmenten perinteistä, vaikka maatalouspoliittinen toimintaympäristö muuttuikin radikaalisti. Kaikkein tiukimmin päätoimisuuteen rajoittui Maatilatalouden rakenneohjelma (1991), jossa maatalous nähtiin kokoaikatilän maataloustuotannon näkökulmasta. Osa-aikaviljelyä on julkaisuissa sivuttu vain ylimalkaisesti, ja monitoimisuuden tarkastelu on pelkistetty maatilatalouden yhteydessä tapahtuviin toimintoihin. Palkkatyön ja maataloustyön yhdistely on jäänyt kokonaan käsittelemättä muutamia yksittäismainintoja lukuunottamatta.

Kaikkiaan *maatalouspolitiikan näkökulmasta Suomessa monitoimisuus on tulkittu käytännössä vain maataloilla tapahtuvien toimintojen kautta eli maatalan monialaisuutena*. Mietinnöissä on keskitytty esimerkiksi viljelijöiden toimeentuloa, ylituotantoa tai maatilatalouden rakennetta koskeviin ongelmiin. Tilan ulkopuolisen palkkatyön yhdistämistä maatilatalouteen ei ole juurikaan tarkasteltu – ja on toki aiheellista kysyä, pitäisikö sen edes kuulua maatalouden erityisongelmien linjauksia pohtivien työryhmien tehtäväalueisiin. Maataloudellinen näkökulma ei sinänsä edellytä eikä ole edellyttänyt maaseutupoliittisten tavoitteiden huomioonottamista. Toisaalta julkaisut osoittavat, että se todellisuus, jossa viljelijäperheet toimivat, ja ne mahdollisuudet, jotka monitoimisuuteen sisältyvät, on jätetty miltei kokonaan mietintöjen ulkopuolelle.

4.2. Monitoimisuus maaseutupoliitikassa

Varsinaisen maaseutupoliitiikan voidaan katsoa Suomessa alkaneen vasta 1980-luvun viimeisinä vuosina (Peltola 1993; Uusitalo 1998, 59 ja 1999, 50-51). Maaseutua ja aluekehittämistä laajassa mielessä käsiteltiin kuitenkin monissa mietinnöissä jo ennen kuin ‘virallisesti’ alettiin puhua maaseutupoliitikasta (vrt. Uusitalo 1996b, 3). Siksi myös näitä raportteja on käyty läpi tässä alaluvussa.

Ensimmäisiä maaseututyöryhmiä maassamme olivat *Maaseudun suunnittelu-työryhmä* (1980) ja *Aluepoliittisen neuvottelukunnan maaseutujaosto* (1982). Kummassakin näistä käsiteltiin monitoimisuuden mahdollisuuksia maaseudun kehittämisen apuvälineinä. Ensimmäinisessä mietinnössä on todettu muun muassa seuraavaa:

”Maaseudun väestön toimeentulon kehittämisessä joudutaan tulevaisuudessa yhä enemmän kiinnittämään huomiota toiminnan ja toimeentulolähteiden muodostamaan kokonaisuuteen. Työn säännöllisyyden ja jatkuvuuden turvaaminen edellyttää sekä maa- ja metsätalouden sisäistä kehittämistä että myös muiden elinkeinojen toimintaedellytysten parantamista, joiden avulla pystytään täydentämään maa- ja metsätalouden työpanoksen käyttöä.” (1980, 17-18/suunnittelutyöryhmän mietintö).

Aluepoliittisen neuvottelukunnan maaseutujaosto (1982, 12) puolestaan painotti, että ”tilojen monitoimisuus, sivuansiot tilan ulkopuolella ja tilan tuotantoresurssien hyväksikäyttö muun kuin maatalouden avulla, on eräs ratkaisu maaseudun väestön työllisyys- ja toimeentulo-ongelmiin”.

Maaseudun kehittämistoimikunnan mietinnöissä vuosina 1981 ja 1983 edettiin yhä pidemmälle maatalojen muiden tulolähteiden huomioimisessa. Ensimmäisessä osamietinnössään (1981, 3) toimikunta totesi, että ”maaseudun kehittämisessä tulee painottumaan yhä enemmän myös maatalouden ulkopuolisten ansiomahdollisuuksien ja liittämisselinkeinojen kehittäminen”. Maaseudun perusrakenteen turvaamiseksi nähtiin tarpeelliseksi, että maaseutukyliin sijoittuu myös muissa elinkeinoissa kuin maataloudessa toimivia. Selkeästi tuotiin myös esille, että ”monilla maaseutualueilla tarvitaan toimenpiteitä, jotka kohdistuvat tilan ulkopuolisiin työssäkäyntimahdollisuuksiin ja tilan tuotantoresurssien entistä monipuolisempaan hyväksikäyttöön” (mt., 6).

Toimikunta teki esityksen maatilalain (1977) muuttamiseksi siten, että sen mukaan voitaisiin myöntää sekä avustuksia investointeihin maaseudun elinkeinotoimintojen monipuolistamiseksi että lainoja ja avustuksia kotimaisen energian käytön lisäämiseksi. Myös maaseudun työpaikkatukeen ehdotettiin määrärahaa. *Valtioneuvosto* kirjasi vielä saman vuoden lopulla antamaansa *periaatepäätöksen* (1981) sekä maatilalain muutoksen että maaseutualueiden työpaikkatuen.

Maaseudun kehittämistoimikunta näki sekä maatalojen toimintojen monipuolistamisen että viljelijöiden työpanoksen suuntaamisen varsinaisen maatalouden ulkopuolisiin toimintoihin perusteltuna – varsinkin, jos siten vähennettäisiin ylituotantotuotteiden tuotantoa. Lähtökohta monitoimistumisen puoltamiselle oli siis vielä tuolloin pohjimmiltaan tuotantopoliittinen. Esimerkkeinä lueteltiin seuraavia toimintoja: maatilamatkailu, matkamuistojen valmistus, kyläpaja- tai korjaamo, metalli- tai puutyövälineiden valmistus, salaojaurakointi, kutomo ja teollisuuden alihankintatehtävät. Maaseudun kehittämistoimikunta (1981, 31) arvioi kuitenkin, että ”maatalojen toimintojen monipuolistaminen vaatii sekä erikoistietoja että -taitoja eikä se voi näin ollen onnistua laajassa mitassa nopeasti”.

Loppuraportissaan maaseudun kehittämistoimikunta (1983, IV) otti aiempaa painokkaamman kannan sekä maaseudun elinkeinorakenteen että tilojen toimeentuloperustan monipuolistamisen puolesta: ”maaseudun väestön toimeentulo-

rustaa on laajennettava käyttämällä hyväksi mahdollisuudet viljelijäperheiden lisäansioiden saantiin ja monitoimisuuteen”. Toimikunnan näkemyksen mukaan maatiloilla tehtävän työn luonteen muuttuminen palkkatyön suuntaan on kuitenkin usein merkinnyt eri ammattien yhdistelyn vaikeutumista (mt., 21). Mietinnössä mainitaan myös maaseudun elinkeinokomitean mietintö, joka jo vuonna 1951 hahmotteli maaseudun laajamittaista pienteollistamista, mutta jonka merkitys jäi suhteellisen vähäiseksi.¹⁸

1970-luvulla virinnyt monitoimisuustutkimus kuvastuu Maaseudun kehittämistoimikunnan (1983) terminologiassa: monitoimisuus on nostettu yhdeksi mietinnössä käytetyistä käsitteistä. Toimikunnan mukaan osa-aikaisen viljelyn yleistyminen merkitsee viljelijäperheiden monitoimisuuden lisääntymistä, mikä puolestaan nähtiin keskeiseksi keinoksi turvata maatilojen ja koko maaseudun väestöpohja (mt., 50). Erääksi ongelmaksi asian edistämiseksi mainittiin elinkeinosektoreittainen hallinto ja lainsäädäntö, koska maaseudun kannalta monitoimisuuteen sisältyy suurempia mahdollisuuksia kuin yksittäisten sektoreiden näkökulmasta saattaa näyttää. Uudenlainen ajattelu maatalon tulonmuodostuksesta ja pelko leimautua ‘puuhastelun edistäjäksi’ vaikuttaa kuitenkin vaatineen varovaista asian esilletuontia, mikä ilmenee monitoimisuuden yhteydessä olevasta itsestäänselvyyden korostuksesta: ”luonnollisesti niin päätuotanto kuin sivuansiotoiminnatkin on pyrittävä hoitamaan taloudellisesti ja tehokkaasti” (mt., 51).

Maaseudun kehittämistoimikunta piti alkutuotannon keskeisimpinä kysymyksinä maaseutunäkökulmasta väestön, työpaikkojen ja tilojen lukumäärän kehitystä (mt., 68). Perheviljelmäpohjaisuutta, tilojen toimeentulolähteiden monipuolistamista ja yleensä monitoimisuuden edistämistä korostetaan mietinnössä useaan otteeseen. Monitoimisuuden edistämisen nähdään lisäävän myös maatilojen emäntien mahdollisuuksia suunnata työpanostaan entistä enemmän joko tilojen ulkopuolelle tai liittännäiselinkeinoihin tilalla. Samalla kuitenkin tähdennetään kyseessä olevan *koko viljelijäperheen ratkaisun*, joka edellyttää puolisoitten yhdistetyn ammattitaidon ja työpanoksen tarkoituksenmukaista jakoa (mt., 102). Toimikunta edellyttikin, että maatalatalouksien mahdollisuuksia monitoimistumiseen ryhdytään kehittämään määrätietoisesti.

Myös *Valtioneuvoston periaatepäätökseen maaseudun kehittämisen tavoitteista* (1987, 12-13/taustamuistio) on kirjattu tavoite monitoimisuuden edistämisestä: ”monitoimisuuden edellytyksiä lisätään kehittämällä maa- ja metsätalouden sekä muiden maaseutuelinkeinojen koulutusta, neuvontaa ja rahoitusta sekä markkinointia” (mt., 3).

¹⁸ Yksittäisiä kannanottoja maaseudun elinkeinojen monipuolistamiseksi on toki esitetty koko sotienjälkeisen historian ajan, mutta julkiset mietinnöt olivat aina 1980-luvulle saakka varsin maatalouspainotteisia (vrt: Vihinen 1990, 24). Maatalouden kehittäminen on suurelta osin hallinnut maaseudun kehittämistä.

Maatalous ja maatalouspolitiikka hallitsivat 1980-luvulle asti maaseutua koskevaa päätöksentekoa. Maaseutupoliittiset painotukset mietinnöissä ja selvityksissä kuitenkin selvästi lisääntyivät ajan myötä, ja samalla korostuivat myös monitoimisuuden tarjoamat mahdollisuudet. Maaseutupoliittikan roolin vahvistuminen kohotti painetta uusien toimeentulomahdollisuuksien luomiseen ja maaseudun elinkeinojen monipuolistamiseen: maaseutuelinkeinojen etsikköaika alkoi.

Maaseutupoliittikan 'itsenäistyessä' ja sen painoarvon vahvistuessa 1980- ja 1990-lukujen taitteessa arvostelu päätoimisuuteen keskittyvää maatalouspolitiikkaa kohtaan alkoi vähitellen lisääntyä. Monitoimisuuden huomioiminen erikoistumiseen pyrkivässä maataloustuotannossa todettiin vaikeaksi toteuttaa käytännössä. Esimerkiksi Hahtola (1985, 33) arvioi 1980-luvun puolivälissä, että "monitoimisuutta on varsin vaikea sovittaa erikoistumisperiaatetta tähdentävään nyky-yhteiskuntaan". Muutamaa vuotta myöhemmin hän kritisoi myös sitä, että suuremmista vastaväitteistä on pidetty erikoistumista ja työnjakoa uudenaikaisena ja rationaalisen ja maaseutuelinkeinoille ominaista monitoimisuutta takape-roisena ja vanhanaikaisena (Hahtola 1990). Vastaavasti Granberg (1990) kysyy, miksi maatalouspolitiikka tulisi rakentaa päätoimisten tilojen varaan, vaikka tämä viljelijäryhmä on menestynyt huonoimmin rakennemuutoksen pyörteissä.

Köppä (1989, 31) näkee maatalouspolitiikan pyrkimysten 1960-luvulta lähtien keskittyneen päätoimisiin perheviljelmiin, yksikkökoon suurentamiseen, erikoistumiseen ja tehokkuuteen. Jälkiteollisen yhteiskunnan maaseudun kehitykseen tarvitaan hänen mielestään kuitenkin uudenlaista politiikkaa: "maaseudun väestön elinehto on ansiolähteiden yhdistelemisen taito niin, että perheen toimeentulo saadaan näistä palasista kokoon" (mt., 68). Köppä (1990) tähdentää, että maatalouden harjoittamista ei voi monopolisoida "harvojen tehotuottajien yksinoikeudeksi", ja Rämö (1990) vaatii, että tilojen elinkelpoisuus on määriteltävä viljelijäperheen kokonaistoimeentulon mukaan, tukielinkeinoineen ja sivuansioineen. Kuisman (1993, 19 ja 38) mukaan monitoimisuutta ja tilalla tapahtuvan arvonlisäosuuden kohottamista ei ole mielletty tavoittelemisen arvoiseksi päämääräksi: maatalouspolitiikka on päätoimisen perheviljelmän ja peltofiksaation vanki.

Maaseudun kolmatta tietä hahmotellut Katajamäki (Katajamäki ja Kaikkonen 1991, 60-61) korostaa, että uuden maaseudun maatalouspolitiikkaa on monivivahteistettava nykyisestä yksipuolisesta käsityksestä, jossa maatalouden tehostamisen ainoaksi toimintatavaksi nähdään perheviljelmien koon kasvattaminen. Maatalouspolitiikka tulisi hänen mukaansa tukea "monitoimimaataloutta", joka puolestaan voisi perustua mitä monipuolisimpiin toimeentuloyhdistelmiin. Katajamäki peräänkuuluttaa "uutta maaseutua", joka rakentuisi laatumaatalouden, monipuolisten ja joustavien työmarkkinoiden, yhteistyön ja kehittyvien palveluiden varaan. Viljelijäperheen perusturva hoidettaisiin perustulolla, "joka tukisi elämäntapaa eikä hehtaareja tai eläinyksikköjä" (Katajamäki 1994, 32; vrt. Katajamäki 1999, 19).

Monet maatalouspolitiikan tuotantokeskeisyyden kritisoijat pitävät monitoimisuutta perinteisenä ja luontevana tapana muodostaa toimeentulo maaseudulla, jolloin se voi olla useidenkin eri tuotantomuotojen ja ansiolähteiden yhdistelmä. Esimerkiksi Kuisma (1993, 26) näkee tulevaisuuden maaseudun monikäyttöisenä, palveluja tuottavana agroekosysteeminä. Tähän liittyy *multifunktionaalisuus*, joka on kysyntäpäästä tarkastellen monikäyttöisyyttä, mutta tarjontapäästä katsoen monitoimisuutta. Monitoimisuus mahdollistaa maatalouden pääomakannan käytön tehostamisen tilakokoa kasvattamatta. Kuisma (1993, 77) arvioi edelleen, että pienempien tilojen monimuotoisempi yritteliäisyys korvaa mitta-kaavaetuja. Useiden toimintojen kombinointi on aikaekonomisista syistä johtuen maaseutuyritykselle soveltuva ratkaisu varsinkin Suomessa, missä luonnonolot estävät ympärivuotisen kasvinviljelyn. Kuisman (mt., 90) mielestä meillä tulisikin luopua päätoimisen perhevilmjelmän ajatuspinttymästä ja ottaa tilalle käsite *perhemotiivilla toimivasta maaseudun monitoimiyrityksestä*.

Maaseutuprojektin tuloksena syntyneessä, ensimmäisessä 'virallisessa maaseutupoliittisessa kokonaisuohjelmassa' *Maaseudun kehittämisohjelmassa* (1991, 187) painotetaan, että perheen kokonaistoimeentulo on keskeinen maatilanelin-kelpoisuuden kuvaaja. Tavoitteena pidetään maatilataloutta ja palkkatyötä yhdistävien perheiden – eli monitoimisuuden – osuuden kasvattamista, pendelöinnin lisäämistä sekä laajaperäisen ja sivutoimisen tuotannon yleistymistä (mt., 188-189). Näkökulma on siis varsin erilainen kuin 1980-luvun maatalouspoliittisissa mietinnöissä: maatalous saa pienemmän painoarvon, ja myös pinta-alaltaan pienet maatilat sekä eri toimeentulolähteiden yhdistely niillä nähdään arvokkaina maaseutupoliittisten tavoitteiden toteutumisen kannalta.

Suomi eurooppalainen maaseutumaa -julkaisussa (1993, 25), joka oli *valtio-neuvoston maaseutupoliittinen selonteko eduskunnalle*, todetaan monitoimisuuden eli ansiolähteiden ja työtehtävien yhdistämisen lisääntyvän maaseutuperheissä. Osa-aikaisten maatilojen osuuden arvioidaan kasvavan: ”maaseudun elinkeinorakenteen monipuolistuessa ansiotyö viljelyn yhteydessä yleistyy ja maatalouden osuus viljelijäperheen kokonaistuloista vähenee” (mt., 27). Yhdeksi viidestä maatalouden sopeutusvaihtoehdosta hahmotellaankin ”tilan monitoimisuus ja ulkopuolisten tulojen lisääminen” (mt., 28). Maatalouspolitiikan keskeiseksi tavoitteeksi asetetaan se, että maataloustuotantoa jatkavat tilat ovat kilpailukyisiä ja elinvoimaisia. Se, kuuluvatko monitoimiset tilat tähän ryhmään, jää täsmentämättä. Kehitystavoitteissakaan, joihin kuuluu muun muassa maatilojen kokonaismäärän väheneminen vain kohtuullisesti ja maaseudun pienyritysten lukumäärän kasvaminen, monitoimisuutta ei mainita – tosin maatilatalouden kehittämisen lähtökohdiksi määritetään ”perheyrittyskoko sekä perheen ja maatilalan kaikkien voimavarojen hyödyntäminen” (mt., 29).

Maaseutuohjelmassa *Toimiva maaseutu* (1996) näkemykset tulevaisuudesta ovat samanlaisia kuin edellisissäkin 'maaseuturaporteissa': sekä maaseudun asukkaiden monitoimisuus että osa-aikaisten maatilojen suhteellinen osuus tulevat

kasvamaan. Maaseutupolitiikan kannalta nähdään erityisen tärkeäksi ”seurata maatalouden ulkopuolisten tulojen merkitystä maatilojen tulonmuodostuksessa siirtymävaiheen aikana ja myöhemminkin” (mt., 126). ”Monitoimimaatalouden” kehittäminen on myös nostettu yhdeksi viljelijäperheiden selviytymisstrategiaksi. Ohjelmassa maataloutemme erityispiirteet tuodaan selvästi esille:

*”Suomen olosuhteissa maatalous ei ole eurooppalaista teho-
maataloutta, useille se on aina jossain määrin osa-aikaista yritys-
toimintaa. Monitoimisuus on pääsääntö. On tunnustettava, että maa-
talous voi muodostaa vain osalle yrittäjäperheistä pääasiallisen
toimeentulon. Kasvinviljelytiloilla kahden päätoimisen yrittäjän
perhevilmjelmien lukumäärä tulee olemaan verrattain pieni ja eri-
laisten maatalon ja muiden ansiolähteiden yhdistelmät ovat tavallisia.
Osa karjatilastoista siirtyy vähemmän työtä vaativaan kasvin-
viljelyyn ja usein nämä tilat muuttuvat osa-aikataloiksi. Tällaiset
maatilat ovat pysyviä ja niiden suhteellinen merkitys maaseudun
asutuksen säilyttäjänä kasvaa.”* (mt., 128).

Toimiva maaseutu -ohjelmassa otetaan selvästi edellisiä raportteja voimakkaammin kantaa maatilatalouksien monitoimisuuden puolesta. Vaikka perusmaatalouden investointitukia halutaan ohjelman mukaan suunnata jatkuvan kannattavan tuotannon edellytykset omaaville maataloilille, samalla tähdennetään kuitenkin, että ”päätoiminen viljely ei ole kannattavan maatalouden välttämätön edellytys” (mt., 128). Monitoimisuudesta on myös oma lukunsa, jossa todetaan ulkopuolisia tuloja hankkivien tilojen kannattavuuden perustuvan joko maaseudun omien voimavarojen, metsän ja luonnon monipuolisempaan hyödyntämiseen tai palkkatyön ja maatalouden yhdistämiseen.

Uusitalon (1998) *maaseutupolitiikan perusteita* käsittelevässä oppikirjassa ”monitoimimaataloutta” luonnehditaan suomalaisen maatalouden päämuodoksi perhetasolla. Yleisintä on maatalouden ja palkkatyön yhdistäminen, monialaistuminen tulee vasta kakkosena. Uusitalo (mt., 145-146) penää maatalouspolitiikan sisälle selkeää monitoimista maatilataloutta korostavaa linjaa: kun perusmaatalouden kehittämisessä painotetaan jatkuvasti kannattavia maatiloja, monitoimimaataloudessa on arvioitava syntyvän tilakokonaisuuden kannattavuutta ja kestävyyttä. Hänen mukaansa ”maatalous- ja maaseutupolitiikan raja ei kulje päätoimisten maatilojen ja monitoimisten välissä, vaan monitoimisten sisällä, missä se limittyy joustavasti”.

Volkin maaseutupoliittisessa selvitysraportissa *Muuttuva maaseutu* (1999) maatilojen kaikki ansiolähteet huomioidaan tärkeinä ja tasavertaisina. Volk (mt., 17) arvioi maatalouspolitiikan olleen voimakkainta maaseutupolitiikkaa koko sodan jälkeisen ajan aina EU-jäsenyyteen saakka ”nimenomaan sitä kautta, että autoitumiskehitystä on pientiloja ja perhevilmjelmä tukemalla jarrutettu”.

Tänään maatiloja on yhä kirjavampi joukko, ja Volk toteaaakin, että maaseudun näkökulmasta muidenkin kuin päätoimisten tilojen kehittäminen on tärkeää (mt., 24).

Volk (mt., 28) huomauttaa monitoimisuudesta olevan liian vähän tietoa. Koska vain osa tiloista pystyy kasvamaan tyydyttävän toimeentulon antavaan kokoon, merkittävä osa tarvitsee maatilatalouden rinnalle myös muita tulolähteitä. Palkkatyön hän näkee halutuimpana ja ongelmattomimpana tapana täydentää perheen kokonaistoimeentuloa. Toimenpide-ehdotuksissa Volk (mt., 80) korostaaakin, että pienten ja osa-aikaisten tilojen kannattavuuteen on kiinnitettävä erityistä huomiota. Hänen mukaansa muun muassa pendelöinnin, etätyön ja osa-aikaisen työllistymisen edistäminen ovat tärkeitä keinoja maaseudun ja myös maatilojen tulonlähteiden monipuolistamisessa.

Maaseutupoliittisissa mietinnöissä ja muissa julkaisuissa *monitoimisuus on ollut selvästi korostetummassa asemassa* kuin maatalouspoliittisten työryhmien julkaisuissa. Paljolti tämä selittyy lähestymistapojen ja tehtävänasetteluiden eroilla: maatalouspolitiikka on keskittynyt maatalouteen ja nimenomaan maataloustuotantoon, kun taas maaseutupoliitikassa on otettu laaja näkökulma koko maaseutuun ja sen toimeentulomahdollisuuksiin. Mutta mietinnöt osoittavat myös, että maatalouspolitiikan tavoitteistossa tuotantopolitiikka on käynyt asutus päämäärien edellä. Maataloutta on lähestytty tuotannon ja sitä kautta päätoimisuuden näkökulmasta. Näissä lähestymistapaeroissa kiteytyy maatalouspolitiikan ja maaseutupoliitiikan tavoitteiden välinen ristiriitaisuus (vrt. Aakkula 1991, 24-25; Clunies-Ross ja Hildyard 1992, 14-18; Peltola ym. 1998).

Monitoimisuuden 'syrjinnän' eräänä syynä on ilmeisesti vaikeus irrottautua perinteisestä – tai tässä tapauksessa vain sotien jälkeisten vuosikymmenten – ajattelusta, jossa maatilojen sivutoimisuutta on ollut vaikea sovittaa yhteiskunnan jatkuvaan erikoistumiseen. Sirenin (1994, 59) mukaan monitoimisuus-ajattelua rasittaa Suomessa sen rakentuminen maatalouden ympärille. Varsinkaan tilan ulkopuolelta hankittavat tulot eivät ole sopineet päätoimisuusfilosofian puitteisiin.

Mielenkiintoista on pohtia niin ikään, miten hyvin mietintöjä koostaneiden henkilöiden ajatukset edustavat 'maaseudun kantaa asiasta'. Makrotaloudellinen näkökulma on toki erilainen kuin mikrotaloudellinen, mutta päätöksentekijätkin voivat valikoitua tietynlaista näkökulmaa puoltaviksi. Eräs esimerkki siitä, miten päättäjien ajatukset voivat poiketa viljelijöiden tuntemuksista, löytyy Maa- ja metsätaloustuottajain Keskusliiton (MTK) toisesta järjestötutkimuksesta (Virta ym. 1991). Sen mukaan MTK:n jäsenistä liitännäiselinkeinojen kehittämistä kannattaa 57 %, mutta johdosta vain 29 %. Vastaavasti sivuansoiden lisäämisen puolesta on jäsenistä 45 %, kun johdossa näin ajattelee vähemmän kuin joka viides (19 %). Lukemien perusteella järjestön *jäsenistö suhtautuu monitoimisuuden johtoa selvästi suopeammin*. Tämä kuvastuu myös tilakoon kasvattamista koskevista mielipiteistä: johdosta 46 % haluaa nopeuttaa tilakoon kasvua, mut-

ta jäsenistä näin ajattelee vain 28 % (mt., 49). *Päätoimiseen maatalatalouteen* suuntautuminen on hallinnut myös *tuottajajärjestön päätöksentekoa*.

4.3. Monitoimisuus Euroopan unionin maatalous- ja maaseutupolitiikassa

Vaikka Euroopan unionissa on harjoitettu *yhteistä maatalouspolitiikkaa* jo vuosikymmenten ajan, maaseudun kehittämiseen tähtäävä politiikka on noussut esille vasta maatalouspolitiikan kriisien – ylituotannon, budjettivaikeuksien, ympäristöongelmien ja maailmankaupan vapautumisen – myötä (vrt. Vihinen 1995, 17). 1990-luvulle asti maataloutta tuettiin lähes yksinomaan tuottajahintojen kautta. Tosin yksi maaseutu- tai aluepoliittinen elementti eli epäedullisten alueiden (*LFA*) tuki lisättiin keinovalikoimaan vuonna 1975, mikä oli alku uudelle, alueelliset erot huomioivalle maatalouspolitiikalle (Rural Developments 1997, 2-3).

Unionilla *ei* koskaan ole ollut varsinaista *yhteistä maaseutupolitiikkaa*, ja monet maaseudun kehittämisessä keskeiset keinot, kuten verotus, ovat edelleen jäsenvaltioiden päätäntävällässä. Maaseutupolitiikka virisi unionissa 1980-luvulla, kun huomattiin, ettei maaseutu pysy elävänä kaupunkien heijastusvaikutuksilla tai maatalouspolitiikan keinoin (Uusitalo 1998, 81). Vuonna 1988 julkaistiin komission tiedonanto *The future of rural society*, jossa tähdennetään maaseutuyhteisöjen tulevaisuutta turvaavan kehityksen merkitystä. Tiedonannossa tunnustetaan maatalouden muuttunut rooli: osa-aikaviljely on lisääntynyt, ja tulevaisuudessa yhä harvemmalla maatilalla kyetään saamaan riittävä toimeentulo yksin maataloustuotannosta, mikä puolestaan vaatii maatalojen toimeentulopohjan monipuolistamista (The future of rural society 1988, 15-21 ja 56).

Yhteistä maatalouspolitiikkaa uudistettiin merkittävällä tavalla vuonna 1992. Huomattavin muutos oli siirtyminen hintatuesta suoraan tukeen. Reformin tavoitteisiin sisältyi myös maaseutua ja ympäristöä koskevia päämääriä, joskin niiden todellinen merkitys jäi vähäiseksi (Kola 1999, 33). Seuraava yhteisen maatalouspolitiikan uudistus rakentui *Agenda 2000* -asiakirjan (1997) pohjalle. Tämä reformi hyväksyttiin keväällä 1999, ja se koskee vuosia 2000-2006. *Agenda 2000* -muutosta kuvaillaan suuremmaksi kuin vuoden 1992 uudistusta, mutta samalla sitä pidetään riittämättömänä, alkuperäisistä tavoitteistaan vesittyneenä. Reformi ei vie eteenpäin maatalous- ja maaseutupolitiikan keskinäistä integrointia (Kola 1999, 34-36), ja komissio itsekin toteaa, että unionin maaseutupolitiikkaa vaivaa edelleen hajanaisuus ja käytettävien politiikkavälineiden monimutkaisuus (*Agenda 2000* 1997, 24). Joka tapauksessa *Agenda 2000* sisältää myös monitoimisuutta sivuavia tavoitteita, kuten ”täydentävien ja vaihtoehtoisten tulo- ja työmahdollisuuksien kehittämisen maaseudulla” (mt., 27). Esimerkiksi Uusitalo (1998, 259) arvioi, että yhteisen maatalouspolitiikan uudistuksessa komissio laajentaa maatalouspolitiikan tehtäviä maaseutupolitiikan keinoin.

Maaseutupolitiikkaa onkin Euroopan unionissa hoidettu pääasiassa maatalouspolitiikan kautta. Maatalouden elinvoiman säilyttämistä pidetään komissiossa yhtenä keskeisenä argumenttina maaseutupolitiikalle. Muina perusteina mainitaan ympäristö, elämänlaatu sekä taloudellinen kehitys ja sosiaalinen koheesio (Rural Developments 1997, 72-74). Usitalo (1998) jäsentää (kansallisen) maaseutupolitiikan välineistön neljään ryhmään: (1) Euroopan unionin maaseudun kehitykseen vaikuttavat tavoiteohjelmat, (2) unionin yhteisöaloitteet ja niitä vastaavat kansalliset toimenpiteet, (3) maatalouspolitiikan maaseutupoliittiset keinot ja (4) kansalliset, unionin politiikkoja täydentävät toimenpiteet. Kolme ensinmainittua ovat pääosin EU-pohjaisia instrumentteja, eivätkä ne millään erityisellä tavalla ota huomioon viljelijäperheiden monitoimisuutta, vaikka muiden tulolähteiden merkitys tunnustetaankin.

Maailman kauppajärjestön, WTO:n, neuvotteluissa Euroopan unioni tähdentää *maatalouden eurooppalaista mallia*, jonka pitäisi olla paitsi kilpailukykyistä myös monivaikutteisista, ympäristöystävällistä ja yhteiskunnallisesti hyväksyttävää. Aakkulan ym. (1999) mukaan monivaikutteisuus edesauttaa maatalouksien monitoimistumista. EU:ssa uskotaan osa-aikaviljelyn ja monitoimisuuden lisääntymiseen, ja esimerkiksi komission maatalousosaston julkaisussa *Rural Developments* (1997, 62) päätoimisuudelle asetettujen rajoitusten katsotaan sopivan huonosti yhteen maatilatalouden rakenteen monimuotoisuuden ja uusien tulolähteiden etsinnän kanssa.

Yksin maaseutua koskevilla asioilla on ollut Euroopan unionissa ja yhteisessä maatalouspolitiikassa pieni painoarvo, mutta maaseudun kehittämisen uskotaan vahvistavan asemaansa tulevaisuudessa. Maatalous- ja maaseutupolitiikka tulevat nivoutumaan toisiinsa yhä lähemmin, ja monivaikutteisen maatalouden ja maatilojen monitoimisuuden merkitys korostuu (Kola 1999, 30). Maaseudun kehittyminen ja ympäristönsuojelu tulevat olemaan keskeinen osa maatalouspolitiikkaa, mikä ilmenee selvästi muun muassa asiantuntijaryhmän CARPE-raportista vuonna 1997 (Buckwell Report 1997; vrt. Agriculture and Environment 1997, 46-48). Tosin esimerkiksi Kola (1998) pitää CARPE-linjauksia idealistisina ja katsoo Agenda-linjausten myötäilevän näitä paremmin EU:n poliittista todellisuutta.

Kaikkiaan viljelijäperheiden monitoimisuus nousee vain harvoin esille Euroopan unionin maatalous- ja maaseutupolitiikassa. Maatalouspolitiikkaa on kohdistettu lähinnä päätoimisille tiloille, mikä on ilmennyt esimerkiksi investointitukiin, nuorten viljelijöiden käynnistysavustukseen ja luopumistukeen sisältyvinä päätoimisuusvaatimuksina. Toisaalta tuotantotuet on – ainakin tähän asti – maksettu samansuuruisina riippumatta siitä, onko viljelijä osa-aikainen vai päätoiminen, vaikka uudistusten yhteydessä onkin kritisoitu tukien keskittymistä harvalukuiselle tilajoukolle.

Agenda 2000 -reformiin liittyvissä tausta-asiakirjoissa ja selvityksissä monitoimisuuden lisääntyvä merkitys tulee selvästi esille, ja ilmeisesti myös päätoi-

misuutta koskevat vaatimukset tulevat lieventymään. Viljelijäperheiden monitoimisuus ja ilmiön maaseutupoliittinen merkitys siis tunnustetaan jo jollakin tapaa unionille keskeisessä politiikassa, yhteisessä maatalouspolitiikassa. Maaseutupolitiikan suhteellisen merkityksen kasvaessa on ilmeistä, että monitoimisuus hyväksytään yhä paremmin, joskin käytännön ratkaisut jäävät monelta osin vielä pitkäksi aikaa, ellei pysyvästi, jäsenvaltioiden omalle vastuulle.

Kaikkiaan viljelijäperheiden monitoimisuuteen ja maatalojen osa-aikaisuuteen liittyvä problematiikka tulee olemaan oleellinen osa uuden vuosituhaten maatalous- ja maaseutupolitiikan päätöksentekoa niin Suomessa kuin Euroopan unionissakin. Kuisma (1993, 6) on kiteyttänyt keskeisen kysymyksen seuraavasti: *miten olemassaolevista maataloista voitaisiin kehittää yhteismarkkinakelpoisia monitoimisia maaseutuyrityksiä?* Vaikka viljelijäperheistä kaikki eivät monipuolistakaan tulolähteitään, on tarvetta pohtia, voidaanko osa-aikaista viljelyä ja tilojen välistä yhteistoimintaa edelleen kehittämällä lieventää maatalouspolitiikan päämäärien välistä ristiriitaa ja samalla saavuttaa myös maaseutupolitiikalle asetetut tavoitteet nykyistä paremmin.

5. Kotitalouksien ajankäyttöteoria maatilatalouksien monitoimisuuden selittäjänä

Taloustieteen näkökulmasta tehdyt analyysit monitoimisuudesta perustuvat yleensä ajankäytön allokointia koskevaan teoriaan, jonka kehittäminen alkoi voimistua 30 vuotta sitten Beckerin (1965) artikkelin jälkeen (vrt. Kola ja Sihvola 1994). Teorian mukaan kotitaloudella on käytettävissään tietty työpanos, jonka kokonaismäärä riippuu sekä kotitalouden jäsenten lukumäärästä että kunkin yksittäisen jäsenen työkyvystä. Työpanos voidaan allokoida joko vapaa-aikaan tai työntekoon. Näistä jälkimmäinen voidaan jakaa vielä kotitaloudessa ja sen ulkopuolella tehtävään työhön. Käytettävissä oleva aika kohdennetaan siihen tekemiseen, jossa saadaan kulloinkin suurin rajahyöty.

Monitoimisuutta voisi ajatella tarkasteltavaksi myös *economy of scope* -käsitteen¹⁹ kautta (Panzar ja Willig 1981). Sen mukaan yrityksen on tietyissä tapauksissa kannattavampaa toimia *monituoteyrityksenä* eli yhdistää kaksi tai useampia tuotantolinjoja samassa yrityksessä kuin tuottaa kutakin tuotetta erikseen. Henkinen pääoma on esimerkki tuotantopanoksesta, jota voidaan käyttää 'tuottamaan' muutakin kuin yhtä tuotetta (mt., 269). Vastaavasti maatilataloudessa voi olla taloudellisesti järkevää hyödyntää resursseja muuallakin kuin yksin tilayrityksen hoitamisessa.

¹⁹ Suomeksi käsitteestä on käytetty muun muassa nimityksiä 'täsmätalous' ja 'joustotalous'.

Tässä luvussa keskitytään esittelemään ajan allokoointia käsittelevän teorian perusteita. Ajankäyttöteorian soveltuvuutta monitoimisten maatilatalouksien tarkasteluun analysoidaan etenkin suomalaisten maatalojen monitoimisuuden näkökulmasta.

5.1. Taloudellinen teoria kotitalouksien ajan allokoinnista

5.1.1. Keskeiset käsitteet: kotitalous ja perhe

Tutkittaessa tularakennetta ja monitoimisuutta perheviljelmäpohjaisissa maatalayrityksissä tarkastelun perusyksikkönä voi olla joko yksilö tai perhe/kotitalous. Lehnerin (1992b, 35) mukaan yksilöä koskevaan monitoimisuuteen on kiinnitetty enemmän huomiota kuin koko perhettä koskevaan. Kuitenkin maatilatalouden tulolähteiden tarkastelussa jälkimmäinen vaihtoehto on ensinmainittua sopivampi, koska kotitalouden jäsenten katsotaan yhdistävän tulonsa ja kuluttavan yhteisesti – varsinkin, kun on kyse ydinperheestä eli aviopuolisoista ja heidän lapsistaan. Monitoimisuus pohjautuu perheen yhteisten (tai yksittäisen henkilön) resurssien suuntaamiseen ja tätä kautta syntyneiden tulosten jakamiseen perheelle mielekkäimmällä tavalla. Esimerkiksi Fleisherin (1990, 72) mukaan maatilayrittäjä arvioi monitoimistumista koko perheen talouden eikä yksin maatilayrityksen kannalta (vrt. Katila 1998).

Termejä ‘perhe’ ja ‘kotitalous’ käytetään usein puhekielessä synonyymeina eli tarkoittamaan samaa asiaa. Kuitenkin niillä voi olla paitsi määritelmällisiä myös tutkimussuunnasta juontuvia käyttö- ja sisältöeroja; usein jo käsitteen valinta kertoo, mitä lähestymistapaa käytetään. Taloustieteellistä tutkimusta hallitsee termi ‘*kotitalous*’ (*household*). Normaalisti sillä tarkoitetaan saman katon alla eläviä ja samasta pöydästä syöviä ihmisiä: ”*all members who live under the same roof and share meals*” (Hill 1995, 10). Myös yksin asuva henkilö voi muodostaa kotitalouden, mutta toisaalta yhdessä eläviä (suur)yhteisön jäseniä ei normaalisti tulkita kotitaloudeksi (vrt. Gasson ja Errington 1993, 30). Brangeon ja Jégouzo (1993, 87) erottavat toisistaan käsitteet ‘taloudenhoitoyksikkö’ (*house-keeping-unit*) ja ‘asumistalous’ (*household-dwelling*), joista jälkimmäinen voi pitää sisällään yhden tai useampia taloudenhoitoyksiköitä.

Käsitettä ‘*perhe*’ puolestaan käytetään varsinkin sosiologisissa tutkimuksissa. Esimerkiksi Whatmore (ref. Gasson ja Errington 1993, 28) on muotoillut seuraavan määritelmän: ”*The family is an ideologically-loaded composite of kinship and household relations which is historically and culturally varied in form.*” Gassonin ja Erringtonin (1993, 29) mukaan ‘perhe’ määrittyykin enemmän sosiaalisesti kuin biologisesti. Kuitenkin Pollak (1985, 589) tähdentää, että perhe ja kotitalous eivät tarkoita samaa asiaa edes teollisuusmaissa, puhumattaakaan kehitysmaista: vaikka ns. ‘ydinperhe’ voikin käsittää samat ihmiset kuin kotitalous, viimeksimainittuun saattaa kuulua myös sukuun kuulumattomia henki-

löitä (vrt. Schmitt 1990a, 212). Suurten perheyhteisöjen ja kolmen sukupolven merkitys on vähentynyt maataloilla, ja jopa teollisuusyhteiskunnalle tyypillinen ‘ydinperhe’ on monimuotoistumassa (Gasson ja Errington 1993, 29-30).

Euroopan unionissa *maatilatalouden (agricultural household)* määritelmää on pyritty täsmällistämään TIAH-projektin puitteissa, jota on esitelty luvussa 3.3. Siinä alkuperäisenä ajatuksena oli sisällyttää maatilatalouksiin kaikki ne kotitaloudet, joissa maatalous on koko kotitalouden päätoimeentulolähde. Käytännön syistä tästä jouduttiin luopumaan, ja maatilatalous päätettiin määritellä kotitalouden viitehenkilön perusteella. Tämän ‘ahtaan’ (*narrow*) määritelmän mukaan maatilataloudeksi luokitellaan kotitalous, jonka ‘viitehenkilö’ saa päätoimeentulonsa maataloudesta: *“the main source of income of the reference person is from independent activity in agriculture”* (Hill 1995, 12).²⁰ ‘Lavea’ (*broad*) määritelmä käsittää kotitaloudet, joissa ainakin joku jäsenistä saa rahatuloja (*other than income solely in kind*) maataloudesta (mt., 15). Näiden kahden ryhmän erotuksena (*broad - narrow*) saadaan ‘marginaalikotitaloudet’ (*marginal households*).

Tässä tutkimuksessa käsitteitä ‘perhe’ ja ‘kotitalous’ käytetään samassa merkityksessä, synonyymeina. Niillä viitataan yksikköön, (1) johon voi kuulua yksi tai (yleensä) useampia henkilöitä, (2) jotka asuvat samassa taloudessa ja (3) jotka tekevät yhdessä päätöksiä yhteisen työpanoksen käytöstä ja toiminnasta saatujen tulojen kuluttamisesta. Kahden keskeisen käsitteen samaistaminen on perusteltua kielellisen vaihtelun kannalta sekä siksi, että tämän tutkimuksen tavoitteena on tarkastella monitoimisuutta ilmiönä poikkitieteellisesti, sekä taloustieteen että sosiologian näkökulmista.

5.1.2. Kotitalouksien ajankäyttöteorian kehittymisestä

Ajan allokoinnin teoriaa kehitellyt Becker (1965, 496) tähdentää, että kotitaloudet ovat sekä tuottajia että kuluttajia: ne yhdistelevät erilaisia resursseja (tavaroita, raaka-aineita ja työtä) tuottaakseen hyödykkeitä. Tässä mielessä ne toimivat perinteisen yritysteorian mukaisesti kustannuksia minimoiden (mt., 516). Kotitalous on kuin ”pieni tehdas”, joka pyrkii maksimoimaan jäsentensä hyötyä. Työmarkkinoilta hankittavien palkkatulojen lisäksi kotitalous tuottaa niin sanottuja ”Z-hyödykkeitä” (*Z-goods*; vrt. Becker 1965, 496), jotka ovat hyötyä tuottavia asioita tai toimintoja (esimerkiksi siisti asunto, ruokailun antama nautinto, työnilo tai sosiaalinen arvonanto; ks. esim. Henning 1992, 102). Eisner (1988, 1675) puolestaan jaottelee kotitaloudessa tapahtuvan tuotannon *kotityöhön* (ruuanlaito, siivous, pyykinpesu jne.), *tavaroiden ja palvelusten hankintaan*

²⁰ Maatalouteen ei tässä tapauksessa yleensä lueta metsätaloutta ja kalastusta (ks. Hill 1995, 12, alaviite 10).

(korjaustyöt, postissa tai pankissa käynti jne.) sekä *sosiaalisiin toimintoihin* (esim. lapsista ja vanhuksista huolehtiminen).

Kotitaloudessa sekä aika että raha ovat rajoittavia tekijöitä. Toisin sanottuna kotitalous pyrkii mahdollisimman suureen hyvinvoinnin kokonaishyötyyn, kun rajoitteina ovat kunkin kotitalouden jäsenen käytettävissä oleva aika ja tulot.²¹ Osa ajasta käytetään kotitalouden ulkopuolisilla työmarkkinoilla ja osa Z-hyödykkeiden aikaansaamiseen. Kun tulot nousevat, perinteisen kysyntäteorian mukaan kulutuksen painopiste siirtyy vähemmän työaikaa vaativaan ja enemmän tavaroita käyttävään suuntaan – esimerkiksi kotona tehtävistä aterioista siirrytään yhä enemmän valmisruokaan. Tätä kautta kotitalouden jäsenille jää entistä enemmän aikaa muulle työlle. Palkkatulojen noususta seurannutta työn tarjonnan muutosta ei kuitenkaan voida varmuudella etukäteen määrittää, koska se riippuu substituutio- ja tulovaikutusten suhteellisista voimakkuuksista (Becker 1965, 502). Muiden kuin palkkatulojen kasvu aiheuttaa sekä kulutuksen että siihen käytettävän ajan lisääntymistä, mikä johtaa työtuntien määrän vähentämiseen. Kunkin henkilön työpanoksen tarjontakäyrä ilmaisee, miten paljon työtä hän on valmis tekemään suhteessa vapaa-aikaan. Sen sijainti ja muoto määräytyvät puolestaan työn ja vapaa-ajan henkilökohtaisen rajakorvaavuuden perusteella (esim. Shishko ja Rostker 1976, 298; ks. myös Killingsworth 1983, 1-28).

Pollak (1985) laajentaa Beckerin lähestymistapaa kytkemällä mukaan perheiden ja kotitalouden *sisäisen organisaation ja rakenteen*. Pollakin teoriassa *transaktiokustannuksista* korostetaan instituutioiden roolia monimutkaisten kumpuunussuhteiden rakentamisessa. Perhe on instituutio, jossa voidaan tehdä kestäviä, pitkäaikaisia sopimuksia. Pollak (1985, 583) näkeekin oman teoriansa kotitalouksien neoklassisen lähestymistavan täydentäjänä.

Pollak pitää perheen vahvuutena sitä, että se kykenee tarjoamaan yllykkeitä mutta samalla valvomaan kotitalouden toimintaa pitkäaikaisten suhteiden puitteissa. Merkittäviä etuja ovat voimakas motiivi työskennellä yhteiseksi hyväksi ja – evoluutioekonomiaan liittyen – jopa tulevien polvien hyväksi, käyttäytymisen helppo kontrollointi, altruismi eli epäitsekkyys sekä lojaalisuus, uskollisuus perhettä ja sen jäseniä kohtaan. Epäedullisia seurauksia voi puolestaan syntyä ristiriidoista, liiasta suvaitsevaisuudesta, pienestä yksikkökoosta tai siitä, että perheenjäsenten ominaisuudet eivät vastaa perheen taloudellisia tarpeita. Pollakin mukaan perheessä joka tapauksessa on toimintoja, joita voidaan paremmin analysoida transaktiokustannusteorian mukaisesti kuin Beckerin ‘kotitaloustuotannon’ näkökulmasta. Näitä ovat esimerkiksi kasvatus, terveydestä huolehtiminen ja ‘vakuutukset’ (Pollak 1985, 585-588). Transaktiokustannusteorian kautta on

²¹ Matemaattinen malli yhtälöineen löytyy esimerkiksi Beckerin (1965, 495-500) artikkelista tai Kjeldahlin (1995, 88-89) julkaisusta.

myös perusteltu perheviljelmän pysyvyyttä yritysmuotona länsimaisessa maataloudessa (esim. Schmitt 1989a ja 1991a).

Kotitalouksien toimintaan ja päätöksentekoon vaikuttavat varsin monet ja monimutkaiset tekijät, joiden yksittäinen analysointi ei ole helppoa. Kuten Kola ja Sihvola (1994, 3-5) maatalojen ajankäyttöä koskevassa empiirisessä sovelluksessaan toteavat, vapaa-ajan ja tuotannon välinen raja on epämääräinen ja esimerkiksi puolisoiden preferenssit vapaa-ajan suhteen voivat poiketa toisistaan. Eri asiat painottuvat perheen ja sen yksittäisten jäsenten käyttäytymisessä eri tavalla eri aikoina. Vaikka toiminnan motiiveja on mahdollista luetteloida, yhteisvaikutuksen alta eri osioiden 'yksilöllinen' vaikutus on vaikeasti selitettävissä. Maatilatalous sisältää vielä omat erityispiirteensä: se on kotitalouden ja yrityksen yhdistelmä, joka joutuu resurssijaan suunnatessaan huomioimaan sekä viljelijäperheen sisäiset lähtökohdat että maatalon ja sen ympäristön tarjoamat mahdollisuudet. Siksi se on myös tutkimuksellisesti haastava ja mielenkiintoinen kohde.

5.2. Allokointiteorian näkökulma maatilatalouksien monitoimisuuteen

Tässä alaluvussa tarkastellaan maatilatalouksia kotitalouksien ajan allokointia käsittelevän teorian pohjalta. Miten teoria selittää viljelijäperheiden jäsenten työajan kohdentumista maatalon ja kotitalouden töihin? Miten mahdollisuudet saada tilan ulkopuolista työtä vaikuttavat optimiratkaisuun? Mikä on edellä mainittujen transaktiokustannusten vaikutus muiden ansioiden hankintaan?

Aluksi luodaan katsaus aiheesta koskevan tutkimuksen pioneeriin, venäläiseen A.V. Tshajanoviin. Luvun toinen osa rakentuu pääosin *maatalon monitoimisuutta koskevan taloudellisen teorian* ("the economic theory of farm households" tai "die Theorie des landwirtschaftlichen Haushaltes") edelleenkehittäjän ja puolestapuhujan, saksalaisen G. Schmittin, työlle. Jäljempänä Schmittin kehittämästä mallista on käytetty lyhyiden takia nimitystä 'monitoimisuusteoria'. Viidennen luvun lopussa arvioidaan tämän teorian sopivuutta ja riittävyttä viljelijäperheiden monitoimistumisen selittäjänä.

5.2.1. Tshajanovin käsite talonpoikaistaloudesta

Maatalousekonomiassa maatilatalouden työpanoksen allokointia koskevan tutkimuksen uranuurtaja oli venäläinen A.V. Tshajanov²². Hänen ajatuksiaan on tuonut uudelleen julkisuuteen muun muassa Schmitt (esim. 1992b), joka pitää

²² Tämä on suomenkielinen kirjoitusmuoto ko. tutkijan nimestä. Saksankielinen muoto on Tschajanow ja englanninkielinen Chayanov. Tästä johtuen lähdeviittauksia on kumpaankin mainittuun nimeen, vaikka kyse on samasta henkilöstä.

Tshajanovia eräänä kotitalousetkonomian (*household economics*) perustajista (mt., 935). Samoin esimerkiksi Gebauer (1988, 30) korostaa Tshajanovin roolia maatilatalouden monitoimistumista koskevan teorian luojana.

Tshajanovin perusteos on julkaistu saksaksi vuonna 1923 nimellä ”*Die Lehre von der bäuerlichen Wirtschaft*” (Tschajanow 1923) ja joitakin vuosikymmeniä myöhemmin englanniksi (Chayanov 1986; teoksen ensimmäinen englanninkielinen käännös ilmestyi tosin jo vuonna 1966.). Tshajanovin mielestä klassinen ja neoklassinen ekonomia eivät sovellu talonpoikaisen, vain oman perheen työpanokseen perustuvan maatalouden tarkasteluun. Hänen peruslähtökohtanaan on, että talonpoikainen maatalous (*peasant family farm*) poikkeaa kapitalistisesta, neoklassisen mallin mukaisesta yrityksestä. Ensin mainitussa tapauksessa perhe tuo yksityisiä, markkinoiden ulkopuolella olevia resursseja tuotannolliseen prosessiin, mikä johtaa erilaisiin päätöksentekokriteereihin kuin neoklassisessa mallissa (vrt. Mantino ja Marini 1993, 253).

Talonpoikaisessa maataloudessa on Tshajanovin mielestä *mahdotonta erottaa toisistaan eri tuotantotehtävistä saatavia tuloja*: palkkaa, korkoa, vuokraa ja voittoa (vrt. Bach 1967, 93). Sen vuoksi on perusteltua tarkastella koko talonpoikaista perhettä, sen rakennetta ja tavoitteita kokonaisuutena. Tshajanov käyttikin termiä talonpoikaistalous (*peasant economy*) ilmentämään perhetalouden merkitystä. Keskeinen käsite on talonpoikaisperheen *kokonaistulo tai -tuotos* (*gross income or gross product*), johon sisältyy maatalouden lisäksi muitakin tuloja, esimerkiksi kaupankäynnistä ja käsityöläisyydestä kertyvät ansiot (vrt. Chayanov 1986, xv).

Tshajanovin näkemykset pohjautuivat perinpohjaiseen vuosisadan alun venäläisten tilastojen tutkintaan. Hän esitti muun muassa, että perheen koko ei sanele sen taloudellisten aktiviteettien määrää, vaan päinvastoin: ”*the measure of agricultural activity...determines family composition*” (Chayanov 1986, 64; vrt. Tschajanow 1923, 20). Tshajanov korosti myös maataloustyön erityispiirteitä, kuten kausiluontoisuutta ja riippuvuutta säästä. Näiden syiden takia työn intensiteetti vaihtelee maataloudessa hyvin paljon, ja vastaavasti ‘hyödyntämättömyyttä’ aikaa jää runsaasti (Chayanov 1986, 74-76). Talonpojan itseriiston, ‘raadannan’ (*drudgery*), määrä lisääntyy niin kauan kunnes sen ‘rajakustannus’ vastaa sen kautta koko perheelle koituvaa rajahyötyä. Näin sekä työn tuottavuuden että perheen kulutustarpeiden muutokset vaikuttavat siihen, millä ‘raadannan’ määrällä tasapaino saavutetaan (mt., 81-84; vrt. Tschajanow 1923, 35-37).

Tilastoja tutkimalla Tshajanov päätyi huomioon, jota voidaan käyttää selittämään viljelijäperheiden monitoimistumista vielä nykyisinkin teollistuneissa yhteiskunnissa: kun maa muodostuu tuotannon minimitelijäksi, (talonpoikais)-perhe suuntaa toimintansa tilan ulkopuolisiin ansioihin (käsityöläisyys, kaupankäynti yms.) tyydyttääkseen kulutusvaateensa ja/tai saadakseen pääomia esimerkiksi maan hankintaan (Tschajanow 1923, 45; Chayanov 1986, 94). Lisäksi Tshajanov huomasi, että paikalliset markkinat olivat ratkaisevassa asemassa.

Jos tilan ulkopuoliselle työlle tai muun toiminnan tuotteille on hyvä kysyntä, perheen aktiviteettia suunnataan luonnollisesti muualle kuin maatalouteen (Tschajanow 1923, 59-60; Chayanov 1986, 107). Tilakoon kasvaessa ulkopuolisen toiminnan määrä vähenee, joskaan kasvu ei ole ainut vaikuttava tekijä, vaan ratkaisevaa on pikemminkin maatalouden ja muiden toimintojen yhdistämisen kautta saatu 'yhteisetu'...' *combination of advantages derived from agricultural crops and from work in crafts and trades*" (Chayanov 1986, 180).

Tshajanovin teoria pohjautuu olettamukseen kokonaistuotoksen vähenevästä rajahyödystä. Toinen keskeinen tekijä on 'tavoitetuloteoria', jonka mukaan viljelijäkotitalous tavoittelee uhrauksillaan suunnilleen vakiotuottoa. Jos teknologian kehittyessä esimerkiksi työpanosta tarvitaan vähemmän, tuotannon määrää ei kasvateta, vaan näin vapautuneet resurssit hyödynnetään muualla, mikä voi johtaa taaksepäin kaareutuvaan tarjontasuoraan (vrt. Shishko ja Rostker 1976, 299). Vaikka Tshajanovin työtä pidetään uranuurtavana, hänen näkemyksiään on myös kritisoitu (esim. Harrison 1982, ref. Talvela 1988, 12). Harrisonin mukaan Tshajanovin teorian puutteena on sen staattisuus, sillä se ei ota huomioon sen paremmin tuotantoyksikön kuin sen ympäristönkään muuttumista. Harrison onkin todennut: "Tshajanov oli ehkä maaseutututkimuksen Newton. Valitettavasti nykyään kuitenkin uskotaan suhteellisuusteoriaan."

5.2.2. Maatilatalouksien monitoimistumisen teoriasta

Länsimainen maatalous perustuu lähes yksinomaan perheviljelmiin. Tämänkaltaisen maatilatalouden erityispiirteenä on, että samaan yksikköön on yhdistetty yritys ja kotitalous – mikä koskee tietysti myös muita kotitalouden yhteydessä toimivia perheyhteyksiä. Maatila on samanaikaisesti tuotanto- ja kulutusyksikkö, työ- ja perheyhteisö, työpaikka ja koti (Katila 1998). Viljelijäperhe tai tilaansa yksin hoitava viljelijä päättää, millä tavalla yhteensä käytettävissä oleva aika jaetaan yhtäältä tilan töihin eli maa- ja metsätalouteen ja toisaalta muuhun yritystoimintaan, kotitalouden askareisiin, tilan ulkopuoliseen työhön sekä virkistykseen ja vapaa-aikaan. Jos kotitaloudessa on useampi kuin yksi jäsen, toiminnot voidaan jakaa myös henkilöiden välillä: yksi keskittyy maatilatalouden töihin, toinen tekee pääasiassa kotitaloustöitä tai hankkii ansionsa muualta.

Maatilatalouksille on niin ikään ominaista, että kotitalouden töiden kirjo on laajempi ja sen merkitys perheen taloudelliseen hyvinvointiin suurempi kuin kaupunkimaisessa ympäristössä tai kodeissa keskimäärin. Nämä toiminnot ovat perinteisesti olleet enimmäkseen naisten vastuulla. Maatilan ja kotitalouden lisäksi resursseja viljelijäperheissä suunnataan usein toimintaan tilan ulkopuolella. Miten paljon työpanoksesta kohdistetaan eri vaihtoehtoihin, määräytyy kunkin työn rajatuottavuudesta – olettaen, että perhe pyrkii maksimoimaan tuloinsa (Schmitt 1992c, 503). Monitoimisuusteorian avulla on osoitettavissa, että tasapaino kotitalouden jäsenten ajankäytössä saavutetaan silloin, kun työn raja-

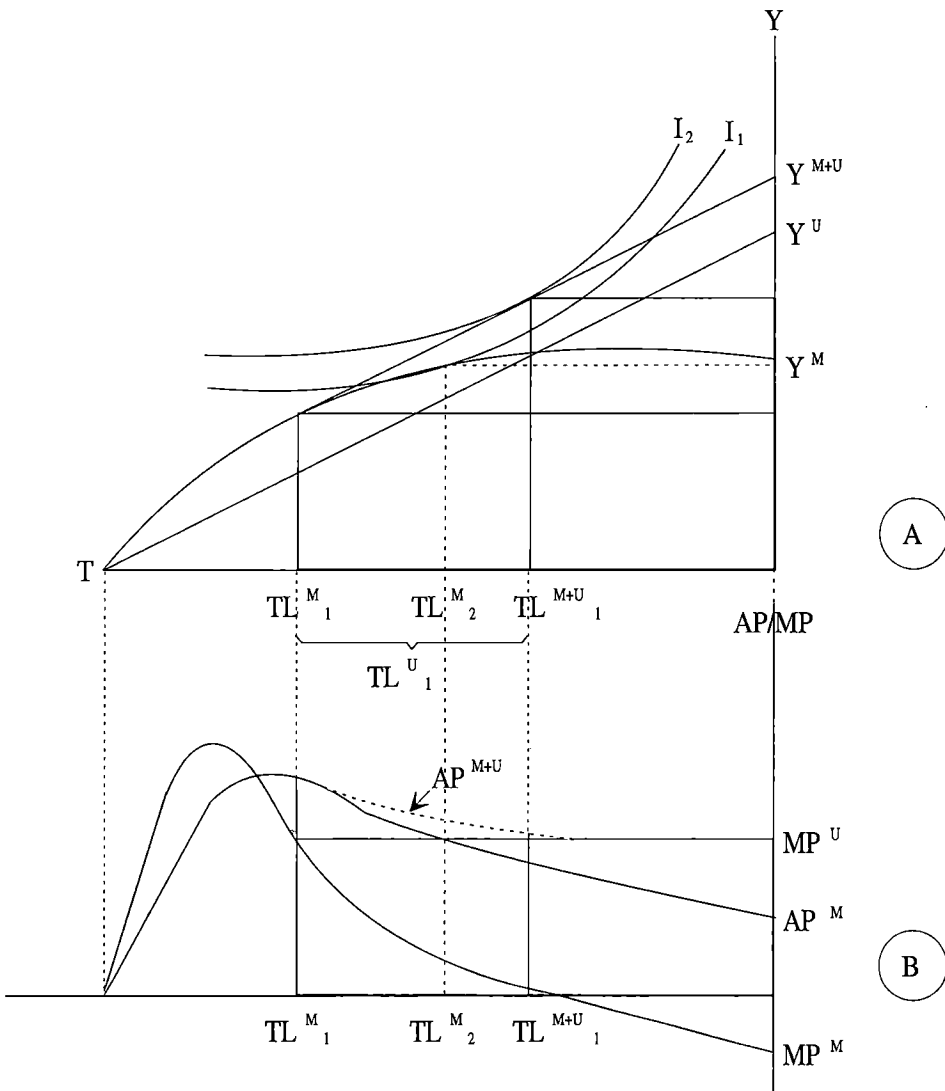
tuotto on yhtä suuri niin maatilán ja kotitalouden kuin ulkopuoliseenkin ansioon suuntautuneessa työssä sekä edelleen yhtä suuri vapaa-ajan rajahyödyn kanssa.

Kuviossa 5.1(A) on esitetty yksinkertaistettu malli maatilatalouden jäsenten kokonaisajan (T) *optimaalisesta työajan* (TL) *allokoinnista maatilán töiden* (M) ja *ulkopuolisten ansioiden* (U) kesken. Työmarkkinoiden oletetaan olevan täydelliset, ja transaktiokustannuksia ja kotitalouden tuotantoa ei ole otettu huomioon. Ansioimahdollisuuksia tilán ulkopuolella on kuvattu ‘palkkasuoralla’ Y^U , jonka kaltevuus (kulmakerroin) määräytyy palkkatason MP^U perusteella. Maatilán tulomahdollisuuskäyrään Y^M vaikuttaa puolestaan vähenevien rajatuottojen laki. Maatilatalouden kokonaisansioimahdollisuuksia voidaan kuvata käyrällä Y^{M+U} (*total income possibility curve*) eli maatilán ja ulkopuolisten töiden antamien tulomahdollisuuksien summana. I:llä kuvataan samahyötykäyrää, jonka jokaisessa pisteessä viljelijäperheen jäsenten tulojen ja vapaa-ajan yhteenlaskettu hyöty on yhtä suuri.

Maatilatalous saavuttaa suurimman kokonaishyödyn ylittäessään origosta kaivimpana olevalle samahyötykäyrälle. Hyöty maksimoidaan, kun käytettävissä oleva työaika kohdennetaan maatilán töihin TL^M_1 ja ulkopuoliseen työhön TL^U_1 siten, että maatilán töiden rajatuotto MP^M on yhtä suuri kuin palkkataso (eli muun työn rajatuotto) tilán ulkopuolella MP^U (kuvio 5.1(B)). Kuvion 5.1(A) perusteella viljelijäperheen kokonaistyöpanos $TL^M_1 + TL^U_1 = TL^{M+U}_1$ sijoittuu pisteeseen, jossa samahyötykäyrä I_2 sivuaa kokonaisansioimahdollisuuksia kuvaavaa käyrää Y^{M+U} . Vapaa-ajan määräksi jää tässä tapauksessa $T - TL^{M+U}_1$.

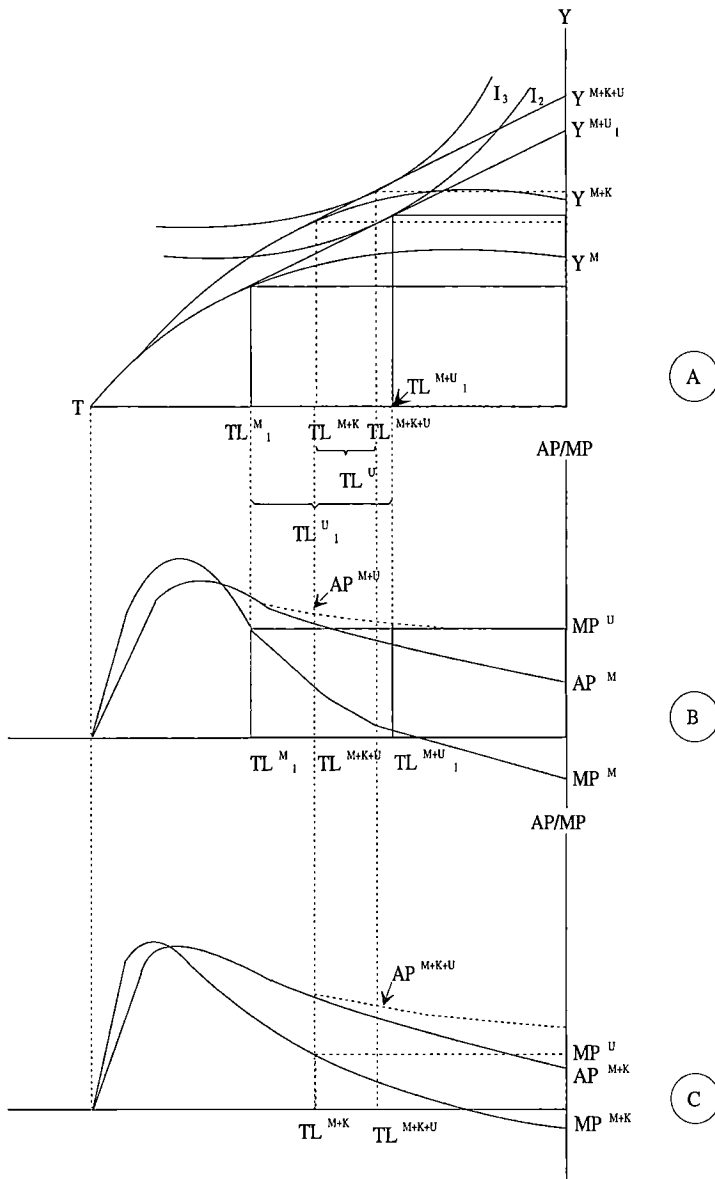
Jos viljelijäperheen tavoitteena on maksimoida tulonsa yksin maa(tila)-taloudesta – kuten maatalousekonomiassa yleensä oletetaan – kokonaistyöpanos jää tasolle TL^M_2 eli pisteeseen, jossa maatilán tuottokäyrä Y^M ja alempi samahyötykäyrä I_1 sivuavat toisiaan. Tämän lähestymistavan mukaan viljelijäperheen työpanos on silloin optimoitu. Kuvioista 5.1 näkyy kuitenkin selvästi, että todellinen optimiratkaisu on allokoida vähemmän työtä maatilalle ja enemmän ulkopuoliseen työhön, jolloin myös optimaalinen tilakoko jää pienemmäksi kuin pelkkään maatilatalouteen suuntauduttaessa. Tällainen ratkaisu voi parantaa myös varsinaisen tilánpidon kannattavuutta, kun työpanosta maatilalla supistetaan heikoimmin tuottavissa toiminnoissa. On kuitenkin muistettava, että teorian mukaisesti oletuksena ovat *täydelliset työmarkkinat* eli että työtä on saatavilla ja se voidaan jakaa sopivimmalla tavalla maatilán ja muun työn kesken. Käytännössä tämä on vain harvoin mahdollista.

Edellisessä esimerkissä perheen työpanos oli jaettu pelkästään maatilalle ja ulkopuolisiin töihin. Kuviossa 5.2 tarkasteluun on otettu mukaan *kotitaloudessa tehtävä työ*, jonka merkitys maatiloilla varsinkin kehitysmaissa, mutta paljolti myös teollisuusmaissa, on huomattava (esim. Hymer ja Resnick 1969, 493). Kuten kuviossa 5.1(A), maatilán tuottokäyrä on Y^M , ja kun siihen lisätään kotitaloustyön laskennallinen arvo (*imputed income of household production*) K, saadaan maatilatalouden ‘ansioimahdollisuuksia’ kuvaaviksi käyriksi Y^{M+K} (maa-

- TL^M = maatilan töihin käytettävä työaika
- TL^U = tilan ulkopuolisiin töihin käytettävä työaika
- MP^M = maatilan töiden rajatuotto
- MP^U = tilan ulkopuolisten töiden rajatuotto (palkkataso)
- Y^U = tulomahdollisuudet tilan ulkopuolella
- Y^M = tulomahdollisuudet maatilalla
- I = samahyötykäyrä

Kuvio 5.1. Optimaalinen työajan allokointi maatilan töiden ja ulkopuolisten ansioiden välillä (Schmitt 1989d).

TL^M = maatalan töihin käytettävä työaika
 TL^U = tilan ulkopuolisiin töihin käytettävä työaika
 MP^M = maatalan töiden rajatuotto
 MP^U = tilan ulkopuolisten töiden rajatuotto (palkkataso)

Y^U = tulomahdollisuudet tilan ulkopuolella
 Y^M = tulomahdollisuudet maatilalla
 I = samahyötykäyrä
 K = kotitaloustyön laskennallinen arvo

Kuvio 5.2. Optimaalinen työajan allokointi maatalan töiden ja ulkopuolisten ansioiden välillä, kun myös kotitaloudessa tehtävä työ otetaan huomioon (Schmitt 1989d).

tilan ja kotitalouden töissä) ja Y^{M+K+U} (edellinen täydennettynä ulkopuolisella työllä). Kotitalouden tuotantokäyrää on oletettu koskevan sama vähenevien rajatuottojen laki kuin maatilankin kohdalla (vrt. esim. Nelson 1988).

Kuviosta 5.2 ilmenee, että viljelijäperheen työpanoksen optimaalinen kohdentaminen maatilalla ja kotitaloudessa tapahtuvaan tuotantoon toteutuu työmäärällä TL^{M+K} , jolloin ulkopuolella tehtävän työn osuudeksi jää TL^U ja vastaavasti kokonaistyömääräksi TL^{M+K+U} . Kuten kuviossa 5.1(A), tilan ulkopuolisten töiden palkkataso edustaa viljelijäperheen maatilatalouden ja kotitalouden töiden vaihtoehtokustannusta eli perheen työaika on optimoitu, kun kotona ja tilalla tehtävän työn rajatuotto on yhtä suuri kuin palkkataso muissa töissä ($MP^{M+K} = MP^U$, kuvio 5.2(C)). Maatilakotitalouden kokonaishyöty on suurin pisteessä, jossa samahyötykäyrä I_3 sivuaa kokonaisansiomahdollisuuksia kuvaavaa käyrää Y^{M+K+U} . Tässä tapauksessa vapaa-ajan määräksi jää kokonaistyömäärä vähennettynä käytettävissä olevasta ajasta eli $T - TL^{M+K+U}$. Huomionarvoista on, että laskettaessa kotitaloudessa tehtävän työn arvo mukaan, optimaalinen kokonaistyömäärä jää pienemmäksi kuin ensimmäisessä tapauksessa (kuvio 5.1) eli $TL^{M+K+U} < TL^{M+U}_1$.

Kuvio 5.2 osoittaa, että optimaaliseen työpanokseen ja sen kautta määritettyyn tilan optimikokoon vaikuttavat paitsi *preferenssit* (I) myös sekä *tilan suuruus-edut* (*economies of size*, Y^M) että työvoiman *vaihtoehtokustannus* (MP^U): mitä suurempi vaihtoehtokustannus, sitä pienempi optimaalinen tilakoko²³ (*ceteris paribus*). Tästä seuraa, että jos maatilalla työlle saatava rajatuotto on vähäisempi kuin palkkataso tilan ulkopuolella, muun työn ottaminen on rationaalista, ja osa-aikainen tilanhoito on itse asiassa viljelijäperheen resurssien tehokasta käyttöä – eikä tehottomuutta tai kilpailukyvyttömyyttä, kuten pelkkää maatilaloutta tarkasteltaessa helposti arvioidaan.

Suomalaisen maatilatalouden yhtenä muista maista poikkeavana piirteenä on metsän suuri merkitys viljelijäperheiden toimeentulolle. Miltei jokaisella maatilalla on metsää, ja etenkin Itä- ja Pohjois-Suomessa puunmyynnistä saatavat tulot voivat ylittää kolmanneksen tai jopa yli puoleen kokonaistuloista yksittäisillä mautiloilla. Osa tiloista on lisäksi erikoistunut yksinomaan metsätalouteen. Jos metsätalouden töiden merkitystä halutaan tarkastella monitoimisuusteorian pohjalta, kuvion 5.2. esimerkissä kotitalous voidaan ‘korvata’ metsätaloudella.

Kun maatilalla optimoidaan sekä maatalouteen että metsätalouteen käytetty työaika, ulkopuoliseen työhön käytettävä aika supistuu pienemmäksi kuin pelkän maatalouden varassa olevilla viljelmillä. Metsätöiden kautta on suomalaisilla mautiloilla kyetty rakentamaan ‘aikaekonomisesti’ järkeviä ratkaisuja kausiluonteisen maatalouden rinnalle, joskin viime vuosina metsien merkitys ‘työn-

²³ Optimaaliseen tilakokoon vaikuttavat myös vallitseva tuotantotekniikka ja tuotanto-olosuhteet.

antajana' on vähentynyt hakkuutöiden koneellistumisen myötä. Metsänhoidollisissa toimenpiteissä ihmistyötä kuitenkin tarvitaan yhä.

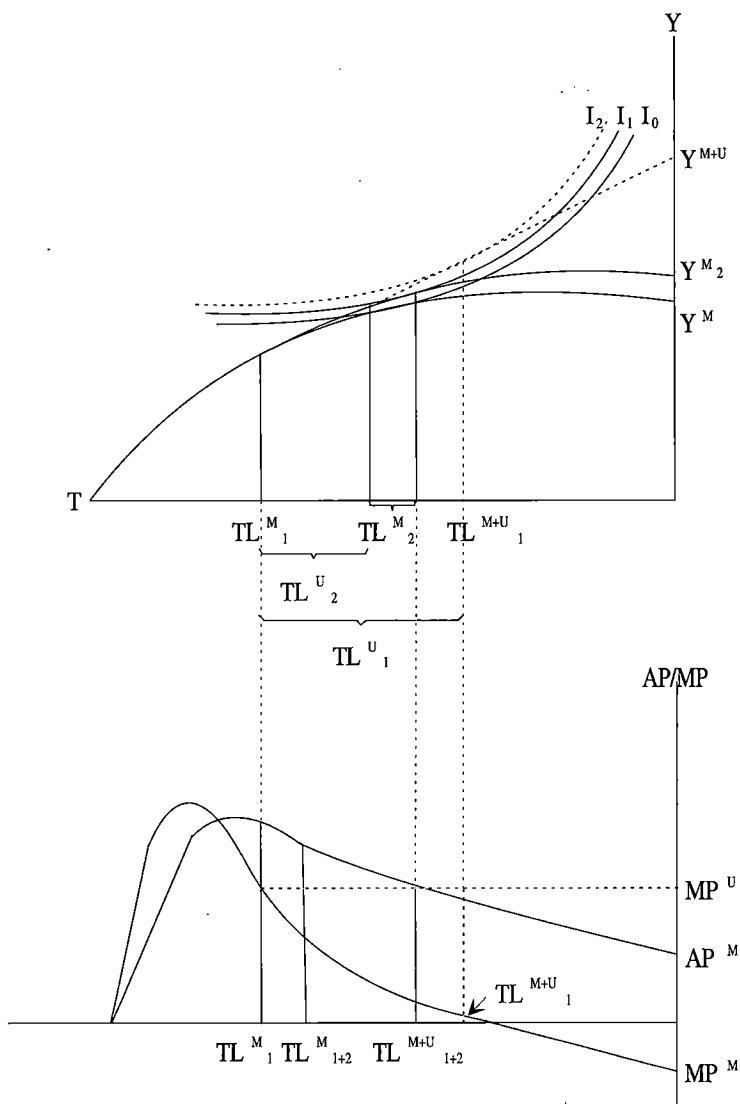
Edellä olevassa tarkastelussa *työmarkkinoiden on oletettu olevan täydelliset*. Käytännössä näin ei kuitenkaan ole, vaan maatilakotitalouksien jäsenten mahdollisuudet saada työtä tilan ulkopuolella ovat usein varsin rajalliset – tai niitä ei ole ollenkaan.²⁴ Tähän voi olla syynä *niukkuus tarjolla olevista työpaikoista* (joko yleisestä työvoimatilanteesta tai maaseudun pitkistä välimatkoista johtuen) tai perheenjäsenten *henkilökohtaiset esteet ja rajoitteet* (esimerkiksi korkea ikä, heikko terveys, koulutuksen tai työkokemuksen puute). Myös *työaikalainsäädäntöön* tai mahdolliset *työn luonteeseen* liittyvät tekijät voivat estää joustavan sivuansiotyön hankkimisen maatalan hoidon rinnalle.

Suomessa maatilayrityksen erityispiirteisiin kuuluu myös töiden *kausiluontoisuus*. Viljelytyöt on pystyttävä suorittamaan lyhyen kasvukauden puitteissa. Kylvössä ja korjuussa optimaalinen ajankohta voi määräytyä päivän tai jopa tuntien tarkkuudella: jos töitä ei pystytä suorittamaan ajallaan, menetykset saattavat nousta varsin suuriksi (vrt. Kola ja Sihvola 1994, 12). Nämä maatalouden erityisolosuhteet heijastuvat ainakin viljelystä päävastuullisen mahdollisuuksiin ottaa ulkopuolisia töitä. Tiettyinä aikoina vuodesta viljelijän työn vaihtoehtoiskustannus on erittäin korkea, mikä vaatii ulkopuoliselta työltä suurta joustavuutta. Täten työmarkkinoiden täydellisyys korostuu viljelytöiden optimaalisen hoidon ja monitoimisuuden kannalta. Viljelijän kannattaa 'kieltäytyä' muista töistä, vaikka niiden palkkataso ylittäisikin maatalan töiden *keskimääräisen vaihtoehtoiskustannuksen*.

Kuvion 5.3 esimerkki selventää, mitä seurauksia *työaika* koskevat *rajoitukset* aiheuttavat maatilatalouden optimaaliselle työajan allokoinnille. *Jäykillä työmarkkinoilla* ulkopuolisten töiden osuus viljelijäperheiden toimeentulosta jää suhteellisesti ja absoluuttisesti vähäisemmäksi kuin mihin se yltäisi optimaalisissa olosuhteissa. Niin Suomessa kuin muissakin teollisuusmaissa ulkopuolisten tulojen hankkiminen maataloille olisi mitä ilmeisimmin nykyistä huomattavasti yleisempää, jos muuta työtä olisi saatavilla ja se olisi joustavasti sovitettavissa maatilatalouden erityispiirteisiin.

Kuviosta 5.3 ilmenee, että jos ulkopuoliseen työhön käytettävä aika on valittavissa vapaasti, maatalan töihin käytettävä aika on TL^M_1 ja muuhun työhön TL^U_1 . Tällöin kokonaistyöaika on TL^{M+U}_1 (kun kotitaloustyötä ei huomioida). Tällä työpanoksella saavutetaan kauimpana origosta sijaitseva samahyötykäyrä eli I_2 . Jos mahdollinen työaika on rajattu korkeintaan TL^U_2 :een ($< TL^U_1$), perhe

²⁴ Tweeten (1969) erottaakin maatilalla tehtävälle omalle työlle neljä erilaista vaihtoehtoiskustannusta: (1) ulkopuoliselle maksettava palkka; (2) saatavissa oleva palkka muissa töissä; (3) ulkopuolinen palkkataso vähennettynä kustannuksilla (esim. työmatkat); ja (4) edellinen vähennettynä maataloustyön sisäisellä (*intrinsic*) arvolla (ns. psyykkisellä tulolla). Kjeldahl (1995) pitää viimeksimainittua todellisimpana viljelijän päätöksenteon kannalta.

A

B

- TL^M = maatalan töihin käytettävä työaika
- TL^U = tilan ulkopuolisiin töihin käytettävä työaika
- MP^M = maatalan töiden rajatuotto
- MP^U = tilan ulkopuolisten töiden rajatuotto (palkkataso)
- Y^U = tulomahdollisuudet tilan ulkopuolella
- Y^M = tulomahdollisuudet maatilalla
- I = samahyötykäyrä

Kuvio 5.3. Työaikaa koskevien rajoitusten huomioon ottaminen maatilakotitalouden optimaalisessa työajan allokoinnissa (Schmitt 1989d).

kykenee saavuttamaan vain samahyötykäyrän I_0 eli kokonaisyöty jää alhaisemmaksi kuin tapauksessa, jossa työaika rajoituksia ei ole.

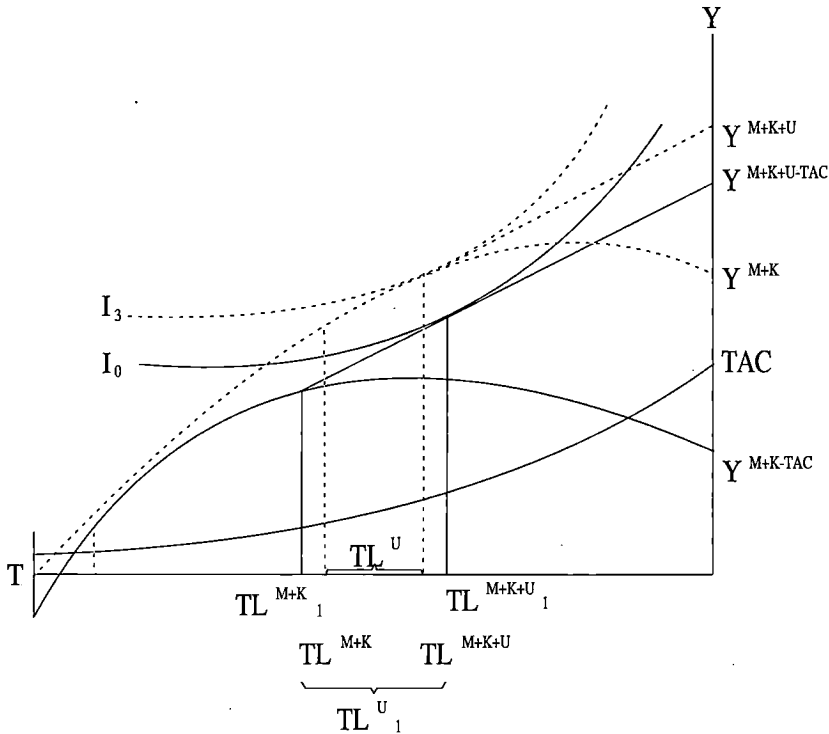
Koska kuitenkin työajan vaihtoehtoiskustannus, siltä osin kuin se ylittää summan $TL^M_1 + TL^U_2$, jää ulkopuolisen työn palkkatason (MP^U) alle, maatalouden kannattaa kasvattaa tilalla eli maataloudessa ja/tai kotitaloudessa tehtävää työpanosta pisteeseen TL^M_{1+2} asti (kuvio 5.3(B)). Vaikka maatilan töiden rajatuotto on alhaisempi kuin palkkataso MP^U , niiden lisäys kuitenkin vaikuttaa positiivisesti viljelijäperheen kokonaistuloon. Lisäämällä maatilan töitä kokonaisyötyaika siirtyy pisteeseen TL^{M+U}_{1+2} asti, jolloin viljelijäperhe yltää samahyötykäyrään I_1 . Tämä on korkeammalla tasolla kuin I_0 , mutta alempana kuin täydellisten työmarkkinoiden vallitessa saavutettavissa oleva samahyötykäyrä I_2 . Tulomahdollisuuksien käyrä jää myös alemmaksi kuin ilman rajoituksia toimivilla työmarkkinoilla, jossa se on Y^{M+U} . Maatilan optimikoko on luonnollisesti *suurempi* kuin mitä se olisi vapaiden työmarkkinoiden vallitessa.

Transaktiokustannusten vaikutus maatilan työvoiman allokontiin on esitetty kuviossa 5.4. Nämä kustannukset muistuttavat luonteeltaan kiinteitä kustannuksia (Niehans 1987), mutta niiden oletetaan kohoavan, kun palkattujen työntekijöiden määrä tilalla lisääntyy (Schmitt 1989d, 1268). Tämä tarkoittaa sitä, että palkkatyövoima ei kykene maataloudessa täysin korvaamaan perheen työpanosta. Epätäydellinen korvaavuus johtuu sekä perheenjäsenten motivoituneisuudesta työhön omassa yrityksessään, jolloin valvontaa tarvitaan vähän, että heidän palkkatyövoimaa paremmasta maatilan olosuhteiden tuntemuksestaan (Pollak 1985, 592).

Kuviossa 5.4 transaktiokustannuksia kuvaa käyrä TAC ja kokonaisyötymahdollisuuksia käyrä Y^{M+K+U} (sama kuin kuviossa 5.2). Kun jälkimmäisestä vähennetään ensin mainittu, saadaan todellista tulomahdollisuutta kuvaava käyrä $Y^{M+K+U-TAC}$. Tällöin työpanos maatalo- ja kotitalouteen (TL^{M+K}_1) jää pienemmäksi kuin tilanteessa ilman transaktiokustannuksia (TL^{M+K} , vrt. kuvio 5.2). Toisaalta sekä tilan ulkopuolelle suunnattava työpanos että kokonaisyötyaika muodostuvat suuremmaksi kuin tapauksessa, jossa transaktiokustannuksia ei ole huomioitu (ts. $TL^U_1 > TL^U$ ja $TL^{M+K+U}_1 > TL^{M+K+U}$). Samalla saavutetaan vain samahyötykäyrä I_0 aiemman I_3 :n sijasta.

Mikäli transaktiokustannusten käyrä kohoaa kuviossa 5.4 esitetyllä tavalla, seurauksena on, että viljelijäperheen jäsenten kannattaa tehdä suhteessa enemmän ulkopuolisia töitä kuin maatalouden töitä. Tällöin ollaan kuitenkin jo tilakokoluokassa, jossa käytetään runsaasti palkkatyövoimaa, mikä Suomessa on ainakin tähän asti ollut varsin harvinaista. Peltolan (1996, 10) mukaan palkattua työvoimaa hyödynnetään noin 4 %:lla suomalaisista tiloista, ja vain yhdellä prosentilla maatiloista palkattu henkilö saa päätoimeentulonsa tilalta. Eli suomalaisessa mittakaavassa transaktiokustannuksilla ei – ainakaan vielä – ole suurta merkitystä viljelijäperheen työpanoksen suuntaamiseen: lähinnä sillä saataisi olla vaikutusta isoilla kotieläintiloilla, joilla esimerkiksi jommankumman

puolisoista voi olla järkevää käydä työssä tilan ulkopuolella ja määrättyyn rajaan asti palkata työvoimaa tilan töiden hoitamiseen. Transaktiokustannuksilla onkin enemmän merkitystä vertailtaessa tuottavuutta maataloudessa yhteiskunnan muihin sektoreihin maissa, joissa palkkatyövoiman käyttö maataloilla on yleisempää kuin Suomessa (vrt. Schmitt 1989d, 1269). Lisäksi Schmitt (1992c, 509-511) näkee transaktiokustannukset keskeisenä selittäjänä sille, että maatalous on säilynyt perheviljelmäpohjaisena yritysmuotona.

- TL^M = maatilan töihin käytettävä työaika
- TL^U = tilan ulkopuolisiin töihin käytettävä työaika
- MP^M = maatilan töiden rajatuotto
- MP^U = tilan ulkopuolisten töiden rajatuotto (palkkataso)
- Y^U = tulomahdollisuudet tilan ulkopuolella
- Y^M = tulomahdollisuudet maatilalla
- I = samahyötykäyrä
- K = kotitaloustyön laskennallinen arvo
- TAC = transaktiokustannusten käyrä

Kuvio 5.4. Optimaalinen työajan allokointi maatilalla tehtävien töiden ja ulkopuolisten ansioiden välillä, kun transaktiokustannukset otetaan huomioon (Schmitt 1989d).

5.3. Monitoimisuusteorian arviointia

Monitoimisuusteoria osoittaa, että maatilakotitalouden jäsenille on taloudellisesti rationaalista etsiä tilan ulkopuoliseen työhön, kun *muun työn palkkataso eli palkkatyöstä saatava rajatuotto ylittää tilan töistä saatavan rajatuoton*. Koska ansiotaso tilan ulkopuolella on teollisuusmaissa useimmiten korkeampi kuin maataloustyölle saatava palkka, *viljelijäperheen kannalta optimaalinen ratkaisu on hakea ulkopuolisia ansioita*. Tällöin myös taloudellisesti järkevä yrityskoko jää pienemmäksi kuin pelkkää maataloutta tai maatilataloutta tarkasteltaessa. *Käytännössä muiden töiden löytäminen ei kuitenkaan ole yksinkertaista* maatilatalouden erityispiirteistä, epätäydellisistä työmarkkinoista, tilan sisäisistä tekijöistä tai viljelijäperheen jäsenten henkilökohtaisista ominaisuuksista johtuen.

Kuten aiemmin on todettu, saksalainen G. Schmitt on korostanut monitoimisuusteoriaa ja myös kehittänyt sitä maatilatalouksien ulkopuolisten töiden hankintaa koskevissa tarkasteluissa²⁵. Hänen mukaansa yritystoimintaa koskeva teoria ei riitä maatalousekonomiassa, vaan *perheviljelmien kohdalla on sovellettava monitoimisuusteoriaa* (Schmitt 1992a, 513). Toisaalta esimerkiksi Ahearn (1992, 516) kritisoi Schmittin mallia siitä, että sen empiiriset sovellukset edellyttävät *laajaa aineistopohjaa ja monimutkaista matematiikkaa*. Ahearn muistuttaa myös, että maaseudulla toimivia tilan *ulkopuolisia työmarkkinoita ei ole aina edes olemassa*. Lisäksi hän korostaa *yhteiskunnan vaikuttavan politiikallaan* vahvasti maatalouden rakenteeseen – ja sitä kautta myös monitoimisuuden mahdollisuuksiin – kaikkialla maailmassa. Schmittin näkemyksiä transaktiokustannusten vaikutuksesta maatilayritysten perheviljelmäpohjaisen rakenteen selittämisessä Ahearn (1992, 517) arvostelee ”kehäpäätelmiin” turvautumiseksi.

Kritiikistä ja puutteistaan huolimatta monitoimisuusteoria avaa uutta näkökulmaa maatalousekonomian perinteiseen yritystarkasteluun. Tilan resurssien optimointi ei aina tarkoita yhtä kuin maataloudesta tai maatilalta saatavan tuoton optimointi. Viljelijäperheen fyysiset ja henkiset voimavarat voidaan jakaa tilan ja muiden toimintojen kesken, ja usein tätä kautta päästään jopa taloudellisesti parempaan ratkaisuun kuin pelkkää yritystaloutta tarkastelemalla. Maatilakotitalouden ‘skaalaedut’ eivät välttämättä löydy maatilalan kokoa suurentamalla ja tuotantoa kasvattamalla vaan resurssien oikealla kohdentamisella. Tosin käytännön elämässä sekä erilaiset rajoitteet työajan kohdentamisessa että monien eri tekijöiden yhteisvaikutus viljelijäperheen päätöksenteossa heikentävät teorian ‘soveltuvuutta’.

²⁵ Kotitalouksien tuotantoa ja sitä koskevia malleja on toki kehitetty jo pitkään ja monilla eri tahoilla, kuten Ahearn (1992, 515-516) toteaa.

Monitoimisuusteorian tarkastelussa ja tilan ulkopuolisten tulojen hankintaa koskevissa lukuisissa tutkimuksissa on käynyt selvästi ilmi, että viljelijäperheen päätöksentekoon vaikuttavat muutkin kuin taloudelliset tekijät. Monitoimisuusteoria 'selittää' muiden tulojen hankinnan taloudellisen rationaliteetin, mutta taloustieteen termein ilmaistuna *viljelijät eivät käyttäydy rationaalisesti* – tai preferenssit ovat erilaiset. Kaikilla tiloilla ei monitoimistuta edes silloin, kun se olisi mahdollista tai taloudellisesti järkevää. Vastaavasti joillakin (osa-aikaisilla) tiloilla viljelyä saatetaan jatkaa, vaikka työajalle saatava korvaus jäisi mitättömäksi tai jopa negatiiviseksi.

Tällaiseen toimintaan voi olla useita syitä, joiden täydellinen selvittäminen lienee mahdotonta. Maatilaan ja varsinkin suvun pitkään omistamaan tilaan kytkeytyy arvoja ja perinteitä. Tilan askareista voi saada suuremman 'tyytydyksen' kuin ulkopuolisista töistä, minkä takia maataloustöitä preferoidaan muihin töihin verrattuna (vrt. Henning 1992, 102). Varsin monet tutkijat uskovat, että viljelijäperheen *tavoitteena ei ole voiton vaan tyytyväisyyden maksimointi* (esim. Gasson 1988, 139; Gasson ja Errington 1993, 5; Katila 1998). Osa monitoimisuutta selittävistä tekijöistä on *psykologisia*, esimerkiksi tilanpidon jatkuvuutta pidetään tärkeänä (Sonkkila 1995, 46-47; Kumpulainen 1999). Päätoimisuus tai monitoimisuus on viljelijäperheelle tietoinen *strategiavalinta*, jolla parhaiten vastataan sen jäsenten vaatimuksiin ja odotuksiin. Kun maatalouden rakenteet ovat muuttumassa nopeasti, kuten Suomessa on tapahtunut EU-jäsenyyden jälkeen, monitoimisuus voi tuoda myös *turvallisuutta*: toimeentuloa ei tarvitse rakentaa yhden tai kahden tukijalan varaan.

Suomalaisessa maatilataloudessa ja yhteiskunnassa on lukuisia *erityispiirteitä*, joiden takia monitoimisuus – varsinkaan tilan ulkopuolella tehtävän palkkatyön muodossa – ei toteudu samalla tapaa kuin esimerkiksi Keski-Euroopan maissa. Maatalous ja varsinkin kasvinviljely on vahvasti *kausiluonteista*, mikä on edellyttänyt lisäansiolähteiden löytämistä pitkän talvikauden ajaksi. Perinteisesti tätä 'poikkeavuutta' on tasattu *metsätaloudella*. Metsänomistuksen siirtyminen pois viljelijöiltä ja omatoimisen hakkuun supistuminen pienentävät metsien merkitystä viljelijäperheiden 'työnantajina' (vrt. Ripatti 2000). Tämä lisää paineita uusien alkutuotannon ulkopuolisten ansiolähteiden kehittämiseen.

Rakennemuutos maataloudessa ajoittui Suomessa myöhemmäksi kuin monissa muissa teollisuusmaissa, mutta se on tapahtunut varsinkin nopeasti (Pyy ja Lehtola 1996). Historiallisista syistä keskimääräinen *tilakoko* on edelleen varsinkin *pieni*, mikä pakottaa viljelijäperheitä hakemaan tulolähteitä tilan ulkopuolelta. Kuten luvussa 3.2.1. on todettu, varsinkin pienille tiloille sivuansioilla on aina ollut suuri merkitys. Jäsenyys Euroopan unionissa on 1990-luvun lopulla kasvattanut alkutuotannon ja koko maaseudun haasteita: kiristynyt kilpailu ja heikentynyt kannattavuus ajavat maatiloilla asuvia uusien toimeentulomahdollisuuksien etsintään.

Toisaalta *pitkät etäisyydet* ja jo nykyisellään *harva asutus* eivät mahdollista laajaa pendelöintiä. Etätyön mahdollisuudet viljelijäperheiden monitoimistumisen näkökulmasta ovat huomattavat, mutta uudet työmuodot ovat vasta tekemässä tuloaan (Hurme 1992, 102; Etätyön kehittämisohjelma 1995). Myös *suuri julkinen sektori ja naisten työssäkäynnin yleisyys* ovat monista muista Euroopan maista poikkeavia piirteitä. Uhä useammalla maatilalla mies hoitaa viljelyn ja nainen käy työssä tilan ulkopuolella. 1990-luvulla tapahtuneet julkisen sektorin supistukset ovat heijastuneet vahvasti maaseudun naisten mahdollisuuksiin löytää pysyvää tai täydentävää toimeentuloa tilan ulkopuolelta. Högbackan (1997, 30-31) arvion mukaan uusille ”joustotyömarkkinoille” tyyppilliset lyhyet tai osapäiväiset työsuhteet tulevat koskettamaan varsinkin maaseudun naisia: juuri heidän työllisyyskehityksensä on vaarassa huonontua tai hidastua.

Tutkimusten perusteella monitoimistumiseen vaikuttavat siis sekä taloudelliset että ei-taloudelliset tekijät. Pelkästään toiset niistä huomioimalla ilmiöstä koostettu kuva jää vaillinaiseksi: palapelin palat löydetään, mutta ymmärrettävää kuviota kokonaisuudesta ei synny. Toisaalta on epärealistista edes olettaa, että yksittäisen viljelijäperheen käyttäytymistä kyettäisiin kattavasti ’selittämään’. Tämä edellyttäisi jokaisen perheenjäsenen motiivien ja preferenssien selvittämistä erikseen ja yhteisvaikutuksessa muiden samassa taloudessa asuvien kanssa. Kaikkiaan monitoimisuuden tarkastelua on vaikea rakentaa vain yhden teoreettisen mallin varaan, sillä ilmiöön on löydettävissä useita lähestymistapoja. Vaikka kokonaisuus jäisikin hämäräksi, monitoimisuuteen vaikuttavia tekijöitä kannattaa yrittää hahmottaa niin pitkälle kuin mahdollista.

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on saada lisävalaistusta tilan ulkopuolisten tulojen hankintaa koskeviin päätöksiin vaikuttavista tekijöistä. Mikä on yhtäältä taloudellisten ja toisaalta muiden tekijöiden painoarvo monitoimisuuteen ryhdyttäessä? Onko moni- ja päätoimisten joukosta löydettävissä motiiveiltaan ja taustamuuttujiltaan erilaisia ryhmiä, joita sisäisesti yhdistää tietty ajattelumalli maatilain töiden ja muiden töiden kombinoinnista? Mitkä ovat viljelijäperheiden todelliset mahdollisuudet tilan ulkopuolisten ansioiden hankintaan? Muun muassa tällaisiin kysymyksiin pyritään vastaamaan seuraavissa, empiirisen aineiston analysointiin keskittyvissä luvuissa. Sitä kautta kyetään myös kasvattamaan ymmärrystä monitoimisuuteen vaikuttavista syistä ja ilmiön seurauksista, mikä antaa pohjaa maatalous- ja maaseutupolitiikan päätöksenteko- ja suunnitteluprosesseja varten.

6. Monitoimistuminen tilan ja viljelijäperheen näkökulmasta

Ansioiden hankkimista muistakin lähteistä kuin tilan omasta perustuotannosta voidaan tarkastella kahdesta näkökulmasta: 'mikrotasolta' eli tilan ja siellä asuvien henkilöiden lähtökohdista sekä 'makrotasolta' eli yhteiskunnan ja sen maatalous- ja maaseutupolitiikalleen asettamien tavoitteiden kannalta. Tämän tutkimuksen tavoitteena on analysoida monitoimisuutta ja sen merkitystä kummallakin mainitulla tasolla. Tässä luvussa tulolähteiden laajentamista perinteisen maatalouden ulkopuolelle lähestytään maatilán ja sen hoidosta vastaavien henkilöiden, joko yksittäisen viljeliján tai viljelijäparin, näkökulmasta.

Tulojen hankkiminen maatilán ulkopuolelta on osalle viljelijäperheistä tavoiteltu tilanne, osalle se on ainoa mahdollisuus tulla toimeen. Vastaavasti päätoimisuus perustuu joillakin tiloilla viljeliján tai viljelijäpuolisoiden haluun, toisilla pakkoon. Monitoimisuus voi olla vain lyhytkestoinen välivaihe, mutta usein se on jo tilanpitoa aloitettaessa mietitty pysyväksi ratkaisuksi. Malleja toimeentulon hankinnassa on yhtä paljon kuin maatilojakin: jotkut ovat monitoimisuuteensa tyytyväisiä, toisille se on kartettava vaihtoehto tai ei-toivottu välttämättömyys. Tästä asetelmasta kumpuaa yhtä lailla monitoimistumisen tutkimisen vaikeus kuin sen haasteellisuuskin. Yhtä selitystä ei ole, mutta yhteisiä selityksiä on löydettävissä.

Tässä ja seuraavassa luvussa esitellään maataloilta kerätyn aineiston analyysituloksia. Aluksi hahmotellaan joukko hypoteeseja, jotka on laadittu aiempien, jo edellisissä luvuissa tarkasteltujen tutkimusten perusteella. Hypoteesien paikansapitävyyttä tarkastellaan luvun viimeisessä osassa. Tutkimusaineisto esitellään vain lyhyesti, koska se on käyty läpi yksityiskohtaisesti Peltolan (1999a) julkaisussa. Luvun muissa osissa tarkastellaan monitoimisuuden ja päätoimisuuden motiiveja, muiden tulojen hankintaa koskevia esteitä, maatilojen tulevaisuudennäkymiä sekä suhtautumista tilan ulkopuolisiin tuloihin. Tarkastelu tapahtuu suorien jakaumien, keskiarvojen ja ristiintaulukointien sekä näihin liittyvien tilastollisten testien avulla. Luvussa 7 päätoimisten ja monitoimisten maatalouksien tyypittelyssä hyödynnetään monimuuttujamenetelmiä.

6.1. Monitoimisuutta koskevia hypoteeseja

Luvussa 3 käsiteltiin monitoimisuuden vaikuttavia tekijöitä ja suomalaisia viljelijäperheiden monitoimisuutta koskevia aiempia tutkimuksia. Tässä kirjallisuuskatsauksessa nousi esille keskeisiä maatilán ulkopuolisten ansioiden hankintaan kytkeytyviä motiiveja. Monitoimisuuden ajavat sekä yhteiskunnan ja tuotantotekniikan kehitys että maatalaan ja viljelijäperheeseen liittyvät tekijät. Vaikka monitoimisuuden 'käytännön sovellukset' ovat aina henkilö- ja perhekohtaisia, tähänastiset tutkimukset osoittavat, että muita tuloja hankkivien maatilojen joukosta löytyy myös yhteisiä piirteitä. Näiden pohjalta on seuraavassa muodostet-

tu hypoteeseja, joihin tutkimuksen empiirisen aineiston analyysi tukeutuu. Tarkastelun tulokset ovat luvussa 6.7.

Osa hypoteeseihin kytkeytyvistä analyysituloksista on julkaistu jo aiemmin, tutkimusaineiston hankintaa ja luokittelua käsitelleessä selvityksessä (Peltola 1999a). Keskeisimmät tulokset näistä perusanalyyseista on koottu myös tämän tutkimuksen lukuun 6.2.

Tilan ulkopuolisten tulojen hankintaan vaikuttavat sekä taloudelliset että muut tekijät. Vaikka näiden vaikutuksia on joskus vaikea erottaa toisistaan, perusoletuksena pidetään sitä, että taloudellisten näkökohtien merkitys on yleisesti ottaen muita syitä merkittävämpi. Tähän hypoteesiin liittyen on oleellista etsiä myös muita monitoimisuuteen vaikuttavia tekijöitä sekä tyyppitellä erilaisia tilaryhmiä, joita yhdistävät samankaltaiset motiivit muiden ansiotulojen hankinnassa.

(1) Monitoimistumisen selittäjinä taloudelliset tekijät ovat painoarvoltaan muita syitä tärkeämpiä.

Monitoimisten maatilatalouksien osuuden jatkuva kasvu antaa viitteitä siitä, että ansiolähteiden yhdistely ei ole ainakaan jokaisessa viljelijäperheessä välivaihe tai siirtymäkauden ratkaisu (vrt. Hyvönen 1977, 74; Sireni 1992, 19 ja 21; Weiss 1997). Monitoimisuudesta näyttää muodostuneen pysyvä ilmiö suomalaisessa maatilataloudessa. Ulkopuolisten tulojen hankinnan lisääntymisestä huolimatta on mahdollista, että suurella osalla tiloista monitoimisuus koetaan negatiivisena asiana, jota harjoitetaan vain taloudellisen välttämättömyyden ajamana. Tähän oletukseen on syytä kytkeä tarkasteluita siitä, miten pitkään tilalle on hankittu muita ansioita, miten hyvänä tai huonona monitoimisuus koetaan, ja mitä etuja ja haittoja siitä on viljelijäperheen kannalta.

(2) Huomattavalla osalla ulkopuolisia tuloja saavista tiloista monitoimisuutta pidetään pakonomaisena ja vastenmielisenä.

Monitoimisuutta on tarpeellista tarkastella myös pitkällä, sukupolvelta toiselle ulottuvalla aikavälillä. On esitetty, että yksittäisellä tilalla monitoimisuus olisi ylimenokauden ratkaisu (esim. Tuisku 1972, 25 tai Lehner 1992b, 35) eli maatilatalouden siirtyessä päätoimisesta monitoimiseksi seuraava sukupolvi ei enää jatkaisi tilanpitoa. Uusitalon ja Köpän (1976, 26, 87) tutkimuksen mukaan monitoimisten viljelijäperheiden nuoret ovat sitoutuneet viljelyyn heikommin kuin päätoimisten tilojen nuoret. Yleensä tilanpidon jatkuvuutta joudutaan tarkastelemaan perusteellisesti vasta sukupolvenvaihdon lähestyessä (Pfeffer 1989, 433, 437). Toisaalta ei liene mahdotonta, että monitoimisuuden malli 'periytyisi isältä pojalle'. Näistä näkökulmista nousee seuraava hypoteesi:

(3) Ulkopuolisia ansioita saavilla maatiloilla epävarmuus tilanpidon jatkumisesta ja jatkajasta on suurempi kuin päätoimisilla tiloilla.

Eräs havainto, joka puhuu monitoimisuuden lisääntymisen puolesta tulevaisuudessa, on se, että nuorilla tilallisilla ulkopuolisia tuloja on useammin kuin iäkkäillä (Hyvönen 1977, 30; Uusitalo ym. 1978, 44; vrt. Peltola 1999a, 41-42). Tosin toisenlaisiakin tuloksia ikäjakaumasta on saatu (esim. Niemi ym. 1995, 49; Peltola 1996). Poikkeamat johtunevat suurimmaksi osaksi otosjoukkojen eroista: viimeksimainituissa tutkimuksissa osa-aikaviljelijöiden ryhmään on tulotilastojen perusteella luettu myös suuri joukko eläkeläisviljelijöitä. Nuorten ikäluokkien kiinnostusta tilan ulkopuolisten tulojen hankintaan selittää heidän iäkkeitä viljelijöitä parempi koulutuksensa ja työkykynsä, mutta kyse saattaa olla myös asenteellisista eroista sivuansioita kohtaan.

(4) Nuorissa ikäryhmissä kiinnostus ja mahdollisuudet tilan ulkopuolisten ansioiden hankintaan ovat keskimääräistä korkeammat.

Suomessa aiemmin tehtyjen koko maata käsittävien tutkimusten mukaan miesten käynti sivuansiotöissä on ollut yleisempää kuin naisten (Hyvönen 1977, 27; Siiskonen 1982, 14-15; Heikkilä 1984, 17). Sekä tilastot että 1990-luvulla tehdyt tutkimukset (esim. Sireni 1992; Peltola 1999a) antavat viitteitä siitä, että naisten osuus muiden ansioiden hankinnassa on noussut miehiä suuremmaksi. Vastaavia havaintoja on myös muista maista (Gasson 1988, 32; Lehner 1992b, 38; Benjamin ja Guyomard 1994, 65). Suomessa tähän lienevät vaikuttaneet sekä naisten parempi koulutustaso (Högbacka 1995, 60) että julkisen sektorin työpaikkojen kasvu 1980-luvulla. On oletettavissa, että tilan ulkopuolisen työn merkityksen kohotessa myös sen rakenne ja viljelijäperheen sisäinen työnjako muuttuu.

(5) Naisten rooli tilan ulkopuolisten ansioiden hankkimisessa on noussut miesten roolia tärkeämmäksi.

Monessa muita ansioita saavassa viljelijäperheessä maatilatalouden merkitys kokonaistoimeentulon kannalta on vähäinen tai jopa negatiivinen. Vaikka viljelyn taloudellinen tulos jäisi huonoksi, tilasta ei silti haluta luopua (vrt. Pfeffer 1989, 439). Tähän lienevät syynä sekä 'kiintymys maahan' (vrt. Hayami ja Yamada 1991, 99) että muut oman tilan hoitamiseen, perinteisiin ja itse viljelytyöhön liittyvät (ei-taloudelliset) arvot. Tutkimusaineiston analysoinnissa pyritään nostamaan esille näitä asenteita ja arvoja.

(6) Taloudellisesti vähämerkityksisestäkään maatilasta ei haluta luopua, koska tilaan sisältyy muita viljelijäperheelle tärkeitä arvoja.

Tutkimusaineiston perusanalyysissä (Peltola 1999a, 43) ilmeni, että maatalouksien ulkopuolisten tulojen hankintaan vaikuttaa myös tilan maantieteellinen sijainti. Tosin etäisyyden merkityksestä on ristiriitaisia käsityksiä (esim. Yli-Jokipii 1976 ja Hyvönen 1977). Osin tämä saattaa selittyä sillä, että maataloudellisesti heikoilla ja pitkien etäisyyksien alueilla tarve muille ansioille on suurempi kuin viljelyn kannalta hyvillä seuduilla, mikä ajaa hakemaan lisätuloja pitkienkin matkojen takaa. Suomen olosuhteissa on keskusetäisyyden ohella mielenkiintoista tarkastella, onko monitoimisuus kasautunut tietyille alueille tai johonkin maaseututyyppiin. Viimeksimainittujen osalta vertailuun käytetään 1990-luvulla yleistyntä kolmijakoa: taajamien läheinen maaseutu, ydinmaaseutu ja syrjäinen maaseutu (Keränen ym. 1993). Myös lähiympäristön esimerkillä eli monitoimisuuden yleisyydellä kylässä tai naapurustossa saattaa olla vaikutusta viljelijäperheen käyttäytymiseen.

(7) Monitoimisuuteen ja sen ilmenemismuotoon vaikuttavat maatilan sijaintiin ja lähiympäristöön liittyvät tekijät.

Maatilatalouksien toimintaympäristö on muuttunut nopeasti 1990-luvulla. Epävarmuus tulevaisuudesta on varsinkin EU-jäsenyyden jälkeen lisääntynyt, mikä on heijastunut muun muassa sukupolvenvaihdosten vähytenä. Myös viljelijöiden henkiset paineet ja uupumus ovat kasvaneet. Aiemmin tehtyjen tutkimusten mukaan tiloilla, jotka saavat toimeentulonsa yksinomaan maataloudesta, mielialat ovat synkempiä ja stressiä koetaan enemmän kuin muitakin tuloja saavilla tiloilla (Prähl-Ollila 1995a, 49 ja 1995b, 31; Silvasti 1996). Ulkopuolisia ansioita saavilla tiloilla luottamus huomiseen on suurempi kuin päätoimisilla tiloilla.

(8) Muita tuloja hankkivien maatalojen viljelijät näkevät oman tilanteensa valoisampana ja suhtautuvat optimistisemmin tulevaisuuteen kuin päätoimiset viljelijät.

Vaikka ympäristö tarjoaisikin mahdollisuuksia, jokaisella tilalla ei ryhdytä hankkimaan tuloja tilan ulkopuolelta. Syinä tähän saattavat olla muun muassa viljelijän ja puolison henkilökohtaiset rajoitteet (esim. ikä, terveys tai työkyky), tilan tai perheen sitovuus ja yleiset työnsaantimahdollisuudet. Näistä viimeksimainittu voisi ainakin 1990-luvulla olettaa olleen suurin este monitoimistumiselle. On oletettavaa, että mahdollisuudet saada työtä tilan ulkopuolelta arvioidaan heikommiksi kuin mitä halukkuus muiden ansiolähteiden löytämiseen on.

(9) *Heikot mahdollisuudet löytää sopivaa työtä tilan ulkopuolelta ovat merkittävien este monitoimistumiselle.*

Mielipiteet tilan ulkopuolisista ansioista ja niiden sallittavuudesta vaihtelevat niin viljelijöiden kuin päättäjiensä keskuudessa. 1990-luvulla yhä tärkeämmäksi sivutulona puoltavaksi perusteeksi on noussut tarve ylläpitää maaseudun elinvoimaa ja palvelurakennetta. Maaseutupoliittinen hyöty (maaseudun runkoasutuksen säilyminen korkean tilaluvun kautta) on arvioitu suuremmaksi kuin maatalouspoliittinen menetys (heikentyneet mahdollisuudet kannattavuuden parantamiseen tilakoon kasvun kautta). Silti osalla maatiloista mitä ilmeisimmin suhtaudutaan penseästi tai kielteisesti tilan ulkopuolisten tulojen hankintaan.

(10) *Päätoimiset viljelijät kokevat monitoimisuuden negatiivisena ilmiönä ja suhtautuvat sen lisääntymiseen kielteisesti.*

Varsinkin tilan ulkopuolella palkkatöissä käyvät viljelijät ovat epävarmoja 'viite-ryhmästään': he eivät tiedä, samaistuako viljelijöihin vai palkansaajiin (vrt. Uusitalo ja Köppä 1976, 21). Esimerkiksi Rodrigo (1994, 111-112) on todennut, että osa-aikaviljelijöillä on erilainen sosiaalinen identiteetti; he ovat jonkinlainen "välimuoto" (*in-between*). Oletettavaa onkin, että ainakin osa monitoimisista viljelijöistä kokee ammatillisesta asemastaan epätietoisuutta.

(11) *Monitoimisten palkkatuloja ansaitsevien viljelijöiden on vaikea valita viite-ryhmäänsä; he eivät koe olevansa sen paremmin 'todellisia' viljelijöitä kuin palkansaajiakaan.*

6.2. Tutkimusaineisto

Tutkimusaineisto koostettiin yhdistämällä viljelijöille tehdyn kyselyn tulokset muihin saatavilla oleviin tilastolähteisiin. Lopullinen aineisto sisältää tilakohtaisia tietoja Maatilatalouden tulo- ja verotilastosta 1995, Maatilatalouden yritys- ja tulotilastosta 1995, joulukuussa 1995 toteutetusta Maatalouden rakennetutkimuksesta sekä viljelijöiden alkuvuonna 1997 postikyselyyn antamista vastauksista.

Tutkimuksessa jokainen tila on luokiteltu kategorisesti joko *päätoimiseksi* tai *monitoimiseksi*. Osalla tiloista tämä jaottelu on edellyttänyt yksityiskohtaista, moneen eri tekijään kohdistunutta tarkastelua. Tutkimusaineiston hankinta, luotettavuus ja edustavuus sekä tilojen luokittelukriteerit on esitelty Peltolan (1999a) julkaisussa. Tilojen jaotteluperusteet on esitetty tiivistetysti myös tämän tutkimuksen liitteessä 3.

Tietoja viljelijöiden suhtautumisesta monitoimisuuteen kerättiin postikyselyllä, jonka kysymyksistä osa oli suunnattu vain jommallekummalle ryhmälle, joko monitoimisille tai päätoimisille maatilatalouksille. Kyselylomake on liittees-

sä 2. Vastaaminen perustui viljelijän omaan käsitykseen viiteryhmästään, joka kuitenkin lopullisesti päätettiin muihinkin kriteereihin kuin yksin vastaajan mielipiteeseen tukeutuen. Täten osalta päätoimisista saatiin vastaukset monitoimisille tarkoitettuihin kysymyksiin ja päinvastoin. Lisäksi jotkut viljelijät vastasivat kaikkiin kohtiin, ja osalla taas vastaukset olivat puutteellisia.

Edellä mainituista syistä johtuen *Likert*-asteikolla²⁶ mitatuista asenne- ja mielipidekysymyksistä puuttuu jonkin verran vastauksia. Puuttuvien havaintojen osuus vaihtelee useimmissa muuttujissa viidestä kymmeneen prosenttiin. Keskiarvoja laskettaessa puuttuvat havainnot on jätetty pois. Osassa monimuuttuja-analyyseista (luku 7) puuttuvien havaintojen merkitystä tarkasteltiin korvaamalla niitä kunkin muuttujan keskiarvolla, mutta toimenpiteellä ei ollut merkittävää vaikutusta analyysitulosten kannalta.

Ennen monitoimisten ja päätoimisten maatilatalouksien viljelijöiden mielipiteiden analysointia aineistosta tarkasteltiin myös, poikkeavatko vastaukset toisistaan, kun verrataan kaikkien tiettyyn kysymykseen vastanneiden ja pelkästään kyseiseen päätoimisuusryhmään 'hyväksytyjen' vastauksia keskenään. Suuria eroja vastausjakaumien välillä ei ollut. Lopullisessa monitoimisten ryhmässä tilan tuotoilla on pienempi merkitys toimeentulolle kuin kaikkien monitoimisille tarkoitettuihin kysymyksiin vastanneiden kohdalla. Tämä johtuu siitä, että osa kyselyssä itsensä monitoimiseksi tulkinneista katsottiin lopullisessa jaottelussa päätoimisiksi. Myös päätoimisille suunnattuihin kysymyksiin vastanneiden joukossa erot kaikkien vastanneiden ja tutkimuksessa päätoimisiksi luokitelluiden välillä ovat loogisia, eikä niillä ole merkitystä tulosten kannalta.

Tutkimusaineiston perusanalyysi (Peltola 1999a) osoittaa, että käytetyn ryhmittelyn ehdottomuudesta huolimatta raja päätoimisuuden ja monitoimisuuden välillä on *liukuva*: siihen vaikuttavat sekä käytettävät kriteerit että tarkasteluvuosi. Myös useilla päätoimisiksi luokitelluilla tiloilla on ainakin jossain määrin tuloja muista lähteistä. Tulosten mukaan monitoimisuus on selvästi yleisempää *viljelijäparin* hoitamalla tilalla kuin yksin viljellyllä tilalla.

Perusanalyysissa päätoimisuusryhmiä vertailtiin toisiinsa ristiintaulukoinneilla. Keskeiset tulokset kerrataan tässä yhteydessä tiivistetysti. *Viljelijän iän* ei havaittu olevan tilastollisesti merkitsevässä riippuvuudessa moni- tai päätoimisuuteen. *Puolison ikä* sen sijaan on yhteydessä muiden tulojen hankintaan: tiloilla,

²⁶ *Likert*-asteikko on erityisesti mielipidemittauksissa käytetty mittaustapa (ks. esim. Babbie 1989, 405-406). Tässä tutkimuksessa käytettiin lähes kaikissa mielipiteisiin liittyvissä kysymyksissä asteikkoa 1-5, jossa 1 = "täysin eri mieltä", 5 = "täysin samaa mieltä" ja väliarvot "melko eri mieltä", "en osaa sanoa" ja "melko samaa mieltä". Ongelmallisinta tätä kautta saatujen vastausten tilastollisessa analyysissä on se, että portaiden väliset erot eivät ole välttämättä yhtä suuria. Kuitenkin *Likert*-asteikkolisistakin muuttujista lasketaan yleisesti keskiarvoja kuvaamaan mielipide-eroja. Lisäksi mittausvirheet huomioivia tilastollisia menetelmiä, kuten faktorianalyysia, voidaan ongelmitta käyttää myös tällaisten aineistojen analysoinnissa (vrt. luku 7).

joilla puoliso on alle 50-vuotias, muita ansioita hankitaan keskimääräistä yleisemmin. Monitoimisuus on niin ikään keskimääräistä tyypillisempää perheissä, joissa on yksi tai kaksi kotona asuvaa alle 18-vuotiasta lasta.

Koulutuksella on selvä yhteys tilan ulkopuolisten ansioiden hankintaan. Mikäli viljelijällä on maa- tai metsätalosalalta joko vähintään opistotasoinen koulutus tai vaihtoehtoisesti ei mitään koulutusta, maatilalle hankitaan sivutuloloja keskimääräistä useammin. Puolisoilla tämä riippuvuus on vielä vahvempi kuin viljelijöillä. Yleisesti voi todeta, että mitä korkeampi muun alan koulutus viljelijällä tai puolisoilla on, sitä todennäköisempää on ansioiden hankkiminen tilan ulkopuolelta. Päätoimisilla tiloilla kahdella viljelijällä kolmesta ei ole minkään muun alan kuin maa- tai metsätalouden koulutusta. Tulosten perusteella monet päätoimisista viljelijöistä ovat suuntautuneet jo varhain oman tilan hoitoon, hankkineet maatilatalouden ammattikoulutuksen tai tarvittavan käytännön kokemuksen ja käyneet varsin vähän muissa kuin oman tilan töissä.

Monitoimisuus riippuu odotetusti ja myös tilastollisesti erittäin merkitsevästi maatilalla *koosta* ja *tuotantosuunnasta*. Muiden ansioiden hankkiminen keskittyy pieniin tilakokoluokkiin, varsinkin alle kymmenen peltohehtaarin tiloille. Kuitenkin yli 50 hehtaarin tiloja on lähes yhtä suuri osuus molemmissa toimeentuloryhmissä. Keskimääräinen peltoala on päätoimisilla tiloilla 28 hehtaaria eli viisi hehtaaria isompi kuin monitoimisilla. Myös tuotantosuuntien välillä erot ovat varsin selvät. Lypsykarjatiloihin vain joka neljännellä on muita ansioita, kun sikatiloista vastaava osuus on 56 % ja muista nautakarjatiloihin sekä siipikarjatiloihin jo 70 %. Kasvinviljelytiloista peräti 85 %:lla on tuloja muualtakin kuin oman tilan alkutuotannosta. Sen sijaan *puunmyyntitulot* eivät poikkeaa merkitsevästi toisistaan pää- ja monitoimisten maatilatalouksien välillä.

Tilan maantieteellinen *sijainti* vaikuttaa monitoimisuuteen ennakoitavalla tavalla. Varsinkin keskustien lähipiirissä sivuansioiden hankkiminen on tavallista kuin etäämpänä taajamista asuttaessa. Useasta eri lähteestä toimeentulonsa koostavia maatiloja on suhteellisesti eniten läntisessä ja eteläisessä Suomessa. Maaseututyypillä on melkein merkitsevä vaikutus päätoimisuuteen: taajamien läheisillä seuduilla muiden tulojen saaminen maatilalle on yleisempää kuin ydinmaaseudulla tai syrjäisillä alueilla. Tukialueiden välillä ero on tilastollisesti yhtä merkitsevä kuin maaseututyypeissä; A- ja B-alueilla ulkopuolisia tuloja saadaan useammin kuin C-alueilla. Tähän vaikuttanevat paitsi mahdollisuudet saada muita ansioita myös kasvinviljelytilojen enemmisyys A- ja B-tukialueilla C-alueisiin verrattuina.

Tässä tutkimuksessa aineiston analysointiluvuissa (6 ja 7) käytetään muualta kuin alkutuotannosta tuloja saavista maatioista nimityksiä *monitoiminen maatiila* tai *monitoimitila* (vrt. Peltola 1999a, 7). Tähän on päädytty sekä kielellisen lyhyden ja vaihtelun takia että päätoimisten ja muita ansioita hankkivien tilojen vertailun helpottamiseksi: jos maatilaa ei katsota päätoimiseksi, se on monitoiminen. Monitoimitila-käsitettä käytetään, vaikka se esiintyy tutkimuksissa

melko harvoin ja joissakin julkaisuissa termiä on käytetty eri merkityksessä. Tämä tulee muistaa tuloksia tulkittaessa ja vertaillaessa niitä muihin tutkimuksiin.

Monitoimisiksi luokitelluilta tiloilta on kartoitettu muun muassa *syitä muiden tulojen hankintaan ja motiiveja viljelyn jatkamiseen* muista tuloista huolimatta. Vastaavasti päätoimisilta tiloilta on selvitetty suurimpia *esteitä ulkopuolisten ansioiden hankinnalle*. Kaikilta tiloilta on tiedusteltu erilaisia *tilan tulevaisuuteen* liittyviä kysymyksiä, kuten tilanpidon jatkuvuutta ja suhtautumista tilan ulkopuolisten tulojen hankintaan. Seuraavissa alaluvuissa käydään läpi näihin kysymyksiin saatuja vastauksia.

6.3. Maatila ja muut työt monitoimisilla tiloilla

Yhteensä 940 tutkimustilasta **56 %** (526) on *monitoimisia* eli niillä tuloja saadaan merkittävässä määrin muualtakin kuin omasta maa- ja metsätaloudesta. Tosin tulojen markkamäärä, niiden osuus viljelijän tai viljelijäperheen toimeentulosta sekä tulolähteiden laatu vaihtelevat huomattavasti tilojen välillä. Osalle tiloista viljely on lähes tai kokonaan harrastustoimintaa. Toisille se on ensisijainen työpaikka, josta saatavia tuloja vain (satunnaisesti) täydennetään muista lähteistä. Myös rajanveto tilan toimintaan kuuluvien ja 'ulkopuolisten' ansioiden välillä on monissa tapauksissa pulmallista, mitä problematiikkaa on pohdittu erityisesti Peltolan (1999a) julkaisussa.

Seuraavaksi näitä monitoimitiloja tarkastellaan lähemmin muun muassa seuraavien kysymysten valossa: Miten tärkeinä muut ansiot nähdään? Mitkä ovat keskeiset motiivit tulojen hakemiseen tilan ulkopuolelta? Miten vahva on sidonnaisuus omaan tilaan ja viljelyyn? Tulosten yhteyteen on poimittu myös eräitä kyselylomakkeen vapaita vastauksia. Näiden kommenttien kautta pystytään syventämään ja monipuolistamaan kuvaa muiden tulojen hakemiseen vaikuttavista tekijöistä.²⁷

6.3.1. Taustatietoja monitoimisuudesta

Monitoimitiloilta tiedusteltiin kyselyssä erilaisia taustatietoja ja mielipiteitä sekä monitoimisuudesta että tilanpitoon liittyvistä lähivuosien suunnitelmista. Kysymykset koskettelivat muun työn laatua, monitoimisuuden kestoaikaa ja stressaavuutta, tyytyväisyyttä muiden tulojen hankkimisesta tehtyihin ratkaisuihin sekä peltojen käyttöä tulevaisuudessa. Tässä alaluvussa perehdytään näihin vas-

²⁷ Viljelijöiden kommentit ovat suoria lainauksia kyselylomakkeen vapaille vastauksille tarkoitettuun tilaan kirjoitetuista mielipiteistä. (lomakkeen kohta 45). Lainausten yhteyteen ei ole liitetty vastaajia luonnehtivia tietoja yksilösuojan säilyttämiseksi; nämä taustatiedot ovat vain tutkijan hallussa.

tauksiin ja niihin kytkeytyviin taustamuuttujiin. Tuloksia tarkasteltaessa tulee ottaa huomioon, että ne koskevat *vain monitoimisia tiloja* eli niitä, joilla tuloja saadaan muualtakin kuin tilan omasta maatilataloudesta. Osalla näistä tiloista varsinainen *viljelijä työskentelee tilalla kokoaikaisesti* puolison hakiessa muitakin ansioita.

Monitoimisilla tiloilla – kuten ilmeisesti viljelijäperheissä yleisestikin – puolisoiden ammattialat näyttävät pitäytyvän perinteisissä työrooleissa. Kolmella kymmenestä muita ansioita saavista viljelijöistä *muu työ* on perustuotannossa (lomitus, metsätyö, koneurakointi tms.), ja joka kuudennella on oma yritys tilalla tai muualla. Teollisuudessa tai julkisessa toimessa/virassa on kummassakin runsas kymmenen prosenttia viljelijöistä. Puolisoista kaksi kolmasosaa saa muut tulonsa julkisesta toimesta/virasta tai palveluammateista. Joka kymmenennellä on oma yritys, ja hieman pienempi joukko työskentelee teollisuuden palveluksessa. Vastaukset vahvistavat aiempien tutkimusten havaintoja ja hypoteesia 5: naispuolisoiden *muu työ* on yleensä tilan ulkopuolella ja julkisella sektorilla, kun taas miesviljelijöistä moni saa ulkopuoliset tulonsa tilalta tai muusta alku- tuotantoon liittyvästä toiminnasta (taulukko 6.1).

Tulonhankintastrategioiden hahmottamiseksi tiedusteltiin, *onko tila aiemmin ollut päätoiminen tai aiotaanko sen hoidossa siirtyä päätoimisuuteen*. Kolmanesta monitoimitiloista ei oltu milloinkaan nykyisen viljelijän aikana viljelty eikä edes pyritty viljelemään kokoaikaisesti. Joka kuudennella tilalla on joskus aiemmin oltu päätoimisia. Monitoimisten tilojen viljelijöistä 45 % katsoo tälläkin hetkellä olevansa päätoimisia, vain muut perheenjäsenet saavat tuloja tilan ulkopuolelta. Monitoimisuus näyttää kuitenkin olevan *harvoin siirtymävaihe päätoimisuuteen*, sillä vastaajista vain alle neljä prosenttia aikoo lähivuosina ryhtyä viljelemään kokoaikaisesti.

Tilakoko ja tuotantosuunta vaikuttavat päätoimisuuspyrkimyksiin erittäin merkittävästi. Alle kymmenen peltohehtaarin tiloista valtaosalla ei ole koskaan pyrittykään päätoimisuuteen. Tilakokoluokassa 10-20 ha aiemmin päätoimisten mutta nykyään monitoimisten osuus korostuu, ja tätä suurempien tilojen *viljeli-*

Taulukko 6.1. Viljelijän ja puolison muu työ monitoimisilla tiloilla (N = 354).

Muu työ	Viljelijä (%)	Puoliso (%)
Perustuotanto	28,9	4,4
Rakennustyöt	6,9	0,7
Teollisuustyöt	12,6	8,8
Palvelutyöt	8,5	22,5
Oma yritys	16,9	9,9
Julkinen sektori	11,2	42,3
Muu työ	15,0	11,4

jöistä enemmistö on jo nytkin päätoimisia tai sellaiseksi aikovia. Maito-, sika- ja nautatiloista valtaosa on kokoaikaisesti hoidettuja, vaikka muitakin tuloja tilalle saadaan. Kasvinviljelytiloista ja muun kotieläintuotannon tiloista taas suurimmalla osalla päätoimisuuteen ei ole pyrittykään.

Alueellisesti tarkastellen viljelijän päätoimisuus (puolison saadessa tuloja tilan ulkopuolelta) on keskimääräistä yleisempää entisen Vaasan läänin sekä Pohjois-Suomen alueilla. Myös myyntiin tulleen tuotannon määrä korreloi viljelijän päätoimisuuden kanssa: vähäisen myyntituoton (alle 5 000 mk vuonna 1995) tiloista yhdeksän kymmenestä on osa-aikaisesti hoidettuja.

Viljelijän ja puolison koulutustason ja -taustan on havaittu olevan yhteydessä maatilana pää- ja monitoimisuuteen. Muulta kuin maa- ja metsätalouseläimä saatu *koulutus* vaikuttaa myös päätoimisuuspyrkimykseen. Muun alan ammatillisen koulutuksen saaneet viljelijät hankkivat varsin usein tuloja myös tilan ulkopuolelta, eikä tilaa ole koskaan edes aiottu viljellä kokoaikaisesti. Toisen selvästi erottuvan ryhmän muodostavat viljelijäperheet, joissa viljelijä työskentelee tilalla päätoimisesti, mutta puolisollla on vähintään opistotasoinen muun alan koulutus ja myös tuloja tilan ulkopuolelta.

Muiden tulojen hankkiminen näyttää monitoimisilla tiloilla varsin *pysyvältä ratkaisulta* – ainakin, jos sitä mitataan työvuosien määrällä. Yli puolella tiloista tuloja on saatu muualta jo yli kymmenen vuoden ajan ja viidenneksellä kuudesta kymmeneen vuotta. Vain kuudella prosentilla vastaajista ulkopuolisista ansioista on kokemusta vasta alle kahden vuoden ajalta. Monitoimisuus on kestänyt pitkään erityisesti sekä peltoalaltaan pienillä tiloilla että viljatilalla ja muun kotieläintuotannon tiloilla. Useimmiten näissä tapauksissa monitoimisuus lienee jo muodostunut 'pysyväksi', jolloin myös tuotantosuunta ja tilanhoito on mukautettu muiden ansioiden aiheuttamiin rajoitteisiin. Tätä tukee myös havainto siitä, että maitoa tai lihaa tuottavilla tiloilla muiden ansioiden hankkiminen on kestänyt keskimäärin lyhyemmän ajan kuin muiden tuotantosuuntien tiloilla.

Tapa hankkia ansioita maatilana ulkopuolelta voi siirtyä *sukupolvelta toiselle*. Vaikka palkkatyömahdollisuudet ovat laajentuneet vasta viime vuosikymmeninä, sivuansiolähteitä on hyödynnetty tätä aiemminkin. Kyselyn perusteella useammalla kuin joka neljännellä monitoimisella tilalla myös edellisillä omistajilla on ollut säännöllisiä tuloja muualta kuin maatilataloudesta. Kahdella tilalla kolmesta edellinen sukupolvi on ollut päätoimisia, ja vajaalla seitsemällä prosentilla ei ole tietoa asiasta.

"Olemme käyneet kaikki vakituisesti vieraan töissä lähes 40 v ja rakentaneet itse palkkatuloilla itsellemme [...] maatilana 80-luvulla. Vanhempi poika jatkaa tilanpitoa ja on jo rakentanut meille talon ja tienannut palkkatöissä ostorahat tilaan..."

Monitoimisuuden jatkuminen jo ainakin toista sukupolvea on luonnollisesti keskimääräistä yleisempää nuorissa viljelijäikäluokissa, mutta ilmiö ei riipu yksin tilakoosta tai tuotantosuunnasta. Edellisillä omistajilla on ollut ulkopuoli-

sia tuloja suhteellisesti useimmin 10-30 peltihehtaarin viljelmillä sekä tuotanto-suunnittain tarkasteltuna nykyisillä lypsykarjatiloiilla ja muun tuotannon tiloilla. Keskimääräistä harvinaisempaa muiden tulojen hankkiminen on ollut tiloilla, joiden peltoala on nykyään 30-50 hehtaaria. Luopuneen sukupolven tulohankintatavat eivät silti näytä ohjailevan nykyään viljelevien seuraavien vuosien suunnitelmia: monitoimisuuttaan jo toista sukupolvea jatkavilla tiloilla aiotaan lähitulevaisuudessa keskimääräistä useammin joko hakea lisätuloja tilalta tai luopua vähitellen, kun taas 'ensimmäisen sukupolven monitoimiset' suuntautuvat lisäansioiden etsinnässään mieluummin tilansa ulkopuolelle.

Kaikkiaan monitoimisuusstrategian valinta näyttää kytkeytyvän vahvasti yrittäjän tai yrittäjäpariskunnan *henkilökohtaisiin ominaisuuksiin ja valmiuksiin*; esimerkiksi mielipiteissä maatalouspolitiikan suhtautumisesta ulkopuolisten tulojen hankintaan löytyy merkitseviä eroja, jotka eivät kuitenkaan ole tulkinallisesti yksiselitteisiä.

Monitoimisuus – halu vai pakko?

Toimeentulon hankkiminen muualtakin kuin oman tilan maa- ja metsätaloudesta voi syntyä *pakosta tai halusta tai näiden yhdistelmästä* (vrt. hypoteesi 2). Jo aiemmin on käynyt ilmi, että sivuansioihin on muitakin syitä kuin rahan tarve. Monitoimisilta tiloilta tiedusteltiin mielipiteitä siitä, onko kyse halusta vai pakosta, kysymyksessä 28. Vastausten mukaan sekä viljelijöistä että puolisoista noin kolmannes pitää sivuansioiden hankkimista tilalleen pakollisena, ja halusta muualla työskentelee joka neljäs. Halun ja pakon yhdistelmäksi muiden ansioiden hakemista kuvaa puolisoista kolmannes ja viljelijöistä alle 30 prosenttia. Lisäksi osalla vastaajista tuloja on vain tilalta (taulukko 6.2). Pakonomaisuus ei kuitenkaan tarkoita samaa kuin vastenmielisyys tilan ulkopuolisiin töihin: esimerkiksi pienille tiloille on yleensä pakko käydä hakemassa toimeentulo muista ansioista.

Jakaumien samankaltaisuus viljelijöiden ja puolisoitten välillä johtuu siitä, että vastaukset ovat hyvin usein yksittäisellä tilalla samanlaisia: jos viljelijää ajaa muihin ansioihin halu, näin nähdään olevan myös puolison kohdalla, ja niin

Taulukko 6.2. Onko viljelijän (N = 443) ja puolison (N = 403) monitoimisuuden syynä halu vai pakko vai molemmat?

Syy monitoimisuuteen	Viljelijä (%)	Puoliso (%)
Halu saada tuloja myös muualta	23,6	26,9
Pakko hankkia lisäansioita tilan ulkopuolelta	31,8	32,0
Sekä halu että pakko	28,5	34,3
Tuloja on vain maatilalla perustuotannosta	16,1	6,9

edelleen. Suhtautuminen monitoimisuuden sopivuuteen tai mielekkyyteen näyttää siis perustuvan yhteiseen näkemykseen; pakonomainen ratkaisu tuntuu sekä viljelijälle että puolisolle pakolta, halukkuus puolestaan heijastaa muiden ansioiden onnistunutta sovittamista viljelijäperheen tulohankintatapoihin. Puolisoilla valmius ulkopuolisiin tuloihin näyttää olevan jonkin verran viljelijöitä parempi, sillä heillä motiivina on keskimääräistä useammin halu tai sekä halu että pakko, kun taas viljelijät näkevät sivuansioiden hankinnan syinä mielummin pakon tai halun ja pakon. Kuitenkin tiloilla, joilla kumpikin puolisoista saa tuloja muualtakin, monitoimisuus nähdään merkittävästi useammin pakonomaisena kuin haluttuna ratkaisuna.

Näkemykset sivuansioiden pakonomaisuudesta korreloivat varsin monien taustamuuttujien kanssa. Tiloilla, joilla monitoimisuutta on ollut jo edellisen sukupolven aikana, viljelijät jakaantuvat selvästi kahteen ryhmään: sivuansiomotiivina pidetään joko halua tai pakkoa. Molemmat 'syyt' mainitteita on suhteellisesti vähemmän. Puolisoilla pakon merkitys korostuu, ja vastaavasti halu muihin ansioihin on keskimääräistä vahvempaa silloin, kun edellinen polvi ei ole saanut tuloja muualta.

Hankittu *koulutus* heijastuu sivuansiohalukkuuteen. Alkutuotantoon ammattikoulutettuja viljelijöitä ja puolisoita monitoimisuuteen, silloin kun sitä harjoitetaan, ajaa halu pakkoa useammin. Jos viljelijällä on koulutusta muulta alalta, perusteina ulkopuolisille tuloille nähdään pakko tai halun ja pakon yhdistelmä. Tämä viittaa siihen, että varsinkaan muun alan koulutuksen saaneet eivät koe pärjäävänsä yksin tilalta saatavilla tuloilla. Syynä tähän lienee useimmiten tilan pienuus ja/tai tuotantosuunta, mahdollisesti myös viljelyammattitaidon puutteellisuus. Puolison hyvä koulutus taas johtaa keskimääräistä useammin tilanteeseen, jossa monitoimisuuteen – sekä puolisoiden että viljelijöiden mielestä – houkuttelee pikemminkin halu kuin pakko.

Maatilan *peltopinta-alalla* on luonnollisesti vaikutusta monitoimisuussyihin. Alle 20 hehtaarin tiloilla sekä viljelijöillä että puolisoilla syynä on keskimääräistä useammin pakko tai halu ja pakko, tätä suuremmilla tiloilla mielipiteet painottuvat halun suuntaan. *Tuotantosuunta* – ja varsinkin sen työllistävyys – heijastuvat niin ikään tuloksiin: maito- ja sikatiloilla ulkopuolisiin töihin, jos niissä käydään, suuntaudutaan yleensä vain halusta. Muiden tuotantosuuntien tiloilla viljelijöiden mielipiteet ovat jakautuneet joko haluun tai pakkoon, kun taas puoliset pitävät monitoimisuutta keskimääräistä useammin pakonomaisena. Pakko on 'motiivina' myös vähäisen myyntituotannon tiloilla, pitkään muita tuloja hankkineilla sekä niillä tiloilla, joilla päätoimisuuteen ei edes pyritäkään. Kuitenkin alle viisi vuotta muualla töissä olleet kokevat hakevansa muita ansioita pikemminkin halusta kuin pakon takia.

Suhtautuminen monitoimisuuden pakonomaisuuteen heijastuu myös tulevaisuudennäkymiä koskevissa mielipiteissä. Taloudellisen tilanteen paranemiseen uskotaan keskimääräistä vahvemmin niillä tiloilla, joilla puoliso käy muissa

töissä ‘vapaaehtoisesti’. Metsätalouden näkymät ovat selvästi positiivisempia tiloilla, joilla viljelijä tai puoliso hankkii sivuansioita halusta, kuin tiloilla, joilla monitoimisuus koetaan pakkona. Tosin on muistettava, että tulevaisuudennäkymät ja monitoimisuuden pakonomaisuus kytkeytyvät toisiinsa (myös) tilakoon kautta. Mielenkiintoinen on havainto siitä, että ulkopuolisen työn pakonomaiseksi tuntevilla tiloilla katsotaan keskimääräistä vahvemmin maatalouspolitiikan suhtautuvan kielteisesti maatilalan ulkopuolisten tulojen hankintaan. Näillä tiloilla monitoimisuutta ei ilmeisesti ole kyetty sovittamaan onnistuneesti viljelijän tai viljelijäperheen toimeentulokokonaisuuteen, ja maatalouspolitiikankin koetaan syrjivän sivuansioita hankkivia.

Monitoimisuuden onnistuminen

Olipa monitoimisuus vapaaehtoista tai pakon sanelemaa, valittuun *toimintastrategiaan* ollaan yleensä ottaen *tyytyväisiä*. Tulos ei anna vahvistusta hypoteesin 2 oletukselle monitoimisuuden vastenmielisyydestä. Kuudella tilalla kymmenestä ollaan sitä mieltä, että tulojen hankkiminen tilalle myös maa- ja metsätalouden ulkopuolelta on ollut hyvä ratkaisu. Lisäksi melko hyvänä sitä pidetään kolmella tilalla kymmenestä. Vain kahdeksan prosenttia vastaajista katsoo, että monitoimisuus on omalla tilalla ollut huono tai melko huono ratkaisu (taulukko 6.3). Tulokset osoittavat, että vastentahtoisuudestaankin huolimatta päätös tulo-pohjan laajentamisesta perinteisen maatilatalouden ulkopuolelle nähdään valtaosalla maataloista oikeana. Kuitenkin tiloilla, joiden monitoimisuus perustuu haluun, ollaan keskimäärin tyytyväisempiä sivuansioratkaisuun kuin ulkopuolisiin töihin ‘pakotetuissa’ yrityksissä.

”Toisen viljelijäpuolison kannattaa nykyisin ehdottomasti käydä tilan ulkopuolella töissä (viljanviljely, lihasiantuotanto ym. vähemmän töitä vaativat tilat). Huom! Jokaisen viljelijän olisi oltava kokemuksen vuoksi tilan ulkopuolisessa työssä (mieluummin ennen tilanpidon aloittamista).”

Taulukko 6.3. Onko monitoimisuus ollut tilalle (N = 500) hyvä vai huono ratkaisu?

	%
Hyvä ratkaisu	59,3
Melko hyvä ratkaisu	28,8
Melko huono ratkaisu	3,5
Huono ratkaisu	4,4
En osaa sanoa	4,1

Säännöllisessä ansiotyössä *tilan ulkopuolella* käyvilta pyydettiin mielipiteitä *työajan pituuden sopivuudesta*. Monitoimisten tilojen viljelijöistä joka toisella ja puolisoista joka viidennellä ei ole säännöllisiä ulkopuolisia ansioita. Noin joka kymmenennellä viljelijällä ja puolisoilla on osa-aikatyö, ja valtaosa heistä ei halua ainakaan lisätä työmääräänsä näissä töissä. Viljelijöistä neljä kymmenestä on kokoaikatyössä, ja heistä kolmannes olisi valmis lyhentämään työaikaansa, mikäli se olisi mahdollista. Vastaavasti puolisoista miltei puolella on säännöllinen kokopäivätyö, mihin 70 prosenttia on tyytyväisiä loppujen halutesa työaikaan lyhennystä (taulukko 6.4). Vastausten perusteella suurimmalle osalle sivuansioita saavista nykyinen käytäntö on sopiva. Sen sijaan päätoimisesti muissa töissä käyvistä löytyy myös huomattava joukko muutosta haluavia: noin kolmannes heistä haluaisi lyhentää (tai muuten joustavoittaa) työaikaansa.

Vastaukset tukevat Ilmakunnaksen (1997, 53) havaintoja, joiden mukaan *työaikarajoitteilla* on merkittävä vaikutus naisten työvoiman tarjontaan Suomessa. Kyseisen tutkimuksen mukaan osa-aikatyön puute johtaa sekä vastentahtoiseen työmarkkinoiden ulkopuolelle jääntiin että vastentahtoiseen kokopäivätyöhön. Myös maatiloilla on runsaasti potentiaalista työvoimaa, jonka hyödyntäminen paranisi, mikäli työmahdollisuudet *joustaisivat* tilanhoidon ja perhetilanteen mukaan.

Vaikka monitoimisuutta pidettäisiinkin hyvänä ja haluttuna ratkaisuna, muiden ansioiden hankkiminen voi joskus olla vaikeasti sovittavissa maatilansitovuuteen tai työhuippuihin. Tämän selvittämiseksi lomakkeessa kysyttiin, miten usein vastaajat ja heidän puolisonsa ovat tunteneet *stressiä* monen ammatin yhtäaikaisesta harjoittamisesta. Vaikka stressaavuutta tiedusteltiin viljelijöiltä ja puolisoilta erikseen, vastauksista paljastuu sama ilmiö kuin sivuansioitoiden halua ja pakkoa koskevissa kysymyksissä eli tuntemukset arvioitiin samantapaisiksi: joko ei kumpikaan tai molemmat (sekä viljelijä että puoliso) kokivat monitoimisuuden rasittavana. Tämä viestii siitä, että monitoimisuuden 'onnistuminen tai epäonnistuminen' on *perhekohtainen ratkaisu*: jos jompikumpi osapuoli ei ole tyytyväinen ratkaisuun, heijastuu se molempien stressituntemuksiin. Vaihtoehtoinen selitys on, että kysymyksiin vastannut on päätellyt tai kuvitellut

Taulukko 6.4. Haluaisiko viljelijä (N = 431) tai puoliso (N = 376) tehdä nykyistä lyhyempää tai pidempää työpäivää, mikäli se olisi mahdollista?

	Viljelijä (%)	Puoliso (%)
Säännöllisiä ulkopuolisia ansioita ei ole	50,4	21,8
Osa-aikatyöpäivää halutaan lyhentää tai pitää nykyisellään	7,9	6,5
Nykyinen osa-aikatyö haluttaisiin muuttaa kokopäivätyöksi	1,8	2,5
Kokopäivätyön työaika haluttaisiin lyhentää	12,3	20,6
Työaika kokopäivätyössä halutaan pitää nykyisellään	27,7	48,5

kummankin tuntemukset yhtäläisiksi. Vastausten samankaltaisuuden takia viljelijöiden ja puolisoiden välillä oleviin stressin kokemisen eroihin onkin syytä suhtautua kriittisyydellä. Tästä varaumasta huolimatta vastaukset auttamaan hahmottamaan monitoimisuuden kokemista ja 'toimivuutta' viljelijän tai viljelijäparin näkökulmasta.

"Jos tila ei yksin tuota riittävää toimeentuloa en näe järkevänä jatkaa viljelyä, koska oman kokemuksen perusteella ei jaksa hoitaa montaa hommaa kerralla. Yhden työn hoitamisen pitäisi riittää toimeentuloon. Olemme itse väsyneet, myymme tilan ja muutamme Australiaan, jossa on inhimillisempi verotus edes ja parempi ilmasto vaikka viljellä jos huvittaa."

Joka viides viljelijä ja puoliso ilmoittaa kokeneensa monitoimisuuden usein raskaana tai stressaavana. Joskus tällaisia tuntemuksia on ollut runsaalla kolmanneksella. Yhtä suuri osuus vastanneista on kokenut stressiä harvoin tai ei ollenkaan (taulukko 6.5).

Viljelijöistä ja puolisoista alle 40-vuotiaat ja alle kymmenen vuotta tilaansa hoitaneet ovat stressaantuneita keskimääräistä useammin. Tähän vaikuttanevat sukupolvenvaihdokseen liittyvät taloudelliset paineet, investointien tai laajentuvan tuotannon sitovuus ja työmäärä sekä perheen ja pienten lasten asettamat vaatimukset. Nuorilla monitoimisuus ei ole vielä 'vakiintunut', eikä muiden töiden edellyttämä työmäärä ole välttämättä oikeassa suhteessa tilan tuotantoon ja tarpeisiin.

Vastauksista ilmenee, että tiloilla, joilla puolisoilla on hyvä muun alan koulutus, stressiä monitoimisuudesta koetaan keskimääräistä harvemmin. Tällöin muiden ansioiden hankkiminen on usein vapaaehtoista, omaan osaamiseen ja koulutukseen perustuvaa, ja tilan tuotanto on sovitettu yhden henkilön (viljelijän) työpanokseen. Tätä käsitystä vahvistaa havainto, että stressiä koetaan suhteellisesti harvemmin tiloilla, joilla lisäansioiden hankinnan syynä on halu (pakon sijasta). Vastaavasti paineita monitoimisuudesta on keskimääräistä useammin silloin, jos puoliso on päätoimisesti tilalla viljelijän hakiessa muita ansioita.

Taulukko 6.5. Viljelijän (N = 469) ja puolison (N = 400) monitoimisuudesta kokema stressi.

Onko kokenut monitoimisuutta stressaavana?	Viljelijä (%)	Puoliso (%)
Kyllä, usein	19,7	20,8
Kyllä, silloin tällöin	36,9	36,5
Erittäin harvoin	23,4	20,4
Ei koskaan	13,2	15,4
En osaa sanoa	6,8	6,8

Tilakoolla on selvä yhteys stressituntemuksiin: mitä suurempi peltoala tilalla on, sitä useammin monitoimisuus koetaan raskaana. Myös halukkuus asua maalla heijastuu stressikokemuksiin. Maaseudulla asumiseen sitoutuneet kokevat monitoimisuuden raskaampana kuin pääasiassa tilansa vuoksi maalla elävät. Näissä tarkasteluissa ei kuitenkaan ole mukana niitä viljelijöitä ja puolisoita, jotka eivät asu maatilallaan. Tällaisia tapauksia oli nelisen prosenttia monitoimisista tiloista.

Päätoimisuuspyrkimysten mukaan tarkasteltuna raskaimpana monitoimisuus koetaan tiloilla, joilla tilanpito on tarkoitus lähivuosina muuttaa päätoimiseksi. Näillä tiloilla muiden ansioiden hankkiminen nähdään *välivaiheena* kokoaikaista viljelyä tavoiteltaessa. Tällöin tilan kehittäminen yhdistettynä alhaiseen sivuan-siomotivaatioon on omiaan aiheuttamaan stressiä. Tätä oletusta vahvistaa havainto, jonka mukaan monitoimisuus koetaan raskaana keskimääräistä useammin tiloilla, joiden lähivuosien suunnitelmiin kuuluu kasvattaa tilan pinta-alaa ja tuotantoa.

Myös arviot tilan talouskehityksestä kytkeytyvät stressituntemuksiin. Mitä raskaampana monitoimisuutta pidetään, sitä varmemmin oman taloudellisen tilanteen uskotaan lähivuosina heikentyvän. Sama ilmiö on havaittavissa metsätalouden tulevaisuudennäkymissä. Tämä viittaa siihen, että monitoimisuuden ras-kaaksi kokevat potevat yleistä pessimismää ja väsymystä tilanhoitoon ja maati-latalouden epävarmuuteen. Osaltaan tätä näkemystä puoltaa se, että muiden ansioiden hankkimisesta stressaantuneet mieltävät keskimääräistä useammin myös maatalouspolitiikan suhtautuvan kielteisesti tilan ulkopuolisten ansioiden han-kintaan.

Tulevaisuudensuunnitelmat

Muita tuloja hankkivilta tiloilta tiedusteltiin myös *tilanpidon lähivuosien suun-nitelmia*. Hieman yli neljännes on sitä mieltä, että maatilatalouden tuloja yrite-tään kohottaa hankkimalla lisää peltoa tai metsää tai kasvattamalla tuotantoa. Runsas puolet vastaajista suunnittelee pitävänsä maatilalan tuotannon nyky-laajuudessaan ja pyrkivänsä tarvittaessa hakemaan lisätuloja muualta. Luopujia on viidennes joukosta. Näistä joka neljäs eli kaikista vastaajista viisi prosenttia luopuu mahdollisimman pian.

Läheskään kaikki viljelijät *eivät* siis *pyri laajentamaan* tilaansa. Upton ja Haworth (1987) ovatkin havainneet lisäansioiden vaikuttavan negatiivisesti *kasvu-halukkuuteen*. Tämän tutkimuksen monitoimisista tilalleen suuntautuvat etenkin alle kymmenen vuotta tilansa omistaneet, maa- ja metsätaloudellisen koulutuk-sen saaneet viljelijät. Usein he jo nyt työskentelevät kokoaikaisesti tilalla (muulle alalle koulutetun) puolison hankkiessa muita tuloja. Vastaavasti muun alan ammattikurssin tai -koulun käyneet viljelijät aikovat hakeutua lisäansioihin tilan ulkopuolelle.

Tulevaisuudensuunnitelmat kytkeytyvät varsin selvästi tilan *peltopinta-alaan* ja tuotantomääriin: vähäistä tuotantoa harjoittavilla (maataloustuotteiden myyntituotot alle 5 000 mk vuonna 1995) ja alle 20 hehtaarin tiloilla turvaututaan muihin tuloihin, näitä suuremmilla suuntaudutaan tilan kehittämiseen. Tuotanto-suunnittain tarkasteltuna maatalouteen tullaan panostamaan maito- ja sikatiloilla sekä muun tuotannon tiloilla. Muita kotieläimiä ja viljaa tuottavat hakeutuvat ulkopuolisiin ansioihin, ja nautatiloista varsin moni luopuu tuotannosta kokonaan. Alueellisesti suhteessa eniten luopujia on Itä- ja Keski-Suomessa, kun taas tilalle suuntaudutaan vahvimmin maan etelä- ja pohjoisosissa.

"Minä en investoi enää markkaakaan maatalouteen. Aikaisemmin olisin halunnut, että lapseni olisi jatkanut tilan pitoa jälkeemme, mutta nyt olen muuttanut kantani. Koen olevani holhouksen alainen. En toivo lapselleni tällaista tulevaisuutta, että jokapuolella epäillään epärehellisyydestä, on monenlaista tarkastajaa jopa satelliitista tarkkaillaan tekojeni oikeellisuutta. Kylvötkin pitää ilmoittaa ennenkuin niitä on edes tehty... Sitä toivon, että Suomen päättäjät tulisivat järkiinsä, ennen kun on liian myöhäistä."

Maatilan pitkän aikavälin kehittämisajatuksat heijastuvat lähivuosien suunnitelmiin. Maatilatalouteen panostetaan keskimääräistä intensiivisemmin niillä tiloilla, joilla toivotaan omista lapsista työn jatkajaa. Tilan ulkopuolelle lisäansioihin hakeutuvat eivät ole aivan yhtä varmoja jatkajatoiveistaan. Mutta suuntaudutaanpa lähivuosina tilalle tai sen ulkopuolelle, arvio oman taloudellisen tilanteen kehittymisestä on näillä tiloilla positiivisempi kuin viljelyään lopettavilla. Luopumista suunnittelevien joukossa onkin keskimääräistä enemmän epävarmoja, lapsettomia ja sellaisia, jotka eivät toivo omista lapsistaan tilan jatkajaa.

Kun verrataan vastaajien tilanpidon suunnitelmia ja arvioita maatalouspolitiikan suhtautumisesta muihin ansioihin, ryhmien väliltä löytyy mielenkiintoisia eroja. Muualla ansioissaan suuntautuvat ovat keskimääräistä useammin sitä mieltä, että maatalouspoliittisissa päätöksissä ja muussa lainsäädännössä on suhtauduttu myönteisesti tilan ulkopuolisten tulojen hankintaan. Tilaansa panostavat ja luopujat taas näkevät säädösten olevan kielteisiä ulkopuolisia ansioita ajatellen. Vastaukset viittaavat jälleen kerran siihen, että ensinmainitussa ryhmässä on onnistuttu sovittamaan tilan ja muiden töiden vaatimukset yhteen, jolloin lakeja tai säännöksiä ei nähdä ongelmina. Tilalleen suuntautuvat ja luopuvat puolestaan saattavat nähdä maatalouspoliittisten päätösten olevan (osa)syyinä siihen, että ulkopuolisten töiden hankinnassa ei ole onnistuttu tavoitellusti.

Monitoimisilta tiloilta tiedusteltiin niin ikään *halukkuutta omien peltojen poisvuokraukseen, myyntiin tai metsitykseen* (taulukko 6.6). Vastausten perusteella omasta viljelymaasta ei olla kovin helposti luopumassa. Noin 70 % vastaajista ei aio metsittää peltojaan eikä ole edes pohtinut niiden antamista vuokralle. Vielä ehdottomampia ollaan maiden myynnin suhteen: lähes yhdeksän

Taulukko 6.6. Monitoimisten tilojen (N = 506-510) halukkuus peltojensa poisvuokraukseen, myyntiin ja metsitykseen.

Vaihtoehto	Vuokraus (%)	Myynti (%)	Metsitys (%)
Ei ole edes harkittu	67,4	86,5	71,0
On harkittu, mutta ei vielä toteutettu	25,3	12,0	23,5
Osa on jo vuokrattu/myyty/metsitetty	4,8	1,5	5,2
Kaikki pellot on jo vuokrattu/myyty/metsitetty	2,5	0,1	0,3

viljelijää kymmenestä ei ole milloinkaan harkinnut peltojensa myymistä. Ainut erottuva ryhmä, jossa myyntiä on edes harkittu keskimääräistä useammin, ovat vähäisen myyntituoton tilat. Kuitenkin vastaajista vain alle kaksi prosenttia on myynyt peltojaan. Kaikki tai osan pelloistaan vuokralle antaneita on seitsemän prosenttia ja metsittäneitä kuusi prosenttia. Vuokrausta tai metsittämistä on pohtinut joka neljäs viljelijä.

Valmiudet vuokrata omia peltoja muille viljelijöille ovat keskimääräistä suuremmat seuraavissa ryhmissä: pitkään tilaansa viljelleet, alkutuotannon koulutusta saamattomat, muuta ammatillista koulutusta hankkineet, alle 20 peltohehtaarin viljelmät, nauta- ja viljatilat sekä muun tuotannon ja vähäisen myyntituoton tilat. Vuokraushalukkuus siis näyttää keskittyvän odotetusti niille tiloille, joiden 'menestymisedellytykset' tai jatkamismahdollisuudet maatilataloudessa ovat keskimääräistä heikommat.

Alueittain tarkasteltuna vuokraushalu on vahvinta siellä, missä myös luopumisvalmius on suurin, eli maan itä- ja keskiosissa. Myös entisen Vaasan läänin alueella vuokraamiseen on keskimääräistä enemmän valmiutta. Vastaavasti tiukimmin omien peltöjen viljelystä pidetään kiinni Etelä- ja Pohjois-Suomessa. Halukkuus vuokralleantoon korostuu tiloilla, joille lisäansioiden hankkiminen on pakko tai halun ja pakon yhdistelmä. Ilmeisesti tämä kytkeytyy pienten tilojen yleensäkin korkeaan vuokraamisvalmiuteen. Tulevaisuudensuunnitelmat ilmenevät vuokrausaikeissa selkeästi: jos tilalle toivotaan jatkajaa tai se on jo tiedossa, halu vuokrata peltojaan pois on vähäistä.

Peltojen metsittämiseen valmius on suurempaa niillä monitoimisilla tiloilla, jotka saavat lisäansioitaan tilan ulkopuolisista toiminnoista, kuin tilaansa monialaistaneilla. Viljelijöiden arviot maatalouden tulevasta mahdollisuuksista maan eri osissa ilmenevät metsittämishalukkuudessa, sillä se on selvästi keskimääräistä voimakkaampaa C-alueilla ja ns. Väli-Suomessa (Itä- ja Keski-Suomi sekä entinen Vaasan lääni). Into metsitykseen ei selity pelkästään luopujien lukumäärää tarkastelemalla, sillä Etelä-Suomessa iäkkäitä viljelijöitä on suhteessa eniten. Tulokset viittaavatkin sinänsä loogiseen ajattelumalliin: heikokuottoisimpia peltoja ollaan ensimmäisinä metsittämässä. Tilakohtaisesti metsittämishaluja löytyy keskimääräistä enemmän vähäisen myyntituoton tiloilla ja tiloilla, joille ei toivota tai joille ei ole tiedossa jatkajaa.

Kaikkiaan monitoimisten tilojen ja monitoimisuuden ‘onnistuneisuuden’ tarkastelu vahvistaa käsityksiä siitä, että muita ansioita hankkivien tilojen joukkoon sisältyy *hyvin monenlaisia tapauksia*. Yhtä tai kahta mallia tulonhankinnan ‘selittämiseksi’ ei ole. Kokonaisuus rakentuu yksin viljelyillä tiloilla henkilökohtaisista ja viljelijäparin tiloilla viljelijän ja puolison ja mahdollisesti muunkin perheen yhteisistä ratkaisusta. Joillekin monitoimisuus tarjoaa pysyvän ja optimaalisen keinon yhdistellä eri tulolähteitä, toisille se on ‘pakollinen vaihtoehto’, josta haluttaisiin päästä irti. Suurimmalla osalla monitoimisista tiloista ollaan kuitenkin tyytyväisiä nykyiseen toimeentulomalliin, ja vain harvalla tilalla haikaillaan kokoaikaisen viljelyn perään. Jos/kun ratkaisu tyydyttää, siitä tuskin tullaan muuten kuin pakolla luopumaan ennen eläkkeelle siirtymistä.

Sukupolvenvaihdos on se käännepointti, jolloin tilan ja viljelyn tulevaisuutta joudutaan pohtimaan vakavasti. Jos uudet yrittäjät päättävät jatkaa tilanpitoa – tapahtuipa se sitten päätoimisesti tai monitoimisesti – tilannetta tarkastellaan uudelleen useinkin vasta seuraavan sukupolvenvaihdoksen aikaan. Vain pieni osa viljelijöistä on valmis luopumaan tilanpidostaan ennen eläkeikää, mikä tulisi ottaa huomioon myös maatilojen rakenteen tulevaa kehitystä suunniteltaessa.

6.3.2. Motiivit muiden tulojen hankkimiseen

Monitoimisten joukossa on tiloja, joiden kaikki sivutulot saadaan *tilan ulkopuolelta*, ja vastaavasti sellaisia, joiden muut ansiot rakentuvat *tilalla tapahtuvien toimintojen* varaan. Viljelijät etsivät lisäansioita mieluummin tilan ulkopuolelta kuin tilalta sekä pienillä (alle 10 ha) että suurilla (yli 50 ha) tiloilla. Isojen tilojen mukanaolo selittyy paljolti tuotantosuunnalla ja sen sitovuudella: varsinkin kasvinviljelytilojen viljelijät suuntautuvat sivutulojen hankinnassaan tilan ulkopuolelle, kun taas maito- ja nautatiloilla pitäydytään tilaympäristön tarjoamissa mahdollisuuksissa. Puolisot hakevat lisätuloja tilan ulkopuolelta keskimääräistä useammin tiloilta, joiden päätuotantosuuntana on viljanviljely, muu kasvinviljely tai naudanlihantuotanto.

Tilalta saatavien tulojen vähäisyys on keskeinen syy muiden ansioiden hakemiselle. Kolme tilaa neljästä on täysin tai melko samaa mieltä seuraavan väittämän kanssa: tilalta saatavat tulot ovat niin pieniä ja epäsäännöllisiä, että muita tuloja tarvitaan. Lisätulot eivät ole kuitenkaan ainut motiivi, sillä joka viidennellä tilalla ollaan tästä väittämästä eri mieltä (kuvio 6.1).

”Yleensäkin maatalouden kannattavuus on ajettu niin alas ettei muita vaihtoehtoja ole! Monella se on myös ainoa vaihtoehto säilyttää maatalouden harjoittaminen.”

Varsinkin pinta-alaltaan *pienillä viljelmillä* maatilalta saatavat tulot katsotaan liian niukoiksi. Tätä mieltä ovat sekä ne viljelijät, joilla on vähäinen maa- ja metsätaloudellinen *koulutus*, että muulta alalta vähintään ammattikoulutuksen

hankkineet viljelijät. Puolisoilla tämä riippuvuus ei ole yhtä selvä: varsinkaan opisto- tai korkeakoulutuksen saaneilla puolisoilla tilan pienet tulot eivät ole ainut syy ulkopuolisten tulojen hakemisen, vaan asiaan vaikuttavat (myös) muut tekijät. Maatilaan kytkeytyvästä toiminnasta ansioita hankkivat eivät pidä tilan pieniä tuloja yhtä tärkeänä motiivina kuin tilan ulkopuolella työssä käyvät.

”Lisäänsioiden hankkiminen maatilan ulkopuolelta on useimmille pienille tiloille pakko, muuten ei voi tulla toimeen. Tilalla ei riitä tuottavaa työtä sekä viljelijälle että puolisolle.”

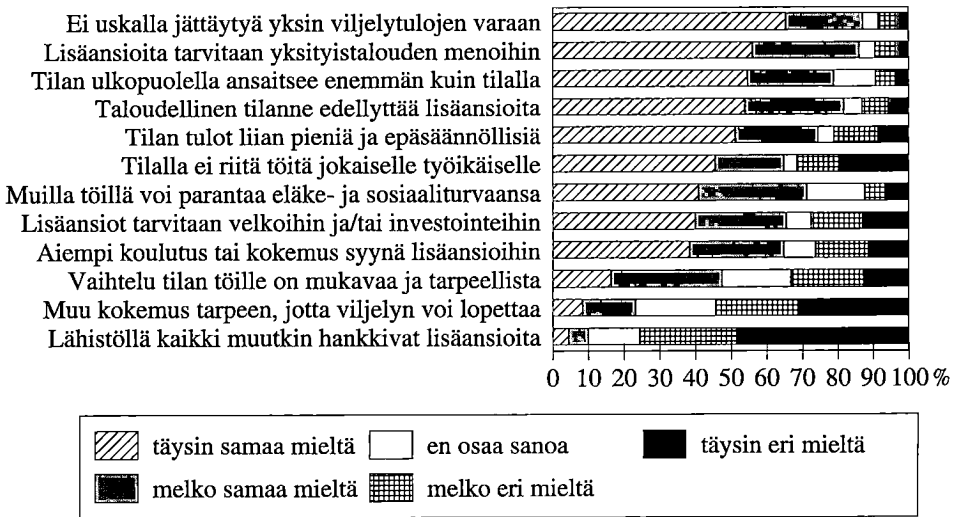
Myös alkutuotannon epävarmuus näyttää heijastuvan vahvasti muiden ansioiden hankintaan. Miltei yhdeksän viljelijää kymmenestä katsoo, ettei uskalla nykyisessä tilanteessa jättäytyä yksin viljelystä saatavien tulojen varaan. Viljelijän iällä ei ole vaikutusta tähän mielipiteeseen, mutta maidontuottajat näyttävät kokevan tulevaisuuden vähemmän uhkaavana kuin muiden tuotantosuuntien harjoittajat. On tosin otettava huomioon, että kysely tehtiin vuoden 1997 alussa, minkä jälkeen maidon tuottajahinnoissa ja tuotantotuissa on noussut näkyviin uusia uhkia. Eroavuudet tuotantosuuntien tulevaisuudennäkymissä ilmenevät myös maantieteellisissä poikkeamissa: epävarmimpana alkutuotannon tulevaisuutta näytetään pidettävän alueilla, joilla muillakin tuotteilla kuin maidolla on merkittävä osuus tuotannosta, eli A-tukialueella sekä maan pohjoisimmissa ja eteläisimmissä osissa.

”Liittyminen EU-hun teki suomalaisesta maataloudesta kannattamattoman, joten nuorten ja velkaisten viljelijöiden on pakko hankkia tuloja muualta... Työtä maataloudessa on, vain tulot puuttuvat nykyään. Sivuansio toimintaan monasti ei ole aikaa niillä, jotka tuloja kipeimmin tarvitsisivat. Puuhastelu maatalouden ulkopuolella ei aina tuota toivottua tulosta.”

Perheen heikko taloudellinen tilanne tai yksityistalouden rahan tarve mainitaan useammalla kuin neljällä tilalla viidestä syinä muiden tulojen etsimiselle. Lisäksi kahdella kolmesta on motiivina rahan tarve *maatilan velkojen maksuun tai investointeihin* (kuvio 6.1). Tilan peltopinta-alalla on selvä yhteys näihin syihin: mitä pienempi tila, sitä useammin taloudelliset tekijät sanelevat ulkopuolisten tulojen hankintaa. Maatilan velat tai investoinnit ovat lisäänsioiden perusteena varsinkin kotieläintiloilla.

Viljelystä saatavien tulojen pienuus verrattuna muihin tulonhankintamahdollisuuksiin on keskeinen motiivi ulkopuolisille ansioille. Neljä viljelijää viidestä on sitä mieltä, että *maatilan ulkopuolella pystyy ansaitsemaan paremmin* kuin tilan töissä. Vastaavasti seitsemän kymmenestä katsoo olevan *mahdollista parantaa eläke- ja sosiaaliturvaa* muun työn avulla. Kaikkiaan taloudelliset motiivit nousevat hypoteesia 1 tukien vahvasti esille monitoimistumisen selittäjinä.

Viljelmän tulojen vähäisyys kytkeytyy luonnollisesti tilakokoon: mitä pienempi tila, sitä todennäköisemmin muusta työstä saatavaa palkkaa pidetään korkeampana kuin tilalta saatavia ansioita. Varsinkaan kotieläimettömillä tiloil-

Kuvio 6.1. Mielipiteitä tilan ulkopuolisten tulojen hankintaan vaikuttavista syistä monitoimisilla tiloilla (N = 478-486).

la maatalouden tuloja ei pidetty kilpailukykyisinä muihin mahdollisuuksiin verrattuna. Maidontuottajat uskovat harvimminkin siihen, että tilan ulkopuolisissa töissä yltäisi parempaan ansiotasoon tai sosiaaliturvaan.

”Viljelijä joutuu yleensä tekemään suuria investointeja aloittaessaan yrittäjänä. Velkojen maksamiseksi lisäänsiot tässä vaiheessa ovat tarpeellisia ja mielestäni suositeltavia, tilan työmäärän sen suinkin salliessa. Iäkkäämpänä sivuansioista ei mielellään luovu eläke-etujen takia (esim. allekirjoittanut).”

Teknologinen kehitys vähentää jatkuvasti ihmistyön tarvetta maatilalla, mikä näkyy tiloilla asuvien ihmisten vajaatyöllisyytenä, kasvavina tilakokoina ja työmahdollisuuksien etsintänä tilan ulkopuolelta. Monitoimitiloilla kaksi viljelijää kolmesta kokee, että hänen tilallaan *ei riitä töitä perheen jokaiselle työkäiselle*. Erityisen yleistä töiden riittämättömyys on pienimmissä tilakokoluokissa ja kasvinviljelytiloilla.

”Viljan viljelytiloilla eteläsuomessa tilan ulkopuoliset ansiot ovat välttämättömiä tilakoosta riippumatta. (Jos aikoo syödä ja olla niikuin muutkin ‘ihmiset’) Ei tarvitse hakata pieniä etelän metsiä puhtaaksi näin tila on helpompi luovuttaa uusille jatkajille!”

Tilan tarjoamien tulojen ja töiden vähäisyys eivät ole ainuita monitoimisuuteen ajavia tekijöitä. Kaksi kolmasosaa viljelijöistä on melko tai täysin samaa mieltä siitä, että lisäänsioiden hankkimiseen houkuttelee *koulutus tai muusta työstä saatu kokemus*. Näin ajatellaan varsinkin sellaisilla tiloilla, joilla viljeli-

jöillä on muun alan koulutus tai puolisoilla vähintään opistotason koulutus joko maa- tai metsätaloudesta tai muulta alalta. Useissa tapauksissa motiivina on myös *vaihtelunhalu*: joka toisella tilalla katsotaan, että maatilatalouden töihin on mukavaa ja tarpeellista saada vaihtelua. Tämä motiivi näyttää kuitenkin olevan hyvin henkilökohtainen mieltymys, sillä sitä ei selitä ikä, koulutus, tilakoko tai tuotantosuunta sen paremmin kuin tilan maantieteellinen sijaintikaan.

”On joissakin tapauksissa hyväksi tilalle ulkopuolisten virikkeiden saamisenkin takia, ettei ajeta laput silmillä maataloussihteerin luukulta Hankkijalle ja takaisin.”

Vaikka tilalta saatavat ansiot jäävät vähäisiksi ja työtäkään ei riitä kaikille viljelijäperheen jäsenille, vain harvoin muita töitä etsitään tilanpidosta luopumista silmälläpitäen (vrt. luku 6.4). Yli puolet vastaajista on eri mieltä väittämästä, jonka mukaan *muista töistä on hankittava tuntumaa*, jotta viljely voidaan joskus lopettaa kokonaan. Vain alle neljännes on tästä väitteestä täysin tai melko samaa mieltä. Valmius luopumiseen on suurinta yli 50-vuotiailla ja vähäisen maa- tai metsätaloudellisen koulutuksen saaneilla viljelijöillä. Tiloilla, joilla puolisoilla on hyvä muun alan kuin alkutuotannon koulutus, luopumishalukkuus on keskimääräistä vähäisempää. Viljelyn lopettamista muiden töiden kautta suunnitellaan eniten pienillä tiloilla sekä Itä- ja Keski-Suomessa.

”Nuorten viljelijöiden on hyvä osata myös muuta työtä. Me vanhemmat emme enää kaipaa muita hommia. Tarttis tulla tällä toimeen.”

Myös ympäristön antaman mallin voisi kuvitella vaikuttavan muiden ansioiden hakemiseen: jos monet naapuritilat hankkivat tuloja muistakin lähteistä, houkutus menetellä itse samoin kasvaa (vrt. hypoteesi 7). Tämä oletamus ei kuitenkaan saanut tukea vastauksista. Kolme neljäsosaa on eri mieltä siitä, että ympäristön esimerkillä olisi vaikutusta. Vain joka kymmenes viljelijä katsoo, että tilalle hankitaan tuloja muualta, koska lähistöllä *kaikki muutkin tilat hankkivat lisäansioita* maa- ja metsätalouden ulkopuolelta. Esimerkin voimaan uskotaan eniten alle kymmenen hehtaarin tiloilla ja yli 50-vuotiaiden viljelijöiden keskuudessa.

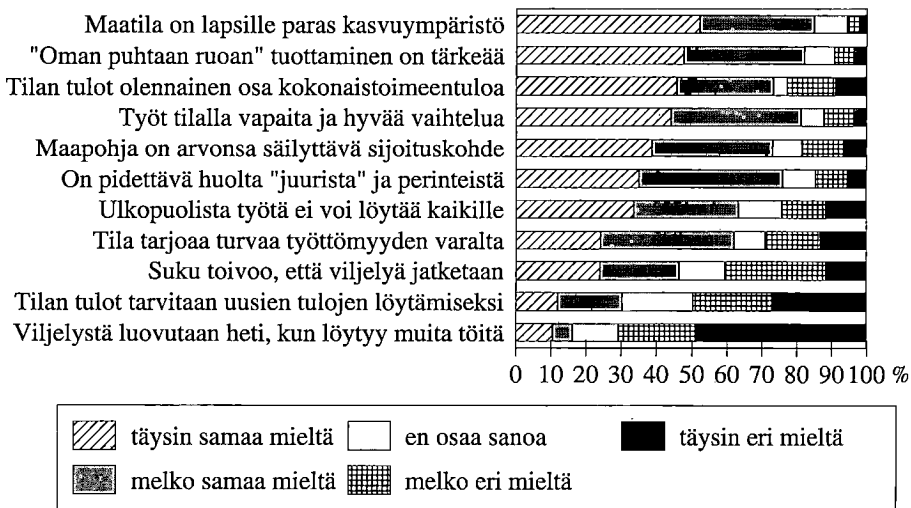
Vastausten perusteella *tärkeimmät syyt monitoimisuudelle* ovat *lisäansioden tarve*, tilan tarjoaman (tuottavan) *työn vähäisyys* ja viljelyn yleinen *epävarmuus*. Yleensä nämä motiivit kytkeytyvät tilakokoon: mitä pienempi tila, sitä todennäköisemmin tuloja etsitään myös muualta. Usein myös *ansiotaso ja sosiaaliturva tilan ulkopuolella* katsotaan paremmaksi kuin tilalta saatava. Yksilökohtaisia monitoimisuuteen motivoivia tekijöitä ovat esimerkiksi *koulutus* – varsinkin, jos se on muulta kuin maa- tai metsätalouden alalta – ja *vaihtelunhalu*. Vastauksista käy hyvin ilmi se, että ‘yleispätevää’ mallia tilan ulkopuolisten tulojen hankinnasta on mahdollon rakentaa: jokaisella tilalla sekä maatilalla että viljelijän tai viljelijäperheen mahdollisuudet ja lähtökohdat ovat erilaiset. Näin myös muiden tulojen hankinnan motiivit saavat eri tiloilla erilaisen painoarvon.

6.3.3. Motiivit tilalla pysymiseen ja viljelyn jatkamiseen

Vaikka tuloja hankitaan maatilalan ulkopuolelta, tilasta ei useinkaan haluta luopua. Valtaosalla monitoimitiloista aiotaan jatkaa viljelyä tulevaisuudessakin. Jatkamiseen eivät vaikuta yksin taloudelliset tekijät vaan myös henkilökohtaiset, maatilatalouteen ammattina ja maaseutuun ympäristönä liittyvät arvostukset ja mieltymykset. Tässä alaluvussa keskitytään näihin tilanpidon jatkamiseen, hypoteesiin 6 liittyviin motiiveihin.

Tärkeä syy viljelyn jatkamiseen on luonnollisesti maatilalta kertyvien tulojen merkittävyys. Monitoimisilla tiloilla kolme viljelijää neljästä on melko tai täysin samaa mieltä siitä, että *maatilataloudesta saatavat tulot ovat olennainen osa kokonaistoimeentuloa* (kuvio 6.2). Keskimääräistä tärkeämpinä maatilalan tulot nähdään tiloilla, joilla sukupolvenvaihdos on joko tehty hiljattain tai siitä on jo yli 20 vuotta. *Tilakoko ja tuotantosuunta* heijastuvat vastauksiin odotetusti: lähes kaikilla kotieläintiloilla sekä peltoalaltaan suurilla tiloilla maatilataloutta pidetään olennaisena osana tulonmuodostusta, kun taas pinta-alaltaan pienillä tiloilla, viljatiloiilla ja varsinkin muun tuotannon tiloilla alkutuotannon tulojen merkitys nähdään vähäisenä.

Myös *koulutuksen* kytkeytyminen 'maatilasuuntautuneisuuteen' ja tilan tulojen merkittävyyteen ilmenee selvästi. Maa- ja metsätaloudellisen koulutuksen saaneille viljelijöille maatilalan tulot ovat tärkeämpiä useammin kuin kouluttamattomille. Muun koulutuksen suhteen tilanne on päinvastainen: mitä korkeampi

Kuvio 6.2. Mielipiteet maatilatalouden harjoittamisen jatkamiseen vaikuttavista tekijöistä *monitoimisilla* tiloilla (N = 483-495).

koulutus muulta alalta, sitä harvemmin tilan tuloilla on suuri merkitys. Tulokset tukevat käsitystä siitä, että osa viljelijöistä on vahvasti sitoutunut maatilatalouteen ammatillisesti ja osa taas pikemminkin ‘päätenyt’ viljelijöiksi, joskus hyvinkin pienille ja ilman sivuansioita vain niukan toimeentulon antaville tiloille. Tämä näkemys saa vahvistusta siitä, että niille viljelijöille, jotka hankkivat lisätuloja maatalaan kytkeytymättömistä lähteistä, tilan tuloilla on keskimääräistä vähäisempi merkitys. Valtaosalla – mutta ei kuitenkaan kaikilla – vähäisten eli alle 5 000 markan myyntituottojen tiloista maatilatalouden tuloja pidetään vähämerkityksisinä.

Omalta tilalta saatavia tuloja ei kuitenkaan aiota kohdistaa tai ‘korvamerkitä’ nykyisen toimeentulopohjan laajentamiseen. Vain kolmella tilalla kymmenestä ajatellaan maatilalta saatavia tuloja tarvittavan edelleen *uusien tulolähteiden löytämiseen tilalle tai muualle*. Puolet viljelijöistä ilmoittaa, ettei maatilatalouden tuloja ole suunniteltu käytettäväksi muiden ansiomahdollisuuksien etsimiseen. Lisäksi vain joka kuudennella sivutuloja saavalla tilalla ollaan valmiita luopumaan viljelystä heti, kun löytyy riittävästi muita töitä. Maatalaan sitoutuminen ilmenee siitäkin, että 71 % on tästä väitteestä eri mieltä ja puolet jopa täysin eri mieltä. Näkemykset ovat varsin samantapaisia kuin edellisen luvun viljelyn lopettamista koskevassa kysymyksessä: suurelle osalle monitoimistakin viljelijöistä tai viljelijäperheistä maatila on osa toimeentulorakennetta ja siitä aiotaan pitää kiinni mahdollisimman kauan – joskus jopa silloinkin, kun se on taloudellisesti kannattamatonta.

”Viljelyn tärkein syy on maaseudun ‘elossapito’. Tuloilla / tappioilla ei ole suurta merkitystä.”

”Tila on syntymäkoti ja asunut sillä koko ikänsä. Pieni tila se on elämän kiintopiste.”

Suuntautumisella uusien tulolähteiden etsimiseen ei ollut yhteyttä juuri mihinkään taustamuuttujaan. Eniten uusiin toimeentulomahdollisuuksiin on kiinnostusta kotieläimettömillä tiloilla. Toisaalta niillä viljelmillä, joilla puolisoilla on hyvä muu koulutus, tarve uusiin ansiomahdollisuuksiin on keskimääräistä vähäisempi, mikä johtunee siitä, että puoliso tällöin usein on jo muussa työssä.

Luopumishalukkuus sen sijaan kytkeytyy varsin odotettuihin ominaisuuksiin. Alkutuotantoon kouluttautuneet viljelijät ja puoliset eivät näe maatilasta luopumista yhtä usein realistisena vaihtoehtona kuin tätä koulutusta vaille jääneet. Mutta usein myös hyvä muu koulutus, varsinkin puolisoitten kohdalla, vähentää halua tilasta luopumiseen. Kiinnostus viljelyn jatkamiseen on varsin selvässä yhteydessä asumishalukkuuteen maaseudulla: luopumiseen on valmiutta eritoten sen kuudenneksen joukossa, joka tuskin asuisi maaseudulla, ellei omistaisi maatilaa.

Tilan ja viljelyn jättämistä pohditaan vahvimmin pinta-alaltaan pienillä viljelmillä ja tuotantosunnittain tarkasteltuna naudanlihantuottajien ja muuta kotieläintaloutta harjoittavien joukossa. Maantieteellisesti potentiaalisimmat luo-

pujat sijoittuvat C-tukialueille tai Itä- ja Keski-Suomeen. Kaikkiaan tuloksista voi kuitenkin päätellä, että monen vastaajan kohdalla halukkuus maaseudulla asumiseen ja omasta tilasta kiinnipitämiseen on vahvaa. Monitoimisuuteen ei läheskään aina 'ajauduta', vaan se on tavoiteltu tilanne.

"On rahaa käytettävissä vähän enemmän ja kun haluaa kuitenkin asua maaseudulla, eikä halua myydä tilaansa pois."

Tilanpidon jatkumiseen vaikuttavat oleellisesti myös lähiympäristön tarjoamat ansio- tai työnsaantimahdollisuudet. Miltei kahdella kolmasosalla monitoimitiloista katsotaan, että *ulkopuolista työtä ei ole löydettävissä riittävästi kaikille työikäisille* (vrt. hypoteesi 9). Toisaalta joka neljännellä tilalla ollaan tästä väittämästä melko tai täysin eri mieltä. Muiden töiden löytymismahdollisuuteen uskotaan varsinkin niillä tiloilla, joilla viljelijä tai molemmat puoliset jo ovat muualla töissä. Luottavia ulkopuolisen työn saamiseen ollaan myös niillä tiloilla, joiden viljelijällä on korkea maa- tai metsätalouden koulutus, joilla on suuri peltopinta-ala tai jotka sijaitsevat taajamien lähistöllä.

Vaikka taloudelliset asiat ja epävarmuus muiden töiden riittävydestä korostuvat vastauksissa, ne eivät ole ainoita tilanhoidon jatkamiseen vaikuttavia tekijöitä. Muut syyt kytkeytyvät usein henkilökohtaisiin arvostuksiin kuten tilan töiden luonnonläheisyyteen, perinteistä huolehtimiseen, mahdollisuuteen tuottaa omaa ruokaa tai maaseutuun lasten kasvuympäristönä.

Maatila antaa hyvin monelle perusturvallisuutta toimeentulolle, saatiinpa muualta sitten suuri tai pieni osuus kokonaistoimeentulosta. Lähes kaksi viljelijää kolmesta ilmoittaa tilaa viljeltävän, koska *se tarjoaa turvaa esimerkiksi työttömyyden varalta*. Eli jos työelämä on murroksessa – kuten viime vuosina – ja mahdollisesti omakin työpaikka vaakalaudalla, tilan katsotaan antavan edes jonkinlaista perusturvaa. Silti maatila sinällään on kyseenalainen 'vaihtoehto' työttömyysturvalle, sillä viljelijä ei yleensä saa työttömyyskorvausta niin kauan kuin omistaa tilansa, vaikka tila ei antaisikaan ympärivuotista toimeentuloa.

"Lienee edellytys toimeentulon säilymiselle. Etua on siinä, että elintaso säilyy, tuotanto monipuolistuu. Ei jäädä yksin perustuo-tannon varaan. Jonkinlainen haitta siinä, että erkaudutaan perinteisestä maaseutukulttuurista. Maatal.yrittäjistä tulee enemmän liikemiehiä."

Turvana työttömyyttä vastaan monitoimitilansa näkevät varsinkin yksin tilansa viljelevät sekä jo pitkään tilansa omistaneet viljelijät. Toisaalta taas tiloilla, joilla puolisoilla on hyvä muu koulutus, tilan antamaa työttömyysturvaa ei katsottu yhtä usein tärkeäksi. Alueittaisessa tarkastelussa Länsi-Suomi (entinen Vaasan lääni) poikkeaa muusta maasta; siellä maatilaa pidetään keskimääräistä harvemmin 'työttömyysturvan antajana'.

Perusturvallisuutta näyttää koituvan myös maanomistuksesta. Peräti kolme viljelijää neljästä katsoo, että *maapohja on arvonsa säilyttävä sijoituskohde, josta ei kannata vähällä luopua*. Alle viidennes on tästä väittämästä täysin tai

melko eri mieltä. Maasta pidetään kiinni monella tilalla mahdollisimman pitkään, koska sitä pidetään turvallisena 'sijoituksena'.

Maan arvostaminen ei selity 'normaaleilla taustamuuttujilla' kuten iällä, tilakoolla tai tuotantosuunnalla. Keskimääristä useammin sijoitusarvoa maapohjalla näkevät ne viljelijät, jotka asuisivat maalla joka tapauksessa maatilasta omistuksesta riippumatta. Tästä voi myös vetää tulkinnan, että maaseudulla lähinnä tilansa vuoksi pysyttelevät eivät kuitenkaan asu maalla pelkästään maa(pohja)n takia eli 'sijoitusmielessä'. Myös lapsien lukumäärällä on yhteys maapohjan arvostukseen: mitä useampia lapsia, sitä harvemmin maa nähdään sijoituskohteena.

Arvostus tilan töitä kohtaan näyttää olevan eräs maatalaan sitouttava tekijä. Yli 80 prosentilla muita tuloja saavista maataloista ollaan melko tai täysin samaa mieltä siitä, että *tilan työt ovat vapaita, luonnonläheisiä ja hyvää vaihtelua muulle työlle*. Eri mieltä tästä väittämästä on vain joka kahdeksas viljelijä. Tilan töiden suomaa vaihtelua arvostetaan etenkin pienillä tiloilla sekä sellaisilla, joiden viljelijällä on muun alan kuin alkutuotannon koulutus tai joilla kukaan ei työskentele päätoimisesti tilalla. Monet näistä voitaisiin mitä ilmeisimmin luokitella tyypillisiksi vapaa-aikana hoidettaviksi (pien)tiloiksi.

Vaikuttaa siltä kuin arvostus tilan töiden 'hyviä puolia' kohtaan vähenisi omistusasijan kasvaessa, sillä pitkään tilansa omistaneet näkevät keskimääristä harvemmin tilan askareet palkitsevana vaihteluna. Tähän vaikuttanee ikääntymisen myötä tapahtuva työkyvyn heikkeneminen. Myös halukkuus asua maalla kytkeytyy siihen, millaisina tilan työt nähdään: 'miehellään' maaseudulla asuvat pitävät myös tilan töistä, kun taas pelkästään tilansa takia maalla pysyttelevät eivät nauti tilan tarjoamista töistä samalla lailla. Varsin luonnollista on, että maatilasta töiden vapautta ja vaihtelua arvostetaan ennen kaikkea kotieläimettömillä monitoimitiloilla. Näillä vuotuinen työmäärä yleensä onkin pienempi kuin karjaa pitävillä tiloilla.

Mahdollisuus oman ruoan tuottamiseen on jopa yllättävän vahva motiivi tilanpitoon. Vaikka nykyään varsin vähäinen osa elintarvikkeista saadaan suoraan omalta tilalta, useammalla kuin neljällä viidestä monitoimitilasta katsotaan, että *on tärkeää tuottaa "omaan puhdasta ruokaa" itselle ja/tai muille perheenjäsenille*. Alle 10 prosenttia tiloista on tästä väittämästä eri mieltä. Merkityksellisintä oma ruoka on niillä tiloilla, joilla sivuansiot hankitaan omaan tilaan liittyvästä toiminnasta. Toisin sanoen, jos tuloja hankitaan tilan ulkopuolelta, oman ruoan tuottaminen ei ole enää 'yhtä tärkeää'. Myös niiden keskuudessa, jotka haluavat asua maaseudulla – maatilasta riippumatta – mahdollisuutta oman ruoan tuottamiseen arvostetaan keskimääristä enemmän.

Erityisen arvokkaana maatalaansa pitävät lapsiperheet. Monitoimitiloista 52 %:lla ollaan täysin samaa mieltä ja 33 %:lla melko samaa mieltä siitä, että *maatila on lapsille kaikkein paras ja kehittävin kasvuympäristö*. Vain joka kahdeskymmenes vastaaja on eri mieltä tästä väittämästä. Keskimääristä enem-

män kannatusta maaseutu lasten kasvuympäristönä saa monilapsisilta perheiltä ja tiloilta, joilla puolisoilla ei ole tuloja tilan ulkopuolella, sekä heiltä, jotka eläisivät mitä ilmeisimmin maalla, vaikka eivät omistaisikaan maatilaa.

Myös perinteet ja niiden arvostus vaikuttavat tilanpitoon. Kolmella tilalla neljästä arvioidaan, että *on oleellista pitää huolta omista "juurista" ja ylläpitää perinteitä jatkamalla maanviljelyä*. Joka kymmenennellä monitoimisella tilalla ollaan tästä asiasta melko tai täysin eri mieltä. Tilanhoito ei kuitenkaan tapahdu pelkästään sukulaisten 'painostuksesta', sillä vain vajaalla puolella tiloista katsotaan maatilasta pidettävän kiinni sen vuoksi, että *suku toivoo viljelyä jatkettavan*. 'Sukutilapaine' näyttää vaikuttavan eniten viljatiloilla ja yksin viljellyillä tiloilla sekä Länsi-Suomessa.

Viljelyperinteen jatkamisen paineisiin kytkeytyvät varsin monet taustamuuttajat. Keskimääräistä useammin perinteiden vaikutus tunnetaan tiloilla, joilla kumpikin puolisoista saa sivutuloja, alle 30-vuotiaiden ja yli 50-vuotiaiden tiloilla sekä tiloilla, joilla puolisoilla ei ole alkutuotannon koulutusta vaan muun alan koulutus. 'Juurien' merkitys korostuu myös lähellä taajamia ja maaseudulla asumishaluisten keskuudessa sekä tiloilla, joilla viljelijä saa tulonsa vain tilalta tai siihen läheisesti liittyvästä toiminnasta.

Tilalla pysymisen syitä selvitelleistä vastauksista ilmenee, että monitoimisten tilojen viljelijät ja viljelijäperheet ovat *sitoutuneet tilanpitoonsa ja maalla asumiseen varsin vahvasti*. Tavallaan tämä on luonnollistakin, sillä ne, jotka ovat tilastaan luopuneet, eivät enää kuulu viljelijöihin eivätkä tämän tutkimuksen otosjoukkoon. Tiloille ovat jääneet ne, joille lopettaminen ei ole 'ensimmäisenä mieleen tuleva vaihtoehto'. *Taloudellisten asioiden* lisäksi monitoimisilla tiloilla arvostetaan *oman ruoan* tuottamista, tilan töiden *luonnonläheisyyttä, juuria ja perinteitä* sekä yleensä maaseutua *asuinympäristönä ja lasten kasvupaikkana*. Motiivien keskittymistä eri tilaryhmiin on käsitelty vielä uudelleen luvussa 7, jossa on tyypitelty monitoimisia tiloja edellä esiteltyjen asennekysymysten perusteella.

6.4. Sivutulojen hankinnan motiivit ja esteet päätoimisilla tiloilla

Koko tutkimusaineiston tiloista **44 %** (= 414 maatilaa) luokiteltiin *päätoimiseksi*. Kyselylomakkeessa (liite 2) päätoimisilta tiloilta tiedusteltiin, onko lisäansioiden hankkimista maatilalle harkittu. Myönteisesti vastanneilta kysyttiin syitä sekä sivutulojen hakemiselle että sille, miksi muita tuloja ei pyrkimyksistä huolimatta ole hankittu tai onnistuttu löytämään. Vastaavasti niiltä, jotka eivät olleet ajatelleet sivuansioiden hankkimista, pyydettiin perusteluita esteille tai kielteiselle suhtautumiselle muiden tulolähteiden hakemiseen. Tässä luvussa tarkastellaan tilan ulkopuolisten tulojen hankintaa koskevia mielipiteitä näiden kahden päätoimisia maataloja edustavan ryhmän näkökulmasta.

6.4.1. Päätoimisina pitäytyvien esteet ulkopuolisten ansioiden hankkimiselle

Viidesosalta päätoimiseksi luokitelluista tiloista ei saatu vastauksia lisäansioiden harkintaa koskeviin kysymyksiin. Jäljellejääneistä tiloista 181:llä (= kaikista päätoimisista 44 % ja vastanneista 56 %) kumpikaan puolisoista (tai yksin hoide-tuilla tiloilla viljelijä) *ei ollut harkinnut lisäansioiden hankkimista maa- ja metsätalouden ulkopuolelta*. Viljelijöiden ja puolisoiden välillä ei havaittu tässä suhteessa suuria eroja: kummassakin ryhmässä noin 40 % vastaajista on harkin-nut lisäansioita.

Sivutulojen hankintaa koskevia esteitä tiedusteltiin erikseen viljelijöiden ja puolisoiden näkökulmasta (kysymys 30). Vastajien oli mahdollista valita use-ampikin kuin yksi lomakkeessa mainituista vaihtoehdoista. Kuviossa 6.3 lisä-ansioiden hankkimista estävät syyt on esitetty tärkeysjärjestyksessä viljelijöiden ja puolisoiden osalta eriteltyinä. Ylivoimaisesti suurin syy päätoimisuudessa pitäytymiselle on *tilan sitovuus*. Viljelijöistä 95 % ja puolisoista 73 % on sitä mieltä, että *maatilan hoito vie kaiken työajan*: mahdollisuutta muihin ansioihin ei kertakaikkiaan ole. Vapaissa kommentteissa korostui vahvasti se, että maata-louden tulisi olla niin kannattavaa, jotta sivutulvoja ei tarvitsisi hakea.

”Maatalouden tulisi antaa toimeentulon ilman ulkopuolisia töitä koska töistä ei talossa ole pulaa, rahasta kyllä.”

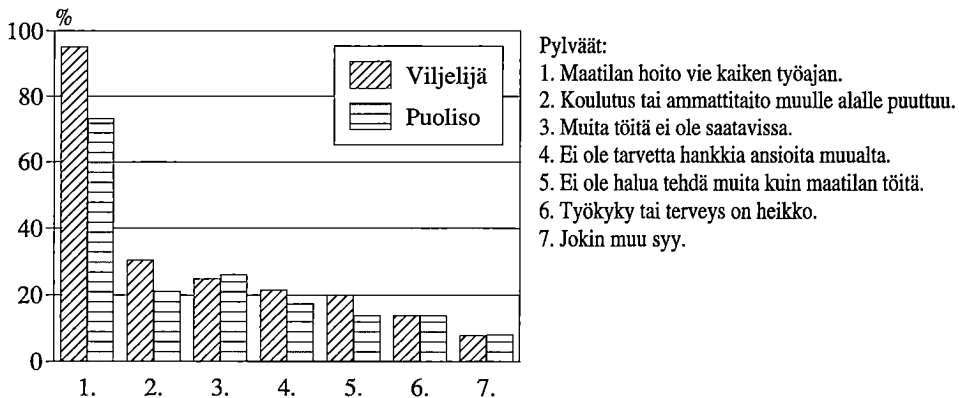
”Tilalla jossa on karjaa viljanviljelyä ja metsää, riittävän toimeen-tulon saamiseksi aika ei enään riitä mihinkään muuhun.”

Toiseksi suurin este muiden tulojen hankkimiselle on osaamisen rajoittuminen maatilatalouteen. Miltei kolmannes viljelijöistä katsoo *koulutuksensa tai ammatti-taitonsa muulle alalle puutteelliseksi*. Puolisoista tätä mieltä on joka viides. Neljäsosa kummastakin ryhmästä epäilee, että *muuta töitä ei ole saatavissa*, vaikka haluja niihin olisikin. Lisäksi *terveytensä tai työkykynsä arvioi heikoksi* joka seitsemäs (kuvio 6.3).

”Maatalouden loputtua on todella vaikeata mennä ammattikouluihin vanhempana, pitäisi arvostaa maataloja ja viljelijöitä ettei meitä ahdistettaisi lopettamaan viljelyt.”

”Jos terveys sallisi, tekisin työtä maatilan ulkopuolella... pakko tehdä eläkkeen lisäksi viljelytyötä.”

Toisaalta jokaisella tilalla ei edes haluta tai tarvita lisäansioita. Viidennes päätoimisista, muita tuloja harkitsemattomista viljelijöistä katsoo itseltään *puut-tuvan halun tehdä muita kuin maatilan töitä*. Hieman useampi arvioi, että hänel-lä *ei ole tarvetta hankkia ansioita muualta*. Puolisoilla halukkuus muihin ansioi-hin on jonkin verran viljelijöitä voimakkaampaa: vain joka seitsemännellä tilal-la puoliso ei edes halua muita töitä. Tarpeettomaksi lisäansiot katsoo 17 % puolisoista. Noin kahdeksalla prosentilla tiloista on lisäksi joitain *muuta syitä*, jotka estävät tulojen hankkimista maa- ja metsätalouden ulkopuolelta. Esi-merkkeinä tällaisista oli lomakkeissa mainittu muun muassa korkea ikä tai ha-luttomuus laiminlyödä maatilan kehittämistä.

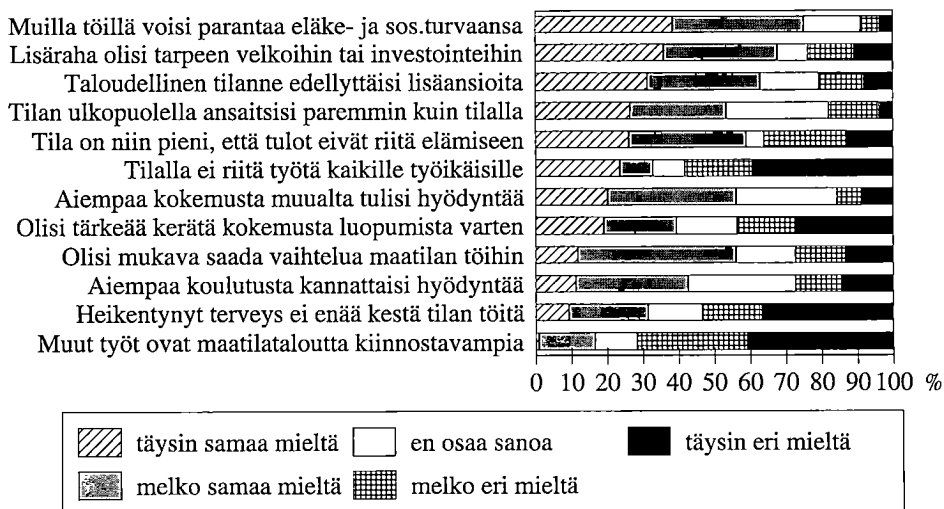
Kuvio 6.3. *Päätoimisina pitäytyvien tilojen viljelijöiden (N = 181) ja puolisoiden (N = 138) arvioita syistä, joiden takia tilalla ei ole harkittu ulkopuolisten tulojen hankkimista. Vastaajat ovat voineet valita halutessaan useitakin vaihtoehtoja.*

6.4.2. Lisäansiomotiivit muita töitä harkinneilla tiloilla

Toisen päätoimisten ryhmän muodostavat tilat, jotka pitävät *mahdollisena hankkia toimeentuloaan muistakin lähteistä kuin yksin maatalaloudesta*. Tällaista vaihtoehtoa ilmoitti harkinneensa 145 tilaa (35 % kaikista päätoimisista tiloista ja 44 % näihin kysymyksiin vastanneista). Näiden viljelijöiden ja viljelijäpuolisoiden osalta selvitettiin motiiveja muiden tulojen etsinnälle. On syytä vielä korostaa, että vastaukset eivät koske siis kaikkia päätoimisia tiloja, vaan *vain niitä, joilla on harkittu muidenkin tulolähteiden etsimistä* maatalalouden rinnalle.

Kysymyksessä 31 tiedusteltiin, haluttaisiinko muita tuloja mieluummin tilalla tapahtuvasta toiminnasta kuin tilan ulkopuolelta. Sekä viljelijöistä että puolisoista kaksi viidestä etsisi muita tuloja mieluummin *tilalta*. Vain runsas 10 % viljelijöistä ja 16 % puolisoista pyrki hakemaan niitä ensisijaisesti *tilan ulkopuolelta*. Kahdelle viidennekselle kumpikin vaihtoehto on samanarvoinen, ja noin joka kahdeskymmenes ei osannut ilmaista mielipidettään asiasta. Vaikka vastauksissa peilautunevat myös vastaajan näkemykset omista työnsaantimahdollisuuksistaan, on pääteltävissä, että jokaisella tilalla ei ole valmiuksia lähteä etsimään ansioita tilan ulkopuolelta, vaan *mahdolliset lisätulot kytkettäisiin mieluummin työskentelyyn omalla tilalla*. Vastattaessa lienee otettu huomioon myös tilan nykyinen tuotantosuunta ja sen sitovuus.

”Sivu ansiot soveltuvat lypsykarjatilalle vain talviaikaan, koneurakoinnin muodossa. Työpäivät tahtovat venyä aika pitkiksi. Kesäisin sivu ansioihin ei ehdi ollenkaan vaikka tarjolla niitä kyllä olisi.”

Kuvio 6.4. Mielenpitoja tilan ulkopuolisten tulojen hakemiseen vaikuttavista tekijöistä niillä päätoimisilla tiloilla, joilla on harkittu mutta ei kuitenkaan toteutettu sivuansioiden hankkimista (N = 124-133).

Lisäansioita harkinneilta tiloilta pyydettiin arviointia niistä tekijöistä, joiden takia maatilalle pyritään hakemaan tuloja muualtakin kuin omasta alkutuotannosta (kysymys 32, liite 2). Taloudelliset syyt eli tarve saada lisää rahaa on luonnollisesti vahva motiivi muiden tulojen etsintään. Eniten kannatusta perusteiden listauksessa sai kuitenkin eläke- ja sosiaaliturvaa koskeva väittämä. Kolme neljänestä vastaajista on melko tai täysin samaa mieltä siitä, että *eläke- ja sosiaaliturvaa voisi parantaa muun työn avulla*. Eri mieltä on alle kymmenesosa. Varsinkin keski-ikä yllittäneet, muun kuin alkutuotannon koulutusta hankkineet ja peltoalaltaan pieniä tiloja viljelevät pitävät muun työn antamaa sosiaaliturvaa parempana kuin tilalta saatua (kuvi 6.4).

”Jos on tilan ulkopuolella töissä, tilan hoito kärsii. Etuna on että eläke edut voisi olla paremmat ja maataloudesta ei tarvi tienata niin paljon. Lypsykarja tilalla ei ole mahdollisuutta eikä aikaa pitää sivuansio toimintaa eikä kulkea muualla töissä.”

Lisäansioita harkinneista kaksi kolmesta katsoo, että *maatilalan velkojen maksuun ja/tai investointeihin tarvitaan lisää rahaa*. Toisaalta melko tai täysin eri mieltä tästä väittämästä on joka neljäs vastaaja. Taloudelliset motiivit ilmenevät myös siitä, että miltei kaksi kolmasosaa vastaajista arvioi *oman tai perheen taloudellisen tilanteen takia tarpeelliseksi saada lisäansioita muualta*. Eri mieltä tästä on viidennes viljelijöistä. Seuraavaksi eniten kannatusta lisäansioihin ajavista tekijöistä saa riittämätön tilakoko: lähes 60 % viljelijöistä katsoo maatilansa niin pieneksi, että *pelkästään siltä saatavat tulot eivät tahdo riittää*

elämiseen. Toisaalta yli kolmannes on asiasta täysin tai melko eri mieltä. Kaikkiin taloudelliset syyt ovat varsin merkittävä motiivi monella tilalla ja erityisesti pienimmissä tilakokoluokissa (vrt. hypoteesi 1).

”Maatiloilla ei ole puutetta työstä vaan rahasta. Hankittaessa kovin paljon lisätöitä kärsii tilan toiminta kohtuuttomasti, eikä saatu hyöty ole missään suhteessa panoksiin!”

Taloudellisten motiivien hallitsevuudesta huolimatta tilan ulkopuolisten tulojen etsintään kannustavat muutkin tekijät kuin pelkästään tarve saada lisää rahaa. Lisäansioita harkinneista yli puolet on melko tai täysin samaa mieltä siitä, että *aiempaa kokemusta muista kuin maa- ja metsätalouden töistä tulisi hyödyntää.* Kuudennes vastaajista ajattelee asiasta päinvastaisesti. Keskimääräistä voimakkaammin kokemuksen hyödyntämistä puolustetaan maa- ja metsätaloudellista koulutusta saamattomien joukossa. Tämä johtunee siitä, että mainitussa ryhmässä on suhteellisesti enemmän muuta koulutusta ja työkokemusta hankkineita. Tutkimusaineiston viljelijöistä viidenneksellä ei ole mitään ammatillista koulutusta sen paremmin alkutuotannon kuin muultakaan alalta. Vajaalta 40 %:lta puuttuu maa- ja metsätaloudellinen koulutus. Muuta koulutusta saaneilla on keskimääräistä harvemmin takanaan alkutuotannon koulutusta ja päinvastoin (Peltola 1999a, 13).

Koulutuksen ohella lisäansioihin motivoi vaihtelunhalu. Yli puolet muita tuloja etsineistä katsoo, että *maatilatalouden töihin olisi mukava saada vaihtelua.* Toisaalta yli neljännes on tästä väittämästä eri mieltä. Muutoksia tilan rutiineihin näytetään kaipaavan varsinkin taajamien läheisellä maaseudulla sekä A- ja B-tukialueilla. Näillä kahdella taustamuuttujalla on tosin myös keskinäinen riippuvuus: A- ja B-alueilla syrjäisen maaseudun osuus on vähäinen, mutta taajamia ja niiden lähialueita esiintyy maan keskiarvoa runsaammin.

Usealla sivuansioita harkinneella tilalla maatilatalouden antamaa tulotasoa ei pidetä kilpailukykyisenä muihin vaihtoehtoihin verrattuina. Runsas puolet viljelijöistä on täysin tai melko samaa mieltä siitä, että *tilan ulkopuolella pystyisi ansaitsemaan paremmin kuin tilalla.* Eri mieltä on vajaa viidennes. Tilakoolla on luonnollisesti yhteyttä näihin mielipiteisiin: varsinkin alle 20 hehtaarin tiloilla uskotaan muista töistä saatavan korkeampaa palkkaa kuin tilan omissa askareissa.

Neljä kymmenestä ulkopuolisia töitä harkinneista katsoo, että *aiemmin hankittua ammatillista koulutusta kannattaisi hyödyntää tilan ulkopuolella.* Varsinkin niiden joukossa, joilla ammatillista koulutusta on keskimääräistä enemmän eli nuorissa ikäluokissa ja puolisoiden keskuudessa, puolletaan opitun hyödyntämistä myös tilan ulkopuolisissa töissä. Joka neljäs on tästä motiivista melko tai täysin eri mieltä.

Kun maatila on kerran saatu hankituksi, siihen ollaan melko vahvasti sidoksissa. Silti osa päätoimisista viljelijöistä näkee sivuansioiden hankkimisen yhtenä yllykkeenä mahdollisuuden päästä irti maataloudesta. Neljä vastaajaa kym-

menestä on melko tai täysin samaa mieltä siitä, että *olisi tärkeää hankkia kokemusta muista töistä, jotta viljelystä voitaisiin myöhemmin luopua kokonaan*. Eri mieltä tästä väittämästä on hieman suurempi osa vastaajista, 44 %.

Tiloilla, joilla on kotona asuvia lapsia, valmius luopumiseen vaikuttaa olevan keskimääräistä vahvempi. Samaan 'luopumisvalmiiden' ryhmään kuuluu paljon pienten maatilojen haltijoita sekä heitä, jotka ilman maatilaa tuskin edes asuisivat maaseudulla. Myös lypsykarjatiloiilla halukkuus luopumiseen sivuansiotöiden kautta on voimakkaampaa kuin muun kotieläintuotannon tai kasvinuotannon tiloilla. Luopumisvalmius näyttää korostuvan C-alueilla ja maaseutu-tyypeittäin tarkasteltuna sekä syrjäisellä maaseudulla että taajamien lähistöllä.

Kuten sivuansiotöiden hakemisen esteistäkin ilmeni, työtä tiloilla yleensä riittää ilman ulkopuolisiakin askareita. Vain kolmannes lisäansioita harkinneista katsoo, että heidän tilallaan *ei riitä työtä kaikille työkäisille ja -kykyisille*. Vastaavasti miltei 60 % on tilan töiden vähäisyydestä melko tai täysin eri mieltä. Keskimääräistä enemmän mahdollisuuksia työpanoksen hyödyntämiseen tilan ulkopuolella vaikuttaa olevan yli 40-vuotiaiden viljelijöiden joukossa, pienissä tilakokoluokissa ja taajamien lähistöllä.

"Mielestäni maatalouden tulisi olla niin kannattavaa ettei muuta työtä tarvitsisi lisäksi. Kaksi työpaikkaa kuluttaa loppuun kenet tahansa, jos kannattavuus on rajoilla."

Maatilan tehtävien kuluttavuus nähdään eräänä pontimena muiden ansioiden hankintaan. Kolmannes vastaajista on melko tai täysin samaa mieltä väittämästä: *"heikentynyt terveys ei enää kestä maatalatalouden töitä"*. Eri mieltä tästä on yli puolet vastaajista. Luonnollisesti terveydentila koetaan ongelmalliseksi erityisesti keski-ikäen ylittäneiden viljelijöiden ja puolisoitten keskuudessa. Iän vaikutus kuvastunee myös siinä, että kouluttamattomat, pieniä tiloja viljelevät ja tilansa pitkään omistaneet erottuvat terveydentilaa motiivinaan pitävien joukossa.

Koska halukkuutta muihin ansioihin tiedusteltiin tässä yhteydessä nimenomaan *päätoimisilta viljelijöiltä*, on loogista, että tilan töitä pidetään kiinnostavana, vaikka muita tuloja olisikin harkittu. Vastaajista vain yksi prosentti on täysin ja 16 % melko samaa mieltä toteamasta, että *mielenkiinto muihin töihin on suurempi kuin maatalalouteen*. Yli 70 % on väittämästä melko tai täysin eri mieltä. Kiinnostuksen puutteella ei näytä olevan selvää yhteyttä taustamuuttujiin. Vain tukialueittaisessa tarkastelussa löytyy merkittäviä eroja: C-alueilla mielenkiinto muihin töihin on korkeampi kuin A- ja B-alueilla. Tämä tosin johtunee siitä, että Keski- ja Pohjois-Suomessa kaikkien sivuansioita haluavienkaan ei ole ollut mahdollista päästä muihin töihin esimerkiksi pitkästä välimatkoista ja sopivien töiden puutteesta johtuen.

Kysymyksen yhteyteen oli mahdollista kirjoittaa vapaasti myös *muuta mahdollisia syitä lisäansioiden etsimiselle*. Useassa vastauksessa kuvastuu maatalouden epävarmuus muihin tuloihin kannustavana tekijänä. Muina syinä ulkopuolisten ansioiden hakemiselle mainitaan muun muassa:

”Maatalouden riippuvuus päättäjien ailahtelevuudesta.”

”Koska maatalous näytetään ajavan TULEVAISUUDESSA kokonaan alas ja kannattamattomaksi.”

”Pystyisi nostamaan ja turvaamaan elintaso.”

”Tapaisi ihmisiä tilan ulkopuolella.”

6.4.3. Esteet sivuansioihin muita töitä harkinneilla tiloilla

Vaikka ulkopuolisten tulojen hakemista on osalla päätoimisistakin tiloista harkittu, muun työn hankinta ei aina ole käytännössä onnistunut. Syitä tähän tiedusteltiin lomakkeen kysymyksessä 33. Kuten hypoteesissa 9 arvioitiin, ylivoimaisesti suurin este monitoimistumiselle on vaikeus löytää sopivaa työtä. Lähes yhdeksän viljelijää kymmenestä ajattelee, että *muuta töitä tai lisäansioita ei ole mistään helposti saatavissa*. Vain seitsemän prosenttia on asiasta eri mieltä (kuvio 6.5).

Tulos on hyvin samansuuntainen muiden sivuansioiden hankintaa selvittäneiden kyselyiden kanssa (esim. Peltola 1996). Mahdollisuudet tilan ulkopuolisiin tuloihin nähdään varsinkin nykyisessä työllisyystilanteessa heikkoina. Monissa vapaissa kommentteissa sivuansioiden hankkimista pidetään jopa arveluttavana maassa vallitsevan korkean työttömyyden takia. Osa-aikaisen viljelijän katsotaan vievän vevän työpaikan joltakin muulta.

”Mielestäni on väärin että maanviljelijät joutuvat lähtemään muihin töihin kun työttömiä on niin paljon. Viljelijällä on työpaikka kunhan siitä sais toimeentulon.”

Viljelijöiden usko työnsaantimahdollisuuksiin tilan ulkopuolelta on ollut heikko koko 1990-luvun. Taulukossa 6.7 on vertailtu kolmen eri selvityksen tuloksia toisiinsa. Kyselyt on tehnyt Elintarviketieto (ETT) kolmena eri keväänä: 1994 (Peltola 1996), 1996 (Kuhmonen 1996) ja 1999 (Maatalouden ulkopuoliset... 1999). Kaikissa tutkimuksissa vastaajien joukko on valittu samalla tavalla, satunnaisotannalla yli viiden peltohehtaarin aktiivituloista. Otoskoko on ollut noin tuhat tilaa, ja analyysivaiheessa aineisto on painotettu vastaamaan koko maan tilarakennetta. Päätoimiseksi itsensä on arvioinut kaksi viljelijää kolmesta, sivutoimisia on vajaa kymmenen prosenttia ja osa-aikaisia miltei joka neljäs (vrt. Peltola 1996, 8-9). Vaikka otosjoukko poikkeakin jonkin verran tästä tutkimuksesta, luvut antavat kuvaa siitä, miten viljelijöiden näkemykset tilan ulkopuolelta hankittavista lisäansiomahdollisuuksista ovat kehittyneet 1990-luvulla.

Sekä viljelijöiden että puolisoiden joukossa mahdollisuutensa hyvinä näkevien osuus on kohonnut selvästi 1990-luvun aikana, mikä johtunee yleisen työllisyystilanteen paranemisesta. Muissa arvioissa muutokset ovat olleet tätä vaatimattomampia. Miltei viidennes ei usko löytävänsä työtä tilan ulkopuolelta missään tapauksessa. Suurelle joukolle *päätoimisista* viljelijöistä vaihtoehdot ovat vähissä, sillä enemmistö heistä katsoo mahdollisuutensa löytää lisätuloja

Taulukko 6.7. Viljelijöiden näkemykset omista ja puolison lisäansiomahdollisuuksista tilan ulkopuolella lähitulevaisuudessa yli viiden peltotehtaarin tiloilla vuosina 1994, 1996 ja 1999.

Lisäansio- mahdollisuudet	Viljelijä (%)			Puoliso (%)		
	1994	1996	1999	1994	1996	1999
Hyvät	9,8	11,0	17,8	12,9	23,7	26,3
Tyydyttävät	20,6	15,8	19,1	19,4	16,9	20,7
Välttävät	17,4	19,3	15,6	16,1	15,0	15,2
Heikot	32,6	28,9	29,5	29,0	25,2	23,1
Ei mahdollisuuksia	19,6	25,0	18,0	22,6	19,2	14,7

muualta kuin tilalta parhaimmillaankin heikoiksi. Sivuansio- ja osa-aikaviljelijät uskovat työnsaantimahdollisuuksiinsa selvästi päätoimisia vahvemmin. Niin ikään jatkajan mahdollisuudet nähdään parempina kuin nykyisten viljelijöiden.

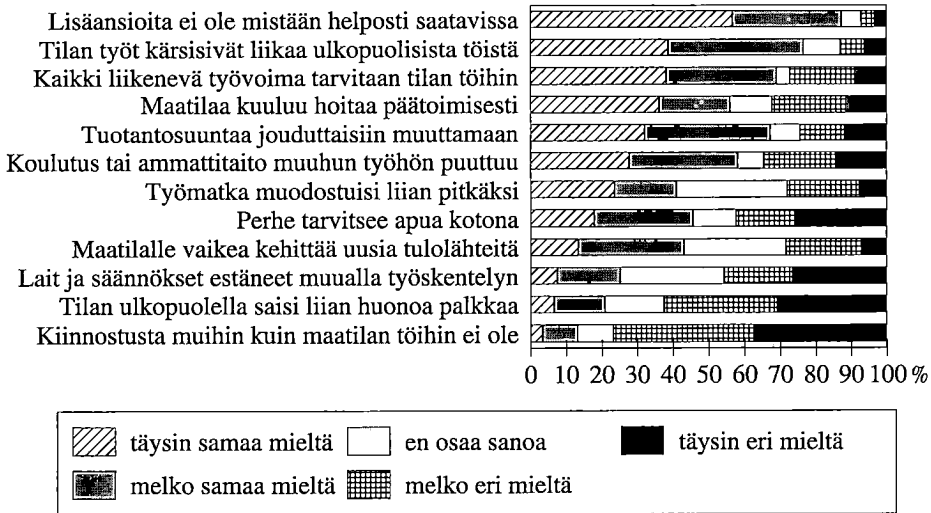
Maatilan töitä on usein vaikea sovittaa muiden tulolähteiden vaatimuksiin. Tässä tutkimuksessa kolmella neljästä päätoimisista, muita töitä harkinneista tiloista ollaan täysin tai melko samaa mieltä siitä, että *maatilan työt kärsivät liikaa, jos mennään ulkopuolisiin töihin*. Tästä väittämästä on eri mieltä 13 % vastanneista. Varsinkin peltopinta-alaltaan keskikokoa suuremmilla tiloilla omien töiden yhteensovittaminen muiden ansiolähteiden kanssa koetaan hankalaksi. Niin ikään C-tukialueiden viljelijät arvioivat keskimääräistä useammin tilan töiden kärsivän ulkopuolisista töistä. Tämän selityksenä lienevät sekä sitovan lypsykarjatalouden yleisyys tuotantosuuntana että eteläisempiä alueita pidemmät etäisyydet taajamiin ja tilan ulkopuolisiin työpaikkoihin.

Vapaidenkin kommenttien mukaan monilla tiloilla pelätään tai tiedetään lisäansioiden hankkimisen kostautuvan sekä viljelijäperheen uupumisena että tilan huonona hoitona ja rappeutumisena, kun aikaa ei riitä kaikille tarvittaville töille.

"Mikäli töitä on jo tarpeeksi mutta rahaa ei tilanhoito → eläimet ym. kärsii sivuansioista mikäli tiukat aikataulut."

"Mielestäni maatilan kehittämisen kannalta on huono vaihtoehto jos tilan ulkopuoliset työt vievät paljon aikaa niin oman tilan kehitys kärsii, mieluummin kehittää omaa tilaa monimuotoiseksi."

Hankaluudet tilan töiden yhteensovittamisessa muualta hankittavien ansioiden kanssa ilmenevät työvoiman riittävyyttä ja tuotantosuunnan sitovuutta koskeneissa vastauksissa. Kaksi kolmesta vastaajasta on täysin tai melko samaa mieltä siitä, että *maa- ja metsätalouden töihin tilalla tarvitaan kaikki käytävissä oleva työvoima*. Eri mieltä tästä väittämästä on noin neljännes lisäansioita harkinneista viljelijöistä. Mielenpiteet puolesta ja vastaan jakautuvat samassa suhteessa myös toteamassa *"tuotantosuuntaa maatilalla pitäisi muuttaa, jos hankitaan muita tulolähteitä"*. Varsin loogista on, että tuotantosuunnan muutta-

Kuvio 6.5. Mielenpitoja tekijöistä, jotka ovat estäneet lisäansioaikoja toteutumasta päätoimisilla, muuta työtä harkinneilla tiloilla (N = 124-130).

mistarvetta muiden ansioiden hankinnasta johtuen pidetään ongelmana etenkin keskivertoa suuremmissa tilakokoluokissa.

Myös vapaissa mielipiteissä on muistutettu maatalousyrittäjien olevan nykyään riittävästi – tai liikaakin – työllistettyjä. Ulkopuolisten ansioiden hankkiminen on kotieläintiloille yleensä jo ajankäytöllisestikin mahdotonta; monen mielestä tällaisen vaatiminenkin on kohtuutonta tai epäoikeudenmukaista.

”Nykyään tila joka antaa toimeentulon kummallekin viljelijälle työllistää niin paljon, että ei ole enää aikaa ja voimia kulkea lisäansioissa.”

Vastanneista lähes 60 % arvioi, että heiltä puuttuu muuhun työhön tarvittava koulutus tai ammattitaito. Toisaalta kolmannes on tästä väittämästä eri mieltä. Kyvykkyytensä muuhun työhön kokevat puutteelliseksi etenkin pienten tilojen viljelijät sekä muuta koulutusta saamattomat puoliset. Myös taajamien lähellä ammattitaidon heikkous nähdään ongelmana useammin kuin ydinmaaseudulla tai syrjäisillä alueilla. Tämä johtunee siitä, että keskusten lähistöllä muita töitä haluavat ja niihin pystyvät ovat jo hankkineet muita tuloja, kun taas kauempana keskuksista muut syyt kuin heikko ammattitaito tai koulutuksen puute – esimerkiksi pitkät etäisyydet tai kapeat työmarkkinat – vaikeuttavat tilan ulkopuolisiin töihin hakeutumista.

Muiden tulojen hankkimiseen voivat vaikuttaa myös *asenteet* lisäansioita kohtaan (vrt. hypoteesi 10). Rungas puolet sivuansioita harkinneista viljelijöistä on nimittäin täysin tai melko samaa mieltä siitä, että *maatilaa kuuluu hoitaa*

päätoimisesti eikä muualta sivuansioita hakien. Vastaaajista kolmannes on tästä väittämästä eri mieltä. Päätoimisuutta pidetään arvossa peltopinta-alaltaan keskivertoa suuremmilla tiloilla. Maa- ja metsätaloudellinen koulutus vaikuttaa jakavan viljelijöitä kahtia: alkutuotannon koulutuksen saaneiden joukossa on sekä vahvoja sivuansioiden puolustajia että vastustajia. Toisaalta nuoret tuntuvat olevan jonkin verran vanhempia sallivampia sivutuloja kohtaan (vrt. hypoteesi 4). Esimerkiksi MTK:n maaseutunuoret näkevät sivuansioiden hankkimisen ja osa-aikaviljelyn tasa-arvoisena päätoimisen viljelyn kanssa (Näillä ehdoilla 1998, 7).

Elintarviketiedon kyselyissä on selvitetty vuosina 1996 (Kuhmonen 1996) ja 1999 (Maatalouden ulkopuoliset... 1999) viljelijöiden suhtautumista maatalan ulkopuolelta hankittaviin ansioihin. Otosjoukko on poimittu kaikista vähintään viiden peltohehtaarin tiloista samalla tavoin kuin lisäansiomahdollisuuksia koskevissa kyselyissä (taulukko 6.7). Taulukon 6.8 perusteella tilan ulkopuolelta hankittavista lisätuloista näyttää muodostuvan yhä useamman viljelijäperheen toimintastrategia maatilatalouden epävarmuutta lievittämään (vrt. Jokela ja Ala-Orvola 1999, 13). Tulosten mukaan vain murto-osa viljelijöistä ei hyväksy monitoimisuutta, ja sivuansio- ja osa-aikaviljelijöistä yksikään ei suhtaudu kielteisesti tulojen hankkimiseen tilan ulkopuolelta. Merkittävimpinä esteinä muualta saataville ansioille on kummassakin kyselyssä nostettu esille tilan vaatima suuri työmäärä ja henkilökohtaiset, ikään, terveyteen tai lastenhoitoon liittyvät tekijät. Töiden löytäminen riittävän läheltä maatilaa ei liioin ole läheskään aina mahdollista.

Useassa viljelijäperheessä elämäntilanne, esimerkiksi pienten lasten tai vanhusten hoito, tekee mahdottomaksi muiden tulojen hankkimisen. Sivuansioita harkinneista tiloista lähes joka toisella (46 %) nähdään lisätulojen hankkimisen yhtenä esteenä se, että *perhe tarvitsee apua kotona*. Lähes yhtä suurelle osalle perhetilanne ei kuitenkaan ole esteenä. Alle 40-vuotiailla perheeseen sitoutuneisuus – ilmeisesti lähinnä lasten takia – hankaloittaa muun työn hakua useammin kuin tätä vanhempien joukossa. Tätä oletusta vahvistaa havainto, että viljelijäperheissä, joissa ei ole alle 18-vuotiaita lapsia, perhe nähdään esteenä harvem-

Taulukko 6.8. Viljelijöiden suhtautuminen tilan ulkopuolisiin ansioihin vuosina 1996 ja 1999 (%).

	1996	1999
Olennainen osa nykyistä toimintatapaa	26,3	36,1
Toistaiseksi vähäinen, tulevaisuudessa yhä tärkeämpi	23,5	20,7
Olisi kiinnostusta mutta ei mahdollisuuksia	28,9	26,4
Ei kiinnostusta	17,1	13,9
Suhtautuu kielteisesti	4,2	2,9

min kuin lapsiperheissä. Myöskään Etelä-Suomessa sekä A- ja B-tukialueilla – ehkäpä kohtuullisten etäisyyksien johdosta – perhe ei rajoita muun työn hakemista yhtä voimakkaasti kuin pohjoisempana ja C-alueilla.

Eräs maatiloille usein tarjottu vaihtoehto taloudellisen tilanteen parantamiseen on erilaisten 'sivuelinkeinojen' kehittäminen omalle maatilalle. Tämä neuvo lienee kuitenkin helpompi todeta kuin toteuttaa: useammalla kuin neljällä tilalla kymmenestä katsotaan, että heidän *maatilalleen on vaikea tai mahdoton kehittää uusia tulolähteitä*. Kaikki eivät silti ajattele samalla tapaa, sillä runsas neljännes vastaajista on täysin tai melko eri mieltä mainitusta väittämästä. Pessimistisimmin uusien mahdollisuuksien löytymiseen suhtaudutaan tiloilla, jotka ovat pinta-alaltaan pieniä tai joiden viljelijältä puuttuu maa- ja metsätaloudellinen koulutus. Viimeksimainitut hakeutuisivat ilmeisesti mieluummin tilan ulkopuolisiin ansioihin. Myöskään maitotiloilla ei jakseta uskoa uusien tulolähteiden keksimiseen.

Pitkät etäisyydet hankaloittavat ansioiden hakemista tilan ulkopuolisista palkkatöistä. Neljällä tilalla kymmenestä arvioidaan *työmatkan sopivaan työpaikkaan muodostuvan liian pitkäksi*. Tätä mieltä ollaan varsinkin ydinmaaseudulla ja syrjäisellä maaseudulla sekä maitotiloilla. Viimeksi mainituilla myös tuotannon sitovuus saattaa heijastua matkan pituuden tulkintaan. Etäisyyttä koskevissa vastauksissa kuvasteltaneen myös mahdollisuuksia muiden töiden saamiseen, sillä muun alan kuin maa- ja metsätalouden koulutusta saaneet viljelijät kokevat matkan pituuden esteeksi useammin kuin kouluttamattomat. Tämä voisi olla tulkittavissa siten, että näillä viljelijöillä olisi ammattitaitonsa puolesta mahdollisuuksia tilan ulkopuolisiin ansioihin, mutta työmatkojen pituus muodostaa käytännön esteen. Vastaajista runsas neljännes ei mieltänyt työmatkan pituutta muualla työssäkäynnin esteeksi.

Joka neljännellä tilalla ollaan täysin tai melko samaa mieltä väittämästä, jonka mukaan *lait tai muut säännökset ovat estäneet muualla työskentelyn*. Kyselyssä esimerkkeinä tällaisista esteistä oli mainittu velvollisuus tilalla asuminen ja jatkajan päätoimisuusvaatimus. Miltei puolella tiloista näitä rajoittavia säännöksiä ei kuitenkaan koettu ongelmallisiksi. Ymmärrettävästi tällaiset säännökset nähdään keskimääräistä useammin esteenä alle 40-vuotiaiden viljelijöiden tiloilla. Niin ikään lypsykarjatilalliset tulkitsevat lainsäädännön aiheuttaneen rajoitteita muiden töiden hankkimiselle.

Ansiomahdollisuudet muualla nähdään yleensä parempina kuin tilan tarjoamat. Vain viidenneksen mielestä *tilan ulkopuolella saisi niin huonoa palkkaa, että töihinmeno muualle ei kannata*. Miltei kaksi kolmännestä on asiasta eri mieltä eli heidän mielestään muissa töissä pystyisi ansaitsemaan enemmän kuin tilalla. Maatilataloutta parempiin ansioihin uskotaan keskimääräistä useammin viljelijäperheissä, joissa ei ole alle 18-vuotiaita lapsia. Suoraa yhteyttä viljelijän ikään ei tämän väittämän kohdalla kuitenkaan ollut havaittavissa. Nykyistä kehnompisiin ansioihin tilan ulkopuolella uskoisivat päätyvänsä keskikokoa suu-

rempien tilojen ja maa- ja metsätaloudellisen koulutuksen saaneet viljelijät. Tällaisilla tiloilla ammattiin on sitouduttu ja usein myös pystytty luomaan kohtuullinen toimeentulo.

Vaikka päätoimisuutta pidettäisiinkin sivutoimisuutta parempana ratkaisuna ulkopuolisia töitä harkinneilla tiloilla, jonkinlainen kiinnostus sivuansioihin on luonnollista suurimmalle osalle tällaisista tiloista. Vain joka kahdeksas viljelijä on melko tai täysin samaa mieltä väittämästä: ”*minulla ei ole minkäänlaista kiinnostusta tehdä muita kuin maatilatalouden töitä*”. Eri mieltä on kolme viljelijää neljästä. Eli jos sopivaa työtä olisi saatavilla ja tilanhoito ei siitä suuresti kärsisi, muuhun ansiotoimintaan oltaisiin mitä ilmeisimmin valmiita hakeutumaan nykyistä aktiivisemmin.

Vastaajilla oli mahdollisuus nimetä muitakin syitä siihen, ettei ulkopuolisia ansioita niihin suuntautuneista ajatuksista huolimatta heidän tiloillaan hankittu. Tällaisina syinä on mainittu muun muassa korkea ikä, opiskelu tai tilan sitovuus. Monissa kommentteissa kuvastuu myös tyytymättömyys maatalouden kannattamattomuuteen ja siihen, että ylipäätään pitäisi etsiä tilanhoidon rinnalle muitakin töitä.

Tulokset päätoimisten, muita töitä harkinneiden tilojen kiinnostuksesta sivuansioihin ovat odotetut. Vastausten perusteella *motiivit tilan ulkopuolisten ansioiden hankintaan* kytkeytyvät vahvasti *taloudellisiin tarpeisiin*: saada lisää rahaa, maksaa velkoja tai hoitaa investointeja, kartuttaa sosiaaliturvaa ja parantaa tulo-tasoa. Nämä tekijät yhdistyvät usein *maatilalan pienuuteen* ja (tuottavien) *töiden riittämättömyyteen*. Lisäponntta sivuansioajatuksat saavat muista perusteista kuten aiemman *koulutuksen* tai *kokemuksen* hyödyntämisestä tai vaihtelunhalusta. Pyrkimyksistä huolimatta ajatukset ulkopuolisten tulojen hankkimisesta eivät ole realisoituneet. Toteutumisen päällimmäisinä *esteinä* ovat olleet *vaikeudet löytää sopivia töitä ja tilan sitovuus*.

6.5. Tulevaisuudennäkymät pää- ja monitoimisilla tiloilla

Kyselylomakkeen lopussa *kaikilta tiloilta* tiedusteltiin mielipiteitä tilanpidon jatkumisesta ja lähivuosien kehityksestä sekä muista tilan ulkopuolisia ansioita koskevista asioista (kysymykset 34-44, liite 2). Arviot pohjautuvat kyselyhetken eli vuoden 1997 alun tilanteeseen. Vaikka yleinen työllisyystilanne on 1990-luvun viimeisinä vuosina parantunut, epävarmuus maatalouspolitiikan muutoksista ja tulevasta tuotehintojen kehityksestä on edelleen suuri. Monet viljelijän tulonmuodostukseen keskeisesti vaikuttavat asiat on kyetty sopimaan vain lyhyelle ajanjaksolle. Kyselyssä annetut vastaukset kuvaavatkin kattavasti viljelijöiden tuntemuksia ensimmäisten EU-jäsenyysvuosien ajalta.

Vastauksista on tulostettu sekä suoria jakaumia että ristiintaulukointeja tärkeimpien taustamuuttujien suhteen. Erityisesti on tarkasteltu *eroja moni- ja päätoimisten tilojen välillä*. Luku on jaoteltu kolmeen osaan. Ensimmäisessä

selvitetään jatkamisodotuksia, toisessa tulevaisuudennäkymiä ja kolmannessa yleisiä maatilojen monitoimisuutta koskevia mielipiteitä.

6.5.1. Tilanpidon jatkuminen

Neljällä tilalla kymmenestä pidetään *viljelyn jatkumista* varmana tai melko varmana (taulukko 6.9). Kolmannes vastaajista ei vielä tiedä, mitä tilalle tapahtuu seuraavan sukupolvenvaihdoksen tullessa ajankohtaiseksi. Epätodennäköisenä tilanpidon jatkumista pitää runsas neljännes vastaajista. Tässä yhteydessä on otettava huomioon, että tilan viljelyn jatkumisella ei tarkoiteta omien lasten ryhtymistä jatkajiksi, vaan sitä, että viljely ylipäättään jatkuu.

Vaikka maatilatalouden toimintaympäristö on 1990-luvulla muuttunut voimakkaasti, perintötilaan ja sen jatkuvuuteen ollaan edelleen vahvasti sidoksissa. Maatilan siirtymistä sukupolvelta toiselle pidetään tärkeänä asiana. Koko vastaajajoukosta joka toisella tilalla *toivotaan omien lapsien jatkavan viljelyä* nykyisten omistajien luovuttua. Kun vastaajista poistetaan viljelijät, joilla ei ole lapsia, *omista lapsistaan jatkajaa toivoo kuusi tilaa kymmenestä*. 12 prosentilla tiloista omien lasten ei toivota jatkavan, ja epävarmoja on joka neljäs (taulukko 6.10). Viljelmillä, joilla uskotaan tilanpidon jatkuvan nykyisten yrittäjien luovuttua, luonnollisesti myös toiveet jatkumiseen ovat vahvemmat kuin ilman jatkajaa olevilla tai epätietoisilla tiloilla.

Taulukko 6.9. Jatkuuko tilan (N = 934) viljely nykyisen viljelijän/viljelijäparin luovuttua?

	Usko jatkumiseen (%)
Kyllä, varmasti	15,8
Melko varmasti	23,9
Luultavasti ei	22,4
Varmasti ei	5,7
En osaa sanoa	32,2

Taulukko 6.10. Toivotaanko jonkun omista lapsista jatkavan viljelyä (N = 929)?

	Toiveet lasten jatkamisesta (%)
Kyllä toivon	48,4
En toivo	11,6
En osaa sanoa	22,3
Ei ole lapsia	17,7

Toisin kuin hypoteesissa 3 oletettiin, *luottamuksessa tilan viljelyn jatkumiseen ei ole eroja monitoimisten ja päätoimisten tilojen viljelijöiden välillä*: muita tuloja saavilla tiloilla ollaan yhtä varmoja tai epävarmoja tilanpidon tulevaisuudesta kuin päätoimisillakin. Yksin tilaansa viljelevät erottuvat kuitenkin omalla ryhmänään. Heidän joukossaan epätietoisuus tilanpidon jatkumisesta on ymmärrettävästi keskimääräistä suurempi. Viljelijän ikä heijastuu luonnollisesti tulevaisuudenodotusten varmuuteen: nuorissa ikäluokissa jatkumisesta ei ole yhtä selvää tietoa kuin 50 vuotta täyttäneissä. Tulevaisuutta koskevaa suurta epävarmuutta osoittaa kuitenkin se, että alle 40-vuotiaistakin joka neljäs arvioi tilanpidon loppuvan heidän luovuttuaan.

Tilakoko ja maatilasuuntautuneisuus heijastuvat ennustettavalla tavalla jatkamisodotuksiin. Jos nykyisellä viljelijällä on keskimääräistä enemmän peltoa ja alkutuotannon ammattikoulutus – jotka muuttujat jo sinällään korreloivat toistensa kanssa – tilanpidon jatkumista pidetään todennäköisenä. Tuotantosunnittain tarkasteltuna epävarmuus viljelyn tulevaisuudesta on voimakkainta maito- ja naudanlihatileoilla. Myös vähäisen tuotannon tiloilla jatkuvuus kyseenalaistetaan useammin kuin tiloilla, joiden myyntituotto vuonna 1995 oli vähintään 5 000 mk.

Maan eri osien, tukialueitten ja maaseututyyppejen erot ilmenevät selvästi: Itä- ja Pohjois-Suomessa, C-alueilla ja syrjäisellä maaseudulla tilan viljelyn jatkumiseen ei uskota läheskään samassa määrin kuin maan etelä- ja länsiosissa, A- ja B-alueilla tai ydinmaaseudulla ja taajamien lähistöllä. Yleensäkin mitä etäämmällä keskuksista tila sijaitsee ja mitä heikommin vastaaja on sitoutunut maaseudulla asumiseen, sitä epävarmempana viljelyn jatkumista pidetään.

Toiveet viljelyn jatkumisesta jakautuvat enimmäkseen samalla tavoin kuin jatkamista koskevat arviot. Joitakin uusia ryhmiä kuitenkin nousee esiin. Ennako-odotusten vastaisesti *päätoimisilla tiloilla omien lasten jatkamista tilalla toivotaan harvemmin kuin monitoimitiloilla*. Tilan nykyisten viljelijöiden maa- ja metsätaloudellinen koulutus vaikuttaa positiivisesti jatkotoiveisiin. Ja vaikka nuoret ikäluokat ovat vielä epätietoisia tilanpidon jatkoajatuksista, jatkajakysymystä kuitenkin mietitään jollakin tapaa: mitä useampi lapsi viljelijäperheessä on, sitä vahvemmat ovat toiveet jatkajan löytymisestä omista lapsista.

Jatkajatoiveissaan maitotilalliset poikkeavat muista tuotantosunnista. Suhteellista osuuttaan suurempi joukko heistä ei toivo omien lasten jatkavan tilanpitoa. Vahvimpia jatkotoiveet ovat sika- ja viljatileoilla. Muiden tuotantosunnien harjoittajat ovat toiveistaan epävarmoja. Itä- ja Pohjois-Suomessa, C-tukialueilla ja syrjäisellä maaseudulla odotusten tapaan myös toiveet omien lasten jatkamisesta tilalla ovat selvästi keskimääräistä heikompia.

Vajaalla *kolmanneksella* kyselyyn vastanneista tiloista *sukupolvenvaihdos* on ajankohtainen seuraavan kymmenen vuoden aikana. Näistä *puolella on tiedossa* varma tai melko varma *jatkaja*. Täysin varmoja jatkajan puuttumisesta on vain viisi prosenttia tiloista. Toisaalta yli 40 prosenttia vastaajista ei usko jatkajan

löytämiseen tai ei osaa vielä tässä vaiheessa sanoa asiasta. Sukupolvenvaihdosta odottelevien joukosta, alle 300 tilaa, ei löytynyt muita tilastollisesti merkitseviä riippuvuuksia taustamuuttujiin kuin tilakoko. Suurilla, yli 30 peltohehtaarin tiloilla varmuus jatkajasta on keskimääräistä suurempi. Silti myös pienistä kokoluokista löytyy tiloja, joilla omat lapset tulevat jatkamaan viljelyä.

Tiloilta, joilla on tiedossa varma tai melko varma seuraaja tilanpidolle, tiedusteltiin, *aikooko jatkaja viljellä tilaa päätoimisesti*. Vastaukset jakautuvat kolmeen lähes yhtä suureen ryhmään: myönteisiin, kielteisiin ja epätietoisiin. Ansioiden hankkiminen tilan ulkopuolelta näyttää 'periytyvän' polvelta toiselle, sillä monitoimisten tilojen jatkajienkaan ei yleensä uskota pyrkivän päätoimisuuteen. Tähän vaikuttaa luonnollisesti myös monitoimitilojen keskimääräistä pienempi *koko*. Tilan ulkopuolisiin töihin turvautuminen onkin yleinen jatkamisstrategia peltoalaltaan pienillä viljelmillä sekä tiloilla, joiden nykyisillä(kin) viljelijöillä on jonkin muun kuin maa- tai metsätalouden *ammattikoulutus*. Tuotantosuintien sitovuus heijastuu niin ikään vastauksissa: kotieläintiloilla – nautanlihantuottajia lukuunottamatta – tähdätään useammin päätoimisuuteen kuin kasvinviljelyyn keskittyvillä tiloilla.

Maatalouden viime vuosien suuresta epävarmuudesta huolimatta melko monella maatilalla uskotaan vielä tilanpidon jatkuvuuteen. Myös tilan siirtymistä omassa suvussa polvelta toiselle pidetään varsin tärkeänä. Useassa tapauksessa tilanpidon jatkuminen kuitenkin edellyttää uusilta yrittäjiltä tulojen hankkimista myös tilan ulkopuolelta.

6.5.2. Näkymät omalla tilalla ja elinkeinossa

Tutkimukseen osallistuneilta tiloilta selvitettiin tulevaisuudenodotuksia sekä *oman taloudellisen tilanteen osalta että yleisesti* koko maataloutta, metsätaloutta ja suomalaista maaseutua koskien. Arviot oman ja/tai perheen lähivuosien talousnäköymistä ovat jokseenkin *pessimistisiä*. Yli puolella tiloista taloudellisen tilanteen uskotaan – tai ainakin uskottiin vielä vuoden 1997 alussa – heikkenevän.

Taulukko 6.11. Arviot oman taloudellisen tilanteen kehittymisestä lähivuosina kaikilla tiloilla (N = 923).

	Arvio talouden kehittymisestä (%)
Paranee paljon	1,9
Paranee vähän	11,3
Pysyy ennallaan	22,3
Heikkenee vähän	31,9
Heikkenee paljon	21,8
En osaa sanoa	10,8

Vain 13 prosenttia vastaajista arvioi taloutensa paranevan. Epävarmoja tai entisen tason säilymistä odottavia on kolmannes tiloista (taulukko 6.11).

Monitoimisilla tiloilla uskotaan oman taloudellisen tilanteen kohentumiseen merkittävästi useammin kuin tiloilla, joilla toimeentulo rakentuu yksin maatalouden varaan. Tämä tulos tukee hypoteesia 8. Nuoret ikäluokat ja koulutusta saaneet näkevät tulevaisuuden tältä osin keskimääräistä valoisampana. Luottamus talouden kehittymiseen positiiviseen suuntaan on keskiarvoa suurempaa myös maaseudulla asumiseen sitoutuneiden keskuudessa sekä maan etelä- ja länsiosissa. EU-jäsenyyden maataloudelle aiheuttama epävarmuus heijastuu näkemyksissä varsin selvästi: maatalan tuloista riippuvaiset ovat epäileviä taloutensa paranemisen suhteen tilakoosta riippumatta.

Pessimismi ei rajoitu pelkästään omaan huomiseen. Taulukko 6.12 osoittaa, että käsitykset tulevaisuudesta yleisestikin ovat maataloilla synkkiä. Etenkin *maatalouden näkymät seuraavan kymmenen vuoden aikana* ennustetaan heikoiksi; niitä voisi kutsua jopa hälyttävän toivottomiksi. Arvioita pyydettiin seitsenportaisella asteikolla (erittäin huonoista erittäin hyviin, kysymys 40). Yli puolet vastanneista pitää näkymiä huonoina tai erittäin huonoina. Edes jossain määrin hyviksi tulevaisuudennäkymiään arvioi vain seitsemän prosenttia viljelijöistä. Pessimistisyys hallitsee miltei kaikissa taustamuuttujaryhmissä. Positiivisimmin maatalouden tulevaisuudesta ajattelevat nuoret ja yli 30 hehtaarin tiloja viljelevät. Keskimääräistä valoisammiksi koko maatalouden näkymät mielletään myös niillä tiloilla, joilla uskotaan oman taloudellisen tilanteen paranemiseen lähivuosina.

Mielipiteet *metsätalouden yleisistä tulevaisuudennäkymistä* jakautuvat tasaisemmin kuin maatalouden kohdalla. Rungas 40 % vastanneista arvioi metsätalouden seuraavaa kymmentä vuotta vähintäänkin melko huonoiksi. Toisaalta lähes sama osuus näkee tulevaisuuden ainakin melko hyvänä. Negatiivisesti suhtautuvien mielipiteet ovat kuitenkin vahvemmin äärilaitaan painottuneita kuin positiivisesti ajattelevien. Epätietoisia on joka kuudes (taulukko 6.12).

Taulukko 6.12. Maatalouden, metsätalouden ja maaseudun tulevaisuudennäkymät kaikilla tiloilla (N = 920-927).

	Maatalous (%)	Metsätalous (%)	Koko maaseutu (%)
Erittäin hyvät	0,3	1,0	0,9
Hyvät	0,7	5,8	1,2
Melko hyvät	6,4	34,0	9,6
En osaa sanoa	6,3	17,6	11,6
Melko huonot	33,4	23,2	37,4
Huonot	25,3	11,6	20,8
Erittäin huonot	27,6	6,8	18,5

Mitä enemmän tilalla on metsää, sitä todennäköisemmin luotetaan koko metsätaloudenkin tulevaisuuteen. Monitoimisten tilojen viljelijät ja nuoret viljelijät näkevät metsän tarjoamat mahdollisuudet parempina kuin päätoimiset ja 40 vuotta täyttäneet. Ainakin osittain iän vaikutuksella selittyy myös se, että tiloilla, joilla viljelijällä ja/tai puolisolalla on maa- tai metsätaloudellinen koulutus tai puolisolalla muun alan koulutus, metsätalouden tulevaisuudennäkymät arvioidaan keskimääräistä valoisammiksi. Pessimistisiä ovat maidontuottajat, syrjäisillä maaseutualueilla asuvat sekä länsi- ja pohjoissuomalaiset viljelijät. Aivan kuten maatalouden kohdalla, metsätaloudenkin tulevaisuus nähdään keskimääräistä parempana niillä tiloilla, joilla uskotaan oman taloudellisen tilanteen kohentuvan lähivuosina.

Maaseudun tulevaisuudennäkymät ovat maatalouden näkymien kanssa samankaltaisia ja kaikkiaan varsin synkeitä. Kolme viljelijää neljästä arvioi maaseudun yleisen tulevaisuuden melko huonoksi, huonoksi tai erittäin huonoksi. Vain runsas kymmenen prosenttia kokee näkymät valoisiksi – ja näistäkin valtaosa vain 'melko hyväksi'. Epätietoisia on suunnilleen yhtä paljon (taulukko 6.12).

Selkeästi keskimääräistä optimistisemmin maaseudun tulevaisuudennäkymiin suhtaudutaan tiloilla, joilla oman taloudellisen tilanteen odotetaan lähivuosina kohenevan. Jonkinlaista 'valoa' huomiossa näkevät myös viljelijäperheet, joissa on alle 18-vuotiaita lapsia, puolisolalla on muun kuin maa- ja metsätalouden koulutus ja/tai maaseudulla asumiseen ollaan sitouduttu maatilän omistuksesta riippumatta. Lisäksi lievää optimismia omaavien joukosta erottuvat vähäisen myyntituoton tilat. Heille maataloudella ei ole yleensä suurta merkitystä kokonaistoimeentulon kannalta, ja siksi myös koko maaseudun näkymät saatetaan arvioida keskimääräistä paremmaksi.

Kokonaisuutena tarkastellen varsinkin maatalouden ja maaseudun tulevaisuudennäkymät koetaan huolestuttavan synkiksi. Näiden vastausten pistekeskisarvot jäävät huomattavasti asteikon keskiarvon eli '4:n' alapuolelle. Maatalouden keskiarvoksi saadaan 2,42 ja maaseudun vastaavasti 2,80. Metsätalouden tilanne on hieman parempi (keskiarvo 3,82), mihin vaikuttanevat paljolti 1990-luvun puolivälissä kohentuneet kantohinnat. Vastausten perusteella *maatalouden ja maaseudun tulevaisuuden uskon parantaminen* tulee olemaan merkittävä haaste 2000-luvun alkuvuosina.

6.5.3. Suhtautuminen monitoimisuuteen

Tiloille lähetetyn lomakkeen viimeisissä kysymyksissä kartoitettiin viljelijöiden näkemyksiä tilan ulkopuolisista ansioista: koetaanko muut ansiot ylipäättään hyväksi vai huonoksi asiaksi, uskotaanko niiden lisääntyvän vai vähenevän, ja miten maatalouspolitiikan nähdään suhtautuvan muiden tulojen hankintaan? Vastauksia analysoitaessa on haluttu tarkastella erityisesti mielipide-eroja kahden tilaryhmän, monitoimisten ja päätoimisten, välillä.

Vastauksista pyritään päättämään, vaikuttavatko viljelijöiden mielipiteissä enemmän yksin maatalouselinkeinoa tai omaa tilaa kuin koko maaseudun elinvoimaa koskevat argumentit. Jos mahdollisuuksia monitoimisuuteen kiristetään, moni sivuansioihin turvautunut voi joutua luopumaan tilanpidostaan, ja päätoimisten viljelijöiden aseman voidaan – ainakin teoriassa – ajatella vahvistuvan. Toisaalta maaseudun asutusrakenteen ja palveluiden säilymisen kannalta tämä voi olla ei-toivottava vaihtoehto. Kysymyksillä yritetään siis tavallaan mitata viljelijöiden välistä solidaarisuutta: onko oman tilan kasvaminen ja säilyminen tärkeämpää kuin koko maaseudun elävyys?²⁸

Kysymyksessä 41 todetaan aluksi, että ”osa viljelijäperheistä saa nykyään tuloja muistakin lähteistä kuin yksin oman tilan maa- ja metsätaloudesta”. Sen jälkeen pyydetään mielipidettä siitä, onko tämä hyvä vai huono asia. Kolme vastaajaa neljästä näkee ulkopuolisten tulojen hankkimisen hyväksi asiaksi. Kuudennes ei osaa muodostaa mielipidettään, ja vain yhdeksän prosenttia kokee asian kielteisenä (taulukko 6.13). Vastausten perusteella *selvä enemmistö viljelijöistä kannattaa tai ainakin jollakin tapaa ‘hyväksyy’ ansioiden hankkimisen tilan ulkopuolelta* (vrt. taulukko 6.8).

”Pääomia tilakoon kasvattamiseen ei helposti löydy, joten sivuansiot ovat hyvä mahdollisuus pitää maaseutu asuttuna ja viljeltyinä. Omalla kohdalla ratkaisu sivu/päätoimisuudesta / maataloudesta luopumisesta on hyvin ajankohtainen. Mielestäni vapaa yritteliäisyys ja idearikkaus tulee täysin sallia, mutta päätoimisuus pitää olla poliittisissa ratkaisuissa parhaassa asemassa.”

Monitoimisten ja päätoimisten tilojen viljelijöiden välillä ei ole tilastollisesti merkittäviä eroja sivuansioihin suhtautumisessa, toisin kuin hypoteesissa 10 oletettiin. Kuitenkin tilan ulkopuolisista lähteistä lisätuloja hankkivat viljelijät pitävät sivuansioita erittäin hyvänä asiana useammin kuin lisätulonsa tilalta tai siihen liittyvistä toiminnoista koostavat. Myös peltoalaltaan pienillä tiloilla suhtautuminen on myönteisempää kuin isoissa tilakokoluokissa.

Viljelijän ja puolison *koulutustaustat* korreloivat selvästi ja odotetun kaltaisesti muiden tulojen saamista koskevien mielipiteiden kanssa. Keskimääräistä myönteisemmin ulkopuolisiin tuloihin suhtaudutaan tiloilla, joiden *viljelijällä* on maa- tai metsätalosalalta joko vähintään opistotasoinen koulutus tai ei koulutusta ollenkaan, sekä viljelijäperheissä, joissa *puolisolta* puuttuu alkutuotannon ammatillinen koulutus ja/tai hänellä on hyvä muun alan koulutus. Viimeksimainittu lienevät useimmiten tapauksia, joissa puoliso työskentelee tilan ulkopuolella viljelijän vastatessa tilanhoidosta, jolloin myös monitoimisuus on sovitettu tilan tuotantoon ja olosuhteisiin. Ulkopuolisten ansioiden hankkimista koskevasta

²⁸ Esimerkiksi Jervell (1993) on selvittänyt Norjassa viljelijöiden suhtautumista maitokiintiöiden jakoon ja havainnut viljelijöillä olevan myös ‘keskinäistä solidaarisuutta’.

Taulukko 6.13. Onko tulojen saaminen muistakin lähteistä kuin maatilalta hyvä vai huono asia (N = 913)?

	Tilojen osuus (%)
Erittäin hyvä asia	38,9
Melko hyvä asia	34,8
Ei hyvä eikä huono asia	17,5
Melko huono asia	7,3
Erittäin huono asia	1,6

näkemyksistä ei kuitenkaan löydetty tilastollisesti merkitsevää yhteyttä viljelijän saamaan muuhun koulutukseen.

Tilanpidon jatkumista koskevat toiveet korreloivat niin ikään sivuansiomielipiteiden kanssa. Tiloilla, joilla omien lasten toivotaan jatkavan viljelyä nykyisen sukupolven luovuttua, muut tulot nähdään hyvänä asiana. Myös lapsettomilla tiloilla ajatellaan samalla tavalla. Yleisestikin ulkopuolisiin tuloihin positiivisesti suhtautuvien joukosta nousevat esiin ‘vihreällä oksalla istuvat’: tilat, jotka katsovat oman taloudellisen tilanteensa paranevan lähivuosina ja näkevät maaseudun ja metsätalouden tulevaisuuden valoisana, kokevat maa- ja metsätalouden ulkopuolisten tulojen hankkimisen hyvänä asiana selvästi keskimääräistä useammin.

Mielipiteitä ‘*yhteiskunnan suhtautumisesta monitoimisuuteen*’ kartoitettiin kysymyksellä 44: ”miten maatalouspoliittisissa päätöksissä ja muussa lainsäädännössä on mielestänne suhtauduttu maatilan ulkopuolisten tulojen hankintaan?” Vastaukset jakautuvat melko tasaisesti eri vaihtoehtojen kesken. Kolme viljelijää kymmenestä näkee suhtautumisen olleen kielteisistä ja miltei yhtä moni myönteistä. Neutraalina yhteiskunnan vaikutusta pitää neljännes vastaajista (taulukko 6.14).

Taulukko 6.14. Miten maatalouspolitiikassa ollaan suhtauduttu maatilan ulkopuolisten tulojen hankintaan (N = 916)?

	Tilojen osuus (%)
Hyvin myönteisesti	5,2
Melko myönteisesti	23,4
Ei myönteisesti eikä kielteisesti	24,6
Melko kielteisesti	22,0
Hyvin kielteisesti	8,7
En osaa sanoa	16,1

Näissäkään vastauksissa *monitoimisten ja päätoimisten tilojen viljelijöiden välillä ei ollut merkittäviä eroja*. Iällä ja koulutustaustalla sen sijaan on merkitystä. Alle 40-vuotiaista viljelijöistä suhteellista osuuttaan suurempi joukko kokee lainsäädännön olleen monitoimisuuden kannalta kielteistä. Tähän ryhmään voi arvioida sisältyvän esimerkiksi heitä, joilta sukupolvenvaihdokseen liittyvät säännökset ovat evänneet mahdollisuudet tilan ulkopuoliseen työskentelyyn tai joille ei ole myönnetty investointitukia muiden ansiotulojen takia. Toisaalta mitä enemmän lapsia perheessä on, sitä myönteisempänä – syystä tai toisesta – maatalouspoliittiset päätökset nähdään monitoimisuuden kannalta.

Viljelijät, joilla on koulutusta muulta kuin maa- ja metsätalouseläältä, näkevät kouluttamattomia useammin lainsäädännön olleen myönteinen muiden tulojen hankkimiselle. Tilat, joilla puolisoilla on muu vähintään opistotasoinen koulutus, jakautuvat puolestaan selvästi kahteen joukkoon: osalla koetaan maatalouspolitiikan suhtautuvan monitoimisuuteen myönteisesti, osalla kielteisesti. Jälkimmäiseen ryhmään voi kuulua esimerkiksi niitä, joilta puolison korkeiden tulojen takia viljelijältä on pienennetty tukia tai evätty avustuksia tai halpakorkoisia lainoja.

”Ei putkimiehen puolisonkaan tarvitse olla putkimies, niin miksei viljelijän puoliso sitten voisi harjoittaa muuta ammattia tilan ulkopuolella, jos näin on YHDESSÄ sovittu.”

”Kaikki kytkennät ”sivutulosten” ja maatalouden rahoituksen, tukien yms. välillä tulisi purkaa. SPV-jatkamisvelvoitteet (mm. päätoimisuusvaatimus) estävät taloudellisesti järkevät sukupolvenvaihdokset erityisesti kasviviljelytiloilla.”

Yli 30 peltohehtaarin tiloilla maatalouspolitiikan nähdään suhtautuneen myönteisesti ulkopuolisiin tuloihin, kun taas 20–30 hehtaarin viljelmillä politiikan suhtautuminen koetaan pääasiassa kielteisenä. Tätä pienemmillä tiloilla useinkaan ei osata ottaa kantaa koko asiaan. Monitoimisuuden kannalta kielteiseksi poliittiset päätökset koetaan myös niissä viljelijäperheissä, jotka asuvat maaseudulla lähinnä vain maatilansa ‘pakottamina’. Toisaalta tilojensa jatkuvuuteen toiveikkaasti suhtautuvat enimmäkseen mieltävät maatalouspolitiikan olleen myönteinen muiden tulojen hankkimista kohtaan. Samoin ajatellaan tiloilla, jotka uskovat oman taloudellisen tilanteensa kehittyvän lähivuosina keskimääräistä paremmin.

Ylipäätään näkemykset lainsäädännön suhtautumisesta tilan ulkopuolisten tulojen hankintaan tuntuvat myötäilevän monitoimisuuden tilakohtaista ‘onnistumista’. Tätä vahvistaa tulos, että tiloilla, jotka tuntevat sivuansioiden hakemisen pakoksi (eivätkä halusta tapahtuvaksi), maatalouspoliittisten päätösten koetaan olleen kielteisiä monitoimisuuden näkökulmasta. Eli jos muita ansiolähteitä ei nähdä mielekkäänä eikä niitä ole onnistuttu sovittamaan tilanhoidon vaatimuksiin, lainsäädäntökin helposti – ja usein ehkä syystäkin – mielletään monitoimisuutta hankaloittavaksi.

Taulukko 6.15. Miten tilan ulkopuolisten tulojen osuus tulevaisuudessa kehitty suomalaisilla maatiloilla (N = 924)?

	Tilojen osuus (%)
Lisääntyy paljon	29,5
Lisääntyy jonkin verran	50,6
Pysyy ennallaan	8,5
Vähenee jonkin verran	3,9
Vähenee paljon	2,3
En osaa sanoa	5,3

Olivatpa mielipiteet muiden ansioiden hankkimisesta ja maatalouspolitiikan suhtautumisesta niihin myönteisiä tai kielteisiä, tulevasta kehityksestä ollaan varsin yksimielisiä. *Neljä viljelijää viidestä arvioi tilan ulkopuolisten tulojen osuuden kokonaistoimeentulosta yhä kasvavan (vrt. hypoteesi 10). Niiden vähenemiseen ei uskota kuin kuudella prosentilla tiloista. Yhdeksällä prosentilla oletetaan muiden ansioiden pysyvän ennallaan (taulukko 6.15).*

”Hankittaessa tuloja muualta maaseutu pysyy paremmin asuttuna, entisen kaltaisena ja monimuotoisena. Tulevaisuudessa on pakko hankkia tuloja tilan ulkopuolelta pienimmillä tiloilla.”

Monitoimisilla tiloilla uskotaan päätoimisia vahvemmin ulkopuolisten tulojen lisääntymiseen. Varsinkin viljelijät, jotka hakevat lisätulonsa tilan ulkopuolisista lähteistä, luottavat sivuansioiden kasvuun voimakkaammin kuin lisätulonsa tilalta tai siihen liittyvistä toiminnoista koostavat. Tiloilla, joilla viljelijällä ja/tai puolisoilla on hyvä muun alan kuin alkutuotannon ammattikoulutus, arvioidaan ulkopuolisiin tuloihin turvaututtavan yhä useammin.

Sivuansioiden merkityksen kasvuun luotetaan suurissa tilakokoluokissa vahvemmin kuin pienissä. Tämä selittyy osittain sillä, että peltoalaltaan pienistä tiloista huomattavalla osalla on jo muita tuloja, eikä niiden määrän ehkä enää uskota merkittävästi lisääntyvän. Alueellisessa tarkastelussa tulokset ovat odotetusti samankaltaisia kuin tulevaisuudennäkymiä koskevien mielipiteiden kohdalla. Suhteellisesti heikoimmiksi sivuansioiden kasvunäkymät arvioidaan C-tukialueilla, syrjäisellä maaseudulla sekä Itä- ja Pohjois-Suomessa.

Eräs rajoite tilan ulkopuolisten tulojen hankkimiselle on *etäisyys mahdolliseen työpaikkaan*. Matkustusvalmiuksien selvittämiseksi kyselyssä tiedusteltiin, paljonko aikaa *työmatkaan saisi enintään kulua* yhteen suuntaan, jos lisätuloja haettaisiin omaan maatilatalouteen kytkeytymättömästä toiminnasta. Vastaajista viidennes haluaisi muunkin työn olevan tilalla. Neljäsosa olisi valmis korkeintaan kahdenkymmenen minuutin työmatkaan, ja 42 %:lla se saisi kestää 20-40 minuuttia. Joka kahdeksannelle kävisi tätäkin pidempi työmatka. Viikot poissa tilalta katsoisi pystyvänsä olemaan vain prosentti vastaajista (taulukko 6.16).

Taulukko 6.16. Jos muuta työtä olisi saatavissa, paljonko aikaa työmatkaan saisi enintään kulua yhteen suuntaan (N = 890)?

Työmatkan pituus (min)	Tilojen osuus (%)
Työpaikan tulisi olla tilalla	19,5
Alle 20 minuuttia	24,2
21 - 40 minuuttia	42,2
41 - 60 minuuttia	10,7
Enemmän kuin tunti	2,1
Voisin olla viikot poissa tilalta	1,2

Monitoimisilla valmiudet pitkäänkin työmatkaan ovat luonnollisesti parempia kuin kokoaikaisesti tilallaan olevilla. Varsinkin, jos viljelijä tai puoliso jo nykyäänkin saa muita tuloja maatilatalouteen kuulumattomista toiminnoista, pitkäänkin työmatka ei tunnu mahdottomalta. Päätoimisilla on usein kotieläimiä, eikä tuotannon sitovuus mahdollista pitkiä poissaoloja tilalta, ja siksi eniten kannatusta saakin muun työn hankkiminen tilalta. Mitä korkeampi muun alan ammatillinen koulutus viljelijällä on, sitä pidempään työmatkaan tilalla ollaan valmiita. Osittain tähän kytkeytyen myös vähäisen myyntituoton tiloilla nähdään mahdollisena pitkätkin etäisyydet työpaikalle.

Vastausten perusteella osalla tiloista on *valmiudet melko pitkiinkin työmatkoihin* – olkoonkin, että kysymys on monelle vastaajalle enemmän tai vähemmän hypoteettinen. Läheskään kaikilta tiloilta ei kyettäisi irrottautumaan tuotantosuuntaa muuttamatta kuin lyhyen työmatkan ajaksi, jos silloinkaan. Ilmeisestikään työmatka ei ole monelle sivutoitä haluavalle ensimmäinen este; *suurimmat haasteet ovat työn löytymisessä ylipäätään sekä sen sovittamisessa* tilan ja viljelijäperheen *muuhun toimintaan*. Toisaalta, jos tässä onnistutaan, monitoimisuudesta näyttää viljelijän ja viljelijäpuolisoiden näkökulmasta voivan muodostua hyvä ja turvallinen toimeentulomuoto.

6.6. Viljelijöiden omakohtaisia mielipiteitä monitoimisuudesta ja muista ansioista

Maatiloille lähetetyn kyselylomakkeen loppuun oli varattu tilaa vapaille vastauksille (kysymys 45). Mielipiteitä pyydettiin muun muassa suhtautumisesta muualta kuin maatilalta saatuihin tuloihin, monitoimisuuden eduista ja haitoista, muiden tulojen hankkimisen edistämisestä ja maatilán yhteyteen sopivasta sivuansio toiminnasta. Aiheet kirvoittivat runsaasti kommentteja, sillä mielipiteitään ilmaisi yli kolmannes vastaajista. Suurin osa näistä kohdistui kyselyn teemaan, muiden tulojen hankintaan maatiloille, mutta kannanottoja saatiin myös maatalouden ja maaseudun näkymistä, itse kyselystä ja muistakin aiheista.

Vastaukset kuvastavat ulkopuolisten tulojen hankintaa yksittäisten viljelijöiden tai viljelijäperheiden näkökulmasta ja syventävät sitä kautta ilmiön *moniviivaaisuutta*. Vaikka kyse on yksittäisistä kommentteista, joita ei sinänsä voida tilastollisesti yleistää, ne kuitenkin auttavat ymmärtämään paremmin sitä tulo-lähteiden yhdistelyn problematiikkaa, joka jokaisella monitoimisella tai muita ansioita harkinneella maatilalla joudutaan kohtaamaan. Vapaiden vastausten kautta monitoimisuuden maailma aukeaa 'rikkaampana' kuin pelkillä keskiarvoilla ja numeroilla ilmaistuna.

Osa vapaista vastauksista on esitetty jo tämän luvun alkuosissa kulloinkin kyseessä olevaa aihetta sivuttaessa. Tähän alalukuun on kerätty vielä joitakin kuvaavimpia kommentteja. Ensimmäiseksi käydään läpi suhtautumista tilan ulkopuolisten ansioiden hankintaan ylipäätään, minkä jälkeen tuodaan esiin vastaajien kokemuksia ja näkemyksiä monitoimisuudesta omalla tilalla. Seuraavissa osissa on tuotu esille kuvauksia alkutuotannon ja maaseudun tulevaisuudesta sekä muita kommentteja kyselystä tai muista asioista. Kursiivilla painetut, lainausmerkeissä olevat mielipiteet ovat suoria, korjaamattomia lainauksia lomakkeista.

6.6.1. Suhtautuminen ulkopuolisten tulojen hankintaan yleensä

Monissa kommentteissa ollaan varsin, jopa yllättävän kriittisiä sivuansioiden hankkimista kohtaan, kun ottaa huomioon, että kyselyn perusteella vain alle 10 %:lla tutkimustiloista koetaan ulkopuolisten tulojen hankkiminen huonona asiana. Useimmat arvostelijat lienevät joko kokoaikaisesti tilallaan työskenteleviä tai monitoimisuudessaan tyytymättömiä tai 'epäonnistuneita'. Näiden vastaajien mielestä *maatilan sinällään pitäisi riittää työllistäjäksi ja toimeentulon antajaksi* – eli tilanpidon kannattavuutta tulisi pystyä parantamaan. Ainakaan työmäärään ei enää lisäystä kaivattaisi.

"Päätoimesta saatavan tulon tulisi riittää muuten alalla ei ole tulevaisuutta. Lisäansiot ovat mukavia jos aika ja voimat riittävät niiden hankkimiseen. Välttämättömiä ne eivät saisi olla."

"Viljanviljelijällä pitäisi olla sivuansiota (Suomen olosuhteissa) karjatilalla EI. Yli 30 nautakarja pitää saada elanto. Pikkutilat pitää olla lisäansioita mutta onko mitään järkeä tehdä pienimmillä tiloilla mitään kun ei jää mitään. Lisäksi perheviljelmää ei pitäis rankaista näin voimakkaasti. En pidä isojen tilojen tukemista tärkeänä siinä vaiheessa kun omistajalla on muu työ esim. perheen tulot yl. 250 000/v."

Osa vastaajista haluaisi *maatalouden tukea siirrettäväksi nykyistä painokkaammin päätoimisuuden suuntaan*. Heidän mielestään osa-aikaiset viljelijät vaikeuttavat kokoaikaviljelijöiden elinmahdollisuuksia, minkä vuoksi ainakin suurituloisilta tulisi evätä maataloustuet tai vähentää niitä.

”Maatilatalouden kannattavuuden tulee perustua täysaikaiseen perheviljelmään. Jos sivutuloilla rahoitetaan maatalouden harjoittamista ja sitä suositaan, putoaa perheviljelmiltä, siis päätoimisilta pohja pois.”

”Lypsykarjatilalle on mahdotonta hankkia lisäansioita muualta, sillä työ vie kaiken ajan ja voimat. Sivutoimiset ”luomuviljelijät”, jotka käyvät muualla töissä ärsyttävät erittäin suuresti. Olisi kansantaloudellisesti kannattavampaa metsittää pellot kuin maksaa suuria luomutukia rikkaruohoHEINÄLLE, jota heidän peltonsa kasvavat. Mielestäni edellytyksenä tukien saamiselle, edes 1 henkilön olisi oltava päätoiminen viljelijä perheessä.”

Joidenkin mielestä tilan ulkopuolelta hankittavat ansiot vinouttavat käsityksiä maatalouden kannattavuudesta – varsinkin, jos sivutuloilla tuetaan heikosti menestyvää perustuotantoa. Ruoan arvo ei tällöin asetu oikealle, sille kuuluvalla tasolle.

”Perusongelma on ja pysyy: maatilatalouden peruskannattavuus ilman ulkopuolisia tulolisiä on surkea. Kustannukset jatkavat kasvuaan (p-aineet, sähkö, vakuutus jne.), tulot romahtaneet, tukijärjestelmä demoralisoi yrittämisen. Mitä enemmän hankitaan ulkopuolisia tuloja, joilla tätä ongelmaa peitetään, sitä huonommin ymmärretään, mistä oikeastaan on kysymys!”

”Elinkelpoisella tilalla tulojen pitäisi tulla maataloudesta. Suurehkot sivuansiot vääristävät käsitystä ruoan arvosta.”

Todellisen kannattavuuden hämärtymisen lisäksi maatalon ulkopuolisten ansioiden pelätään vaikuttavan suoraan tai epäsuorasti maatalouden tuottajahintoihin ja elinkeinolle maksettaviin tukiin. Yleensäkin muita tuloja hankkivien epäillään olevan keskimääräistä heikommin kiinnostuneita maataloudesta.

”Alkutuotantohintoja saatetaan entisestään laskea vedoten maatalon sivuansiotuloihin.”

”Mitä enemmän maataloilta tulee tuloja tilan ulkopuolelta, sitä vähemmän on poliittista halua kehittää perinteistä maataloutta, joka kuitenkin on elintärkeää ruokahuollon kannalta.”

Monissa tapauksissa tulojen hankkiminen tilan ulkopuolelta on viljelijäperheelle pakollista eli tilan ainoa selviytymisvaihtoehto. Suuret muutokset maatalouspolitiikassa ajavat hakemaan muita ansioita. Osassa näihin syihin viittaavissa vastauksissa heijastuvat pessimismi ja epävarmuus, jopa katkeruus, alkutuotannon tulevaisuudennäkymistä.

”On ehdottoman välttämätöntä hankkia toimeentulo tilan ulkopuolelta, että Suomesta voidaan lopettaa maatalous. Maatalous on lopetettava koska yhteiskunta pitää sitä melkein rikollisena toimintana. Omat peltoni, joita ei hyväksytä metsitykseen, aion jättää heitteille. Niin kauan kuin minä elän niitä ei myydä eikä vuokrata.”

Vastapainona edellä esitetuille kriittisille näkemyksille *muiden tulolähteiden etsimistä myös ymmärretään ja puolustetaan*, joskaan monitoimisuudesta ei uskota löydettävän kaikenkattavaa ratkaisua viljelijäperheiden toimeentulo-ongelmiin.

”Maatilatalouden harjoittajan oltava tasaveroinen ja vapaa hankkimaan sivutuloja kukin kykynsä, koulutuksensa ja ahkeruutensa puitteissa käytettävissä olevin rehellisin keinoin muiden väestöryhmien kanssa. Yritteliäisyys tuo lisääntyvää tuloa talouselämän pyörittämiseen, josta osa jää yrittäjälle palkaksi.”

”Tulojen hankkiminen tilan ulkopuolelta on tottakai ihan OK, jos tilalla on työvoimaa enemmän kuin tilan ja karjan hoito vaatii, mutta kun sitä esitetään tänä päivänä yleispätevänä ‘lääkkeenä’ maatalouden tulojen putoamiseen, niin miksei kukaan esitä samaa ‘lääkettä’ ainakaan julkisuudessa työttömyysongelman hoitoon. Pudotetaan palkat kilpailevien halpatuontimaiden tasolle ja kompensoidaan tulojen menetys pidentämällä vastaavasti työaika.”

Varsinkin peltoalaltaan pienillä tiloilla *tulojen hankkiminen tilan ulkopuolelta on välttämättömyys*. Niin ikään vain harvalla kasvinviljelytilalla on riittävästi työtä koko vuodeksi. Toisaalta useat viljelijät katsovat, että ‘suuremmilla tiloilla’ tulisi kyetä pärjäämään ilman ulkopuolisia tuloja.

”Pikku tiloille lisäansioita. Sellaisille jossa ei pärjää. Isojen tilojen tulee pärjätä ilman lisäansioita.”

Odotetusti moni vastaaja on sitä mieltä, että *tulonhankintatapoja ei saa rajoittaa*. Kunkin tilan ja viljelijäperheen on sallittava rakentaa itselleen sopiva malli toimeentulon hankkimiseen.

”Tulojen hankkiminen on jokaisen oma henkilökohtainen valinta (halu). Tätä ei saa rajoittaa tai asettaa ehtoja.”

Koko maaseudun elinvoimaisuuden kannalta *maatilojen sivuansiot koetaan merkityksellisinä*. Varsin monessa kommentissa korostetaan, että kylien ja elävän maaseudun säilyttämiseksi uudet elinkeinot ja lisäansiot ovat tarpeellisia, jopa välttämättömiä.

”Mikäli lisäansioita ei maataloille saada, on edessä maaseutukylien autioituminen. Palvelut häviää ja väestö vanhenee. Maaseudun säilyttäminen asuttuna vaatii hyvin voimakkaita toimenpiteitä lisäansiomahdollisuuksien luomiseksi. Ei liene kenenkään etu, että valmiit asunnot ja infrastruktuuri jäävät käyttämättä. Tehkää jostain maaseudun pelastamiseksi!!”

”Maaseudun ja kaupunkien asukkaiden lähentyminen. Maatilojen liitännäiselinkeinotoiminta tuo taajamien ‘tukivapaata’ rahaa maaseudulle.”

Vaikka sivuansiot nähtäisiinkin mahdollisina tai suositeltavina, *ongelmina pidetään muun muassa sopivan työn löytämistä, ammattitaidon riittämättömyyttä ja kahden työn mukanaan tuomaa rasisitusta*.

”Lisätulot hyvät yksittäisen viljelijän kannalta mutta eri viljelijät eivät ole tasa-arvoisessa asemassa hankkimaan ulkopuolisia tuloja huomioiden työn saatavuus, ammattitaito, etäisyydet.”

Kokoaikaisesti ja sivutoimisesti tilaansa viljelevien väliset näkemyserot tukien kohdentumisen oikeudenmukaisuudesta kirvoittivat runsaasti kommentteja. *Usea osa-aikatilallinen kokee päätoimisten kadehtivan heidän osaansa.* Tämän pelättään lietsovan viljelijöiden välisiä ristiriitoja. Myös *lainsäädännön ja neuvonnan katsotaan joissakin tapauksissa sortavan osa-aikaisia viljelijöitä* (vrt. hypoteesi 11).

”Päätoimiset viljelijät eivät tykkää meistä, jotka viljelyn ohella käymme muualla töissä. He sanovat, että ‘tukiaisia’ tulee maksaa vain päätoimisille viljelijöille. Käsittämätön juttu...Kateellisia ovat kai...”

”Sivutoiminen maanviljelijä paitsiossa maanhankinnassa ja lainoituksessa. Neuvontajärjestöt suhtautuvat nuivasti. Saa maksaa kaikesta ylimmän mukaan. Koulutustilaisuudet siten, ettei taho päästä osallistumaan. Viljelijät suhtautuvat meikäläiseen nuivasti. Kukaan hankkikoon tulonsa miten haluaa.”

Monissa mielipiteissä perättiin *kannustavia toimia sivuansiotalouden mahdollistamiseksi.* Myös *lainsäädännöstä* löydettiin paljon muutostarpeita: kehitettävää olisi esimerkiksi verotuksessa, sosiaaliturvassa, tukijärjestelmissä ja lainoituksessa.

”Maatilan sukupolvenvaihdon yhteydessä jatkajalle pitäisi sallia palkkatöissä käynti rajoituksetta, koska silloin menot ja investoinnit ovat suurimmillaan ja velkaantumista voisi vähentää tällä tavoin.”

”Miksi maatilan ulkopuolella asuvaa rangaistaan lähes kaikissa avustuksiin ja tukiin liittyvissä asioissa (aina törmää vastaukseen et asu tilalla). Työt kuitenkin pyritään hoitamaan asianmukaisesti.”

”Työttömyysturva pitäisi ulottaa myös maanviljelijöihin.”

”Sosiaaliturva on huono: esim. viljelijä ei saa (päiväraha) eli ei voi olla työtön jos omistaa viljelysmaata vaikka tila ei tuottaisi. Pitää myydä kaikki ja päästä töihin ja aloittaa alusta että pääsee sosiaalipiiriin alaiseksi.”

Vapaat kommentit tilan ulkopuolisten ansioiden hankinnasta vahvistavat sitä kuvaa, joka jo aiemmin on syntynyt tilastollisten käsittelyiden perusteella: *monitoimisuus on tilakohtainen ratkaisu, jonka soveltuvuudesta yksittäiselle maatilalle pystyvät parhaiten ottamaan kantaa tilaa hoitavat yrittäjät itse.* Ulkopuolinen arviointi ansiolähteiden yhdistelyn järjestyksestä ei useinkaan anna oikeaa kuvaa monitoimisuuden lopullisesta ‘onnistumisesta’. Toisaalta muiden tulojen hankkiminen yritykseen, jonka yhden toimintasektorin, maatalouden,

tuloista huomattava osa saadaan yhteiskunnan tukena, antaa ilmiönä hyvän kasvu- alustan ristiriitojen siemenille. Näistä siemenistä versoo maatalous- ja maa- seutupoliittisen keskustelun pajukoita, joiden raivaamisessa ei läheskään aina 'nähdä metsää puilta'.

6.6.2. Viljelijän omat kokemukset monitoimisuudesta

Tässä osassa monitoimisuutta tarkastellaan enemmänkin yksittäisen tilan kuin koko elinkeinon tai maaseudun näkökulmasta. Luonnollisesti vastaajien omat kokemukset ansiolähteiden yhdistelyn onnistumisesta maatilalla vaihtelevat. Mutta kuten kyselyn tuloksistakin ilmenee, useat ovat tyytyväisiä monitoimisuuteen ja pitävät sitä omalle tilalleen sopivana ja turvallisuutta antavana ratkaisuna.

"Tilan ulkopuolisesta työstä on säännöllinen varma tulo."

Eräs tilan ulkopuolelta hankittavien tulojen etu on mahdollisuus muiden ihmisten ja ammatinharjoittajien tapaamiseen. Nämä kontaktit ja elämänpiirin laajentuminen ylipäättään ovat ainakin osalle viljelijöistä arvokkaita asioita.

"Jokaisen isännän olis hyvä käydä joskus vieraalla töissä että tietäis miten suhtautua toisiin ihmisiin."

Vaikka suhtautuminen muiden tulojen hankkimiseen olisikin periaatteessa myönteistä, monitoimisuuden myönnetään aiheuttavan myös ongelmia ainakin tilan työhuippujen aikaan.

"Lisätulojen hankkiminen pakosta voi uuvuttaa viljelijän, jos se on vaihtelua ja vapaaehtoista tilanne on erilainen."

Muussa työssä käynti tilanhoidon ohella aikaansaa myös kateutta sekä viljelijöiden että työtovereiden keskuudessa. Tilan tai viljelijäperheen toimeentulostrategiaa ei kaikkien vastaajien mielestä aina ymmärretä.

"Miksi maatalouden omat neuvontajärjestöt nauraa jos on pienehkö karjatila + palkkatyöpaikka, mutta kokonaisuus on kunnossa (velat maksetaan itse ajallaan), omia kokemuksia. Miksi yhteiskunta tukee vain suuria velkayksiköitä. Miksi ei kaikenkokoisilla ole samoja laina ja avustusehtoja, se tuskin tuntuisi tuotteen laadussa ja hinnassa, mutta työttömyysluvuissa sitäkin enempi. Turha puhua höylänostosta, kun kirveellä olisi vielä kyllä töitä!"

Kaikille tiloille monitoimisuus ei selvästikään ole tavoiteltu toimintatapa, vaan osalle se on taloudellinen pakko. Toimeentulon kerääminen useasta eri lähteestä uuvuttaa viljelijäperheen jäseniä ja hajottaa tilan voimavaroja. Muu työ ei aina liioin jousta tilan tarpeiden mukaan.

"Helppo tutkia ja todeta: hankkikaa sivuansiotuloja, mutta löytyykö vapaaehtoisia alipalkattuun 14-tuntiseen työpäivään?"

"Yliopiston herrat puhuu aina juhlapuheissa ja esitelmissä osaviljelijän ja sivutoimisten maatalojen puolesta. Helppo puhua,

kun on valtion hommissa ja voi itse järjestellä ajankäytön ja maatilan työt mielensä mukaan. Menkää raksalle töihin... tuskin se raksan vastaava mestari paljon järjestelee kylvö- ja sadonkorjuulomia, kun on itellä hirveä paine ja vastuu päällä työmaasta...”

Muun muassa suurta työmäärää, työmatkakustannuksia ja lastenhoidon järjestämistä pidetään sivuansiota hankkivilla tiloilla ongelmallisina.

”Työpäivät tulevat pitkiksi ja raskaiksi, kun käy täydet viikot vieraan töissä.”

”Yksi ihminen ei saisi liiaksi ‘revetä’ joka suuntaan, työn laatu ja mielekkyys kärsivät.”

”Ilman isovanhempia lastenhoito erittäin vaikeaa perheelle, jossa molemmat vanhemmat käyvät tilan ulkopuolella töissä.”

Progressiivinen verotus on eräs tekijä, joka mainittiin useassa kommentissa sivuansioitoiminnan mielekkeyden vähentäjänä.

”Verottaja vie melkein kaiken mitä sivuansioilla tienaa! Miksi täytyy tehdä kahta työtä pärjätäkseen, ei muiden ammattiryhmien tarvitse.”

”Sivutuloilla liian ankara verotus, joka tekee (pienien) lisäansioiden tekemisen kannattamattomaksi. Haluja ja mahdollisuuksia olisi!”

Sivu- tai päätoimenaan muun alan yrittäjiksi ryhtyneillä on myös omat ongelmansa.

”Kun kerran on ryhtynyt yrittäjäksi, on tänä päivänä lähes mahdotonta lopettaa se ettei jää velat käteen – yksityisyrittäjän työaika on kellon ympäri.”

6.6.3. Sopivan sivuansioitoiminnan laatu

Osa vastaajista pohti myös sitä, millainen sivuansioitoiminta sopisi tilanhoidon yhteyteen. Uusia toimeentulomahdollisuuksia uskotaan olevan muun muassa maatilan sisäisen toiminnan kehittämisessä, alkutuotannon jalostuksessa ja matkailussa sekä koneurakoinnissa. Suuria investointeja sivutoimintaan tunnutaan kuitenkin karsastavan.

”Ei erillistä tulonlähdettä, vain sellaista ‘sivutuloa’ joka liittyy välittömästi maatilatalouteen, kuten maa- ja metsätaloustuotteiden jatkojalostus, pakkaus, varastointi, kauppakunnostus, maatila-matkailu, luontoretket – maatilakorjaamo ja puuverstas. Ihmisiä pitää ‘sitoa’ maatilatalouteen enemmän, eikä pyrkiä äärimmäiseen tehokkuuteen ja siten autoittamaan maaseutua, tressaamaan ihmisiä ja tuottamaan huonolaatuisia ja epäterveellisiä elintarvikkeita!”

”Maataloustuotteiden jatkojalostus, markkinointityö, tilojen välinen tiivis yhteistyö, suunniteltua kehitystä tarvitaan. On tiloja, jot-

ka ajattelevat vain päivän kerrallaan. Passiiviset viljelijät toimimaan, yhteistyötä jääräpäisyyden sijaan.”

”Maatalouden konekanta pitäisi saada parenpaan käyttöön. Lisäansiot sellaiseksi ettei se vaadi uusia investointeja.”

”Koneiden tehokkaampi käyttö on etu. Esim. tilojen välistä koneiden yhteiskäyttöä tai urakointia tulisi lisätä. Etätyötä tulisi lisätä; kirjanpidot, aliurakoinnit.”

Vastaajien mielestä maatalan hoitoon voidaan periaatteessa yhdistää lähes mitä tulonlähteitä tahansa. Kaikkien ei tulisi kuitenkaan rynnätä saman idean perään. Toisaalta useat näkevät parempana etsiä ansioita tilan ulkopuolelta kuin tilalta. Tällöin työajan joustaminen maatalouden työhuippujen mukaan olisi etu.

”Viljelijälle sopiva ansiotyö edellyttää jonkinlaista joustoa tilan työsesonkeina. Yleensä tiloilla on vapaata työkapasiteettia runsaasti osa-aikaisesti, koska tilakoon kasvaessa työhuiput ‘kasvat’.”

”Sivuansiotyöksi sopisi mainiosti esim. etätyö mikrolla kotona käyden joskus itse työnantajankin toimistossa.”

Kommenteissa nostettiin esille useita parannusehdotuksia, joilla sivuansioita kyettäisiin lisäämään nykytilanteeseen verrattuna. Varsinkin hankintahakkuumahdollisuuksien parantamista kaivattaisiin.

”Maatilojen työllistämiskustannuksia pitää alentaa (sotut + muut sos.vak.maksut), jolloin viljelijä voi hankkia tuloja tilan ulkopuolelta esim. omaa koulutustaan vastaavaa työtä ja samalla työllistää ulkopuolisen jolloin tilan työt tulisivat hoidettua → työllisyyskin parantuisi lisääntyneiden työpaikkojen myötä!”

”Hankintahakkuuiden osuutta metsätöissä tulisi lisätä maatilatalouden tulojen lisäämiseksi (asenteellisin ja neuvonnallisin keinoin). Puun käyttöä olisi varaa lisätä maatalouden lämpöenergian lähteenä. Maatalouden talouden parantamiseksi: pruttotulojen lisäämisen sijaan menojen pienentäminen.”

”Yhteiskunnassamme tarvitaan panostusta siihen, että maaseudun ihmiset saisivat ‘asiantuntija’ apua projektien, leaderien yms. kautta, kun he pähkäilevät lisäansioiden kehittämistä itselleen. Huolestunein olen niistä ihmisistä, joilla on ammattitaito harjoittaa maataloutta entisissä voimissaan, muttei mahdollisuutta laajentaa tilaa eikä osaamista tai henkisiä/taloudellisia resursseja kehittää ‘sivuansioita’. Syrjäisellä maaseudulla kun ei ole sitä palkkatyötä tarjolla ammatti-ihmisellekään... Maatilalle sopiva ‘sivuansio’ on mielestäni ensisijaisesti riippuvainen mm. yrittäjien ammattitaidosta, taloudellisista panostusmahdollisuuksista, tilan nykyisestä tuotantosunnasta, työvoimasta, tilan sijainnista. Se on siis ennen

*kaikkea tilakohtainen ratkaisu. Toisista ei ole, vaikka ulkopuolises-
ta tuntuisi olevan kaikki mahdollisuudet.”*

6.6.4. Maatalouden ja maaseudun nykytila ja tulevaisuus

Vapaisissa vastauksissa tuotiin hyvin vahvasti esille yleinen *huoli alkutuotannon ja maaseudun tulevaisuudesta*. Kyselyn toteuttamishetkellä Suomi oli ollut Euroopan unionin jäsenenä hieman yli kahden vuoden ajan. Tuottajahinnat olivat vakiintuneet uudelle alhaiselle tasolle, siirtymäkauden tukia oli leikattu, ja yleinen epävarmuus vaikeutti tilanpidon suunnittelua. Monet kritisoivat EU-jäsenyyden mukanaan tuomaa paperityötä ja byrokratiaa, mutta myös oma toimeentulo ja jaksaminen nähtiin epävarmana. Jäsenyyden unionissa arveltiin entisestään kasvattavan sivuansioita tarvitsevien määrää.

”Väärin, että tilakokoa kasvatetaan koko ajan sillä seurauksella, että 2 henkinen yrittäjä pariskunta tekee työtä vuorotta. Yli 40 lehmää + nuorikarja on liikaa sekä yli 70 ha viljeltyä, yrittäjiä EI kohta ole maatalouteen!!!”

”Maatalouspolitiikasta päättäviltä puuttuu taju tämänhetkisestä maatalouden häädästä. Maaseudun asioista puhutaan kauniisti vain juhlapuheissa ja vaalien alla. Käytännön toimet ovat täysin päinvastaiset. Helsingina herrat ovat kovaa vauhtia tyhjentämässä maaseutua, tajuamatta mihin se johtaa.”

Kommentteja annettiin myös viljelijöiden potentiaalisesta kyvykkyydestä muihin ansioihin. Maatilallaan töihin tottuneiden arvioidaan olevan ‘kilpailukykyisiä’ muissakin töissä.

”Kaikkien maatalouden harjoittajien tulisi siirtyä kilpailemaan muiden alojen työpaikoista ja ihmisarvoisesta elämästä. Peltojen tulisi antaa puskittua ja susien vallata koko Kehä III pohjoispuoli.”

”Nykyisellä politiikalla tuhotaan maaseutu ja maatalous mutta viljelijät saavat hyvin töitä muista ammateista.”

Osalla tiloista alkutuotannon ja maaseudun näkymät nähdään varsin lohduttomina.

”Maaseudun alasajo merkitsee myös maatalouden alasajoa nykyistä politiikkaa noudattaen. Pääomien siirtopolitiikka maaseudulta asutuskeskuksiin ja edelleen sieltä aina suurempiin keskuksiin vie maaseudulta elinkelpoisuuden (kohti keski eurooppaa).”

*”Maatilatalous on täysin kannattamatonta, millään lailla työnte-
koon motivoimatonta, arvostukseltaan heikkoa maaorjuutta. Koiran-
virka!!!”*

Suurista ongelmista huolimatta löytyy myös niitä, jotka haluavat viljelijän työn merkitystä arvioidessaan katsoa kaeummas tulevaisuuteen kuin vain muuttaman vuoden päähän.

”Ruoka on arvokas asia! Ihmiskunnalle elinehto jonka hintaa pitäisi nostaa sille tasolle että myös pienviljelijät saisivat siitä elantonsa ilman sivutöitä. Näin myös työttömyys laskisi.”

”Maataloutta ei missään tapauksessa pidä lopettaa Suomesta. Viljalaarit pitäisi tehdä niin isot että vilja riittäisi 5 vuodeksi Suomen kansalle, joten ruoka olisi turvattu.”

6.6.5. Kommentteja kyselystä

EU-jäsenyyden maatiloille mukanaantuomasta lomakkeidentäytön ja erilaisten kyselyiden lisääntymisestä muistutettiin useassa kommentissa. Monien tutkimusten aineistoa kerättyä on jo havaittu, että osa viljelijöistä on tuskastunut kyselyihin lopullisesti eikä halua enää vastata yhteenkään niistä.

”Kyselyne on turha ja hyödytön ei vaikuta mitään tässä maassa tehtäviin päätöksiin.”

”Tämä on viimeinen kysely johon vastaan ilmaiseksi (haluan lisäansioita).”

”Mitä hyötyä on tehdä tällaisia tutkimuksia jos maatalouspolitiikka hyppii sinne tänne (Brysselissä).”

”Miksi tällaisia kysellää koska on asuttava tilalla että saisi EU tukea. Täällä on pakko tulla toimeen.”

Myös tämän tutkimuksen lomakkeen kysymysten muotoilu ja varsinkin sivuansiotulojen pieni alaraja (1 000 mk) herätti kritiikkiä.

”Kysymyksessä 13 muiden tulolähteiden alaraja on 1 000 mk eli siihen voidaan jo luokitella esim. yksityistien hoitotyöt, joista saan n. 3 000 mk/v, joka on n. 0,5 % koko maatilamme liikevaihdosta, voidaanko sitä pitää merkittävänä tulolähteenä? Puoliso on saanut äitiys- ja /tai kotihoidontukea vuosittain n. 24 000 mk mikä on vajaa 5 % tilan tuloista, ei mielestäni sekään ole merkittävä tulonlähde. Myös monen muun maatilalan lisätulot ovat samaa luokkaa, joten niiden perusteella ei varmaan monikaan lopeta maatilalan pitoa.”

”Mitä merkitystä on 1 000 mk:n tuloilla. Tässä pitäisi olla minimi 5 000 - 10 000 mk!?!”

6.7. Monitoimisuutta koskevat hypoteesit suhteessa tutkimusaineistoon

Luvussa 6.1 muodostettiin joukko oletuksia monitoimisuudesta. Tässä alaluvussa näiden hypoteesien paikkansapitävyyttä tarkastellaan tutkimusaineistosta saatujen tulosten perusteella. Jokaisen hypoteesin jälkeen esitetään tiivistetysti, tukevatko analyysitulokset luvun alussa tehtyjä ennako-oletuksia.

(1) *Monitoimistumisen selittäjinä taloudelliset tekijät ovat painoarvoltaan muita syitä tärkeämpiä.*

Taloudelliset motiivit painottuvat selvästi monitoimisuuteen johtavissa syissä. Varsinkin peltopinta-alaltaan pienillä tiloilla maatilataloudesta saatavien tulojen vähäisyys on keskeinen peruste muiden töiden etsimiselle. Rahaa tarvitaan usein sekä yksityistalouden menoihin että maatilalan velkojen maksuun tai investointeihin. Tilan ulkopuolista ansiotasoa sekä eläke- ja sosiaaliturvaa pidetään yleensä myös selvästi parempana kuin maatilalta saatavaa. Kuitenkin monilla tiloilla lisäansioiden etsintään on muitakin motiiveja kuin rahan puute. Luvussa 7 on tyypitelty erilaisia tilaryhmiä, joita yhdistävät samankaltaiset perusteet muiden ansiotulojen hankinnalle.

(2) *Huomattavalla osalla ulkopuolisia tuloja saavista tiloista monitoimisuutta pidetään pakonomaisena ja vastenmielisenä.*

Monitoimisuus on osalle tiloista enemmän tai vähemmän pakonomaista toimintaa, joskin joka neljännellä tilalla muiden ansioiden hankinta perustuu suoranaiseen haluun tehdä muitakin töitä. Enemmistöllä tiloista ollaan kuitenkin monitoimisuuteen tyytyväisiä, eikä tästä toimintastrategiasta olla luopumassa. Eli vaikka monitoimisuuden syynä olisi pakko, vain harvalla monitoimisella tilalla haluttaisiin keskittyä pelkästään viljelytöihin. Esimerkiksi pieniltä tiloilta on toimeentulon saamiseksi pakko käydä muualla töissä, mutta silti monitoimisuus voi olla toivottu tapa yhdistellä eri ammatteja. Tutkimustulosten perusteella ansiolähteiden yhdistelystä pidetään yleensä kiinni tilasta luopumiseen tai eläkeikään asti.

(3) *Ulkopuolisia ansioita saavilla maatiloilla epävarmuus tilanpidon jatkumisesta ja jatkajasta on suurempi kuin päätoimisilla tiloilla.*

Tulosten mukaan luottamus tilan viljelyn jatkumiseen on samaa tasoa päätoimisilla ja monitoimisilla tiloilla eli hypoteesi ei pidä paikkaansa. Ainoastaan yksin viljelevien tiloilla epätietoisuus tilanpidon jatkosta on selvästi keskimääräistä korkeampi. Itse asiassa päätoimisilla tiloilla toivotaan monitoimisia tuloja harvemmin omien lasten jatkavan tilanpitoa. Tähän sisältyy tosin se harha, että päätoimisten joukossa on paljon 'päätoimisuuteen pakotettuja' eli viljelijöitä ja puolisoita, jotka haluaisivat ja tarvitsisivat tilan ulkopuolisia töitä, mutta eivät kykene niitä saamaan. Yleensä näillä tiloilla myös jatkamismahdollisuudet pelkän tilan varassa ovat keskimääräistä heikommat, jolloin myös toiveet tilanpidon jatkumisesta jäävät suhteellisesti pienemmiksi.

(4) *Nuorissa ikäryhmissä kiinnostus ja mahdollisuudet tilan ulkopuolisten ansioiden hankintaan ovat keskimääräistä korkeammat.*

Viljelijän iällä ei ristiintaulukoinneissa havaittu olevan suoraa yhteyttä monitai päätoimisuuteen. Tosin päätoimisten joukossa on keskimääräistä runsaammin sekä nuoria viljelijöitä että yli 50-vuotiaita. Lisäksi monimuuttuja-analyysin perusteella monitoimiset ovat päätoimisia nuorempia (luku 7.4.3). Nuoret vaikuttavat olevan myös keskimääräistä sallivampia muiden ansioiden hankintaa kohtaan. Nuorilla on vanhoja ikäluokkia korkeampi koulutustaso, mikä parantaa mahdollisuuksia tilan ulkopuolisten ansioiden löytämiseen.

Viljelijän ja puolison koulutuksella onkin vahva yhteys tilan monitoimisuuteen (Peltola 1999a, 42). Muita tuloja saadaan keskimääräistä useammin tiloilla, joilla viljelijällä on maa- ja metsätalouden alalta vähintään opistotasoinen koulutus tai muulta alalta hankittu koulutus. Puolisoilla – joilla koulutustaso on ylipäättäänkin viljelijöitä korkeampi – koulutuksen vaikutus muiden ansioiden hankintaan on vielä selvempi kuin viljelijöillä. Monilla päätoimisilla tiloilla ammattisuuntautuneisuus näkyy viljelijän ja usein puolisonkin maa- tai metsätaloudellisena koulutuksena.

(5) *Naisten rooli tilan ulkopuolisten ansioiden hankkimisessa on noussut miesten roolia tärkeämmäksi.*

Viljelijöiden ja puolisoitten muiden ansiolähteiden vertailu osoittaa, että puoliset saavat tuloja perinteisen maa- ja metsätalouden ulkopuolelta useammin kuin viljelijät, mihin luonnollisesti vaikuttaa jo määritelmä viljelijästä tilan töistä päävastuullisena. Useammalla kuin joka viidennellä tilalla viljelijä on päätoiminen puolison työskennellessä pää- tai sivutoimisesti tilan ulkopuolella. Tar kasteltaessa töiden jakaumaa sukupuolittain naisten merkitys korostuu: naisten työpaikat ovat useimmiten säännöllisessä työssä julkisella sektorilla tai palvelualalla, kun taas miehet ovat suuntautuneet perustuotantoon – kuten urakointiin tilan koneilla – tai omaan yritystoimintaan. Naisilla myös mahdollisuudet saada muuta työtä ovat miehiä paremmat korkeammasta koulutustasosta johtuen.

(6) *Taloudellisesti vähämerkityksisestäkään maatilasta ei haluta luopua, koska tilaan sisältyy muita viljelijäperheelle tärkeitä arvoja.*

Monitoimiset viljelijät ovat yleensä vahvasti sidoksissa maatiilaansa ja maalla asumiseen. Usein tilan antamalla tuotolla on taloudellista merkitystä, mutta vaikka näin ei olisikaan, omasta tilasta löydetään muita, tilassa kiinnipitäviä arvoja. Tällaisia ovat muun muassa maatila lasten kasvuympäristönä, töiden tarjoama vaihtelu ja luonnonläheisyys, perinteiden ja juurien antama turva sekä mahdollisuus tuottaa omaa ruokaa.

- (7) *Monitoimisuuteen ja sen ilmenemismuotoon vaikuttavat maatilain sijaintiin ja lähiympäristöön liittyvät tekijät.*

Aineiston jaottelussa päätoimisiin ja monitoimisiin (Peltola 1999a, 43) havaittiin, että monitoimisuutta esiintyy suhteellisesti *enemmän* taajamien läheisellä maaseudulla ja alle 15 kilometrin päässä keskuksista. (vrt. myös luku 7.4.2). Erot eivät kuitenkaan ole kovin suuria, mihin vaikuttanee myös se, että *monitoimisuutta on monenlaista*: taajamien lähellä muiden tulojen hankinta painotuu palkkatyöhön, kun taas syvällä maaseudulla ja kaukana keskuksista muuta ansiotoimintaa harjoitetaan mieluiten maatilalla. Taajamien lähistöllä asuvat *monitoimiset* uskovat muiden töiden löytymiseen ja arvostavat 'juuriaan' keskimääräistä enemmän. Ympäristön antamalla esimerkillä ei kuitenkaan nähdä olevan suurta vaikutusta tilan monitoimistumiseen.

Kaikki viljelijät huomioiden tilan viljelyn jatkumista pidetään varmimpana keskuksien lähellä ja ydinmaaseudulla. Syrjäisillä maaseutualueilla sekä toiveet jatkajasta että usko ulkopuolisten töiden merkityksen kasvuun ovat keskimääräistä vähäisemmät.

- (8) *Muita tuloja hankkivien maatilojen viljelijät näkevät oman tilanteensa valoisampana ja suhtautuvat optimistisemmin tulevaisuuteen kuin päätoimiset viljelijät.*

Tulosten perusteella *monitoimisilla tiloilla arvio oman taloudellisen tilanteen kehittymisestä on selvästi parempi kuin päätoimisilla*. Sen sijaan maa- ja metsätalouden tai maaseudun yleisten tulevaisuudennäkymien suhteen näiden kahden ryhmän välillä ei ollut merkitseviä eroja, sillä arviot tulevaisuudesta olivat kaikkiaan varsin pessimistisiä.

- (9) *Heikot mahdollisuudet löytää sopivaa työtä tilan ulkopuolelta ovat merkittävin este monitoimistumiselle.*

Vajaalla puolella päätoimisista tiloista on harkittu ansioiden hankkimista muualtakin kuin tilalta. *Suurin este* tämän ajatuksen realisoitumiselle on ollut *mahdottomuus löytää sopivia töitä*. Niin ikään *tilanhoidon pelätään* kärsivän ulkopuolisista töistä. Asenteellisia esteitä merkittävämpi on *koulutuksen tai ammattitaidon puute*. Joskus myös *perhe tai pitkät etäisyydet* mahdollisiin työpaikkoihin rajoittavat sivuansioiden hankkimista.

(10) *Päätoimiset viljelijät kokevat monitoimisuuden negatiivisena ilmiönä ja suhtautuvat sen lisääntymiseen kielteisesti.*

Tulosten mukaan *valtaosa viljelijöistä hyväksyy ansioiden hankkimisen maatalan ulkopuolelta ja arvioi tällaisten tulojen osuuden edelleen kasvavan.* Läheskään kaikki eivät kuitenkaan ole monitoimistuneet halusta, vaan muihin töihin on jouduttu taloudellisesta pakosta. Viljelijät kritisoivat kitkerästi maatalouden heikkoa kannattavuutta ja jo nykyisellään suurta työmäärää: *päätoimisuudella ei pärjää, vaikka niin haluaisikin. Monitoimisten ja päätoimisten välillä ei ole selviä eroja* muihin ansioihin suhtautumisessa, mutta ensinmainitut uskovat jälkimmäisiä vahvemmin monitoimisuuden suomalaisilla maatiloilla entisestään lisääntyvän tulevaisuudessa.

(11) *Monitoimisten palkkatuloja ansaitsevien viljelijöiden on vaikea valita viiteryhmänsä; he eivät koe olevansa sen paremmin 'todellisia' viljelijöitä kuin palkansaajiakaan.*

Vastausten perusteella *osa monitoimisista viljelijöistä kokee hankalaksi samaitua 'täydellisesti' sen paremmin viljelijöihin kuin muihinkaan tulonsaajiin.* Ongelma koskettaa erityisesti muissa töissä päätoimisesti käyviä viljelijöitä eikä niinkään tiloja, joilla ulkopuolisia ansioita on vain puolisolla. Toisaalta osa päätoimisista viljelijöistä kadehtii muita tuloja hankkivia. Joissakin tapauksissa monitoimiset kokevat tullessa myös *syrjityiksi* esimerkiksi neuvonnan järjestämisessä tai maatalouspoliittisessa lainsäädännössä.

7. Tilojen ryhmittely monimuuttujamenetelmien avulla

Maatiloilta tutkimusta varten kerättyä aineistoa on edellä tarkasteltu suorien jakaumien ja ristiintaulukointien sekä näihin liittyvien tilastollisten testien avulla. Tarkastelu avartaa käsityksiä pää- ja monitoimisuuden motiiveista sekä toimeentulostrategioiltaan erilaisten viljelijäperheiden arvostuksista ja tulevaisuudennäkymistä. Kuva monitoimisuudesta jää kuitenkin vielä pirstaleiseksi. Tämän vuoksi tutkimuksessa on haluttu hyödyntää myös muita tilastollisia menetelmiä erilaisten tilojen yhteisten tekijöiden löytämiseksi. Samalla haetaan vastauksia yhteen asetetuista tavoitteista: tiedon kartuttaminen maatilatalouden ulkopuolisten tulolähteiden laajuudesta ja monitoimisuuden moni-ilmeisyydestä.

Aineiston jakamista ryhmiin voidaan lähestyä kahdesta näkökulmasta (Ketchen ja Shook, ref. Pietikäinen ja Hyvönen 1998, 47). Ensimmäinen tapa on perustaa luokittelu olemassaolevaan teoriaan, jolloin luokittelua kutsutaan *typologiaksi*. Toista, empiiriseen aineistoon pohjautuvaa luokittelua nimitetään *taksonomiaksi*. Viimeksimainittu luokittelua ohjaavat siis havainnot eikä aiemmin luotu teoria. Tutkimuksessa käytettävä ryhmittely on taksonominen, ja se on toteutettu eksploraatiivisesti erilaisilla monimuuttujamenetelmillä. Esimerkiksi Forsman (1999) on jakanut vastaavalla tavalla elintarvikealan maaseutuyrityksiä strategia-ryhmiin.

Monimuuttujamenetelmät ovat kuvailevia menetelmiä, joiden avulla pyritään vähentämään muuttujien määrää ja samalla terävöittämään kuvaa aineistosta. Usein näillä menetelmillä yritetään löytää ns. piileviä (latentteja) muuttujia, joiden avulla tutkittavaa ilmiötä kyetään aiempaa paremmin selittämään. Onnistuessaan monimuuttujamenetelmät kiteyttävät usean, toisiinsa kytkeytyvän muuttujan sisältämän kokonaisvaihtelun muutamaksi käyttökelpoiseksi uudeksi muuttujaksi.

Klassisissa monimuuttujamenetelmissä, jotka pohjautuvat korrelaatiomatriisiin (esim. pääkomponentti-, faktori- ja erotteluanalyysit), mittausten tulisi olla tehtyjä *välimatka- tai suhdeasteikolla*. Täten tiukimman tulkinnan mukaan esimerkiksi käyttäytymis- ja yhteiskuntatieteissä yleisellä *Likert*-asteikolla määritellyille muuttujille ei voisi ollenkaan laskea mielekkäitä keskiarvoja tai korrelaatioita. Kuitenkin muun muassa Nummenmaa ym. (1997, 178-179) toteavat, että *Likert*-asteikon peräkkäisten luokkien voidaan olettaa olevan yhtä kaukana toisistaan; käytännön kriteerinä on tulosten johdonmukaisuus ja tulkittavuus. *Likert*-muuttujia tulisikin käsitellä sellaisilla tilastollisilla menetelmillä, jotka huomioivat mittausvirheet (esim. faktorianalyysi). Myös aineiston koolla on merkitystä: mitä enemmän muuttujia ja varsinkin havaintoja aineistossa on, sitä luotettavampia ovat saatavat tulokset.

Erään ongelman tilastollisissa analyyseissa aiheuttavat puuttuvat havainnot. Analyysiohjelmissa on oletuksena, että käytetään vain täydellisiä havaintoja. Täten havaintoa ei käsitellä, jos yhdestäkin mukaan otetusta muuttujasta puut-

tuu arvo. Eräs helppo ja käyttökelpoinen – mutta ei luotettavin – tapa on korvata puuttuvat havainnot keskiarvoilla. Näin päästään kohtuullisiin tuloksiin varsinkin silloin, kun puuttuvia arvoja on vähän. Tässä tutkimuksessa puuttuvien arvojen korvaamista keskiarvoilla kokeiltiin pääkomponentti- ja faktorianaalyseissa. Tuloksiin sillä ei kuitenkaan ollut juuri mitään vaikutusta, mikä johtuu siitä, että puuttuvia havaintoja ei analyyseihin mukaan otetuissa muuttujissa ollut kovinkaan paljon (yleensä 5-10 %). Esimerkiksi muuttujien väliset faktorirakenteet pysyivät samoina ja korrelaatiot miltei samoina riippumatta siitä, poistettiinkö puuttuvat havainnot vai korvattiinko ne keskiarvoilla. Tällä perusteella *puuttuvien arvojen korvaamista ei katsottu tarpeelliseksi* lopullisten analyysien yhteydessä.

Tässä luvussa käydään läpi tilojen ryhmittelyn perustana olevia, tutkimusaineistoon sovellettuja monimuuttuja-analyyseja. Menetelmät esitellään lyhyesti ennen analyysituloksia ja niistä vedettäviä johtopäätöksiä. Analyysit on pääosin tehty SPSS for Windows 7.5 -ohjelmistolla. Ryhmittelyanalyysin ryhmälukumäärän määrittämisessä hyödynnettiin myös SAS-ohjelmaa ja siihen sisältyviä testikriteereitä.

7.1. Asenneulottuvuuksien etsintä faktorianalyysillä

7.1.1. Faktorianalyysin perusteet

Faktorianalyysi on monimuuttujamenetelmä, jolla pyritään selittämään muuttujajoukon korrelaatioita muutaman piilomuuttujan eli faktorin avulla. Analyysin perusmalli on esitetty esimerkiksi Leskisen (1987, 5-6) ja Mustosen (1995, 75) teoksissa ja suoritusvaiheet on havainnollistettu yksityiskohtaisesti Hairin ym. (1995, 369-370) kirjassa. Faktorianalyysi sekoitetaan usein pääkomponenttianalyysiin, mikä johtuu näiden kahden menetelmän laskennallisista samankaltaisuuksista. Sekaannusvaaraa lisää se, että esimerkiksi SPSS-ohjelmistossa pääkomponenttianalyysi on harhaanjohtavasti sijoitettu yhdeksi faktorianalyysin 'vaihtoehtoista' eli faktorointimenetelmistä. Faktorianalyysin ja pääkomponenttianalyysin välillä on kuitenkin selkeä periaatteellinen ero: ensinmainittu etsii alkuperäisten muuttujien 'takaa' piileviä, näkymättömiä muuttujia, mutta jälkimmäisessä haetaan alkuperäisten muuttujien lineaarisia yhdistelmiä (Mustonen 1995, 75). Faktorianalyysin perustana on tilastollisesti testattavissa oleva malli, kun taas pääkomponenttianalyysissä on kyse pelkästään aineiston muunnoksesta (Chatfield ja Collins 1980, 87).

Faktorianalyysissä alkuperäisten muuttujien kokonaisvaihtelu jaetaan kahteen osaan: yhteisvaihteluun ja ominaisvaihteluun. Ensinmainitussa ilmenee piilevien muuttujien eli faktorien vaikutus, kun taas jälkimmäinen sisältää kukin muuttujan 'oman osuuden' lisäksi esimerkiksi muuttujien mittausvirheitä. Faktorien ja ominaisvaihteluiden väliset korrelaatiot ovat nollia, ja tulkinnan

helpottamiseksi myös faktorien oletetaan olevan keskenään korreloimattomia (Leskinen 1987, 6). Faktorianalyysi erottaa 'todellisen vaihtelun' mittausriveistä – edellyttäen, että alkuperäisten muuttujien välillä on korrelaatioita. Sen avulla muuttujien määrää saadaan vähennettyä esimerkiksi jatkoanalyysseja tai syventävää tulkintaa varten.

Faktorien latausten neliöiden summaa (vaakariveittäin) kutsutaan *kommunaliteetiksi* (*communality* = h^2). Se kuvaa, miten suuren osan faktorit selittävät ko. muuttujan vaihtelusta. Kommunaliteetti on arvoltaan aina nollan ja yhden välillä. Faktorin *ominaisarvo* (*eigenvalue*) puolestaan saadaan laskemalla yhteen faktorilatausten neliöt pystysarakkeittain. Se kertoo, miten suuri merkitys kullakin faktorilla on selitettäessä kaikkien analyysissä mukana olleiden muuttujien vaihtelua. Faktorianalyysin selityssaste saadaan jakamalla ominaisarvojen summa muuttujien lukumäärällä (Ranta ym. 1992, 476). Mitä useampi faktori otetaan mukaan, sitä korkeammaksi selityssosuus muodostuu.

Faktorianalyysia on käytetty eniten psykologiassa ja sosiaalitieteissä, joissa joudutaan usein mittaamaan vaikeasti havaittavissa olevia asioita, esimerkiksi lahjakkuutta tai asenteita. Käytön yleisyydestä huolimatta – tai juuri siitä johtuen – muun muassa Chatfield ja Collins (1980, 88-89) kritisoivat faktorianalyysia sen useista kyseenalaisista aineiston ominaisuuksista koskevista olettamuksista. Toisaalta esimerkiksi Mustonen (1995, 106) osoittaa, että faktorianalyysin epä-määräisyydestä ja kelvottomuudesta esitetään myös harhaanjohtavia väitteitä.

Varsinaisissa faktorianalyysin sovelluksissa faktoreiden lukumäärä päätetään etukäteen, ennen faktorointia eli latausmatriisin alustavan ratkaisun laske-
mista. Eksploratiivisessa tutkimuksessa joudutaan usein kokeilemaan eri lukumääriä ja valitsemaan lopullinen faktorien määrä vasta sisällöllisten tulkintojen yhteydessä (Leskinen 1987, 50). Selityssuuden maksimointia tärkeämpää on löytää *tulkinnallisesti selkeä faktorirakenne*.

Itse faktorointiin on kehitetty useita eri menetelmiä, joista optimaalisin ja yleisimmin käytetty on suurimman uskottavuuden (*maximum likelihood*) faktorointi. Rotatoimalla eli muuttamalla tarkastelu-suuntaa helpotetaan tulkinnallisesti käyttökelpoisimman ratkaisun löytämistä. Tunnetuin ja ilmeisesti myös yleisimmin käytössä oleva on suorakulmainen varimax-rotatio. Sen perusideana on tuottaa muutamia itseisarvoltaan suuria latauksia ja monia lähellä nollaa olevia latauksia. Saadut faktorit eivät korreloi keskenään.

Faktoriratkaisun tulkinta perustuu rotatoitujen faktorien ja muuttujien välisen yhteyksien tarkasteluun. Näille yhteyksille pyritään löytämään 'mahdollisimman järkevä selitys'. Niiden muuttujien välille, joilla on itseisarvoltaan suuri lataus, pyritään löytämään yhtäläisyyksiä. Vastaavasti yritetään keksiä, miten nämä eroavat itseisarvoltaan pienilatauksisista muuttujista. Sänkiaho (1974, 18) luettelee seuraavia tulkintamenetelmiä: "suurin lataus; nimihirviö; aikaisemmat tutkimukset; prosessikuvaus; teoreettinen perusta". Koska objektiivista tilastoma-
temaattista perustetta 'oikean' latausratkaisun valintaan ei ole, päätös jää yleensä

sä tutkijan subjektiivisen tulkinnan varaan. Leskisen (1987, 53) mukaan tulkinnan subjektiivisuus tuleekin ilmi viimeistään silloin, kun tutkija nimeää löytämänsä faktorit. Yleensä tulkinta tehdään muuttujien suurimpien latausten perusteella. Jos lataus on negatiivinen, vaihtuu muuttujan sisältö käänteiseksi. Tulkinnassa Alkula ym. (1994, 273) pitävät arvoa 0,5 sopivana ”nyrkkisääntörajana”: tätä pienempiä latauksia ei pitäisi tulkita ilman korkeampien latausten antamaa apua.

Faktorianalyysilla saatujen tulosten tilastollista ‘hyvyyttä’ voidaan testata residuaalikorrelaatiomatriisilla ja tarkastelemalla, miten muuttujat latautuvat mallissa (Leskinen 1987, 55-56). Korrelaatiokerroimen valinta riippuu muuttujien mitta-asteikosta. Vaikka Pearsonin korrelaatiokerroin on yleisesti käytetty, järjestysasteikkolisilla muuttujilla Spearmannin järjestyskorrelaatiokerroin on tätä luotettavampi. Mitä lähemmäksi ykköstä sen arvot itseisarvoltaan nousevat, sitä voimakkaampi on lineaarinen yhteys muuttujien välillä. Esimerkiksi arvot 0,5 tai -0,5 osoittavat vielä verrattain heikkoa yhteyttä. Toisaalta yhteiskuntaa kartoittavissa tutkimuksissa korrelaatiot usein jäävät melko pieniksi (Holopainen ja Pulkkinen 1994, 163).

7.1.2. Faktorianalyysi sovellettuna tutkimusaineistoon

Faktorianalyysilla tarkasteltiin kyselylomakkeen (liite 2) mielipideväittämiä. Kysymykset 15 ja 16 kartoittivat maatilatalouden harjoittamisen jatkamista ja lisätulojen hankkimista, ja ne oli suunnattu *monitoimisille* tiloille. *Päätoimisille* mutta *muuta työtä harkinneille* tiloille tarkoitetut kysymykset 32 ja 33 liittyivät työskentelyhalukkuuteen ja -mahdollisuuksiin tilan ulkopuolella. Monitoimisten ja muita tuloja ajatelleiden päätoimisten tilojen ryhmät poikkeavat toisistaan sekä kooltaan että koostumukseltaan, mikä heijastuu analyysitulosten luotettavuuteen ja selkeyteen. Sivuansioita saavien joukko on lukumäärältään noin nelinkertainen ja myös koostumukseltaan heterogeenisempi muita töitä harkineisiin päätoimisiin verrattuna. Viimeksimainitun ryhmän osalta tulosten tulkinta onkin siksi vaikeampaa ja osittain myös epäluotettavampaa kuin monitoimisten kohdalla.

Monitoimiset tilat

Kysymysten 15 ja 16 muuttujien yhtäaikainen faktorointi aloitetaan suurimman uskottavuuden menetelmällä siten, että puuttuvia havaintoja ei korvata, jolloin analyysissa on mukana 448 tilaa. Rotaationa on varimax, ja faktorien lukumäärä määritellään ominaisarvojen (> 1) perusteella. Faktoreita löytyy kuusi, ja selityssaste on hieman yli 43 % (taulukko 7.1). Ominaisarvoissa tapahtuu kuitenkin melko selvä ‘hyppäys’ neljän faktorin jälkeen (arvosta 1,610 arvoon 1,176). Lisäksi viidennen ja kuudennen faktorin selityssasteet kokonaisvaihtelusta jäävät

Taulukko 7.1. Faktorianalyysi suurimman uskottavuuden menetelmällä kysymyksiä 15 ja 16 muuttujista (23 kpl) sekä siitä johdettu neljän faktorin ratkaisu.

Faktori	Kokonaisselitysasteet					
	Alkuperäiset ominaisarvot			Rotatoitujen neliösummien lataukset		
	Yhteensä	% kok.-vaiht.	Kumulat. %	Yhteensä	% kok.-vaiht.	Kumulat. %
1	4,436	19,288	19,288	3,417	14,858	14,858
2	3,222	14,009	33,297	2,453	10,663	25,521
3	1,822	7,924	41,221	1,271	5,524	31,045
4	1,610	7,001	48,222	1,200	5,215	36,260
5	1,176	5,113	53,335	,868	3,774	40,034
6	1,020	4,436	57,771	,718	3,123	43,157
7	,978	4,252	62,022			
8	,885	3,847	65,869			
Neljän faktorin ratkaisu:						
1	4,436	19,288	19,288	3,484	15,150	15,150
2	3,222	14,009	33,297	2,650	11,520	26,670
3	1,822	7,924	41,221	1,368	5,949	32,618
4	1,610	7,001	48,222	1,215	5,281	37,900

alle viiden prosentin (3,8 % ja 3,1 %), mikä Alkulan ym. (1994, 277) mukaan on eräs kriteeri faktorien lukumäärälle. Näistä syistä faktorien lukumäärä lopullisessa analyysissä on päätetty rajata *neljään*.

Neljän faktorin ratkaisussa kommunaliteetit jäävät luonnollisesti jonkin verran pienemmiksi kuin kuuden faktorin ratkaisussa. Valtaosa muuttujista latautuu 0,3:n ylittävällä arvolla pelkästään yhdelle faktorille; vain luopumishalukkuutta koskeva muuttuja ylittää kolmella faktorilla tätä suurempaan arvoon. Lisäksi neljännekin faktorin selitysaste ylittää viisi prosenttia. Faktorien nimeäminen ja jatkokäsittely monimuuttujamenetelmillä on päätetty tehdä *varimax-rotatoidun suurimman uskottavuuden menetelmän neljän faktorin ratkaisun pohjalta* (taulukko 7.2). Puuttuvia havaintoja ei ole korvattu (N = 448).

Ensimmäiselle faktorille latautuvat voimakkaasti viljelijäperheen talouteen ja tilan työllistävyyteen liittyvät muuttujat. Lisäansioita tarvitaan yksityistalouden menojen katteeksi, usein myös velkojen tai investointien maksuun. Oman tilan tarjoama työ ja toimeentulo eivät riitä, eikä yksin alkutuotannon varaan uskalleta jättäytyä - varsinkaan, kun palkka ja sosiaaliturva koetaan selvästi paremmiksi tilan ulkopuolisissa töissä. Toisaalta tilan tulot eivät ole myöskään kovin merkittäviä kokonaistoimeentulon kannalta. Tämän tyyppisiä mielipiteitä löytynee ainakin pinta-alaltaan pieniltä ja tuotannoltaan vähäisiltä tiloilta. Maatilaa ei välttämättä ole koskaan edes ajateltu viljeltävän päätoimisesti. Faktorissa

Taulukko 7.2. Faktorianalyysi monitoimisista tiloista suurimman uskottavuuden menetelmällä varimax-rotatoidulla neljän faktorin ratkaisulla kysymyksiä 15 ja 16 muuttujista (23 kpl).

	Faktorit			
	1: tarve lisä- ansioihin	2: maahan sitoutu- minen	3: avoimuus muihin töihin	4: luopu- mis- valmius
Taloudellinen tilanne edellyttää muita tuloja	,786	,097	-,038	,174
Tilalta saadaan liian vähän tuloja	,761	-,066	-,028	,148
Ei uskalla jättäytyä vain viljelyn varaan	,701	,118	,061	,225
Maatilan ulkopuolella ansiotaso on parempi	,676	-,080	,125	,048
Lisäansioita tarvitaan yksityistalouteen	,602	,117	,190	,048
Työtä ei riitä tilalla jokaiselle	,553	-,024	,203	-,176
Tilan tulot olennainen osa toimeentuloa	-,435	,113	-,120	,150
Muusta työstä parempi eläke- ja sosiaaliturva	,424	,161	,362	-,082
Juuria ja perinteitä on tärkeä ylläpitää	,059	,767	-,048	-,118
Tilan työt vapaita ja hyvää vaihtelua	,103	,645	,162	-,174
On tärkeää tuottaa ”omaan puhdasta ruokaa”	-,023	,618	,100	,197
Maatila on lapsille paras kasvuympäristö	-,007	,558	-,060	,129
Maa on sijoituskohde, josta ei kannata luopua	,056	,530	,067	-,070
Suku toivoo, että viljelyä jatketaan	,017	,394	-,029	,091
Tila tarjoaa turvaa työttömyyden varalta	-,058	,373	,085	,134
Hankitaan tuntumaa viljelyn lopettamiseksi	,206	-,291	,584	,434
Koulutus tai kokemus syynä lisätuloihin	,139	-,041	,542	-,162
Maatilan töihin on tarpeen saada vaihtelua	-,012	,245	,432	,103
Muutkin lähistöllä käyvät muualla töissä	,116	,094	,370	,116
Luovutaan heti, kun muuta työtä löytyy	,230	-,317	,318	,511
Rahaa tarvitaan velkoihin tai investointeihin	,387	,085	-,069	,409
Ulkopuolista työtä ei löydy kaikille	,024	,049	-,004	,405
Muiden tulojen avulla etsitään uusia tulolähteitä	-,033	,157	,057	,291

heijastunee myös jonkinasteinen tyytymättömyys tai ‘muutosvastarinta’ nykyiseen toimeentulotapaan. Saadulle ulottuvuudelle annetaan nimi ‘*tarve lisäansioihin*’.

Toisessa faktorissa painottuvat pääasiassa muut kuin taloudelliset arvot: juuret ja perinne, oman puhtaan ruoan tuottaminen, tilan töiden tarjoama vaihtelu, sen hyvyys kasvuympäristönä, maan arvo sijoituskohteena ja sukutilavelvoitteet. Tila katsotaan myös turvapaikaksi esimerkiksi työttömyyden varalta. Halukkuus luopua omasta maatilasta on näillä tiloilla keskimääräistä vähäisempi, ja siksi tämä asenne on nimettävissä ‘*maahan ja maaseutuun sitoutumiseksi*’. Tälle asennetyypille viljely ja maalla asuminen ovat arvoja jo sinänsä. Kiintymys maahan ja velvoite viljelyn jatkamiseen ovat vahvoja motiiveja tilanpitoon.

Kolmas asenneulottuvuus sisältää tapauksia, joille koulutus, vaihtelunhalu ja ympäristön esimerkki sekä muualta saatava parempi sosiaaliturva ovat merkittäviä ylläkkeitä muiden ansioiden hankintaan. Tilaan ei olla sitouduttu kovin vahvasti, vaan viljelyn lopettaminen ja pelloista luopuminen nähdään realistisina vaihtoehtoina. Viljelyyn ollaan tavallaan 'ajautettu', mutta se ei ole ainut mahdollisuus toimeentulon hankkimiseen. Eri tulolähteitä kombinoidaan joustavasti. Tälle faktorille vahvasti latautuvat voisi määritellä seuraavasti: *'avoimesti tilan ulkopuolisiin töihin suhtautuvat'*.

Neljännelle faktorille ryhmittyy luopumiseen valmiita mielipiteitä. Ulkopuolisia töitä on hankittu, jotta kyettäisiin maksamaan tilan velkoja tai investointeja. Ansioita muualta ei kuitenkaan ole löytynyt kaikille tilan työikäisille, mikä osaltaan vaikeuttaa tilanpidon lopettamista - vaikka siihen sinällään valmiutta olisikin. Viljelyä on pakko jatkaa. Tätä asennetta voidaan kutsua nimellä *'luopuvat, jos työtä löytyy ja veloista selviää'*.

Päätöiset tilat

Edellä esitetystä neljän faktorin ryhmittelystä havaitaan sekä motiivien että tilaan sitoutumisen poikkeavan toisistaan eri asenneulottuvuuksissa. Myös päätöisille, muita töitä harkinneille suunnattujen kysymysten (32 ja 33) mielipidemuuttujia tutkittiin faktorianalyysin avulla. Kuten aiemmin on todettu, tämä joukko on lukumäärältään monitoimisia homogeenisempi ja pienempi (145 tilaa); puuttuvien havaintojen eliminoinnin jälkeen analyysiin yltää vain 106 tilaa. Tästä ryhmästä eri tyyppisiä ei ole löydettävissä yhtä helposti, mikä johtuu siitä, että joukko on jo muodostunut monitoimisia tasalaatuisemmaksi useiden rajoittavien valintakriteerien seurauksena.

Analyysin ensimmäisessä vaiheessa, varimax-rotatoidussa suurimman uskottavuuden faktoroinnissa, tulostuu kahdeksan ominaisarvoltaan ykkösen ylittävää faktoria, joilla kaikilla selitysaste on yli 5 % (taulukko 7.3). Yhteensä analyysi selittää 61,7 % muuttujien vaihtelusta. 'Mielekkään' tulkinnan kannalta faktorien lukumäärä on kuitenkin liian suuri. Ominaisarvoissa ei tapahdu todella selviä muutoksia kolmannen ja kahdeksannen faktorin välillä, joskin viidennen ja kuudennen faktorin välillä on melko suuri 'hyppäys' (1,709:stä 1,377:ään).

Analysointia kokeiltiin myös aineistolla, jossa puuttuvat havainnot oli korvattu keskiarvoilla (N = 145). Tuloksiin tällä ei kuitenkaan ollut merkittävää vaikutusta, minkä vuoksi lopullisissa analyysissä on käytetty vain täydellisiä havaintoja (N = 106). Eri vaihtoehtoista viiden faktorin ratkaisu vaikuttaa olevan faktorilatauksiltaan 'erottelevin' ja tulkinnallisesti selkein, minkä vuoksi lopulliseksi menetelmäksi päätetään valita täydellisiin havaintoihin pohjautuva *varimax-rotatoitu suurimman uskottavuuden faktorointi viiteen faktoriin pakotetulla ratkaisulla*. Siinä jokainen muuttuja latautuu 0,3:n ylittävällä arvolla ainakin yhdelle mutta korkeintaan kahdelle faktorille. Jokaisella faktorilla

Taulukko 7.3. Faktorianalyysi suurimman uskottavuuden menetelmällä kysymyksiä 32 ja 33 muuttujista (24 kpl) ja siitä johdettu viiden faktorin ratkaisu.

Faktori	Alkuperäiset ominaisarvot			Rotatoitujen neliösummien lataukset		
	Yhteensä	% kok.-vaiht.	Kumulat. %	Yhteensä	% kok.-vaiht.	Kumulat. %
1	5,274	21,974	21,974	2,983	12,430	12,430
2	3,011	12,544	34,518	2,039	8,497	20,927
3	2,268	9,451	43,969	1,950	8,124	29,052
4	1,873	7,803	51,773	1,923	8,014	37,066
5	1,709	7,121	58,894	1,870	7,792	44,859
6	1,377	5,739	64,634	1,655	6,895	51,754
7	1,180	4,916	69,549	1,329	5,538	57,292
8	1,094	4,560	74,110	1,061	4,422	61,715
9	,867	3,612	77,721			
10	,718	2,992	80,713			
Viiden faktorin ratkaisu:						
1	5,274	21,974	21,974	3,449	14,369	14,369
2	3,011	12,544	34,518	2,325	9,688	24,058
3	2,268	9,451	43,969	2,228	9,283	33,340
4	1,873	7,803	51,773	1,891	7,879	41,219
5	1,709	7,121	58,894	1,785	7,439	48,659

'kärkimuuttuja' latautuu lisäksi vähintään arvolla 0,7 (taulukko 7.4). Kokonaiselysaste jää luonnollisesti kahdeksan faktorin ratkaisua pienemmäksi, 48,7 %:iin.

Analyysi nostaa esiin muita töitä harkinneiden päätoimisten ryhmästä viisi erilaista 'päätoimisuusasennetta'. Ensimmäistä ulottuvuutta nimitetään 'päätoimisuuteen sitoutuneisuudeksi'. Näiden vastaajien mielestä omalla tilalla on töitä riittämiin, ja he myös pitävät päätoimisuutta ainoana oikeana ratkaisuna. Tilakokoa pidetään riittävän suurena, jolloin lisäansioiden hakeminen ei ole taloudellisesti edes tarpeellista. Tuotantosuunnan sekä tilanhoidon vaativuuden ja sitovuuden lisäksi esteitä ulkopuolisille ansioille asettavat perhe, lainsäädäntö ja pitkät etäisyydet. Tätä asennetyyppeä löytyy eniten maatilatalouteen suuntautuneilta, keskikokoa suuremmilta viljelmiltä.

Toinen asenne kertoo 'luopumisvalmiudesta mutta vaihtoehtojen puutteesta'. Mielipiteet korostavat muita töitä maataloutta kiinnostavampina ja paremmin palkattuina. Oma tila ei kunnolla riitä elannon antajaksi, ja siitä oltaisiin valmiita vaikka luopumaan. Vaikeutena muiden töiden hakemiselle ovat kuitenkin huono koulutus ja/tai heikko terveys. Tällöin ainoaksi vaihtoehdoksi jää

Taulukko 7.4. Faktorianalyysi muita töitä harkinneista päätoimisista tiloista suurimman uskottavuuden menetelmällä varimax-rotatoidulla viiden faktorin ratkaisulla kysymyksien 32 ja 33 muuttujista (24 kpl).

	Faktorit				
	1: päätoim. sitoutu- minen	2: vaihto- ehtojen puute	3: tilalleen jämäh- täminen	4: osaava selviyty- minen	5: muu työ tarpeen
Kaikki työvoima tarvitaan omalla tilalla	,884	-,219	-,024	-,061	-,100
Tilan työt kärsivät, jos mennään muualle töihin	,847	-,112	-,025	,002	-,035
Tuotantosuuntaa muutettava, jos muita ansioita	,589	-,026	-,072	-,039	-,308
Tilalla ei riitä työtä kaikille työikäisille	-,574	,231	,131	,121	,205
Perhe tarvitsee apua kotona	,544	,032	-,141	,037	,022
Maatilaa kuuluu hoitaa päätoimisesti	,440	-,065	-,056	-,235	-,001
Lait tai säännökset este muulle työlle	,373	,227	,258	,058	,219
Työmatka muodostuisi liian pitkäksi	,366	-,105	,318	-,126	-,050
Halu luopua viljelystä myöhemmin kokonaan	,009	,843	,237	,193	,184
Tila on niin pieni, etteivät sen tulot elätä	-,368	,538	,172	-,118	,267
Muissa töissä pystyisi ansitsemaan paremmin	-,054	,498	,377	-,144	,117
Muu työ olisi kiinnostavampaa	-,167	,497	,011	,289	,068
Tilan ulkopuolella palkka olisi huonompi	,235	-,452	,185	,409	-,019
Ei ole kiinnostusta muuhun työhön	,116	-,327	,033	-,229	,056
Koulutus tai ammattitaito muuhun työhön puuttuu	,274	,323	,219	-,293	-,154
Eläke- ja sosiaaliturva olisi parempi muualla	-,115	,190	,731	,035	,018
Tilalle on mahdoton löytää uusia tulolähteitä	-,144	,085	,724	,096	,236
Muita töitä ei ole mistään helposti saatavissa	-,079	-,029	,584	,071	-,011
Heikentynyt terveys ei enää kestä maatilan töitä	,059	,319	,416	-,077	,033
Aiempi koulutus kannattaisi hyödyntää	-,043	,150	,098	,759	,168
Aiempi työkokemus tulisi hyödyntää	-,051	,018	-,105	,741	,039
Maatilan töihin olisi mukava saada vaihtelua	-,203	,071	,270	,421	-,238
Velkoihin tai investointeihin tarvitaan rahaa	-,068	,061	,026	,102	,860
Taloudellinen tilanne pakottaa lisäansioihin	-,327	,235	,186	-,004	,744

tilalla pysyminen. Tällaisia mielipiteitä lienee varsinkin iäkkäillä viljelijöillä ja puolisilla.

Kolmannessa päätoimisuusasenteessa ei nähdä mahdollisuuksia uusien toimeentulolähteiden kehittämiseen tilalle, eivätkä näkymät tilan ulkopuolella ole juurikaan paremmat – vaikka parempi palkka ja sosiaaliturva houkuttelisivatkin. Heikentynyt terveys, joka ei enää tahdo kestää maatilatalouden töitä, ja pitkät välimatkat rajoittavat kuitenkin mahdollisuuksia ulkopuolisten ansioiden löytämiseen. Tätä asenneulottuvuutta nimitetään *'maatilalle jämähtämiseksi'*. Myös tätä asennetta saattaa olla eniten eläkeikää lähestyvillä viljelijöillä (ja puolisoilla).

Neljäs faktori kuvaa *'osaavaa selviytymiskykyä'*. Mielipiteissä painottuvat koulutus ja kokemus muista töistä sekä halukkuus saada vaihtelua maatilan

askareisiin. Tilan ulkopuolelta saatavaa palkkaa ei kuitenkaan katsota kilpailukykyiseksi omasta maatilataloudesta saataviin tuloihin verrattuna, mikä viittaa tällaisten asenteiden löytymiseen keskimääräistä isommilta ja paremmin toimeentulevilta tiloilta. Ilmeisesti myös juuri tästä syytä ansioiden hankkimista muualta ei ole toteutettu, vaikka niitä tälle 'asenneryhmälle' saattaisi kohtuudella ollakin löydettävissä.

Viidettä asennetta voisi kutsua '*muiden töiden tarvitsemiseksi*'. Tähän ulottuvuuteen yhtyvien mielipiteissä velat tai investoinnit ja ylipäättään heikko taloudellinen tilanne rasittavat tilanpitoa. Tuotantosuuntaa ei nähdä ongelmana ulkopuolisten töiden hankkimiselle, mutta silti mikään yksittäinen syy ei nouse esille selittämään sivuansioiden hankkimisen esteitä. Tätä asennetta voisi olla muun muassa sellaisilla satunnaisesti muita töitä löytävillä, jotka eivät sattuneet kyselyhetkellä olemaan muissa ansioissa.

Monitoimisten ja muita töitä harkinneiden päätoimisten Likert-muuttujien lisäksi faktorianalyysejä on kokeiltu muihin kyselylomakkeessa olleisiin kaikille vastaajille tarkoitettuihin Likert-tyyppisiin muuttujiin (esim. asumishalukkuus maaseudulla sekä maatalouden, metsätalouden ja maaseudun tulevaisuuden arviot). Analysoinnista ei kuitenkaan muodostu mielekkäitä faktoriratkaisuja. Sopivia muuttujia on niukasti (10-15), ja vaikka osa muuttujista korreloi vahvasti keskenään, vastaavasti korrelaatiot muihin muuttujiin jäivät varsin pieniksi. Tästä johtuen analyysillä löytyvät 'faktorit' muodostuvat triviaaleiksi: esimerkiksi maatalouden, metsätalouden ja maaseudun tulevaisuudennäkymiä koskevat kolme muuttujaa latautuvat samalle faktorille. Ratkaisusta ei näin saada lisäarvoa ristiintaulukointien kautta saaduille tuloksille.

Faktorianalyysein tavoitteena on saada aikaan tulkinallisesti selkeä ja ymmärrystä syventävä faktorimalli. Tämän tavoitteen voidaan katsoa toteutuneen ainakin monitoimisten tilojen kohdalla, missä löydettiin selviä asenneulottuvuuksia. Faktorianalyysein tuloksia voidaan käyttää myös jatkotarkasteluissa, jos sen yhteydessä kullekin otoshavainnolle tulostettavissa olevat faktoreiden arvot tallennetaan. Näitä arvoja nimitetään faktoripistemuuttujiksi (*factor score*) (vrt. Leskinen 1987, 60-61), ja niitä voidaan hyödyntää esimerkiksi ryhmittelyanalyyseissä. Tässä tutkimuksessa *jatkotarkastelu* tehdään tulkinallisesti selkeimmän ja eniten havaintoja sisältävän *monitoimisia tiloja koskevan faktorianalyysein tulosten pohjalta*. Muita töitä harkinneiden päätoimisten kohdalla mielekkäiden jatkoanalyysein esteenä on aineiston pieni koko (noin 100 tilaa).

7.2. Monitoimisten maatilatalouksien ryhmittely ryhmittelyanalyyseillä

7.2.1. Ryhmittelyanalyysein perusteet

Ryhmittely- eli klusterianalyysi on tilastollinen menetelmä, jolla pyritään jakamaan havaintoaineisto homogeenisiin ryhmiin. Onnistuessaan analyysi hahmot-

taa aineistosta uudenlaisia ryhmiä tai jäsentää siitä hierarkisen rakenteen (Chatfield ja Collins 1980, 215). Yksityiskohtainen mallikaavio ryhmittelyanalyysin suorittamisesta löytyy esimerkiksi Hairin ym. (1995, 426-427) teoksesta. Tässä tutkimuksessa analyysia voidaan hyödyntää monitoimisten tilojen ryhmittelyyn faktorianalyysin tulosten pohjalta. Ryhmittely mahdollista eri tilaryhmien keskinäisen vertailun esimerkiksi taustamuuttujien suhteen.

Ryhmittelyanalyysissa ryhmiä ei tunneta ennakolta, mutta ne pyritään muodostamaan siten, että ryhmäkeskiarvot poikkeavat toisistaan mahdollisimman paljon ryhmien sisäisen vaihtelun jäädessä samalla mahdollisimman vähäiseksi. Faktorianalyysista ryhmittelyanalyysi poikkeaa sikäli, että ensinmainittu etsii piileviä muuttujia, mutta jälkimmäisessä havaintoyksiköt jaetaan fyysisesti eri ryhmiin. Ryhmittelyn perusteena olevien muuttujien täytyy kuitenkin olla standardoituja, etteivät mitta-asteikon erot vaikuttaisi tuloksiin. Tällaisia standardeoituja muuttujia ovat esimerkiksi faktoripistearvot.

Jotta ryhmittelyanalyysi ylipäätään voitaisiin toteuttaa, on kyettävä mittaamaan havaintojen samanlaisuutta tai erilaisuutta. Mustosen (1995, 140) mukaan kaikki varsinaiset ryhmittelyanalyysin menetelmät pohjautuvat jonkinlaiseen ryhmien ja yksittäisten havaintojen välisen etäisyyden mittaan: riittävän lähellä toisiaan olevat havainnot ryhmitellään yhteen. Yleisimmin käytetty apuväline lienee standardeoitu euklidinen etäisyys (Chatfield ja Collins 1980, 214), mutta muitakin mahdollisuuksia on (esim. *Bray-Curtis*-etäisyysmitta).

Useimmat ryhmittelyanalyysit ovat luonteeltaan *heuristisia* eli niiltä puuttuu selkeä teoreettinen tausta (Mustonen 1995, 140). Analyysihin käytetään kahdenlaisia menetelmiä: *hierarkisia* ja *ei-hierarkisia*. Hierarkisissa voidaan edetä kahdella tapaa, joko yksittäisten havaintojen tasolta tai koko ryhmästä käsin. Yksittäisistä havainnoista lähdettäessä jokainen havainto muodostaa aluksi oman 'ryhmänsä'. Sen jälkeen kaksi lähinnä toisiaan olevaa havaintoa yhdistetään samaan ryhmään, ja se liitetään taas lähimpään ryhmään. Näin ryhmien lukumäärä pienenee koko ajan, ja lopussa jäljellä olisi vain yksi, kaikki havainnot sisältävä ryhmä. Käytännössä ryhmittely katkaistaan siinä vaiheessa, jolloin ryhmittelyn hyvyyttä kuvaavissa kriteereissä tapahtuu selviä muutoksia. Päinvastainen etenemistapa lähtee liikkeelle kaikkien havaintojen muodostamasta joukosta ja jakaa sitä vaiheittain yhä pienempiin ryhmiin. Vaikka hierarkiset menetelmät ovat suosittuja, niiden puutteena on se, että ryhmittelyt eivät ole 'lopullisia', sillä etäisyysmittoja ja ryhmittelyalgoritmeja vaihtelemalla saadaan aikaan useita erilaisia ryhmittelyjä (Chatfield ja Collins 1980, 216).

Ei-hierarkista menetelmää eli tilastollista ryhmittelyanalyysia käytetään laajoissa aineistoissa (Hair ym. 1995, 437-441). Havaintoja siirretään systemaattisesti ryhmästä toiseen ja tutkitaan, miten ryhmien homogeenisuus muuttuu. Jos se paranee, siirron annetaan toteutua ja jatketaan menettelyä seuraavasta havainnosta. Näin jatketaan, kunnes minkään havainnon siirto ei enää paranna ryhmien homogeenisuutta. Mustosen (1995, 140) mukaan tämäkään ei takaa

parhaan ratkaisun saavuttamista, koska satunnainen alkuryhmitys vaikuttaa lopputulokseen. Tämän vuoksi hyvän ratkaisun löytäminen edellyttää riittävän monta toistoa erilaisista satunnaisryhmityksistä lähtien, jolloin lopulliseksi ryhmittelyksi voidaan valita näistä paras tulos.

Ryhmien oikean lukumäärän ratkaiseminen ei ole yksiselitteistä, koska selkeät tilastolliset kriteerit sopivan ryhmäkoon määrittämiseksi puuttuvat. Käytännössä sovellettu menettelytapa on suorittaa ryhmittelyanalyysi usealla eri ryhmälukumäärällä ja valita sitten tuloksista paras. Ryhmien homogeenisuutta mittaamaan on kehitetty myös testisuureita, joista yleisesti käytetään niin sanottua Wilksin lambda -kriteeriä (L). Se mittaa ryhmien homogeenisuutta ja muuttuu sitä pienemmäksi, mitä homogeenisempia ryhmät ovat ja mitä paremmin ne erottuvat toisistaan. Oikea ryhmien määrä voidaan näin päätellä lambda-arvojen perusteella.

Korhonen ja Manninen (1993, 84) mainitsevat Wilksin lambdaan ohella kaksi muuta vastaavaa testisuuretta: Pillain V ja Hotellingin $trace$ (T^2). Wilksin lambda soveltuu heidän mukaansa (emt., 85) kuitenkin juuri joustavuutensa takia eräänlaiseksi ”yleiskriteeriksi”. SAS-ohjelmistosta löytyy muutamia vaihtoehtoisia testikriteereitä, joista on tässä tutkimuksessa hyödynnetty kahta: Calinskin ja Harabaszin *pseudo F* ja Sarlen *cubic clustering criteria* (CCC) (SAS/STAT User’s Guide 1993, 97-99). Lisäksi Marriot (1971) on kehittänyt ryhmäkoon arviointiin Wilksin lambdaan perustuvan testisuureen (f_g), joka karkeudestaan huolimatta pystyy antamaan informaatiota oikea ryhmäkoon määrittämiseen. Korhonen ja Manninen (1993, 86) pitävät kuitenkin myös *ryhmittelyn järkevyyttä* yhtä painavana perusteena kuin Marriotin suureeseen perustuvaa ”kuoppa-tarkastelua”.

Käytännössä myös syntyvien ryhmien koko vaikuttaa ryhmien lukumäärän valintaan, sillä muutaman havainnon perusteella on kyseenalaista tehdä tulkin-toja yksittäisen ryhmän koostumuksesta. Sopivan ryhmälukumäärän valinnan jälkeen muodostuneet ryhmät nimetään. Tässä käytetään apuna kustakin ryhmästä löytyviä sellaisia ominaisuuksia, joiden katsotaan kuvaavan luontevasti koko ryhmää (Hair ym. 1995, 443).

7.2.2. Ryhmittelyanalyysi sovellettuna tutkimusaineistoon

Monitoimitilojen ryhmittelyanalyysi on suoritettu neljän faktorin ratkaisun tuottamien faktoripistemäärien pohjalta ei-hierarkisella menetelmällä (K-Means Cluster -ohjelma/SPSS). Analysointia on kokeiltu eri ryhmämäärillä kahdesta yhdeksään. Pienimmän ryhmän koko vaihtelee näissä analyyseissa 212:sta (kaksi ryhmää) kahteen (yhdeksän ryhmää), mutta esimerkiksi jo kuuden ryhmän ratkaisussa pienimpään ryhmään jää vain 13 havaintoa. Tämä antaa viitteitä siitä, että tulkinnallisesti järkevä ryhmien lukumäärä saattaisi olla kolmesta viiteen. Eri ratkaisujen tilastollista hyvyttä on tutkittu sekä SAS-ohjelmiston

Taulukko 7.5. Ei-hierarkisen ryhmittelyanalyysin ryhmälukumäärien testiarvot (pseudo F ja cubic clustering criteria CCC) eri ryhmälukumäärillä tarkasteltuina.

Ryhmälukumäärä	Pseudo F	CCC
2	114,68	-5,476
3	135,96	-5,102
4	106,45	-13,043
5	136,08	-8,594
6	109,26	-13,521
7	114,11	-10,450
8	102,24	-12,403
9	102,28	-11,056

testikriteereiden että SPSS:n erotteluanalyysin ja siihen liittyvän Wilksin lambda-kriteerin avulla. SAS-ohjelmistolla tulostetut testikriteerit on esitetty taulukossa 7.5.

Testikriteereitä *pseudo F* ja *CCC* voidaan käyttää apuna ‘oikean’ ryhmäluvun määrittämisessä etsimällä kummankin kriteerin paikallisia huippukohtia (*local peaks*) (SAS/STAT User’s Guide 1993, 98). Eräs selvästi erottuva on *viiden ryhmän ratkaisu*, jossa pseudo F:n arvo on maksimissaan ja CCC:n arvo tekee ‘hyppäyksen’ ylöspäin. Mainituilla testikriteereillä tarkasteltuna viiden ryhmän ratkaisu näyttäisi perustellulta. Ryhmälukumäärän määrittämiseen palataan kuitenkin vielä erotteluanalyysin yhteydessä seuraavassa luvussa.

Ryhmittelyanalyysistä voidaan ja usein on syytäkin jatkaa muihin analyysihin, esimerkiksi ristiintaulukointiin ja erotteluanalyysiin. Jatkoanalyysissä hyödynnetään muuttujia, joita ei ole käytetty ryhmittelyanalyysissä tai ryhmittelymuuttujien muodostamisessa (Korhonen ja Manninen 1993, 86). Usein vasta näiden analyysien kautta saadaan tietoa ryhmien painottumisesta ja voidaan syvällisesti tarkastella ryhmien olemusta. Tässä tutkimuksessa on hyödynnetty erotteluanalyysia sekä ryhmien lopullisen lukumäärän päättämisessä että eri ryhmien välisissä vertailuissa. Ryhmien eroja on tarkasteltu myös ristiintaulukoinneilla eri taustamuuttujien kanssa.

7.3. Ryhmien jatkokäsittely erotteluanalyysilla

7.3.1. Erotteluanalyysin perusteet

Erotteluanalyysilla haetaan niitä kriteereitä, joilla voidaan löytää ero kahden tai useamman yksilön tai populaation välille. Analyysi perustuu erottelufunktioihin, joita vertailemalla etsitään paras tapa jonkin luokittelevan muuttujan avulla luotujen ryhmien erotteluniseksi toisistaan (Chatfield ja Collins 1980, 133).

Erottelufunktiot pyritään muodostamaan siten, että ryhmien keskiarvojen väliset erot ilmenisivät mahdollisimman selvinä. Funktiot eivät korreloi keskenään eli ne kuvaavat toisistaan riippumattomia rakenteita. Erottelufunktioiden lukumäärä ei koskaan ylitä muuttujien lukumäärää eikä ryhmien lukumäärää vähennettynä yhdellä. Varsin usein tosin tullaan toimeen näitä lukuja pienemmilläkin määrillä (Korhonen ja Manninen 1993, 77).

Yhtenä analyysin tavoitteena on löytää ”erottelusääntö”, jonka perusteella myös uusia havaintoja voidaan luokitella. Tällöin erottelusäännöstä muodostuu ”luokittelusääntö” (Korhonen ja Manninen 1993, 68). Erotteluanalyysi kertoo myös, miten suuren osan tarkastelussa mukana olevat muuttujat selittävät ko. selitettävän ilmiön vaihtelusta. Esimerkiksi Sarna (1970, 43) toteaa, että jos muuttujavalinta on onnistunut, mallista pois jätettyjen muuttujien tuoma lisäinformaatio ei ole tilastollisesti merkitsevä.

Rannan ym. (1992, 479-480) mukaan erotteluanalyysi edellyttää, että havaintoyksiköt on saatu otoksina vastaavista multinormaalijakaumaa noudattavien muuttujien X_1, X_2, \dots, X_p populaatioista. Analyysista tulee kuitenkin karsia ne muuttujat, joiden arvo on sama jonkun otoksen kaikissa havaintoyksiköissä. Havaintoja tulisi olla vähintään kaksin- tai kolminkertaisesti mallissa olevien muuttujien määrään verrattuna. Lisäksi tarkasteltavien muuttujien ryhmäkeskiarvoissa täytyy olla eroja, jotta analyysin tekeminen olisi mielekästä.

Käsitteistöltään erotteluanalyysi on lähellä varianssianalyysia. Se pyrkii löytämään sellaisen muuttujien lineaarisen yhdistelmän, joka maksimoi ryhmien välisen varianssin suhteessa ryhmien sisäiseen varianssiin. Valitun muuttujajoukon erotteluvoimaa kuvaavana mittarina käytetään jo aiemmin mainittua Wilksin λ -arvoa. Se testaa ryhmien sisäisen kovarianssimatriisin ja kokonaiskovarianssimatriisin determinanttien välistä suhdetta eli kahden ryhmän tapauksessa mittaa ryhmien sisäisen vaihtelun suhdetta kokonaisvaihteluun. Wilksin λ -arvo voi vaihdella nolasta yhteen: mitä enemmän kokonaisvaihtelu johtuu ryhmien välisistä eroista, sitä *pienemmäksi* arvo muodostuu ja sitä voimakkaampi on erottelufunktio (vrt. Nummenmaa ym. 1997, 107).

Analyysin onnistumista voidaan arvioida sillä, miten hyvin erottelufunktiot kykenevät luokittelemaan havainnot oikeisiin ryhmiin. Erottelukykyä koskevia tuloksia tulkittaessa on kuitenkin muistettava, että jos luokitteluun sovelletaan alkuperäistä, analyysin lähtökohtana ollutta aineistoa, tulos muodostuu usein ’liian hyväksi’. Ylioptimistisen harhakuvan välttämiseksi ’testaava erottelu’ voidaan tehdä kahdessa osassa eli ensin vain osalle havaintoja, minkä jälkeen näin saatuja tuloksia voidaan verrata aineiston loppuosan luokitteluun.

7.3.2. Erotteluanalyysin sovellukset

Tässä tutkimuksessa erotteluanalyysia on käytetty sekä ryhmittelyanalyysin ryhmäluvun määrittämiseen että eri tilaryhmien väliseen vertailuun (luku 7.4.3).

Taulukko 7.6. Erotteluanalyysin Wilksin lambda-arvot ja erottelukyky monitoimisista tiloista eri ryhmälukumäärillä.

Ryhmien lkm	Wilksin <i>L</i>	Erottelukyky (%)
2	0,320	98,3
3	0,133	94,8
4	0,071	96,0
5	0,048	97,2
6	0,036	96,2
7	0,024	95,1
8	0,021	95,5
9	0,016	93,4

Ryhmälukumäärän valinnassa on tukeuduttu sekä Wilksin lambda-kriteeriin että erottelukykyyn. Erotteluanalyysi on tehty niin sanottuna pakotettuna mallina, jolloin kaikki muuttujat tulevat mukaan samanaikaisesti. Wilksin lambdan arvo laskee loogisesti ryhmien lukumäärän kasvaessa, mutta erottelukyky säilyy varsin korkeana kaikissa kokeilluissa ryhmämäärissä, joita on kahdesta yhdeksään (taulukko 7.6).

Taulukosta 7.6 havaitaan, että viiden ryhmän jälkeen lambda-arvon pieneneminen tasaantuu, mutta erottelukyky on vielä varsin korkea (97,2 %). Tämä antaa perusteita ryhmälukumäärän rajaamiseksi viiteen, mikä on sama tulos kuin edellisessä luvussa esitetyillä testikriteereillä (Pseudo F ja CCC). Lopulliseksi *ryhmien lukumääräksi päätetään viisi*, jolloin erottelufunktioita on neljä. Viiden ryhmän ratkaisussa painottamattomat ryhmäkoot säilyvät vielä myös kohtuullisen suurina, vaihteluväli on 67:stä 137:ään. Lisäksi jokainen faktori on erottelussa erittäin merkitsevä ($p = 0,000$) (taulukko 7.7).

Erottelufunktioiden (4 kpl) tulkinta voidaan tehdä korrelaatioiden tai painokertoimien avulla. Taulukossa 7.8 erottelufunktioita on tutkittu funktioiden ja muuttujien (faktoreiden) välisten korrelaatioiden avulla. Ensimmäisessä erotte-

Taulukko 7.7. Eri faktoreiden saamat testiarvot viiden ryhmän erotteluanalyysissa.

Faktorit	Wilksin <i>L</i>	F	p
1: Tarve lisäansioihin	0,364	193,5	0,000
2: Sitoutuminen maahan	0,488	116,0	0,000
3: Avoimuus muihin töihin	0,529	98,4	0,000
4: Luopumisvalmius	0,534	96,5	0,000

Taulukko 7.8. Erottelufunktioiden (EF) ja faktoreiden väliset korrelaatiot.

Faktorit	EF I	EF II	EF III	EF IV
1: Tarve lisäänsioihin	0,79	0,41	0,34	-0,31
2: Sitoutuminen maahan	-0,28	0,60	0,62	0,43
3: Avoimuus muihin töihin	0,01	-0,51	0,82	-0,26
4: Luopumisvalmius	0,34	-0,34	0,10	0,87

Taulukko 7.9. Faktoripistearvojen ryhmäkeskiarvot viiden ryhmän erotteluanalyysissä.

Faktori	1. ryhmä	2. ryhmä	3. ryhmä	4. ryhmä	5. ryhmä
1: Tarve lisäänsioihin	0,43	-1,59	0,34	0,11	0,39
2: Sitoutuminen maahan	-0,01	0,23	0,51	-1,57	0,23
3: Avoimuus muihin töihin	0,17	0,07	-0,86	-0,10	0,78
4: Luopuu, kun mahdollista	-0,81	-0,33	0,08	0,52	0,66

lufunktiossa (EF I) korostuu sivuansioiden hakemisen pakko, toisessa (EF II) tilaan sitoutuminen ja haluttomuus ulkopuolisiin töihin, kolmannessa (EF III) sekä sitoutuminen maahan että avoimuus muita ansioita kohtaan ja neljännessä (EF IV) luopumishalukkuus. Taulukossa 7.9 on esitetty faktoripistearvojen ryhmäkeskiarvot.

Liitekuvioissa on esitetty, miten faktorit erottelevat ryhmiä toisistaan sekä jokaisen ryhmän hajontakuviot kahden ensimmäisen erottelufunktion suhteen. Liitekuvio 1 (*Territorial Map*) osoittaa ryhmäkeskukset (*) ja niiden rajat (numeroina). Liitekuvioissa 2-6 ovat ryhmittäiset hajontakuviot, ja liitekuviossa 7 kaikki ryhmät. Seuraavassa luvussa on sanallisesti kuvailtu eri ryhmien tyypillisiä ominaisuuksia ja ryhmien välisiä eroja.

7.4. Monitoimisten maatilatalouksien strategiatyypit

7.4.1. Strategiatyyppien kuvailu

Tulojen hankkiminen maatilatalouden ulkopuolelta on osa monitoimisen viljelijän tai viljelijäperheen toimeentulostrategiaa. Tilan ja yrittäjän tai yrittäjien ominaisuudet ja arvostukset varsin pitkälle määrittävät sen, millaisista lähteistä viljelijän tai viljelijäperheen toimeentulo koostuu. Ryhmittelyanalyysin avulla monitoimiset maatilat on jaoteltu viiteen strategiatyyppiin, joiden toimeentulon hankintatavoissa painottuvat eri asiat.

Ensimmäiseen ryhmään kuuluvilla maataloilla tilan ulkopuolisten ansioiden hankkiminen on välttämätöntä toimeentulon kannalta. Maatilalla halutaan kuitenkin asua, eikä maatilataloudesta olla valmiita luopumaan. Tähän ryhmään kuuluu **22 %** monitoimisista tiloista (painokertoimet huomioiden), ja sille annetaan nimeksi *'pysyvästi monitoimiset'*.

Toisessa ryhmässä sivuansoiden hankkimista ei pidetä sinänsä toimeentulon kannalta pakollisena, vaan tilan ulkopuolisiin töihin hakeudutaan muista syistä. Tilasta luopumista ei pidetä kovinkaan todennäköisenä vaihtoehtona. Tällaiset tapaukset kattavat **18 %** kaikista monitoimisista maataloista. Ryhmä nimitetään *'omasta halustaan monitoimiseksi'*.

Kolmatta ryhmää luonnehtii vahva sitoutuminen maatalouteen ja maaseutuun. Tilanhoidon ja maalla asumisen ei-taloudellisia arvoja painotetaan, eikä viljelyä olla lopettamassa ainakaan ensimmäisten joukossa. Muita ansioita saavista maataloista tähän ryhmään kuuluu joka neljäs (**24 %**). Tälle ryhmälle nimeksi sopii *'maalle sitoutuneet'*.

Neljännelle ryhmälle on ominaista valmius luopumiseen. Tila ei ole itseisarvo, eikä maaseudulla asumista ja muita kolmannelle ryhmälle oleellisia arvoja pidetä tärkeinä. Joukko kattaa **14 %** monitoimisista maataloista. Tämä ryhmä nimetään *'tilaansa sitoutumattomiksi'*.

Viides ryhmä sisältää tiloja, joilla viljely ollaan valmiina lopettamaan, jos muut vaihtoehdot sen mahdollistavat. Ulkopuolisia tuloja tarvitaan, koska tila ei sinällään elätä. Tähän ryhmään kuuluu **22 %** monitoimitiloista, ja sitä kuvataan sanalla *'lopettamisvalmiit'*.

7.4.2. Ryhmien keskinäiset erot

Jotta saataisiin kuva siitä, poikkeavatko eri ryhmissä taustamuuttujat toisistaan, ryhmiä on kokeiltu verrata toisiinsa ei-parametrisillä menetelmillä (*Kruskal-Wallis*in H-testi). Testausten perusteella lähes kaikki taustamuuttujat eroavat merkitsevästi ainakin joidenkin ryhmien välillä. Ainoat taustamuuttujat, jotka Kruskal-Wallisin H-testin perusteella *eivät merkitsevästi poikkea* toisistaan eri ryhmissä, ovat *viljelijän ikä, tilan etäisyys keskuksesta, maaseututyyppi ja arviot tilan ulkopuolisten tulojen tulevasta kehityksestä maataloilla*. Toisin sanoen näiden taustamuuttujien perusteella ei kyetä 'jakamaan' monitoimisia tiloja eri ryhmiin.

Strategiatyypiryhmien keskinäisten erojen havainnollistamiseksi jokaista ryhmää on verrattu vielä muuttujittain toisiinsa yksisuuntaisella varianssianalyysillä ja siihen liittyvillä testisuureilla. Yksisuuntaisen varianssianalyysin avulla pyritään selittämään mitattavan muuttujan vaihtelua tutkittaessa useamman kuin kahden luokan keskimääräisiä arvoja keskenään. Jokaisen mukaan valitun muuttujan kohdalla testataan ensin, pitääkö oletus varianssien yhtäsuuruudesta paikkansa. Jos varianssit todetaan yhtä suuriksi, jatkotestaus tehdään *Gabrielin* testi-

arvon perusteella. Jos taas yhtäsuuruusoletus ei pysy voimassa, testinä on *Tamhanen T2*. Varianssien yhtäsuuruustestin tulokset on esitetty taulukossa 7.10. Jos p-arvo 0,05, varianssit ovat tällä merkitsevyystasolla eli riskillä erisuuruisia.

Ryhmien välisiä eroja on jäljempänä tarkasteltu muuttujittain taulukon 7.10 mukaisessa järjestyksessä. *Viljelijän ikä ja alle 18-vuotiaiden lasten lukumäärä eivät* eroa merkitsevästi eri ryhmien välillä. *Viljelijän maa- ja metsätaloudellisen koulutuksen taso* on omasta halustaan monitoimisten ryhmässä merkitsevästi parempi ($p = 0,004$) kuin lopettamisvalmiiden ryhmässä. Tämä on loogista huomioiden, että toiseen strategiatyyppiin kuuluu niitä, joille sivuansioiden hankkiminen ei ole taloudellisista syistä välttämätöntä. Tila siis pystyisi jo sinällään usein antamaan riittävän toimeentulon. Viidennessä eli 'lopettamisvalmiiden' ryhmässä ulkopuolisten tulojen hankkiminen puolestaan nähdään enemmän pa-

Taulukko 7.10. Varianssien yhtäsuuruudet muuttujittain ryhmittelyanalyysin tuottamien ryhmien välisissä vertailuissa.

Muuttuja	p-arvo (riski)
Viljelijän ikä	0,008 ^a
Alle 18-vuotiaiden lasten lukumäärä	0,326
Viljelijän maa/metsätaloudellinen koulutus	0,003 ^a
Viljelijän muu ammatillinen koulutus	0,006 ^a
Puolison maa/metsätaloudellinen koulutus	0,699
Puolison muu ammatillinen koulutus	0,074
Etäisyys tilalta kuntakeskukseen	0,001 ^a
Asumishalukkuus maaseudulla	0,001 ^a
Tilan peltopinta-ala	0,358
Tilan metsäpinta-ala	0,739
Tukialue	0,137
Maaseututyypin	0,021 ^a
Viljelijän työtunnit maataloudessa	0,339
Puolison työtunnit maataloudessa	0,000 ^a
Arvio viljelyn jatkumisesta nykyisen viljelijän luovuttua	0,096
Oman taloudellisen tilanteen kehittyminen lähivuosina	0,061
Maatalouden yleiset tulevaisuudennäkymät	0,282
Metsätalouden yleiset tulevaisuudennäkymät	0,264
Koko maaseudun yleiset tulevaisuudennäkymät	0,052
Mielipide sivuansioiden hankinnan "oikeellisuudesta"	0,076
Maksimi työmatka mahdolliseen sivuansiotyöhön	0,252
Mielipide sivuansioiden kehittymisestä tulevaisuudessa	0,040 ^a
Mielipide maatalouspolitiikan suhtautumisesta sivuansioihin	0,745

^a Varianssit ovat erisuuria, ja testisuureena on käytetty Tamhanen T2:a. Muiden muuttujien kohdalla on käytetty Gabrielin testiä.

kollisena kuin vapaaehtoisena. Maatila ei yksin elätä, eikä alkutuotannon alalta ole saatu yhtä vahvaa koulutusta kuin toisessa ryhmässä.

Viljelijän muusta koulutuksesta löytyy ero ensimmäisen ja toisen strategia-tyypin väliltä ($p = 0,013$). Pysyvästi monitoimiset katsovat muiden tulojen hakemisen pakolliseksi; tilan ei välttämättä ole koskaan edes ajateltu yksinään elättävän viljelijää tai viljelijäperhettä. Tällöin muun alan koulutus ja ammattitaito on oleellista muiden töiden saamiseksi. Omasta halustaan monitoimiset ovat suuntautuneet ammatillisesti ja koulutuksellisesti maatilalan hoitoon, jolloin sivuansioiden hankkiminen kytkeytyy maatilatalouden toimintaan (esim. urakointi tilan koneilla) tai niitä on esimerkiksi vain puolisoilla.

Puolison maa- ja metsätaloudellisessa koulutustasossa ei ole merkitseviä eroja ryhmien välillä. Sen sijaan *puolison muun koulutuksen* suhteen ryhmät poikkeavat toisistaan selvästi (taulukko 7.11). Koulutetuimmat puoliset muulta kuin alkutuotannon alalta löytyvät ensimmäisestä ja toisesta ryhmästä (pysyvästi ja omasta halustaan monitoimiset). Näiden ryhmien välillä merkitseviä eroja ei ole, mutta pysyvästi monitoimisilla tiloilla puolisoilla on parempi koulutustaso kuin ryhmässä kolme ($p = 0,040$), ryhmässä neljä ($p = 0,000$) ja ryhmässä viisi ($p = 0,000$). Vastaavasti omasta halustaan monitoimisilla tiloilla puoliset ylittävät koulutustasossaan ryhmät neljä ($p = 0,000$) ja viisi ($p = 0,001$).

Eroista on pääteltävissä, että kahdessa ensimmäisessä ryhmässä puolisoilla on koulutuksensa puolesta muita ryhmiä paremmat mahdollisuudet saada töitä tilan ulkopuolella. Pysyvästi monitoimisten ryhmässä usein sekä viljelijä että puoliso ovatkin jo työssä muualla, ja omasta halustaan monitoimisten tiloilla yleensä vain puoliso, jos hänkään. Muissa ryhmissä, varsinkin tilaansa sitoutumattomien ja lopettamisvalmiiden keskuudessa, puolisoiden on vähäisen koulutuksen (ja heikon ammattitaidon) vuoksi vaikea saadaakaan ansiotyötä tilan ulkopuolelta.

Tilan maantieteellinen sijainti ei selitä monitoimisuusstrategian valintaa, sillä ryhmät *eivät* poikkea tilastollisesti merkitsevästi toisistaan *etäisyydessä tilal-*

Taulukko 7.11. Puolisoiden muun alan koulutus monitoimisilla tiloilla (N = 392) tilaryhmittäin tarkasteltuna (%).

	1: pysyvästi moni- toimiset	2: halustaan moni- toimiset	3: maalle sitou- tuneet	4: tilaansa sitoutu- mattomat	5: lopettamis- valmiit
Ei koulutusta	7,4	14,1	14,1	33,3	17,9
Kursseja	9,6	5,6	26,1	17,6	27,4
Ammattikoulu	31,9	19,7	22,8	19,6	34,5
Opisto	39,4	47,9	30,4	23,5	15,5
Korkeakoulu	11,7	12,7	6,5	5,9	4,8

Taulukko 7.12. Peltopinta-alat monitoimisilla tiloilla (N = 445) tilaryhmittäin tarkasteltuna (%).

	1: pysyvästi moni- toimiset	2: halustaan moni- toimiset	3: maalle sitou- tuneet	4: tilaansa sitoutu- mattomat	5: lopettamis- valmiit
2 - 4,9 ha	8,2	-	5,5	1,6	15,2
5 - 9,9 ha	15,5	2,5	13,8	24,6	27,3
10 - 19,9 ha	35,1	24,1	31,2	34,4	31,3
20 - 29,9 ha	18,6	30,4	19,3	21,3	16,2
30 - 49,9	15,5	25,3	21,1	6,6	6,1
50 - 99,9 ha	6,2	16,5	7,3	11,5	4,0
100 ha tai enemmän	1,0	1,3	1,8	-	-

ta kuntakeskukseen. 'Maaseutukiintymyksessä' eroja sen sijaan löytyy. *Asumis-
halukkuus maaseudulla* (siinäkin tapauksessa, ettei omistaisi maatilaa,) on sekä omasta halustaan monitoimisilla että maalle sitoutuneilla suurempi kuin ryhmässä neljä ($p = 0,001$ ja $p = 0,003$). Viimeksimainitulle ryhmälle on jo aiemmin todettu ominaiseksi luopumisvalmius ja vähäinen sitoutuminen maatalaan, kun taas ryhmässä kaksi ja kolme viljelyn lopettaminen ei ole kovinkaan todennäköinen vaihtoehto.

Viljelmän *peltopinta-aloissa* on selviä eroja tilaryhmien välillä (taulukot 7.12 ja 7.13). Isoin tilakoko on omasta halustaan monitoimisilla. Heillä peltoala on merkittävästi kaikkia muita ryhmiä suurempi (1: $p = 0,000$; 3: $p = 0,004$; 4: $p = 0,001$ ja 5: $p = 0,000$). Pienin viljelyala on lopettamisvalmiilla, josta puolestaan ryhmät yksi ja kolme eroavat merkittävästi (1: $p = 0,034$ ja 3: $p = 0,000$). Peltopinta-alat vahvistavat, että ryhmässä kaksi maatalouden harjoittamisen mahdollisuudet ovat (peltoalan puolesta) parhaimmat, jolloin muiden ansioiden hank-

Taulukko 7.13. Peltopinta-alojen keskiarvot ja mediaanit (ha) monitoimisilla tiloilla tilaryhmittäin.

Ryhmä	Keskiarvo	Mediaani
1: pysyvästi monitoimiset	21,9	17,1
2: halustaan monitoimiset	34,1	28,1
3: maalle sitoutuneet	24,6	19,5
4: tilaansa sitoutumattomat	22,8	15,4
5: lopettamisvalmiit	16,6	10,7
Kaikki monitoimiset tilat	23,6	18,2

kiminen perustuu usein muihin kuin taloudellisiin motiiveihin. Vastaavasti lopettamisvalmiiden joukossa tilan heikot resurssit yhdistyvät vähäiseen koulutukseen, eikä sivuansoiden hakeminen ole helppoa, vaikka niille tarvetta olisikin. Viljelyn 'ammattimaisuutta' kuvaa mielenkiintoisesti se, että suhteellisesti eniten vähäisen myyntituoton (alle 5 000 mk vuonna 1995) tiloja on ryhmässä yksi.

Monitoimisten tilojen *metsäpinta-aloissa ei* ollut suuria eroja ryhmien välillä. Vain omasta halustaan monitoimisilla, joilla myös viljelyala on suurin, metsäala (keskimäärin 54,7 ha/tila) on merkitsevästi suurempi kuin lopettamisvalmiiden ryhmässä (37,1 ha; $p = 0,012$). Tämäkin osoittaa, että ryhmässä viisi toimeentulomahdollisuudet ovat tilakoosta ja viljelijän tai viljelijäpuolisoiden henkilökohtaisista valmiuksista johtuen rajoitetummat kuin esimerkiksi ryhmässä yksi tai kaksi.

Tukialueittaisessa tarkastelussa toisistaan poikkeavat vain ryhmät yksi ja neljä. Pysyvästi monitoimisten tilat sijaitsevat todennäköisemmin eteläisillä tukivyöhykkeillä kuin tilaansa sitoutumattomien ($p = 0,002$). Etelä-Suomessa mahdollisuudet yhdistää tilanhoito ulkopuoliseen, koulutusta vaativaan työhön onkin yleensä helpompaa kuin maan itä- ja pohjoisosissa. Ensimmäisessä ryhmässä on myös suhteellisesti eniten tapauksia, joissa tilanpidosta vastaavat eivät asu vakituisesti maatilalla. *Maaseututyypien* välillä eroja *ei* sen sijaan löydy, mikä tarkoittaa sitä, että ryhmittelyanalyysin tuottamia ryhmiä esiintyy jokseenkin tasaisesti jokaisessa maaseututyypissä taajamista syrjäisille maaseutualueille.

Maatiloilla maataloustöihin käytettävästä työpanoksesta ei ole tarkkoja tietoja saatavissa kuin kirjanpitotiloilta. Rakennetutkimuksessa vuonna 1995 maataloustöiden osuutta kartoitettiin jakamalla maatalouden työtunnit seitsemään eri luokkaan. Tämä jaottelu antaa karkeaa kuvaa maatalouteen uhratusta työmäärästä eri tilaryhmissä. Aiemmin tehdyt päätelmät eri monitoimisuusryhmien eroista vahvistuvat tarkasteltaessa *viljelijän työtunteja maataloudessa*: omasta halustaan monitoimisilla työtuntien määrä on korkein ja merkitsevästi suurempi kuin ensimmäisessä ($p = 0,000$) ja viidennessä ($p = 0,005$) ryhmässä. Tämäkin osoittaa, että omasta halustaan monitoimiset suuntautuvat tilanhoitoon, kun taas pysyvästi monitoimisten pääaktiivisuus kohdistuu tilan ulkopuolisiin töihin ja lopettamisvalmiilla tila sinällään ei kykene antamaan riittävää toimeentuloa.

Omasta halustaan monitoimisten maatalasuuntautuneisuus korostuu, kun tarkastellaan *puolisoiden työtunteja maataloudessa*. Mainitussa ryhmässä myös puolisoisten työtuntimäärä on suurin ja poikkeaa erittäin merkitsevästi pysyvästi monitoimisten, maalle sitoutuneiden ja lopettamisvalmiiden ryhmistä ($p = 0,000$ kaikissa). Erot vahvistavat päätelmiä siitä, että toisen ryhmän monitoimisuus on 'tilanteen sanelemaa' ja oletettavasti myös satunnaisempaa kuin muilla ulkopuolisia ansioita hankkivilla tiloilla. Taulukossa 7.14 on esitetty, miten viljelijän ja puolison päätoimisuudet poikkeavat toisistaan eri monitoimisuusryhmissä.

Taulukko 7.14. Päätoimisesti tilalla työskentelevät monitoimitiloilla (N = 448) tilaryhmittäin tarkasteltuna (%).

	1: pysyvästi moni- toimiset	2: halustaan moni- toimiset	3: maalle sitou- tuneet	4: tilaansa sitoutu- mattomat	5: lopettamis- valmiit
Ei kumpikaan	39,4	7,7	21,1	14,5	26,0
Viljelijä	40,4	43,6	45,0	38,7	30,0
Puoliso	17,2	41,0	22,0	33,9	35,0
Viljelee yksin (ei puolisoa)	3,0	7,7	11,9	12,9	9,0

Luottamuksessa *viljelyn jatkumiseen nykyisen viljelijän luovuttua* on odotetuja eroja monitoimisuustyyppien välillä. Epävarmimpia ovat tilaansa sitoutumattomat ja varmimpia omasta halustaan monitoimiset (taulukko 7.15). Viimeksi mainittu ryhmä poikkeaa merkitsevästi ryhmistä yksi ($p = 0,007$), neljä ($p = 0,000$) ja viisi ($p = 0,000$), pysyvästi monitoimiset ryhmästä neljä ($p = 0,000$) sekä maalle sitoutuneet ryhmistä neljä ($p = 0,000$) ja viisi ($p = 0,008$). Tulokset osoittavat, että tilaansa sitoutumattomien ja luopumisvalmiiden joukossa todennäköisyys tilan 'lopulliseen poistumiseen' on suurin – mikä on luonnollistakin. Omasta halustaan monitoimisilla puolestaan tilanpidon jatkuminen näyttää kaikkein turvatuimmalta, mihin vaikuttaa myös muita ryhmiä suurempi tilakoko.

Taulukosta 7.16 ilmenee, miten suuresti odotukset tulevaisuudesta vaihtelevat monitoimitilojen välillä. *Oman taloudellisen tilanteen kehittymisen lähivuosina* näkevät valoisimpana pysyvästi monitoimiset. Heille tilan ulkopuolisilla ansioilla on suuri merkitys kokonaistoimeentulon kannalta, mutta myös mahdollisuudet niiden hankkimiseen ovat muita ryhmiä paremmat. Pessimistisimmät talousnäkömät ovat ryhmissä neljä ja viisi, jotka eroavat merkitsevästi kaikista

Taulukko 7.15. Varmuus viljelyn jatkumisesta monitoimisilla tiloilla (N = 298) tilaryhmittäin tarkasteltuna (%).

	1: pysyvästi moni- toimiset	2: halustaan moni- toimiset	3: maalle sitou- tuneet	4: tilaansa sitoutu- mattomat	5: lopettamis- valmiit
Jatkuu varmasti	18,1	30,4	27,0	9,8	13,6
Jatkuu melko varmasti	43,1	62,5	46,0	9,8	27,3
Luultavasti ei jatku	34,7	7,1	20,6	56,1	53,0
Varmasti ei jatku	4,2	-	6,3	24,4	6,1

Taulukko 7.16. Viljelijän arvio oman taloudellisen tilanteen kehittymisestä lähivuosina monitoimisilla tiloilla (N = 404) tilaryhmittäin tarkasteltuna (%).

	1: pysyvästi moni- toimiset	2: halustaan moni- toimiset	3: maalle sitou- tuneet	4: tilaansa sitoutu- mattomat	5: lopettamis- valmiit
Heikkenee paljon	6,3	11,8	19,8	37,3	32,6
Heikkenee vähän	26,3	35,5	24,0	31,4	30,2
Pysyy entisellään	35,8	35,5	27,1	21,6	27,9
Paranee vähän	27,4	14,5	28,1	7,8	9,3
Paranee paljon	4,2	2,6	1,0	2,0	-

muista ryhmistä (1: $p = 0,000$ ja $0,000$; 2: $p = 0,034$ ja $0,050$ ja 3: $p = 0,004$ ja $0,004$). Synkät arviot oman taloudellisen tilanteen kehittymisestä yhdistyvät selvästi tilanpidon lopettamisvalmiuteen: positiiviseen muutokseen ei uskota, silti vaihtoehdot ovat vähissä.

Arviot *maatalouden yleisistä tulevaisuudennäkymistä* poikkeavat niin ikään sängen paljon toisistaan monitoimisten tilojen eri strategiatyypeissä (taulukko 7.17). Näkymiä on pisteytetty asteikolla 1:stä (erittäin huonot) 7:ään (erittäin hyvät, vrt. taulukko 6.12) eli asteikon keskiarvoksi muodostuu '4'. Vahvimmin maatalouden mahdollisuuksiin uskotaan sekä pysyvästi että omasta halustaan monitoimisten tiloilla: kumpikin ryhmä poikkeaa merkitsevästi maalle sitoutuneista ($p = 0,025$ ja $0,000$), tilaansa sitoutumattomista ($p = 0,000$ molemmissa) ja lopettamisvalmiista ($p = 0,004$ ja $0,000$). Jo aiemmin on käynyt ilmi, että maatalouden näkymät kaikkiaan arvioidaan huomattavan synkiksi. Ryhmäkeskiarvoista ilmenee, että taloudellisesti vakaimmissa asemissa olevat jaksavat uskoa keskimääräistä voimakkaammin viljelyn tulevaisuuteen.

Metsätalouden yleiset tulevaisuudennäkymät jakautuvat hieman maatalouden näkymiä tasaisemmin (taulukko 7.17). Pessimistisimpiä ovat lopettamisvalmiit, joiden odotukset poikkeavat merkitsevästi ryhmistä yksi ($p = 0,010$) ja kaksi ($p = 0,000$). Myös tilaansa sitoutumattomat eroavat omasta halustaan monitoimisista selvästi ($p = 0,009$). Neljännessä ja viidennessä ryhmässä tilojen metsäalat ovat pienempiä kuin ryhmässä kaksi, mutta erot eivät ole niin suuria varsinkaan muihin tilaryhmiin verrattuina, että ne yksin selittäisivät synkeitä tulevaisuusarvioita. Näyttää pikemminkin siltä, että toivottomuus oman taloudellisen tilan paranemisesta heijastuu yleisenä pessimisminä kaikissa tulevaisuutta koskevissa kannanotoissa.

Koko maaseudun tulevaisuudennäkymiä koskevissa arvioinneissa erottuvat muita pessimistisempinä tilaansa sitoutumattomat. Tuossa joukossa maaseudun tulevaisuuteen uskotaan selvästi vähemmän kuin ryhmässä yksi ($p = 0,000$), kaksi ($p = 0,003$) ja kolme ($p = 0,001$). Tilaansa sitoutumattomien joukkoa leimaa jo

Taulukko 7.17. Arviot maatalouden, metsätalouden ja koko maaseudun yleisistä tulevaisuudennäkymistä monitoimisilla tiloilla (N = 445 ja 446) tilaryhmittäin (ryhmäkohtaiset keskiarvot asteikolla 1-7).

Ryhmä	Maatalous	Metsätalous	Koko maaseutu
1: pysyvästi monitoimiset	2,72	4,16	3,06
2: halustaan monitoimiset	2,92	4,37	3,00
3: maalle sitoutuneet	2,25	3,99	2,99
4: tilaansa sitoutumattomat	1,79	3,63	2,21
5: lopettamisvalmiit	2,15	3,55	2,63
Kaikki monitoimiset tilat	2,39	3,94	2,82

aiempienkin tietojen perusteella luopumisvalmius ja muita vähäisempi kiintymys maaseutuun, mikä osaltaan selittää synkkiä tulevaisuudennäköitä. Toisaalta on muistettava, että kokonaisuutenakin usko maaseudun huomiseen on vastaajien keskuudessa varsin huono (taulukko 7.17).

Monitoimisten tilaryhmien väliltä löytyy eroja myös siitä, koetaanko muiden tulojen hankkiminen hyväksi vai huonoksi asiaksi. *Mielipiteissä sivuansioiden 'oikeellisuudesta'* nousevat esiin pysyvästi monitoimiset, jotka näkevät muut tulot hyvänä asiana selvästi useammin kuin omasta halustaan monitoimiset ($p = 0,033$) ja maalle sitoutuneet ($p = 0,010$). Tämä on loogista, sillä ensimmäisestä ryhmästä ollaan nimenomaan suuntauduttu hakemaan ansioita tilan ulkopuolelta. Tällöin muut tulot myös hyväksytään paremmin kuin muissa ryhmissä.

Käsitykset *työmatkan enimmäispituudesta* mahdollisiin tilan ulkopuolisiin töihin vaihtelevat tilojen välillä varsin odotetulla tavalla. Pitkiinkin matkoihin on suurin valmius ja halukkuus pysyvästi monitoimisilla tiloilla. Näistä monella käydään jo nyt työssä tilan ulkopuolella, ja osalla ei asuta tilalla ollenkaan. Omasta halustaan monitoimiset taas ovat – maatilasidonnaisuudestaan johtuen – haluttomimpia lähtemään työhön etäälle tilasta. Kakkosryhmä poikkeaa tässä suhteessa merkittävästi ryhmistä yksi, neljä ja viisi ($p = 0,000$ kaikissa). Pysyvästi monitoimiset eroavat työmatka-arvioissaan myös maalle sitoutuneista ($p = 0,034$). Vastauksista voi kuitenkin päätellä, että jos tilanpito sinällään mahdollistaa muun työn hankkimisen, valmiudet hakea ansioita tilan ulkopuolelta ovat olemassa – osalla tiloista jopa pitkiinkin matkojen takaa.

Monitoimisten tilatyyppeiden välille ei löydy eroja vastauksissa, jotka koskevat ulkopuolisten tulojen osuutta maatalojen tulonmuodostuksessa ja päättäjien näkemyksiä monitoimisuudesta. *Mielipiteet sivuansioiden kehittämisestä tulevaisuudessa ja maatalouspolitiikan suhtautumisesta sivuansioihin* ovat varsin samanlaisesti jakautuneita eri tilaryhmissä. Tästä on pääteltävissä, että asenteet pää- tai monitoimisuutta kohtaan ovat enemmänkin *henkilökohtaisia* kuin tilan tulonhankintatavoista riippuvaisia.

Kaikkiaan erot monitoimisuusryhmien välillä ovat varsin hyvin sopusoinnussa niiden ominaisuuksien kanssa, joita kunkin ryhmän osalta arvioitiin jo faktori-pistearvojen ryhmäkeskiarvojen tarkastelun ja ryhmien nimeämisen yhteydessä (taulukko 7.9). Sekä mieltymykset että mahdollisuudet tilan ulkopuolisten tulojen hankkimiseen ovat eri tilaryhmissä erilaisia, mikä mahdollistaa ainakin jonkinlaisen tyypittelyn – olkoonkin, että lopulliset päätökset toimeentulon koostamistavoista riippuvat kunkin viljelijän tai viljelijäperheen henkilökohtaisista arvostuksista. Monitoimiset tilat muodostavat *heterogeenisen joukon*, josta moni-ilmeisyydestään huolimatta on kuitenkin eroteltavissa *yhdenmukaisia tulonhankintastrategioita*.

7.4.3. Eräiden muiden tilaryhmien vertailu

Erotteluanalyysia voidaan käyttää myös tutkittaessa, mikä on käytettyjen muuttujien suhteellinen merkitys erottelussa. Muuttujien suhteellista selitysvoimaa toisiinsa nähden arvioidaan standardoitujen erottelufunktion kertoimien tai korrelaatioiden avulla (Sarna 1967, 13-14). Korrelaatiokertoimien etuna on, että niihin ei vaikuta aineiston multikollinearisuus. Niiden avulla voidaan kuvata yksittäisten muuttujien ja erottelumallin keskinäistä riippuvutta (vrt. Huovinen ja Huttunen 1996, 48). Tätä mahdollisuutta hyödynnetään etsittäessä sellaisia yleisiä muuttujia, joita voitaisiin käyttää eroteltaessa tilaryhmiä toisistaan. Tarkasteluihin on valittu seuraavat ryhmittelyt:

- a) monitoimiset – päätoimiset
- b) sivuansioita harkinneet päätoimiset – täysin päätoimisina pitäytyvät
- c) sivuansionsa tilaltaan hankkivat monitoimiset – lisätuloja tilan ulkopuolelta hakevat

Selittäviksi muuttujiksi on otettu tilan tuotantoresursseja, sijaintia sekä yrittäjän ja puolison valmiuksia kuvaavia muuttujia. Nämä ovat tietoja, joita tiloilta yleensä kerätään ja jotka ovat myös kohtuullisen helposti ja luotettavasti selvitettävissä esimerkiksi kyselyissä tai haastatteluissa.

Erotteluanalyysin tilastollisen merkitsevyyden määrittämiseksi tulisi siinä käytettävien muuttujien jakaumien olla perusjoukossa multinormaaleja. Lisäksi kovarianssimatriisien tulisi olla yhteneväiset, mitä voidaan testata esimerkiksi *Boxin M-testillä*. Testauksen perusteella voidaan arvioida analyysista tehtävien johtopäätösten riskin suuruutta (vrt. Home 1989, 249). Multinormaalisuutta ja kovarianssimatriisien yhteneväisyyttä koskevat oletukset eivät täydellisesti toteudu tämän luvun erotteluanalyysissa, mikä on muistettava tulosten tulkinnaassa ja johtopäätöksiä vedettäessä.

Tilaryhmien 'vertailevissa' erotteluanalyyseissa ryhmittelevinä muuttujina käytetään aiemmin esitetyillä sivuansioita koskevilla kriteereillä tehtyjä tilajaotteluita. Koska kussakin analyysissä vertaillaan kahta ryhmää toisiinsa, erottelufunktioita on vain yksi. Tulokset tulkitaan erottelufunktion ja selittävien muuttujien korrelaatiokertoimien perusteella. Analyysien tavoitteena on poimia kuhunkin ryhmittelyyn erottelukyvyltään parhaimmat muuttujat. Selittävien muuttujien valintakriteereinä on käytetty tulosten yleistettävyyttä ja luotettavuutta. Tällä perusteella mukaan on valittu seuraavat muuttujat:

- 1) viljelijän ikä (v)
- 2) tilan peltopinta-ala (ha)
- 3) tilan metsäpinta-ala (ha)
- 4) etäisyys tilalta kuntakeskukseen (km)
- 5) viljelijän maa- ja metsätaloudellinen koulutus (1...5)
- 6) puolison maa- ja metsätaloudellinen koulutus (1...5)
- 7) viljelijän muu ammatillinen koulutus (1...5)
- 8) puolison muu ammatillinen koulutus (1...5)
- 9) tukialue (1...6)
- 10) maaseututyyppi (1...4)

Neljä ensin lueteltua muuttujaa on jatkuvia. Koulutusta koskevat muuttujat ovat viisiluokkaisia (1 = ei koulutusta ... 5 = korkeakoulutus). Tukialueet on jaoteltu kuuteen, etelästä pohjoiseen päin 'kasvavaan' luokkaan (1 = A, 2 = B, 3 = C1, 4 = C2, 5 = C2p ja 6 = C3 ja C4) ja maaseututyyppi neljään, taajamaasteeltaan 'vähenevään' luokkaan (1 = taajamat, 2 = taajamien lähialueet, 3 = ydinmaaseutu ja 4 = syrjäinen maaseutu).

a) *Monitoimiset – päätoimiset*

Ensimmäinen analyysi on tehty monitoimisten ja päätoimisten tilojen välillä (taulukko 7.18). Erottelufunktion ja yksittäisten muuttujien väliset korrelaatiot osoittavat, että monitoimiset tilat poikkeavat päätoimisista etenkin *muulta alalta saadun koulutuksen, peltoalan ja viljelijän iän* perusteella (liitetaulukko 1). Monitoimiset ovat nuorempia, enemmän muun alan ammattikoulutusta saaneita ja pienemmiltä tiloilta kuin päätoimiset. Tämä kymmenen muuttujan malli luokittelee oikein **67,2 %** havainnoista. Monitoimisten ja päätoimisten tilojen eroja testattiin myös kahden riippumattoman otoksen ei-parametrisellä keskiarvotestillä (*Mann-Whitneyn U-testi*). Sen mukaan ryhmien väliset keskiarvot poikkeavat toisistaan merkitsevästi 15 muuttujan suhteen (liitetaulukko 2).

Tulokset vahvistavat ristiintaulukoinneista vedettyjä johtopäätöksiä. Monitoimisilla tiloilla sekä viljelijät että puoliset ovat nuorempia ja muulta kuin maa- tai metsätalousalalta paremmin koulutettuja kuin päätoimiset. Ensin-

Taulukko 7.18. *Monitoimisten ja päätoimisten tilojen muuttujakeskiarvot erotteluanalyysissa.*

Muuttuja	Monitoimiset	Päätoimiset	Kaikki tilat
Viljelijän ikä (v)	44,7	47,9	46,0
Peltoala (ha)	24,0	30,5	26,6
Metsäala (ha)	44,5	57,9	49,9
Etäisyys keskukseen (km)	13,0	15,2	13,9
Viljelijän maa/metsäalan koulutustaso	2,1	2,0	2,0
Viljelijän muun alan koulutustaso	2,0	1,5	1,8
Puolison maa/metsäalan koulutustaso	1,5	1,8	1,6
Puolison muun alan koulutustaso	2,8	2,1	2,5
Tukialue	2,9	3,1	3,0
Maaseututyyppe	3,0	3,1	3,0

mainituilla tiloilla puolisoilla on alhaisempi maa- ja metsätaloudellinen koulutus mutta korkeampi muun alan koulutus kuin päätoimisilla. Tilat, jotka eivät hanki tuloja muista lähteistä, sijaitsevat keskimäärin etäämmällä kuntakeskuksesta, ovat todennäköisemmin pohjoisilta tukialueilta ja ‘maaseutumaisimmilta’ alueilta sekä ovat pelto- ja metsäalaltaan suurempia kuin sivuansioita hankkivat. Sekä viljelijän että puolison maatalouden työtunnit (Rakennetutkimuksen 1995 tietojen perusteella) ovat luonnollisesti päätoimisilla tiloilla monitoimisia korkeammat. Monitoimisilla tiloilla uskotaan vahvemmin oman talouden paranemiseen, sivuansiotulojen ‘oikeutukseen’ ja niiden lisääntymiseen sekä ollaan valmiita pidempään työmatkoihin kuin päätoimisilla tiloilla.

b) Sivuansioita harkinneet päätoimiset – täysin päätoimisina pitäytyvät

Toisena vertailuparina erotteluanalyysissa ovat sivuansioita harkinneet päätoimiset ja täysin päätoimisina pitäytyvät. Ryhmien keskiarvot poikkeavat toisistaan varsinkin *puolison muun koulutuksen, viljelijän iän* sekä *viljelijän koulutuksen* suhteen (taulukko 7.19). Korrelaatiokertoimien perusteella muita töitä harkinneet poikkeavat päätoimisina pitäytyvistä selvästi muutamissa muuttujissa (liitetaulukko 3). Viimeksimainitut ovat iäkkäämpiä, ja sekä viljelijällä että puolisolilla on vähäisempi muun alan ammatillinen koulutus kuin muita töitä harkinneilla. Mielenkiintoista on, että maa- ja metsätaloudellinen ammattikoulutus on päätoimisina pitäytyvillä viljelijöillä keskimäärin heikompi kuin muita ansiomahdollisuuksia pohtineilla, mikä tosin selittyy ainakin osittain kyseisten ryhmien viiden vuoden keski-ikäerolla. Myös etäisyys lähimpään keskukseen on päätoimisina pysyvillä hieman suurempi kuin muuta työtä harkinneilla. Sen

Taulukko 7.19. Päätoimisina pitäytyvien ja muita ansioita harkinneiden tilojen muuttujakeskiarvot erotteluanalyysissa.

Muuttuja	Päätoimisina pitäytyvät	Muuta harkinneet	Kaikki tilat
Viljelijän ikä (v)	50,4	45,5	48,2
Peltoala (ha)	30,6	29,6	30,2
Metsäala (ha)	60,7	59,3	60,1
Etäisyys keskukseen (km)	15,6	13,6	14,7
Viljelijän maa/metsäalan koulutustaso	1,9	2,2	2,0
Viljelijän muun alan koulutustaso	1,3	1,6	1,5
Puolison maa/metsäalan koulutustaso	1,8	1,7	1,8
Puolison muun alan koulutustaso	1,7	2,4	2,0
Tukialue	3,1	3,0	3,1
Maaseututyyppe	3,1	3,0	3,1

sijaan tilan pelto- tai metsäalalla ei ole merkitystä näiden kahden ryhmän erottelussa. Kaikkiaan malli luokittelee oikein **67,5 %** havainnoista. *Mann-Whitneyn U-testin* perusteella muita ansioita harkinneet päätoimiset ja päätoimisina pitäytyvät poikkeavat toisistaan merkitsevästi liitetaulukossa 4 esitetyissä muuttujissa (12 kpl).

Ulkopuolisia tuloja harkinneilla tiloilla viljelijät ovat nuorempia ja koulutetumpia (sekä maa/metsätaloudesta että muulta alalta) kuin päätoimisina pysyvillä tiloilla. Sen sijaan puolisoilla ensinmainituilla tiloilla on vähäisempi alkutuotannon mutta korkeampi muun alan koulutus kuin päätoimisuuteen pitäytyvillä. Päätoimisina pysyvillä varmuus tilanpidon jatkumisesta nykyisen sukupolven jälkeen on suurempi ja sekä viljelijöiden että puolisoiden maataloustöiden tuntimäärä korkeampi kuin muita ansioita harkinneilla. Todennäköisyys pysyvään päätoimisuuteen kasvaa pohjoiseen päin siirryttäessä. Päätoimisuuteen pitäytyvät ovat muita töitä harkinneita optimistisempia oman taloutensa kehittymisestä. Toisaalta he eivät ole valmiita yhtä pitkään työmatkaan sivuansioden tähden eivätkä usko ulkopuolisten tulojen lisääntymiseen maataloilla yhtä vahvasti kuin muita töitä pohtineet tilat.

c) Sivuanionsa tilaltaan hankkivat monitoimiset – lisätuloja tilan ulkopuolelta hakevat

Kolmannessa erotteluanalyysissa ovat mukana monitoimiset maatilat tulolähteen 'sijainnin' mukaan jaoteltuina. Vertailupareina ovat sivuanionsa tilaan liittyvistä toiminnoista hankkivat ja lisätuloja tilan ulkopuolelta hakevat monitoimiset. Jako kahteen ryhmään on tehty kysymykseen 13 saatujen vastausten

perusteella. Jos jommallakummalla tai molemmilla puolisoista on tuloja muusta kuin maatilana koneilla tehtävästä urakoinnista, maa- ja metsätalouteen liittymättömästä yritystoiminnasta, palkkatöistä tai muista tulolähteistä, tilan tulkitaan saavan tuloja (myös) ‘tilan ulkopuolelta’.

Monitoimisista tiloista vain noin joka seitsemännellä (13,4 %) kaikki ‘ulkopuoliset’ ansiot kytkeytyvät oman tilan alkutuotantoon. Lopuilla ainakin osa muista tuloista saadaan maa- ja metsätalouteen ‘kuulumattomasta’ toiminnasta. Vaikka tällaisessa ryhmittelyssä on puutteensa sekä vastausten tulkinnallisuuden että puuttuvien tietojen takia, antaa se kuitenkin karkeaa kuvaa siitä, millä edellytyksillä tuloja hankitaan mieluummin tilalta kuin sen ulkopuolelta.

Vahvimmin tämän erottelufunktion kanssa korreloivat *muun alan ammatillinen koulutus* ja *viljelijän ikä* (taulukko 7.20 ja liitetaulukko 5). Tiloilla, joiden tuloista osa tulee muualta kuin oman tilan alkutuotannosta ja siihen liittyvistä toiminnoista, varsinkin puolison mutta myös viljelijän muun alan ammatillinen koulutus on selvästi korkeampi kuin tilan tarjoamiin tulolähteisiin pitäytyvillä. Viljelijä (ja puoliso) ovat ensinmainitussa ryhmässä myös nuorempia kuin yksin tilaltaan lisäansionsa saavat. Metsä- ja peltoalalla ei sen sijaan ole merkitystä erottelevana tekijänä. Malli luokittelee oikeaan ryhmään **68,7 %** havainnoista.

‘Vertailevat’ erotteluanalyysit vahvistavat jo aiemmin saatuja tuloksia koulutuksen ja iän vaikutuksesta tilan monitoimisuussuuntautumiseen. Mitä nuoremista ja (muun alan) koulutetummista viljelijöistä tai puolisoista on kyse, sitä todennäköisemmin osa heidän toimeentulostaan tulee perinteisen maatilatalouden tai siihen läheisesti kytkeytyvän toiminnan ulkopuolelta. *Mann-Whitneyn U-testin* perusteella sivuansionsa tilalta saavat ja muut tulonsa tilan ulkopuolelta hankkivat poikkeavat toisistaan merkitsevästi 11 muuttujan suhteen (liitetaulukko 6).

Taulukko 7.20. Sivuanionsa tilaan liittyvistä toiminnoista ja tilan ulkopuolelta hankkivien tilojen muuttujakeskiarvot erotteluanalyysissa.

Muuttuja	Tulot tilalta	Tuloja muualtakin	Kaikki tilat
Viljelijän ikä (v)	48,6	44,6	46,0
Peltoala (ha)	26,1	26,9	26,6
Metsäala (ha)	53,1	48,1	49,9
Etäisyys keskukseen (km)	15,2	13,2	13,9
Viljelijän maa/metsäalan koulutustaso	1,9	2,1	2,0
Viljelijän muun alan koulutustaso	1,5	2,0	1,8
Puolison maa/metsäalan koulutustaso	1,6	1,6	1,6
Puolison muun alan koulutustaso	2,0	2,8	2,5
Tukialue	3,1	2,9	3,0
Maaseututyyppi	3,0	3,0	3,0

Tiloilla, joilla sivuansiot hankitaan omaan alkutuotantoon kytkeytyvistä toiminnoista, viljelijät ovat iäkkäämpiä kuin ulkopuolelta muita tuloja hankkivilla tiloilla. Ilmeisesti paljolti tästä johtuen myös peltopinta-ala, alaikäisten lasten lukumäärä sekä viljelijän ja puolison muun alan koulutus on viimeksimainituilla tiloilla korkeampi kuin tilalta kaikki tulonsa hankkivilla. Viljelijöiden maataloustöiden tuntimäärissä ei ole eroja näiden tilaryhmien välillä, mutta puolisoilla maataloustöiden määrä on suurempi tiloilla, joilla lisäansioita saadaan ulkopuolelta. Omaan alkutuotantoon liittyvistä toiminnoista sivutulonsa saavilla tiloilla varmuus tilanpidon jatkumisesta on heikompi ja luottamus oman talouden kehittymiseen ja metsätalouden tulevaisuuteen vähäisempi kuin ulkopuolisia ansioita saavilla. Viimeksimainituilla on myös valmiudet pidempään työmatkaan sivuansioiden tähden sekä vahvempi näkemys ulkopuolisten tulojen merkityksen lisääntymisestä kuin oman tilan mahdollisuuksissa pitäytyvillä viljelmillä.

8. Johtopäätökset ja tulosten tulkintaa

Maatilatalouksien monitoimistuminen niin Suomessa kuin muissakin teollisuusmaissa on *yleinen* ja pikemminkin *laajentuva* kuin supistuva ilmiö. Se on yksi viljelijän tai viljelijäperheen reagointitavoista maatalouden nopeaan rakennemuutokseen. Tekninen kehitys mahdollistaisi nopeamman tilakoon kasvun kuin mitä ovat yksittäisen viljelijän valmiudet luopua tilanpidostaan laajentavien maatalojen hyväksi. Vaikka maatila ei enää antaisikaan koko toimeentuloa, elämistä maaseudulla, tutussa ympäristössä ja yhteisössä, halutaan jatkaa. Tunnesiteet yritykseen, joka on samalla koti ja lenkki monen sukupolven ketjussa, ovat liian vahvoja katkottavaksi poismuuton kautta. Maalla asumiseen ja maanviljelyyn sitovat usein muutkin kuin taloudelliset arvot. Ne ovat yksilöllisiä mutta henkilökohtaisesti merkittäviä.

Monitoimisuus maataloilla on ilmiönä kiinnostava paitsi viljelijäperheen toimeentulostrategiana myös yhteiskunnan ohjailevien toimenpiteiden, maatalous- ja maaseutupolitiikan, näkökulmasta. *Maatalouspolitiikan* tavoitteet suuntautuvat ensisijaisesti elintarvikkeiden määrään, hintaan, laatuun ja saatavuuteen sekä viljelijöiden tulonmuodostukseen ja vasta toissijaisesti muihin päämääriin kuten ympäristönsuojeluun tai maaseudun asuttamiseen. Tavoitteissa on myös *selviä ristiriitaisuuksia*: esimerkiksi tuotannon kannattavuuden parantamiseen on tähdätty tilakokoa kasvattamalla, mikä on tarkoittanut tilojen lukumäärän vähenemistä ja samalla etääntymistä maaseudun asutuspäämääristä. *Maaseutupolitiikassa* taas maatila nähdään tärkeänä *maaseudun kokonaisuuden* kannalta. Tila yleensä sitoo viljelijäperheen maalle riippumatta siitä, miten suuri osa kokonaistoimeentulosta saadaan perustuotannosta. Maaseudun väestöpohjan jatkuvasti supistuessa tämän sitovuuden painoarvo kasvaa.

Monitoimisia viljelijäperheitä on Suomessa tutkittu vähän varsinkin 1980- ja 1990-luvuilla. Monesta eri lähteestä toimeentulonsa koostavia maataloja on pidetty 'väliaikaisena ongelmana', vaikka kyseessä on *jatkuva prosessi* tilanpidostaan kokonaan luopuvien korvautuessa uusilla monitoimistujilla. Perinteisesti *maatalousekonomiassa maatilaa tarkastellaan tuotannollisesti*, yrityksenä. Esimerkiksi Ylätalo (1991, 186) toteaa, että maatalousekonomiassa on kiinnitetty huomiota erityisesti viljelijäperheen hoidettavissa olevaan tilakokoon. Monitoimiset viljelijät ja viljelijäperheet suuntaavat voimavarojaan maatilatalouden ohella tai sen sijaan tilan ulkopuolisiin toimintoihin: mittakaavaetuja ei haeta tilaa laajentamalla vaan resurssien erilaisella kohdentamisella. Tällainen tulonhankintastrategia poikkeaa perinteisestä lähestymistavasta, mikä lienee osaltaan laimentanut maatalousekonomistien kiinnostusta monitoimisuustutkimukseen.

Maatalousekonomiaan pohjautuvien tutkimusten ohella monitoimisuutta on tarkasteltu sekä *sosiologian* että *maantieteen* tutkimusperinteistä käsin. Jokaisella tutkimussuunnalla on tunnustettu ilmiön moni-ilmeisyys: monitoimiset maatilat muodostavat heterogeenisen joukon, jota on tarpeen tarkastella *poikkitieteellisesti* – mikä näkökulma saa vahvistusta myös tästä tutkimuksesta. Eri tutkimusperinteitä yhdistämällä kyetään vahvistamaan sitä vuorovaikutusta, josta myös tieteen kehittyminen ratkaisevasti riippuu.

8.1. Pää- ja monitoimisuuden määrittelystä

Maatilatalouden ulkopuolista ansiotoimintaa kuvataan useilla eri käsitteillä. Tämä hämärtää päätöksentekoa ja vaikeuttaa vertailuja eri maiden välillä ja jopa saman maan sisällä eri aikakausina. Yleisimmin käytetty nimike viljelijän tai viljelijäperheen muiden tulojen hankinnalle on *osa-aikaviljely (part-time farming)*, jolla tosin useimmiten tarkoitetaan tulojen saamista *tilan ulkopuolisesta palkkatyöstä tai yritystoiminnasta*. Käsitteellisesti osa-aikatilojen joukko on tavallisimmin muodostettu vähentämällä kaikista tiloista päätoimiset: ne, jotka eivät täytä kulloinkin sovellettavia kokoaikaisuuden kriteereitä, ovat osa-aikaisia – tai, kuten tässä tutkimuksessa tulkitaan, *monitoimisia*.

Maataloja luokitellaan päätoimisuuden perusteella yleensä joko tutkimuksellisista syistä tai politiikkatoimien vuoksi, esimerkiksi kohdennettaessa tukia tietyt kriteerit täyttävälle tiloille. Ennen luokittelua on päätettävä, *miten* ulkopuolisen toiminnan laajuutta mitataan, *keiden* (tilalla asuvien) aktiviteetit otetaan huomioon, ja *millaiset* maatilat hyväksytään mukaan. Viimeksimainittuun rajaukseen voidaan käyttää esimerkiksi viljelijän ikää, tilan peltopinta-alaa tai alkutuotannosta saatavia myyntituloja.

Maatalouspolitiikassa jako päätoimisiin ja monitoimisiin eli ei-päätoimisiin maataloihin joudutaan tekemään esimerkiksi silloin, kun tietyt toimenpiteet halutaan kohdistaa päätoimisuusasteen perusteella. Suomessa päätoimisuusarviointilla on ollut merkitystä muun muassa investointituissa ja lomituspalveluissa

sekä sukupolvenvaihdoksiin liittyvissä avustuksissa ja eläkkeissä. Myös työttömyysturvan saamiseksi edellytetään päätoimisuutta palkansaajana tai yrittäjänä.

Maaseutuelinkeinoasetuksen (248/1991) mukaan vuosina 1991-1999 maaseutuelinkeinolain mukaisia *investointitukia* ei ole eräitä poikkeuksia lukuun ottamatta voitu myöntää, mikäli muusta kuin mainitussa laissa tarkoitettun elinkeinon harjoittamisesta saadut kokonaistulot ovat ylittäneet tietyn markkamäärän. Kokonaan kansallisesti rahoitettavissa hankkeissa tämä raja on viimeksi ollut viljelijän osalta 162 000 mk ja puolisoiden osalta 206 000 mk vuodessa. Tätä ulkopuolisia tuloja koskevaa rajoitusta *ei* ole kuitenkaan sovellettu A- ja B-tukialueilla myönnettävissä 141-investointituissa.

Uudessa maaseutuelinkeinojen rahoituslaissa (329/1999) säännökset ovat väljentymässä. Lain 5 §:n mukaan ”tukea voidaan myöntää sellaiselle maaseutuyritykselle, jonka taloudellinen elinkelpoisuus voidaan osoittaa ja joka edistää maaseutuelinkeinojen toimintaedellytyksiä ja jonka tukemista voidaan pitää tämän lain tavoitteet huomioon ottaen tarkoituksenmukaisena”. Jos tarkoituksenmukaisuus toteutuu, muusta ammatista saadut tulot voivat olla tuen myöntämisen esteenä enää vain asuinrakentamista ja asunotilan hankintaa koskevassa lainoituksessa. Tulorajoja ei ole lopullisesti vahvistettu, mutta ne tullevat olemaan samaa tasoa kuin edellisen lain mukaiset kansallisen rahoituksen enimmäistulot.

Maatalousyrittäjien *lomituspalvelulain* (1231/1996) nojalla ”vuosilomaan on oikeutettu maatalousyrittäjä, joka harjoittaa karjataloutta päätoimisesti siten kuin asetuksella säädetään”. Lomaoikeus on henkilökohtainen eli puolison tulot eivät vaikuta vuosilomaan, jos päätoimisuusehdot täyttyvät viljelijän kohdalla. Päätoimisuutta tarkasteltaessa otetaan huomioon paitsi työskentely tilan ulkopuolella myös maatalouteen käytettävä työtuntimäärä. *Sijaisapuun* ovat oikeutettuja kaikki MYEL-vakuutetut viljelijät tuotantosunnasta ja päätoimisuusasteesta riippumatta.

Myös *luopumistukiasetuksessa* on säädetty enimmäisrajat tilan ulkopuolisille tuloille. EU-komission hyväksynnän jälkeen vuoden 2000 alusta voimaan saatettavassa asetuksessa jatkajalta *ei* enää edellytetä päätoimisuutta, mutta tilalla harjoitettavista elinkeinoista on saatava vähintään 9 000 euron (53 500 mk) vuositulot. Jatkajalla saa olla ulkopuolisia tuloja enintään 35 000 euroa (208 000 mk). Puolison tuloja ei oteta huomioon.

Tässä tutkimuksessa toteutettu jaottelu osoittaa, että päätoimisuuden ja monitoimisuuden rajapinta on häilyvä. Siksi päätoimisuuskriteereissä on oltava joustavuutta, joka ottaa huomioon viljelijäperheen sisäisen työnjaon. Puolison muut tulot eivät saisi evätä tukea tilan kehittämiseen tai muita etuuksia viljelijältä, joka merkittävässä määrin työllistää itsensä omalla alkutuotannollaan. Uudella, vuoden 2000 alussa käynnistyneellä ohjelmakaudella säädöksissä ollaankin siirtymässä tähän suuntaan.

Maaseutupolitiikassa maatiloja ei ole tarpeen jaotella päätoimisuuden perusteella. Maatilat ovat vain osa maaseudun elinkeinorakennetta, mutta niillä on merkitystä muutenkin kuin raaka-aineiden tuottajina. Maatalouden monivai-
kutteisuus rakentuu monenlaisten maatilojen olemassaololle. Ainoa perustelta-
vissa oleva rajausta voi koskea *asumista*: jos tilalla ei asuta vakituisesti, sen
'maaseutupoliittinen merkitys' on erilainen kuin jatkuvasti asutulla tilalla.

8.2. Monitoimisuus yhteiskunnan näkökulmasta

Yhteiskunnan kannalta keskeinen kysymys monitoimisuudessa on, pitäisikö täl-
laista kehitystä kannustaa vai ehkäistä? Tai voidaanko monitoimisuuden laajuus-
teen ylipäättään vaikuttaa valtiovallan toimilla? Vaikka monitoimisuus olisikin
perheen resurssien järkevää käyttöä, onko se sitä myös koko yhteiskunnan näkö-
kulmasta? Näitä kysymyksiä pohdittaessa ajaututaan väistämättä myös norma-
tiivisiin kysymyksenasetteluihin, siihen, millainen politiikka on toivottavaa ja
millainen ei (vrt. Kola 1991, 39).

Ratkaisut tällaisiin kysymyksiin on löydettävä yhteiskunnan omista päämää-
ristä: millaisia maatiloja pidetään tavoiteltavimpina maataloustuotannon ja maa-
seudun elinvoimaisuuden kannalta? Tässä kiteytyy myös vastaamisen vaikeus.
Päämääriä on monia, ja osa niistä on *ristiriidassa* keskenään. Taulukossa 8.1
on tuotu esille niitä yhteiskunnallisia etuja ja haittoja, joita monitoimisuudesta
on löydettävissä.

Suomalaisessa *maatalouspolitiikassa* monitoimisuuden tarjoamia mahdolli-
suuksia ei ole liiemmästi pohdittu. Mietintöjen pääpainotukset ovat olleet (yli)-
tuotannon hallinnassa ja viljelijöiden tulokehityksessä. Maataloutta on tarkas-
teltu tuotannollisesta ja samalla *päätoimisuuteen* tähtäävästä näkökulmasta, ei-
vätkä tilan ulkopuolelta hankittavat ansiot ole mahtuneet 'päätoimisuuspolitiikan'
puitteisiin. *Maaseutupolitiikalle* monitoimisuus on *tavoiteltava vaihtoehto*: toi-
meentulon kokoaminen useasta eri lähteestä nähdään vähintäänkin tasavertaisena
tai menestymismahdollisuuksiltaan jopa vahvempana kuin päätoiminen tuotan-
to. Myös koko Euroopan unionin maatalouspolitiikassa maaseutupainotukset
ovat lisääntyneet. Maaseudun asutustavoitteiden – ja monivaikutteisen maata-
louden – toteuttamisessa suuri joukko monitoimisia tiloja on merkittävämpi
kuin pieni määrä päätoimisia (Kjeldsen-Kragh 1993, 40; vrt. Volk 1999, 24 ja
Kola 2000, 27).

Muiden tulojen hankkiminen viljelijäperheisiin *hidastaa maatalouden raken-
nemuutosta*. Tilakoko – mikä 'virallisessa maatalouspolitiikassa' on viime vuo-
sina usein samaistettu kilpailukyvyksi – ei kasva niin nopeasti kuin pelkkään
päätoimisuuteen panostettaessa. Toisaalta 'lisäaika' antaa mahdollisuuksia pää-
omien kartuttamiselle ja rakennemuutoksen vauhdin inhimillistämiseksi. Nopea
keskimääräisen tilakoon kasvu vaatii huomattavia investointeja ja ylivelkaan-
nuttaa ainakin osan maataloista (Pyykkönen 1996). Sitä paitsi ainakin monitoi-

Taulukko 8.1. Maatilojen monitoimisuuden etuja ja haittoja yhteiskunnan näkökulmasta.

Edut:

- 1) Monitoimisuus hidastaa liian nopeaa yhteiskuntarakenteen muutosta: maaseudun väestöpohja säilyy riittävän vahvana antamaan 'lisäaikaa' uusien toimeentulolähteiden etsimiselle, palvelujen ylläpitämiselle tai uudelleenjärjestelylle ja koko maaseudun elinkeinopohjan monipuolistamiselle. Samalla tarve yhdyskuntainvestointeihin asutuskeskuksissa vähenee.
- 2) Tilan ulkopuoliset ansiot tasaavat kokonaistulojen jakautumista erikokoisten viljelmien välillä.
- 3) Monitoimisuus mahdollistaa yhteiskunnan resurssien tehokkaan käytön. Lopputulos riippuu siitä, miten hyvin tilan ulkopuoliset työt kykenevät joustamaan maatilalan tarpeiden mukaan.
- 4) Tuotanto on ainakin osalla monitoimisista tiloista laajaperäisempää kuin päätoimisilla, mikä vähentää ylituotantoa, uusiutumattomien luonnonvarojen käyttöä ja ympäristöongelmia.
- 5) Monitoimisuus ylläpitää maataloutta reuna-alueilla ja 'käyttää loppuun' olemassa olevan (kiinteän) tuotanto-omaisuuden.
- 6) Monitoimisuuden kautta keskeisen tuotantovälineen, pellon, omistus ja hallinta sekä viljelyn tietotaito on 'hajautettu' laajemmalle kuin pelkkään päätoimisuuteen perustuvassa viljelyssä.
- 7) Maaseudun elinvoimaisuuden kannalta monitoimisuudella on paitsi taloudellista merkitystä myös psykologisia ja sosiaalisia etuja: maatalouden ohella muita elinkeinoja tai palkkatyötä harjoittavat 'rikastuttavat' henkisesti elinympäristöään.
- 8) Maaseudun kulttuurimaiseman monimuotoisuus voidaan ylläpitää, kun tilojen lukumäärä pysyy korkeana.
- 9) Tilaltaan taajamissa työssä käyvät parantavat maaseudun ja kaupunkien välistä vuorovaikutusta.

Haitat:

- 1) Maatalouden rakennemuutos hidastuu, kun tärkeät tuotantoresurssit eivät siirry päätoimisille yrittäjille, mikä vaikeuttaa tilakoon kasvua ja saatavilla olevan tuotantoteknologian täysimittaista hyödyntämistä. Tämä johtaa kalliimpiin tuotantokustannuksiin ja tuotehintoihin kuin maataloustuotannon kannalta optimaalisessa (tai paremmassa) rakenteessa.
- 2) Osa-aikaiset viljelijät voivat häiritä maataloustuotteiden markkinoita ja lisätä tuottajaintoimien epävakautta, koska heidän toimeentulonsa ei ole yhtä riippuvainen alkutuotannon kannattavuudesta kuin päätoimisten.
- 3) Tilan ulkopuoliset ansiot voivat houkuttaa kannattamattomiin tai heikosti perusteltuihin investointeihin maatilalla.
- 4) Monitoimisten viljelijöiden puutteellinen ammattitaito tai huono motivaatio voi johtaa tuotteiden tai ympäristön laadun kannalta ei-toivottaviin viljelymenetelmiin.
- 5) Maatalouspoliittisten toimenpiteiden kohdistamisen kannalta heterogeeninen monitoimisten viljelijöiden joukko on hankala: maataloustukea ei aina haluttaisi antaa niin sanotuille harraste- tai vapaa-ajanviljelijöille, mikä aiheuttaa vaikeita rajanveto-ongelmia.
- 6) Maatilojen monitoimisuus voi jäykistää yhteiskunnan resurssien uudelleensuuntaamista, kun työvoimaa ei poistu tarpeeksi nopeasti alkutuotannosta.

misten viljelijöiden joukossa halukkuus viljelysmaista luopumiseen on vähäinen.

Tilakoon kasvattamista on puollettu siitä koituvilla *mittakaavaeduilla*, jotka mahdollistavat suuremman tuotannon ja sitä kautta parantavat kannattavuutta. Yleensä maatilayrityksen kasvu tuokin taloudellista hyötyä, mutta ajankäytön allokointia koskeva teoria osoittaa, että kasvun sijasta voimavaroja voi olla rationaalista suunnata muualle – varsinkin, kun mahdollisuudet laajentumiseen ovat rajoitetut. Suuren tuotannon skaalaetuja pystytään ainakin osittain kompensoimaan viljelijäperheen *resurssien oikealla kohdentamisella*, suuntaamalla voimavaroja kulloinkin parhaimman korvauksen tai tyydytyksen antavaan toimintaan. Tämä *voi jopa parantaa maatalan kannattavuutta*, jos huonoimmin tuottavista työtunneista luovutaan muun ansiotoiminnan hyväksi. Menetetty tuotto jää tällöin pienemmäksi kuin työtuntien vähenemisestä aiheutunut (laskennallinen) kustannussäästö.

Maatilataloudella on yhteiskunnan näkökulmasta useita eri tehtäviä. Siksi tarvitaan pohdintaa siitä, millaisella *tilarakenteella* suomalainen maatilatalous pystyy parhaiten vastaamaan tulevaisuuden haasteisiin. Kiristynvä kilpailu ja lisääntyvä epävarmuus ajavat maatiloja kahteen suuntaan. Yhtäältä, maatalouspolitiikan ‘virallisena linjana’, tilakokoa kannustetaan kasvattamaan mahdollisimman nopeasti, jopa suurin riskein – joita tosin yhteiskunta pyrkii lievittämään erilaisin tukijärjestelmin. Toisaalta epätietoisuus tulevasta houkuttelee mieluumminkin monipuolistamaan tulopohjaa kuin asettamaan kaikki ‘yhden kortin varaan’. Enemmistölle viljelijäperheistä maatila on jotakin muuta kuin kaksi henkeä päätoimisesti työllistävä yritys.

Monitoimisuudella on merkitystä viljelijäperheiden *tulokehitykselle*. Maatalouden kokonaislaskelmaan perustuva, kaikkien viljelijäperheiden yhteenlaskettu maataloustulo on EU-jäsenyyden aikana laskenut kolmanneksella. Myös maatalouden kannattavuus on heikentynyt selvästi (Suomen maatalous ja maaseutuelinkeinot 1998, 74-75). Maatilojen saamat kokonaistulot eivät kuitenkaan ole pudonneet samalla tavalla kuin maataloustulo, mikä osoittaa, että viljelijäperheet ovat osittain pystyneet kompensoimaan tulojensa laskua muualta hankittavilla ansioilla. Maataloustulon – ja myös koko maataloustuotannon – näkökulmasta monitoimisuus tuokin toimeentulolle *vakautta* ja antaa mahdollisuuden *tasata maatalouden* joskus huomattaviakin *tulonvaihteluita*. Samalla monitoimisuus *tasaa maatilojen välistä tulojakoa*.

8.3. Monitoimisuus viljelijäperheen näkökulmasta

Yhä useammalle maatilalle tulojen hankkiminen perinteisen tilanpidon ulkopuolelta jää ainoaksi vaihtoehdoksi selvitä kohoavien kustannusten ja alenevien hintojen ja tukien sävyttämässä toimintaympäristössä. Jo tälläkin hetkellä lukumääräisesti tarkastellen *vähemmistö suomalaisista maataloista on päätoimisia*.

Aktiivi-ikäisten viljelijöiden omistamista yli kahden pellohehtaarin tiloista 56 prosentilla ansioita saadaan merkittävässä määrin muualtakin kuin alku-tuotannosta. Vain joka kuudennella tilalla tulonmuodostus on täydellisesti tilal-la harjoitettavan maa- ja metsätalouden varassa.

Taulukko 8.2. Maatilojen monitoimisuuden etuja ja haittoja viljelijän tai viljelijä-perheen kannalta.

Edut:

- 1) Pienikin maatila voi muiden ansioiden avulla antaa kohtuullisen toimeentulon.
- 2) Käytettävissä oleva työpanos kyetään hyödyntämään tehokkaasti yhdistämällä viljelytöihin muita tilalla tapahtuvia tai tilan ulkopuolisia toimintoja.
- 3) Maatila on 'strateginen resurssi' kriisi- ja työttömyysaikojen varalle. Se voi tarjota perusturvaa sekä materiaalisesti (mahdollisuus tuottaa itse osa elintarvikkeista) että henkisesti (elämän 'kiinnekohta'). Sopeutumis- ja joustokyky elämänmuutoksissa voi tätä kautta parantua.
- 4) Asuinympäristö maatilalla on rauhallinen ja luonnonläheisyys helpommin saavutettavissa kuin kaupungeissa; myös elinkustannukset ovat usein alhaisemmat kuin keskuksissa.
- 5) Maksuvalmius paranee ja investointimahdollisuudet maatalaan kasvavat, kun tilan ulko-puolelta saadaan säännöllisiä tuloja.
- 6) Maatilan hoidon yhdistäminen muihin työtehtäviin tuo vaihtelua, mielekkyyttä ja henkistä palkitsevuutta, vaikka jompikumpi toiminnoista tapahtuisi vain pienessä mittakaavassa.
- 7) Mahdollisuus sivuansioihin helpottaa sukupolvenvaihdosta tiloilla, jotka eivät kokonsa takia kykene tarjoamaan työtä kahdelle sukupolvelle.
- 8) Hoitamalla maatilaa voidaan pitää huolta perinteistä ja 'juurista' sekä mahdollistaa omille perillisille maatalous yhtenä ammattivaihtoehtona.

Haitat:

- 1) Työmäärä saattaa muodostua kohtuuttoman suureksi ja uuvuttavaksi viljelijälle tai koko viljelijäperheelle. Myös kokonaispalkka voi jäädä työpanokseen verrattuna pieneksi.
- 2) Sidonnaisuus työhön on suurempi kuin pelkässä palkkatyössä: kokoaikaisessa työsuhteessa olevien on hoidettava maatilan työt vapaa- ja loma-aikoinaan.
- 3) Viljelmän hoito voi kärsiä sivuansiotöistä (niiden määrästä, laadusta, sitovuudesta ja ajoituksesta riippuen), jolloin tila tuottaa 'tehottomammin' tai rapistuu. Liikkeenjohdolle monitoimisuus asettaa lisävaatimuksia. Toisaalta myös sivuansiot toiminta voi kärsiä viljelyyn vaadittavasta työpanoksesta.
- 4) Koulutus ja/tai ammattitaito tilan ulkopuolisiin töihin voi olla puutteellinen, mikä voi johtaa keskimääräistä 'huonompiin' ja alemmin palkattuihin töihin - varsinkin, jos tilalla on alunperin suuntauduttu pelkästään viljelyyn mutta myöhemmin jouduttu etsimään myös muita ansiolähteitä.
- 5) Tila voi muodostua taakaksi työpaikan vaihdossa tai lisäansioiden etsinnässä: maatila rajoittaa työnhankintamahdollisuuksia ja ammattitaitoa vastaavan paikan löytämistä.
- 6) Varsinaisen maatilatalouden kannattavuus 'hämärtyy', mikä voi aiheuttaa ongelmia sekä tilatason päätöksissä että elinkeinon yhteiskunnallisessa julkisivussa. Elinkeino koskevassa päätöksenteossa ei välttämättä osata erottaa alkuuotantoa ja muita tulolähteitä toisistaan.
- 7) Viljelijöiden järjestövoima ja neuvotteluasema heikkenee, koska tuotteista saatava hinta ei ole monitoimisille viljelijöille yhtä tärkeä kuin päätoimisille. Viljelijät jakautuvat kahteen ryhmään.

Tutkimus osoittaa, että ei-päätoimisten ryhmän heterogeenisyydestä huolimatta *monitoimiset viljelijät ja viljelijäperheet* ovat sitoutuneet tilaan ja sen viljelyyn. Vain joka kuudes tai seitsemäs viljelijä olisi valmis luopumaan tilanpidosta. Myös alkutuotannon ulkopuolelta hankittavista tuloista halutaan yleensä pitää kiinni. Tällä perusteella eri tulolähteiden yhdistely monitoimisissa maatilatalouksissa vaikuttaa hyvin pysyvältä ilmiöltä.

Tässä alaluvussa tarkastellaan erikseen päätoimisia ja monitoimisia tiloja koostetusti analyysitulosten valossa. Monitoimisuuteen sisältyviä yleisiä etuja ja haittoja viljelijäperheen näkökulmasta on tuotu esille taulukossa 8.2.

Päätoimiset tilat

Tutkimuksessa hahmotelluista *tilatyypeistä* ilmenee selvästi, että sekä kiinnostus että mahdollisuudet tilan ulkopuolisten ansioiden hankintaan ovat hyvin tilakohtaisia ja jopa yksilöllisiä. *Päätoimisista* viljelijöistä ja puolisoista läheskään *kaikilla ei ole halua ja/tai tarvetta etsiä muita tulolähteitä*. Kuitenkin vain pieni joukko on valmis vaatimaan maatalouden tukien suuntaamista pelkästään päätoimisille tiloille.

Yli puolella päätoimisista tiloista ei ole edes harkittu ansioiden hankkimista oman tilan ulkopuolelta. Merkittävimpinä esteinä ovat *tilan sitovuus ja työmäärä*: kotieläintiloilta ja varsinkaan lypsykarjataloudesta ei normaalisti ole mahdollista irrottautua säännölliseen tilan ulkopuoliseen työhön. Nämä päätoimiset viljelijäperheet pyrkivät keskittymään maatilansa hoitamiseen, eikä voimia haluta hajottaa muihin aktiviteetteihin. Kun ammatti on valittu ja koulutus hankittu kokoaikaisuutta silmälläpitäen, muiden töiden etsimistä vaikeuttaa myös *henkinen kynnys*. Tilalta saatavalla toimeentulolla yritetään selviytyä niin kauan kuin mahdollista.

Osalla päätoimisista viljelijäperheistä olisi *valmiutta lisätulolähteiden hankintaan*. Tosin heitäkin kiinnostaa useammin etsiä muita tuloja *tilalta* kuin sen ulkopuolelta. Vahvimpina kannustimina muiden ansioiden hakuun ovat *taloudelliset tekijät*. Jos kiinnostus lisäansioihin pohjautuu aiemmin hankittuun *ammattitaitoon ja työkokemukseen tai vaihtelunhaluun*, mahdollisuudet muihin ansioihin ja myös murroksesta selviämiseen ovat paremmat kuin pelkän maatilataloudellisen koulutuksen saaneilla ja tilanpitoon keskittyneillä.

Vaikka muita töitä on harkittu, *toiveet* niiden saamisesta *eivät ole realisoituneet*. Tähän on useita syitä. Varsin yleisesti pelätään tilanpidon kärsivän ulkopuolisista ansioista. Kun tähän yhdistyvät tilan suuri työvoiman tarve, sitova tuotantosuunta ja mielipiteet päätoimisuuden 'oikeellisuudesta', *kynnys sivuansioihin* muodostuu väistämättä *korkeaksi*. Usein rajoitteiksi nousevat myös tilalla asuvien *huono kyvykyys muihin ammatteihin* (korkea ikä, heikentynyt terveys sekä puutteellinen koulutus ja ammattitaito) ja *heikko töiden tarjonta*.

Monella tilalla *päätoimisuu*delle ei ole vaihtoehtoja: maatilán ansióihiin pitäydytään, koska muitakaan mahdollisuuksia ei löydy. Kilpailun kiristyessä on tyydyttävä köyhtymiseen ja niukan eläkkeen odotteluun. Töiden löytäminen tilán ulkopuolelta ei onnistu, mutta yrittäjien 'ajaminen' pois tilaltaan rakennekehitysvaatimusten nimissä olisi monessa tapauksessa kohtuutonta ja epäinhimillistä.

Monitoimiset tilat

Monitoimiset tilat muodostavat heterogeenisemmän ryhmän kuin päätoimiset maatilat. Osa monitoimisista kokee muiden ansioiden hakemisen *pakollisena ja raskaana* – toimintana, josta haluttaisiin luopua. Joillakin tiloilla puolisoiden välillä on selkeä *työnjako*: viljelijä (useimmiten mies) hoitaa tilaa ja puoliso käy työssä tilán ulkopuolella. Osalla monitoimisista tiloista *viljelyn merkitys on vähäinen*; pääpaino on muilla töillä, ja maatila on enemminkin asuinpaikka kuin yritys. Monitoimisten joukossa on sekä siihen ajautuneita että halunneita. Monille viljelyn ja muun ammatin yhdistäminen on ollut jo alusta alkaen *suunniteltu toimeentulostrategia*.

Tutkimus vahvistaa selvästi, että monitoimisuus on *vain poikkeustapauksissa väliaikainen ratkaisu tai siirtymävaihe päätoimiseen viljelyyn*. Yleensä kyse on *pysyvästä järjestelystä*, jolla tilanhoito ja muu ansiotulo on limitetty toisiinsa mahdollisimman toimivalla tavalla. Sekä halukkuus että mahdollisuudet maatalouden ulkopuolisten tulojen hankintaan ovat perhe- tai henkilökohtaisia; niihin vaikuttavat sekä arvostukset että yksilölliset taidot ja ominaisuudet.

Valtaosa monitoimisista viljelijäperheistä pitää tulónhankintastrategiaansa *onnistuneena ratkaisuna*. Silti ansiolähteiden yhdistely koetaan ajoittain myös raskaana ja stressaavana, erityisesti peltoalaltaan suurilla tiloilla ja nuorissa ikäluokissa, mikä viestii siitä, että ulkopuolisia ansioita ei olla (vielä) kyetty onnistuneesti sovittamaan yhteen tilánpidon kanssa. Tilán työhuippujen aikaan kahden työn hoitaminen vaatii koko viljelijäperheeltä venymistä, varsinkin, jos ulkopuolisten ansioiden hankinta joustaa huonosti maatilán tarpeiden mukaan.

Motiivit ulkopuolisten tulojen hankintaan ovat ensisijaisesti *taloudellisia*. Kun rahan tarpeeseen liittyy alkutuotannon yleinen epävarmuus ja maatilán (tuottavien) töiden riittämättömyys, muiden ansioiden vetovoima on ymmärrettävää. Toisen merkittävän motiiviryhmän muodostavat yksilökohtaiset tekijät, ennen kaikkea muihin ammatteihin liittyvä *koulutus ja työkokemus*. Muualta aiemmin hankittu osaaminen myös helpottaa lisäansioiden etsimistä viljelyn rinnalle. Harvalla tilalla tarvitaan jatkuvasti useamman kuin kahden henkilön työpanosta, mikä mahdollistaa tilánpitoaan odotteleville työkokemuksen keräämisen muista ammateista. Mitä myöhemmälle sukupolvenvaihdos lykkääntyy, sitä todennäköisempää on tietotaidon karttumisen tilán ulkopuolisista töistä.

Myös tilanpidon jatkamiseen liittyvät syyt ovat ensisijaisesti *taloudellisia*. Maatilalta saatavat tulot ovat kokonaistoimeentulon kannalta merkittäviä kolkelle monitoimitilalle neljästä. Maatilalle ja maaseudulle sitovat kuitenkin *muutkin tekijät*: maaseutu elinympäristönä, mahdollisuus omaan ruokaan, viljelytöiden antama tyydytys, omista 'juurista' huolehtiminen, maapohjan arvon pysyvyys ja tilan tarjoama perusturva. Haluttiinpa maatalo nähdä miten yritysmaaisena yksikkönä tahansa, suurelle osalle viljelijöitä ja viljelijäperheitä tilanpitoon sisältyy muitakin arvoja kuin tilan taloudellinen tulos. Perheviljelmä ei ole pelkkää tuotantoa, se on samalla elämänmuoto – aivan kuten mikä tahansa muukin yrittäminen useasti on. Tilan toiminnan jatkuminen sukupolvelta toiselle on niin ikään merkittävä arvo.

Monitoimisuudella on sitä harjoitaviin viljelijäperheisiin positiivisia henkisiä vaikutuksia – ainakin silloin, kun siihen ei liity uupumusta tai ylivelkaantumista. Monitoimisten tilojen joustavuus ja sopeutumiskyky ovat korkeita. Kun perheeseen saadaan tuloja muualtakin kuin maatilalta, kyky sietää epävarmuutta kasvaa, vieraantuminen vähenee ja elintaso ja elämänlaatua koskevat tavoitteet saavutetaan paremmin kuin päätoimisilla tiloilla. Vaikka viljelijöiden näkemykset alkutuotannon ja maaseudun tulevaisuudesta ovat kokonaisuutena varsin synkkiä, monitoimisilla tiloilla muun muassa *taloudelliset odotukset* oman tilan kehityksestä ja *tulevaisuudennäkymät* yleisestikin ovat keskimääräistä *valoisampia*. Varsinkin suurten murroskausien aikana – kuten EU-jäsenyyden ensimmäiset vuodet ovat suomalaiselle maataloudelle olleet – monitoimisuus tarjoaa viljelijäperheelle mahdollisuuksia selvitä vaikeiden aikojen yli.

Kaikkia tiloja tarkasteltaessa ehdoton enemmistö viljelijöistä suhtautuu joko *hyväksyvästi tai neutraalisti* tulojen hankkimiseen tilan ulkopuolelta. Merkittävimpänä syynä on se, että monitoimisuuden nähdään tukevan maaseudun elinvoiman ylläpitämistä. Tämä '*sosiaalinen pääoma*' tai viljelijöiden 'keskinäinen solidaarisuus' on keskeinen voimavara maaseudun tulevan kehityksen kannalta. Yhteisöllisyyden kokemisesta huolimatta ainakin osa monitoimisista näkee päätoimisten – perusteetta – kadehtivan muita tuloja saavia, ja monitoimiset tuntevat jäävänsä päätoimisista huonompaan asemaan esimerkiksi neuvonnassa, koulutuksessa ja lainoituksessa.

Monitoimisuudesta nousee esiin useita *strategiatyyppejä*. Maatilatalouden ulkopuolelta ansioita saavien joukkoon kuuluu viljelijöitä ja perheitä, jotka mieluiten hankkisivat koko toimeentulonsa tilaltaan. Mutta siihen lukeutuu myös heitä, jotka ovat kyenneet poimimaan parhaat puolet sekä kaupungista että maaseudulta: haastava työ urbaanissa ympäristössä, koti ja henkisen virkistämisen paikka luonnon helmassa. Tämä monitoimisten heterogeenisyys antaa mahdollisuuden yhtä hyvin positiivisiin kuin negatiivisiinkin mielikuviin ilmiöstä ja sen vaikutuksista maataloudelle ja maaseudulle.

Monitoimisuutta viljelijäperheen näkökulmasta ei voida puristaa yhteen muotoon, koska perheen ja sen jäsenten päämäärät vaihtelevat varsin paljon. *Halukkuus*

tilan ulkopuolisten tulojen hankintaan on kuitenkin yleensä *suurempi kuin käytännön mahdollisuudet*. Tiloilla on runsaasti piilotyöttömyyttä tai vajaatyöllisyyttä, joka ei ilmene työvoimaviranomaisten tilastoissa. Tämä asettaa sekä työmarkkinoiden joustavuuden kehittämisen että maaseudun elinkeinopohjan laajentamisen yhä mittavampien haasteiden eteen.

8.4. Arvioita tulevasta kehityksestä

Kolme merkittävintä viljelijäperheen monitoimistumisen selittäjää ovat *koulutustaso, tilan peltopinta-ala ja ikä*. Mitä parempi muun alan koulutus viljelijällä ja/tai puolisoilla on, mitä pienempi on tila ja mitä nuoremasta viljelijästä ja puolisoista on kyse, sitä todennäköisemmin ansioita maatilalle saadaan muualtakin kuin tilan omasta alkutuotannosta. Nuorten ikäluokkien hyvä koulutustaso ja laajenemismahdollisuuksien kasautuminen päätoimisuuteen pyrkivälle pienelle tilajoukolla tulevat mitä ilmeisimmin kasvattamaan monitoimisten maatalojen suhteellista osuutta nykyistä suuremmaksi.

Teollistuneissa maissa maatalojen rakenne näyttää *polarisoituvan* yhä voimakkaammin (Koester ym. 1994). Vähenevä osa maatilayrittäjistä voi ja haluaa kasvattaa tilakokoaan, ja muiden on tyydyttävä luopumaan tai etsimään uusia toimeentulolähteitä. Vastaava *suuntaus on vahvistunut myös Suomessa* tämän tutkimuksen valossa. Huomattava osa kasvu-uralta putoavista joutuu pidättäytymään yritystoiminnan kehittämisinvestoinneista ja tyytymään niukkenevaan elintasoon. Kyseinen kohtalo odottaa varsinkin keski-ikäen ylittäneitä viljelijöitä ja puolisoita. Esimerkiksi Schmitt ym. (1995) ovat todenneet mahdollisuuksien tilan ulkopuolisiin töihin heikkenevän oleellisesti 45 ikävuoden jälkeen. On vaarana, että tämä köyhtyvien piilotyöttömien ryhmä unohdetaan myös poliittisessa päätöksenteossa.

Maatalojen polarisaatio ei kuitenkaan Suomessa yltäne yhtä jyrkäksi kuin asukastiheydeltään korkeammissa ja luonnonolosuhteiltaan paremmissa maissa. Meillä tilakoon kasvua rajoittavat lyhyt kasvukausi ja tilusten sijainnin pirstaleisuus. Myöskään muiden toimeentulolähteiden löytäminen monitoimistumishaluisille tiloille ei ole helppoa harvasta asutuksesta, pitkistä etäisyyksistä ja kapeista paikallismarkkinoista johtuen. Varsinkin syrjäisellä maaseudulla tilan ulkopuolisten ansioiden kehittäminen on erittäin ongelmallinen tehtävä, jota tuntuvasti vaikeuttaa julkisen sektorin 1990-luvulla tapahtunut supistuminen.

Perusta maatalojen tulevalle rakenteelle luodaan *sukupolvenvaihdoksissa*. Päätös viljelijäksi siirtymisestä on usein pysyvä, ja tilalla asutaan eläkeikään tai kuolemaan asti. Jos vaihdoksiin kannustetaan vain suuria, päätoimisesti vähintään kaksi henkilöä työllistäviä tiloja, maatalatalouden yhteys maaseudun asutustavoitteisiin heikkenee entisestään. Vaikka osa päätoimisina aloittavista tiloista tuleekin turvautumaan muihin ansiolähteisiin ennen seuraavaa sukupolvenvaihdosta, monitoimisuuden merkitys maaseudun elinvoiman vahvistajana supistuu.

Maamme erityispiirteiden tulee heijastua maatalous- ja maaseutupolitiikan nykyistä parempana yhteensovittamisena. Onko Suomen kaltaisessa maassa mielekästä tavoitella pientä päätoimisten tilojen joukkoa, jos sen 'hintana' maaseudun asutusrakenne rapautuu ja kylät autioituvat? Tai onko järkevää pyrkiä niin nopeaan muutosvauhtiin, että uusilla elinkeinoilla ei kyetä paikkaamaan alku-tuotannosta katoavia työpaikkoja? Erityisen ajankohtainen tämä kysymys on niin sanotuilla pohjoisen tuen alueilla (C-alueilla). Niillä pysyvää tukea maksetaan vain rajoitetulle tuotantomäärälle. Alueiden asukastiheys on jo nyt alhainen ja maaseutu moniongelmaista. On pelättävissä, että maataloustuotanto vähitellen siirtyy rannikoille ja Etelä-Suomeen tai ainakin alueen sisällä parhaimmille viljelyseuduille (Kuhmonen 1998, 112). Monitoimisuutta vahvistamalla voitaisiin edesauttaa asutuksen ja peruspalvelujen säilymistä.

Vaikka muiden tulolähteiden yhdistämisellä maatilatalouteen kyettäisiin ylläpitämään runkoasutusta, lisääntyvä monitoimisuus voi muodostua myös uhaksi suomalaiselle elintarviketaloudelle. Tuotannollisesta näkökulmasta yhä ajankohtaisemmaksi nouseva kysymys on muiden tulojen vaikutus *viljelymoraaliin*. Suorien tukien osuuden ylittäessä muuttuvat kustannukset ja toimeentulon ollessa vain osaksi riippuvainen maatalouden tuotoista houkutus viljelyn laajaperäistämiseen *näennäisviljelyn* tasolle on suuri (Peltola 1999b). Toisaalta monitoimisuus voi edesauttaa viljelymaiseman ja maaseutuuympäristön säilyttämistä, minkä merkitys maatilataloudelle annettavien tukien kannalta noussee yhä keskeisemmäksi (Aakkula 1999). Sekä tähän 'yhteiskunnalliseen palvelutehtävään' liittyen että maataloustuotannon jatkuvuuden turvaamiseksi monitoimisten viljelijöiden valmiuksia ja motivaatiota hoitaa maatalaansa on kyettävä ylläpitämään, mikä vaatii uudelleenarviointeja koulutukselta, neuvonnalta ja etujärjestötoiminnalta.

Viljelijäperheiden monitoimisuuden tulevaan laajuuteen vaikuttavat maatilatalouden kehityksen ohella yleiset työelämän muutokset, esimerkiksi työsuhteiden joustavuus. Monitoimistuminen ei ole vain tiettyyn, lyhyeen tai ohimenevään yhteiskunnan kehitysjaksoon liittyvä ilmiö. Se on jatkuva, jopa kiihtyvä prosessi. Tänäpäin päätoimisuuden antavista maatiloista osa jää huomenna liian 'pieniksi' ja siirtyy monitoimisten tai 'vaihtoehdottomien' ryhmään, ellei viljelijän ikä vielä mahdollista eläkkeelle siirtymistä. Tulevaisuuden maatilat ovatkin tyypiteltävissä kolmeen ryhmään: '*monotoimiset*' (tuloja vain yhdestä lähteestä eli maatilataloudesta), *monitoimiset* ja *piilotyöttömät* eli väliinputoajat.

8.5. Aiheita jatkotutkimuksia varten

Maatilatalouksien monitoimisuutta koskeva tutkimus on Suomessa ollut vähäistä. Lisätarkasteluita ilmiöstä ja siihen vaikuttavista tekijöistä tarvittaisiin sekä makro- että mikrotasolla. Maaseutupoliittisten tavoitteiden kannalta keskeinen, jo edellä esitetty mutta kattavaa vastausta vaille jäänyt kysymys on, olisiko

yhteiskunnan kokonaistavoitteiden kannalta järkevää edistää monitoimisuuteen perustuvaa maatilarakennetta? Tällöin tulisi huomioida myös erikokoisten tilojen erilainen epävarmuuden sietokyky. Kyse on maatalous- ja maaseutupoliittisesta strategialinjauksesta, jonka pohdinta on jäänyt vähäiseksi. Miten maatalous- ja maaseutupoliittikka tulisi integroida, jotta kyettäisiin rakentamaan optimaalinen yhdistelmä tehokkaasta maataloustuotannosta ja elinvoimaisesta maaseudusta? Uusien, esimerkiksi hyvinvointitappioita tai -voittoja koskevien tutkimusten kautta tähän kysymykseen voisi olla löydettävissä lisävalaistusta.

Toisen kiinnostavan tutkimuskohteen muodostavat monitoimiset viljelijäperheet. Useasta eri lähteestä toimeentulonsa koostavien maatilojen suhteellinen osuus tulee kasvamaan. Mikä vaikutus maatilatalouden ulkopuolisilla ansioilla on tilalla tavoiteltuun tuotostasoon tai investointihalukkuuteen? Onko 'näennäisviljely' tai laajaperäinen viljely todennäköisempää monitoimisilla kuin päätoimisilla tiloilla? Miten monitoimiyrittäjät pystyvät liikkeenjohdollisesti suuntaamaan resurssinsa parhaalla mahdollisella tavalla? Riittääkö monitoimiviljelijöiden ammattitaito vastaamaan lisääntyviin vaateisiin? Lisääkö osakaisuus tapaturmien riskiä? Mitä vaatimuksia monitoimisuus luo neuvonnalle ja koulutukselle? Otetaanko päätoimisilla tiloilla ympäristö huomioon paremmin vai huonommin kuin monitoimisilla tiloilla? Miten päätöksenteko monitoimisissa viljelijäperheissä poikkeaa päätoimisista viljelijäperheistä? Mikä merkitys monitoimisuudessa on maanomistuksella ja sen jakautumisella? Näihin teemoihin pureutuvat tutkimukset tarvitsevat onnistuakseen hyvää tietopohjaa. Siksi seuraavan laajan maatalouslaskennan yhteydessä tulisi kerätä kattavasti tietoja maatilojen muiden tulonlähteiden laajuudesta ja merkityksestä sekä niihin uhratusta työajasta.

Monitoimisuus kytkeytyy myös maaseudun perinteiseen elämäntapaan ja yhteisöllisyyteen. Monitoimisuudella voidaan rakentaa paikallistaloutta sekä tilaetta kyläkohtaisesti. Onko monitoimisella maatilalla tai monitoimisella yhteisöllä paremmat selviytymismahdollisuudet suurten murrosten aikana? Mikä on muualta ansioita saavien henkilöiden 'henkinen' merkitys maatilavaltaisille yhteisöille; voiko monitoimisuus 'rikastuttaa' ympäristöään muullakin tapaa kuin rahallisesti, esimerkiksi 'sosiaalista pääomaa' kartuttamalla?

Monitoimisuudella on laajempiakin ulottuvuuksia kuin maatalouden tai maaseudun kehitykseen liittyviä. Ennusteiden mukaan usean eri ansiolähteen yhdistely ja joustavat tulonhankintatavat yleistyvät. Mielenkiintoista olisi selvittää, onko perustulo- tai kansalaispalkkajärjestelmien kautta luotavissa uusia ratkaisuja monitoimisuuden toteutumiselle.

Tulevaisuuden maatalouspolitiikka tarvitsee yhä enemmän 'täsmäaseita' voidakseen vaikuttaa eri tilaryhmien kehittymisedellytyksiin. Paitsi monitoimiviljelyyn myös maaseudulla asumiseen sisältyy useita taloudellisesti vaikeasti mitattavissa olevia etuja ja haittoja. Näistä jotkut voivat olla monitoimiselle viljelijäperheelle tärkeämpiä kuin rahalliset tulot. Maatilan ja viljelyn yhteys

maaseudun kulttuuriperintöön ja tietoisuus sukupolvien päähän ulottuvista juurista voi olla yhä suurempi voimavara pirstaloituvassa maailmassa. Tällaisten arvojen arviointi helpottaisi maatalouspolitiikan kohdistamista haluttuihin ryhmiin, edustivatpa nämä sitten päätoimisia tai monitoimisia maataloja.

Suomen kaltaisessa harvaan asutussa, maataloustuotannon ääri rajoilla olevassa maassa maaseudun elinvoiman ylläpitäminen ei onnistu pelkän päätoimisen maatilatalouden voimin. Maaseudun elinkeinopohjaa on monipuolistettava hyväksyen samalla, että maatalojen tila- ja tulo rakenne säilyy Suomessa monimuotoisempina kuin meitä ilmasto-olosuhteiltaan edullisemmissa maissa. Maaseudun elinvoimaa, monivaikutteista maataloutta sekä maatalouden ekonomisia, ekologisia ja eettisiä vahvuuksia voidaan kehittää myös monitoimisella maatilataloudella.

9. Yhteenveto

Ansioiden hankkiminen maataloilta perinteisen alkutuotannon ulkopuolelta on yleistä kaikissa teollisuusmaissa. Tässä tutkimuksessa tilojen ulkopuolisia tuloja on tarkasteltu *monitoimisuus*-käsitteen pohjalta. Maatilatalous tai viljelijäperhe on monitoiminen, kun viljelijä ja/tai hänen puolisonsa hankkii osan toimeentulostaan muualta kuin oman tilan alkutuotannosta. Maatalojen monitoimisuuden tutkimuksellinen haaste kumpuaa ilmiön moniulotteisuudesta: tilan ulkopuolelta ansioita hankkivat viljelijät ja viljelijäperheet muodostavat hyvin heterogeenisen joukon. Lisäksi maatilatalouden ulkopuoliset tulot ovat moninaisia mielipiteitä herättävä aihe maatalouspoliittisissa keskusteluissa.

Suomessa viljelijäperheiden toimeentulostrategioiden moninaistumiselle on syntynyt uudenlainen viitekehys 1900-luvun jälkipuoliskolla. Yhtäältä rajoitustoimenpiteet ja kiristynyt kilpailu ja toisaalta parantunut tuotantotekniikka ovat luoneet tilanteen, jossa maatilayrittäjät joutuvat kohentamaan toimeentuloaan tehostamalla tuotantopanostensa käyttöä ja/tai monipuolistamalla tulolähteitään. Jälkimmäiseen keinovalikoimaan sisältyvät sekä *tilalla tapahtuvat elinkeinot* että *työt tilan ulkopuolella*. Ensinmainittua tapaa, uusien toimintojen kehittämistä *maatilalle*, on tässä tutkimuksessa nimitetty maatalon *monialaistumiseksi*.

Viljelijäperheiden monitoimisuus on lisääntymässä. Vaikka maatalojen lukumäärä absoluuttisesti vähenee, monitoimisten tilojen suhteellinen osuus kaikista maataloista tulee kasvamaan. Silti ainakin Suomessa maatalojen monitoimisuutta on varsinkin maatalousekonomiassa tutkittu niukasti. Tämä voi johtua muun muassa monitoimisten tilojen heterogeenisyydestä ja maatalouspoliittisen kysymyksenasettelun painottumisesta maatalaan yrityksenä. Tässä tutkimuksessa maatalojen monitoimisuutta tarkastellaan sekä viljelijäperheen että yhteiskunnan näkökulmista ekonomian ja sosiologian tutkimusperinteiden pohjalta.

Tutkimuksen tavoitteina on kartoittaa suomalaisten viljelijäperheiden monitoimistumiseen johtavia syitä, selvittää monitoimistumisen mahdollisuuksia suomalaisilla maataloilla ja kartuttaa tietoa maatalatalouden ulkopuolisten tulolähteiden laajuudesta ja rakenteesta sekä monitoimisuuden moni-ilmeisyydestä. Muiden tulolähteiden hankinnan rationaliteettia tarkastellaan kotitalouksien ajankäytön allokointia koskevan teorian valossa. Maataloilta kerättyä empiiristä aineistoa analysoidaan suorien jakaumien ja ristiintaulukointien sekä niihin liittyvien tilastollisten testien avulla. Maatalatalouksien luokitteluissa eri strategia-tyyppeihin hyödynnetään monimuuttujamenetelmiä.

Taustaa tilojen monitoimistumiselle

Viljelijäperheen monitoimistuminen voi tapahtua usealla eri tavalla. Se voi olla perheen sisäistä työnjakoa tai yksittäisten perheenjäsenten eri ammattien yhdistelyä. Monitoimisuutta löytyy sekä pieniltä, tuotanto-olosuhteiltaan heikoilta tiloilta että pinta-alaltaan ja liikevaihdoltaan suurilta viljelmiltä. Pää tavoitteena on yleensä kohentaa tulotasoa, mutta läheskään aina *taloudelliset syyt eivät ole ainut peruste* viljelijäperheen monitoimistumiselle. Varsinkin *koulutus* vaikuttaa sekä halukkuuteen että mahdollisuuksiin hankkia tilan ulkopuolisia ansioita. Monitoimisuuden kautta saadaan lisää työtä ja tuloa sille ajanjaksolle, jolle ei ole tuottavaa käyttöä maatilan töissä. Siksi ilmiötä onkin tarkasteltava viljelijän tai viljelijäperheen kokonaistoimeentulon ja -työajan näkökulmasta.

Maatalatalouksien monitoimisuuden laajuuden tutkiminen on vaikeaa sekä lukuisista tilastointi- ja määrittelytavoista että tarkkojen tilastojen puutteesta johtuen. Tilan ulkopuolisen toiminnan merkittävyyttä mitataan yleensä joko tulojen tai käytetyn työajan tai molempien perusteella. Edelleen tarkastelu voidaan kohdistaa yksin viljelijään, viljelijään ja puolisoon tai koko viljelijäperheeseen, joskus jopa kaikkiiin tilalla asuviin. Suomessa päätoimisuuden tilastointi on enimmäkseen perustunut joko maatalataloudesta saatavien tulojen osuuteen viljelijän tai viljelijäparin kokonaistuloista tai viljelijän omaan arvioon päätoimisuudesta.

Tutkimuksissa käytetty käsitteistö niin Suomessa kuin muuallakin on ollut kirjavaa. Kullakin tieteenalalla on omat 'ammattiterminsä': sosiologiassa on yleensä hyväksytty käsite 'monitoimisuus', kun taas maatalousekonomiassa on pitäyditty määritelmässä 'sivuansio- ja osa-aikaviljely' ja jopa vältetty 'monitoimisuus'-sanana käyttöä. Tässä tutkimuksessa viljelijäperheiden monitoimistumiseen on sisällytetty *perinteiseen maa- ja metsätalouteen kuulumattomat, tilalla tai sen ulkopuolella tapahtuvat toiminnot, joiden tarkoituksena on parantaa viljelijän tai viljelijäperheen taloudellista asemaa ja/tai hyvinvointia*.

Viljelijäperheiden monitoimistumisen syinä ovat yhteiskunnassa, tuotantotekniikassa ja maatalouspolitiikassa tapahtuvat muutokset. Monitoimisuuden toteutumiseen puolestaan vaikuttavat maatalaan liittyvät rajoitteet ja viljelijä-

perheen jäsenten henkilökohtaiset ominaisuudet. Teknologinen kehitys mahdollistaa yhä suuremman maatilayrityksen hoidon ja johtamisen yhä pienemmällä työpanoksella. Kun tilakoon kasvattaminen ei tuotantoresurssien niukkuudesta johtuen ole läheskään aina mahdollista, mutta tilasta luopuminen on vaikeaa, monessa viljelijäperheessä ainoaksi vaihtoehdoksi jää ansioiden hankkiminen alkutuotannon ulkopuolelta. Jos tilakoon ja tuotannon kasvattamiselle olisi hyvät mahdollisuudet, muiden lähteiden osuus mautilojen tulonmuodostuksessa olisi mitä ilmeisimmin nykyistä pienempi.

Muiden ansioiden hankkiminen saattaa olla tilakoon kasvattamista houkuttelevampaa myös siksi, että tarvittavat investoinnit ja riskit jäävät yleensä pieniksi, ainakin tilan ulkopuolisessa työssä. Usein monitoimisuus onkin haluttu *toimeentulostrategia*: maatila on jo alunperin suunniteltu vain yhdeksi perheen tulolähteistä. Jokaisella tilalla ei liioin tavoitella kasvua, vaan viljelmästä halutaan pitää kiinni henkisistä, sosiaalisista tai muista syistä, esimerkiksi 'juurien' ja turvallisuuden takia.

Yleinen mutta verrattain vähän tutkittu ilmiö

Suomalaisilla mautiloilla tulojen hankkiminen perinteisen alkutuotannon ulkopuolelta on aina ollut yleistä jo kasvukautemme lyhydestäkin johtuen. Toimintamuodot ovat tosin vaihdelleet suuresti. Kalastus ja metsästys sekä erilaisten työvälineiden valmistus on korvautunut ensin metsä- ja uittotöillä ja sittemmin tulojen etsimisellä muista ammateista tai tilalla tapahtuvasta yritystoiminnasta. Nykyään monitoimisuus on usein myös viljelijäperheen *sisäistä työnjakoa*: toisen puolison päävastuulla on tilan hoitaminen, toinen käy töissä tilan ulkopuolella. Tulevaisuudessa monitoimisuuden merkitys mautiloilla kasvanee entisestään, vaikkakaan mahdollisuudet tilan ulkopuolisen työn löytämiseen eivät ainakaan 1990-luvulla ole olleet hyviä suuren työttömyyden, julkisen sektorin supistumisen ja haja-asutusalueiden palvelurakenteen heikkenemisen johdosta.

Suomessa mautilojen ulkopuolisia tulolähteitä käsitelleitä tutkimuksia ja selvityksiä on tehty muutamia kymmeniä, eniten 1970-luvulla. 1980- ja 1990-luvuilla monitoimisuutta on tarkasteltu vain muutamassa tutkimuksessa. Monitoimisuustutkimuksessa on nojaututtu niin maatalousekonomian, sosiologian kuin maantieteenkin tutkimusperinteisiin. Tieteenalojen erilaiset lähestymistavat heijastuvat tutkimuksissa. *Maatalousekonomiassa* mautilojen sivuansioita tai osa-aikaisuutta on yleensä käsitelty osana kokonaistoimeentulon tai -työmäärän selvittelyä. *Sosiologiassa* on suuntauduttu muiden tulolähteiden laatuun ja perheen sisäisen työnjaon merkitykseen. *Maantieteen* oppisuunnalta nousseet tutkimukset ovat keskittyneet esimerkiksi monitoimistumista selittävien tekijöiden etsimiseen.

Muissakin teollisuusmaissa kuin Suomessa tilan ulkopuolelta saatavilla ansioilla on merkittävä rooli viljelijäperheiden tulorakenteessa. Maiden välisiä

vertailuja hankaloittavat erot käytetyissä käsitteissä, tilastointitavoissa ja tietojen saatavuudessa. Euroopan unionissa monitoimisuuden tilastointi on melko kehittymätöntä. Luotettavasti on kuitenkin pääteltävissä, että maatilatalouden ulkopuolelta hankittavat ansiot ovat merkittävä ja kasvava osa viljelijäperheiden toimeentuloa kaikissa unionin jäsenmaissa ja että jäsenmaiden välillä olevat suuret erot johtuvat *sekä* monitoimisuuden erilaisesta merkityksestä eri maissa *että* maiden välillä olevista tilastointi- ja määritelmäeroista.

Monitoimisuutta on tässä tutkimuksessa lähestytty myös maatalous- ja maaseutupoliittisten päämäärien näkökulmasta. Suomen *maatalouspolitiikassa* viljelijäperheiden monitoimisuutta on käytännössä tarkasteltu tilalla tapahtuvien toimintojen eli maatilan monialaisuuden kautta. Mietinnöt ovat rajoittuneet esimerkiksi viljelijöiden toimeentuloa, (yli)tuotantoa tai maatilatalouden rakennetta koskeviin ongelmiin, eikä tilan ulkopuolisen palkkatyön yhdistämistä maatalouteen ole otettu huomioon. Maatalouspolitiikan tavoitteistossa tuotantopoliittikka on käynyt asutuspäämäärien edellä: maataloutta on lähestytty tuotannon ja sitä kautta päätoimisuuden näkökulmasta.

Maaseutupoliitiikassa maatilatalouksien ja koko maaseudun monitoimisuus on sen sijaan näkynyt vahvemmin. Tämä on luonnollistakin, sillä maaseutupoliittikan 'toimenkuvaan' kuuluu lähestyä avarasti koko maaseutua ja sieltä löytyviä toimeentulomahdollisuuksia. Myös Euroopan unionin tasolla maatalouspolitiikka kohdentuu päätoimiisiin tiloihin, joskin monitoimisuuden (maaseutupoliittinen) merkitys monivaikutteisen eurooppalaisen maatalouden edistäjänä tunnustetaan yhä paremmin.

Monitoimistumisen teoreettinen pohja

Viljelijäperheiden monitoimistumista voidaan tutkia kotitalouksien *ajankäytön allokointia koskevalla teorialla*. Kotitaloudessa sekä aika että raha ovat rajoittavia tekijöitä. Perhe tai kotitalous pyrkii mahdollisimman suureen kokonaishyötyyn, kun rajoitteina ovat kunkin kotitalouden jäsenen käytettävissä olevat aika ja tulot. Maatilakotitalouksissa aika jaetaan tilan töihin eli maa- ja metsätalouteen, muuhun yritystoimintaan, kotitalouden askareisiin, tilan ulkopuoliseen työhön sekä virkistykseen ja vapaa-aikaan. Tasapaino kotitalouden jäsenten ajankäytössä saavutetaan silloin, kun työn rajatuotto on yhtä suuri maatilalla, kotitaloudessa ja tilan ulkopuolella tapahtuvassa työssä sekä edelleen yhtä suuri vapaa-ajan rajahyödyn kanssa.

Ajankäytön allokointia koskeva teoria osoittaa, että viljelijäperheen on taloudellisesti rationaalista etsiä tilan ulkopuolisia töitä heti, kun muun työn palkkataso (eli palkkatyöstä saatava rajatuotto) ylittää tilan töistä saatavan rajatuoton. Koska ansiotaso tilan ulkopuolella on teollisuusmaissa useimmiten korkeampi kuin maataloustyölle saatava palkka, viljelijäperheen kannalta optimaalinen ratkaisu – ja myös optimitilakoko – on erilainen kuin pelkkää maataloutta tai

maatilataloutta tarkasteltaessa. Teoria avaa viljelijäperheiden tulonmuodostukseen laajemman näkökulman kuin maatalousekonomian perinteinen yritystarkastelu. Viljelijäperheen henkiset ja fyysiset voimavarat voidaan ja usein on myös kannattavaa jakaa tilan ja muiden toimintojen kesken. Tosin *käytännössä muiden ansioiden saaminen ei ole yksinkertaista* maatilatalouden erityispiirteistä, epätäydellisistä työmarkkinoista, tilan aiheuttamista rajoitteista tai viljelijäperheen jäsenten henkilökohtaisista ominaisuuksista johtuen.

Viljelijäperheen päätöksentekoon vaikuttavat *muutkin kuin taloudelliset tekijät*. Vaikka muiden tulojen hankinnan taloudellinen rationaliteetti on perusteltavissa, viljelijät eivät aina käyttäydy rationaalisesti. Kaikilla tiloilla ei monitoimistuta edes silloin, kun se olisi mahdollista tai taloudellisesti järkevää. Vastaa- vasti joillakin tiloilla viljelyä jatketaan, vaikka työajalle saatava korvaus jää mitättömäksi tai jopa negatiiviseksi. Tällaiseen toimintaan johtaneiden syiden ja preferenssien selvittäminen ei ole helppoa; niitä on paljon ja monet niistä ovat yksilöllisiä. Maatilaan kytkeytyy arvoja ja perinteitä. Tilan askareista voi kokea suurempaa mielihyvää kuin ulkopuolisista töistä. Viljelijäperheen tavoitteena ei olekaan aina voiton vaan tyytyväisyyden maksimointi. Päätoimisuus yhtä hyvin kuin monitoimisuuskin on varsin usein *maatilan tietoinen strategiavalinta*, toimintatapa, jolla parhaiten vastataan tilalla asuvan perheen jäsenten vaatimuksiin ja odotuksiin.

Tutkimusaineisto

Tutkimuksen empiirinen aineisto koostuu viljelijöille suunnatusta kyselystä ja sitä täydentävästä muusta tilastoaineistosta. Aineiston avulla on saatu tietoja viljelijäperheiden monitoimisuudesta ja sen taloudellisesta merkityksestä, tulo- lähteiden määrästä sekä viljelijäpuolisoiden suhtautumisesta tilan ulkopuolisten ansioiden hankintaan. Otannan perusjoukko muodostui noin 6 500 maatilasta, joilta oli saatavissa tiedot sekä Tilastokeskuksen verotusaineistosta että vuoden 1995 tilojen työnkäyttöä selvittäneestä rakennetutkimuksesta. Perusjoukkoa rajattiin poistamalla siitä sekä äidinkielenään ruotsia puhuvien että yli 65-vuotiaiden viljelijöiden tilat. Postikyselyä varten tästä joukosta poimittiin 1 598 tilan erityisotos. Kyselyyn vastasi 940 viljelijää eli 59 % otostiloista. Kultakin kyselyyn vastanneelta maatilalta on pystytty saamaan tietoja vuoden 1995 tuloista, verotuksesta ja työvoiman käytöstä sekä monitoimisuuteen liittyvistä ja vaikuttavista tekijöistä. Tulokset ovat *yleistettävissä* kaikkiin *aktiivi-ikäisten luonnollisten henkilöiden hallinnassa oleviin yli kahden peltotehtaan maataloihin*.

Tutkimusaineiston tilat jaettiin kahteen ryhmään, päätoimisiin ja monitoimi- siin, yksityiskohtaisen tarkastelun avulla. Ongelmia ryhmittelyssä aiheuttivat muun muassa tietojen puutteellisuus, maatalouden sivuansioiden ja maatilalla tapahtuvan muun yritystoiminnan tulkinta, tulonsiirrot, maatalouden tappiot, lyhytaikaiset työsuhteet, pääomatulot ja työpanoksen epäsuhta tuloihin verrattu-

na. Tilakohtaisen läpikäynnin jälkeen tutkimustiloista luokituttiin 44 % päätoimiseksi ja 56 % monitoimiseksi.

Tulokset

a) Päätoimiset tilat

Päätoimisista tiloista joka toisella kumpikaan puolisoista – tai yksin hoidetuilla tiloilla viljelijä – ei ole harkinnut lisäansioiden hankkimista muualta. Ylivoimaisesti merkittävimpinä rajoitteina muiden ansioiden etsimiselle ovat maatalan töiden määrä ja sitovuus. Muita esteitä ovat koulutuksen tai ammattitaidon puute, huonot mahdollisuudet saada muita töitä tai heikentynyt terveys ja työkyky. Osalla tiloista ei luonnollisesti ole sen paremmin tarvetta kuin haluaakaan hakea ansioita maatalatalouden ulkopuolelta.

Muita töitä harkinneet päätoimiset viljelijät ja puoliset halusivat uusia ansioita mieluummin tilalla tapahtuvasta toiminnasta kuin tilan ulkopuolisista töistä. Taloudelliset syyt sekä muiden töiden maatalataloutta parempi palkkataso ja eläke- ja sosiaaliturva ovat vahvimpia *motiiveja* muiden tulojen etsintään. Tilakoolla on ratkaiseva merkitys, sillä lähes 60 % päätoimisista, muita töitä harkinneista viljelijöistä katsoo maatilansa niin pieneksi, että pelkästään siltä saatavat tulot eivät riitä elämiseen. Osaa viljelijöistä houkuttelevat monitoimisuuteen aiempi *koulutus tai kokemus* muista töistä ja tarve saada vaihtelua maatalan askareisiin. Vaikka vajaa puolet vastanneista näkee muiden töiden mahdollistavan myöhemmin luopumisen viljelystä kokonaan, yleensä viljelijät katsovat heillä riittävän sekä töitä tilalla että mielenkiintoa keskittyä omaan maatalatalouteen. Joka kolmas muita töitä harkinneista arvioi terveydentilansa liian heikoksi maatilalla työskentelyyn.

Suurin este monitoimistumiselle on vaikeus löytää sopivaa työtä. Usein myös tilanhoidon pelätään kärsivän, jos siirrytään ulkopuolisiin töihin. Maatalan hoitoon saatetaan tarvita jo kaikki käytettävissä oleva työvoima, eikä tuotantosuuntaa haluta muuttaa muiden ansiolähteiden takia. Päätoimisista muita töitä harkinneista yli puolet arvioi ammattitaitonsa ja koulutuksensa muihin ansioihin puutteelliseksi. Lähes yhtä moni katsoo, että maatilaa kuuluu hoitaa päätoimisesti eikä muualta sivuansioita hakien. Muita esteitä ovat perheen sitovuus, pitkät etäisyydet ja lainsäädäntö. Myöskään mahdollisuuksia kehittää uusia tulolähteitä omalle tilalle ei yleensä pidetä kehuttavina. Valtaosa viljelijöistä on sinänsä kyllä kiinnostunut muistakin kuin maatalatalouden töistä.

Päätoimisilta tiloilta nousee faktorianalyyseissä esiin viisi asenneulottuvuutta: päätoimisuuteen sitoutuneisuus, luopumisvalmius mutta vaihtoehtojen puute, maatilalle jämhähtäminen, osaava selviytymiskyky sekä muiden töiden tarvitseminen. Päätoimisuuteen sitoutuneet pitävät päätoimisuutta oikeana ratkaisuna: tilalla riittää töitä, eikä lisäansioita tarvita. Luopumisvalmiit halusivat muita

tuloja, jos se vain olisi mahdollista. Tilalleen jämähtäneillä näkymät ovat heikot sekä tilalla että ulkopuolisilla työmarkkinoilla. Osaavat selviytyjät arvioivat pystyvänsä saamaan muita töitä, mutta tällä hetkellä tullaan toimeen tilan tuloilla. Muita töitä tarvitsevat eivät heikosta taloudellisesta tilanteestaan huolimatta ole löytäneet muita tulolähteitä.

b) Monitoimiset tilat

Maatilalta saatavien tulojen vähäisyys on monitoimisilla tiloilla keskeinen syy muiden ansioiden hakemiselle. Tähän motiiviin kytkeytyvät perheen heikko taloudellinen tilanne ja tarve saada rahaa yksityistalouteen tai maatilalan velkojen maksuun ja investointeihin. Varsinkin peltopinta-alaltaan pienillä tiloilla nämä *taloudelliset syyt* painottuvat selkeästi.

Muita monitoimisuuteen ajavia tekijöitä ovat alkutuotannon yleinen epävarmuus, muiden töiden antama tilanpitoa parempi palkka- ja sosiaaliturva sekä tilan töiden riittämättömyys. Useissa tapauksissa vaikutusta on myös koulutuksella, muusta työstä aiemmin saadulla kokemuksella ja vaihtelunhalulla. Muihin töihin suuntautuminen maatilataloudesta luopumiseksi tai naapureiden antaman esimerkin houkuttamana eivät sen sijaan ole motiiveina kovinkaan merkittäviä. Monitoimistuminen on varsin 'tilakohtaista', sillä sekä maatilalla että viljelijän tai viljelijäperheen mahdollisuudet ja lähtökohdat ovat joka tilalla erilaiset.

Muualla saatavista tuloista huolimatta maatilasta ei useinkaan haluta luopua. Tärkein syy viljelyn jatkamiseen on maatilalta kertyvien tulojen merkittävyys viljelijän tai viljelijäperheen kokonaistoimeentulon kannalta. Tilan tuloilla on luonnollisesti eniten merkitystä suurissa tilakokoluokissa ja maataloudellisen koulutuksen hankkineiden viljelijöiden keskuudessa. Maatilataloudesta saatavia tuloja ei kuitenkaan ole yleensä ajateltu käytettävän uusien ansiomahdollisuuksien aktiiviseen selvittämiseen.

Vain *joka kuudennella monitoimisella tilalla ollaan valmiita luopumaan viljelystä* heti, kun löytyy riittävästi muita töitä. Tilalle jäämistä puoltavat huonot mahdollisuudet muun työn saantiin ja tilan tarjoama 'perusturva'. Muita merkittäviä motiiveja tilalla pysymiseen ovat maaomaisuuden arvo sijoituskohteena, tilan töiden tarjoama vaihtelu ja luonnonläheisyys, halu tuottaa omaa ruokaa, antaa lapsille hyvä kasvuympäristö sekä 'juurten' ja perinteiden ylläpito. Vajaalla puolella tiloista on myös sukutilan jatkamiseen liittyviä paineita. Kaikkiaan monitoimisten tilojen viljelijät ja viljelijäperheet vaikuttavat *sitoutuneen tilanpitoon ja maalla asumiseen* varsin vahvasti.

Kolmasosaa monitoimisista tiloista ei ole nykyisen viljelijän aikana hoidettu eikä edes pyritty hoitamaan kokoaikaisesti. Joka kuudennella tilalla on aiemmin oltu päätoimisia, mutta vain harva on siirtymässä päätoimiseksi. Tilan ulkopuolisten tulojen hankkiminen näyttääkin hyvin *pysyvältä ratkaisulta*: yli puolella

tiloista tuloja on saatu muualta jo yli kymmenen vuoden ajan. Tapa voi siirtyä jopa sukupolvelta seuraavalle. Sekä viljelijöistä että puolisoista noin kolmannes pitää sivuansioiden hankkimista pakollisena, halusta muualla työskentelee joka neljäs, ja sekä halun että pakon yhdistelmäksi muiden ansioiden hakemista kuvaa noin kolmannes.

Olipa monitoimisuus vapaaehtoista tai pakon sanelemaa, valittuun *toimintastrategiaan* ollaan yleensä ottaen *tyytyväisiä*. Yhdeksällä tilalla kymmenestä tulojen hankkimista muualta pidetään hyvänä tai melko hyvänä ratkaisuna. Stressiä monitoimisuudesta on koettu usein tai joskus joka toisella tilalla. Tulolähteiden moninaisuudesta aiotaan pitää kiinni, sillä vain neljänneksellä monitoimitiloista maatilatalouden tuloja yritetään lähivuosina kohottaa hankkimalla lisää peltoa tai metsää tai kasvattamalla tuotantoa. Viljelystä ei tulosten mukaan olla luopumassa, sillä halukkuus omien peltojen poisvuokraukseen, myyntiin tai metsitykseen on laimeaa.

Monitoimisten tilojen faktorianalysissa löytyy neljä asenneulottuvuutta: tarve lisäänsioihin, maahan ja maaseutuun sitoutuminen, avoimuus tilan ulkopuolisiin töihin sekä luopumisvalmius, jos työtä löytyy ja veloista selviää. Ensimmäiseen asennetyyppiin kuuluvia yhdistää heikko taloudellinen tilanne ja tilan töiden riittämättömyys. Maahan sitoutuneet painottavat eritoten muita kuin taloudellisia arvoja: perinteitä, vaihtelua ja viihtyisää elinympäristöä. Muille töille avoimille maatila ei ole 'pakollinen' tulolähde, vaan ansiot voitaisiin hakea kokonaankin tilan ulkopuolelta. Luopumisvalmiilla vaihtoehtoja on vähän: viljelyä jatketaan, koska muutakaan työtä ei kaikille tilalla asuville löydy.

Ryhmittelyanalysissa erottuu viisi ryhmää, jotka on nimetty seuraavasti: pysyvästi monitoimiset (osuus monitoimisista tiloista 22 %), omasta halustaan monitoimiset (18 %), maalle sitoutuneet (24 %), tilaansa sitoutumattomat (14 %) ja lopettamisvalmiit (22 %). Pysyvästi monitoimisille muut ansiot ovat välttämättömyys, jotta maatilalla olisi mahdollista asua. Muiden tulojen hankinta myös hyväksytään muita ryhmiä paremmin. Omasta halustaan monitoimisilla tiloilla peltoala on merkittävästi kaikkia muita ryhmiä suurempi ja luottamus viljelyn jatkumiseen vahvinta. Ulkopuolisiin ansioihin hakeudutaan lähinnä muista kuin taloudellisista syistä. Pysyvästi ja omasta halustaan monitoimisten ryhmässä puolisoiden koulutustaso muulta kuin maatalousalalta on selvästi muita ryhmiä korkeampi.

Positiivisimmat tulevaisuudennäkymät löytyvät pysyvästi ja omasta halustaan monitoimisten ryhmistä. Synkimmäksi tulevaisuutensa arvioivat tilaansa sitoutumattomat ja lopettamisvalmiit, joilla myös valmius luopua tilanpidosta on suurinta. Lopettamisvalmiiden joukossa pieni tilakoko yhdistyy vähäiseen koulutukseen, mikä vaikeuttaa muiden ansioiden saamista. Maalle sitoutuneiden ryhmässä korostuvat oman tilan viljelyyn liittyvät ei-taloudelliset arvot.

c) Ryhmien keskinäistä vertailua

Tilaryhmien välisiä eroja selvitettiin sekä ristiintaulukointien että erotteluanalyysin avulla. Analyysien mukaan *monitoimiset* tilat eroavat *päätoimisista* merkittävimmin muulta alalta saadun *koulutuksen*, *peltoalan* ja *viljelijän iän* perusteella. *Muita töitä harkinneet* poikkeavat *päätoimisina pitäytyvistä* eniten *iän* ja *muun* kuin maa- ja metsätalouden alan ammatillisen *koulutuksen* suhteen. Sivuanionsa *tilaan liittyvistä toiminnoista* hankkivat eroavat lisätulonsa *tilan ulkopuolelta* hakevista monitoimisista niin ikään *muun ammatillisen koulutuksen* ja *iän* perusteella. Mitä nuoremmista ja (muun alan) koulutetummista viljelijöistä tai viljelijäpuolisoista on kyse, sitä todennäköisemmin he saavat osan toimeentulostaan perinteisen maatilatalouden tai siihen läheisesti kytkeytyvän toiminnan ulkopuolelta.

Kaikista maataloista (= monitoimiset ja päätoimiset yhteensä) 40 %:lla pidetään viljelyn jatkumista vähintäänkin melko varmana nykyisen viljelijän tai viljelijäparin luovuttua. Tiloista 60 %:lla nimenomaan omien lasten toivottaisiin jatkavan viljelyä. Monitoimisilla tiloilla varmuus tai epävarmuus *tilanpidon tulevaisuudesta* on samaa tasoa kuin päätoimisilla, mutta ensinmainituilla omien lasten jatkamista tilalla toivotaan useammin kuin kokoaikaisesti viljellyillä tiloilla. Sukupolvenvaihdos on ajankohtainen noin kolmanneksella tiloista seuraavan kymmenen vuoden aikana. Näistä puolella on tiedossa varma tai melko varma jatkaja. Jatkajista kolmannes tulee hoitamaan tilaa päätoimisesti, kolmannes etsii muitakin ansioita, ja kolmannes on vielä epätietoinen toimintastrategiastaan.

Monitoimisilla tiloilla uskotaan päätoimisia vahvemmin oman *taloudellisen tilanteen parantumiseen* lähivuosina, joskin kokonaisuutena maatalouden ja maa-seudun tulevaisuudennäkymät koetaan jokseenkin synkiksi. Suhtautuminen tilan ulkopuolisten tulojen hankintaan on varsin yksituumaista. Neljä viljelijää viidestä arvioi tilan ulkopuolisten tulojen osuuden kokonaistoimeentulosta yhä kasvavan, ja *vain yksi viljelijä kymmenestä kokee monitoimisuuden kielteisenä ilmiönä*. Kolmannes vastaajista näkee maatalouspolitiikan suhtautuneen tilan ulkopuolisten tulojen hankintaan kielteisesti ja kolmannes myönteisesti. Työmatkan pituuden ei pitäisi vastausten perusteella nousta sivutöitä haluavan ensimmäiseksi esteeksi, vaan suurimmat haasteet ovat työn löytymisessä ylipäätään sekä sen sovittamisessa tilan ja viljelijäperheen muuhun toimintaan.

Johtopäätöksiä

Maatilatalouksien monitoimisuus on yleinen ja pikemminkin *laajentuva* kuin supistuva ilmiö. Hakemalla tulolähteitä alkutuotannon ulkopuolelta yksittäinen viljelijä tai viljelijäperhe kykenee 'vastaamaan' maatalouden jatkuvaan rakennemuutostarpeeseen. Monitoimisuus kytkeytyy maatalojen rakenteen voimistuvaan

polarisaatioon. Vain osa maatilayrittäjistä voi ja haluaa kasvattaa tilakokoaan, ja loppujen on tyydyttävä luopumaan, köyhdyttävä tai etsittävä uusia toimeentulolähteitä.

Tämä kehitys ja sen seuraukset olisi kyettävä kääntämään vahvuuksiksi myös maatalous- ja maaseutupolitiikassa: muillakin kuin päätoimisilla tiloilla – ja nimenomaan juuri niillä – on merkitystä varsinkin maaseudun asutustavoitteiden näkökulmasta. Haasteena onkin parantaa muiden ansioiden saavutettavuutta, kehittää riittävän joustavia työmahdollisuuksia sekä huolehtia monitoimisten viljelijöiden ja viljelijäperheiden tilanhoidollisista valmiuksista.

Maatalouspoliittisessa lainsäädännössä tilan ulkopuolelta hankittavat ansiot ovat vaikuttaneet viljelijän saamiin etuuksiin esimerkiksi investointituissa, lomituksessa ja sukupolvenvaihdoksiin liittyvissä avustuksissa. Päätoimisuuskriteerien tulisi olla sellaisia, että ne mahdollistavat itsensä työllistävän viljelijän tukemisen puolison tuloista riippumatta.

Viljelijäperheelle monitoimisuus voi olla raskasta ja vastenmielistä. Toisaalta sen avulla voi parantaa taloudellista asemaa, saada työhön vaihtelua, luoda toimeentulolle vakautta ja tasata maatalouden joskus huomattaviakin tulonvaihteluita. Vaikka maatilojen koko tällöin jääkin tuotantonäkökulmasta tarkastellen teoreettista optimiaan pienemmäksi, yhteiskunnan ja varsinkin maaseutupolitiikan kannalta monitoimisuudelle on löydettävissä puoltavia tekijöitä. Rakenemuutos hidastuu, mikä antaa maataloudelle, maaseudulle ja sen ihmisille aikaa sopeutua ympäröivän yhteiskunnan ja maailmantalouden muutoksiin. Tilan ulkopuolelta hankittavat ansiot tasaavat maatilojen välistä tulonjakoa. Lisäksi ruokaturvallisuutta ajatellen iso tilaluku vähentänee alkutuotannon haavoittuvuutta kriisitilanteissa.

Maatilojen monitoimisuuteen sisältyy sekä positiivisia että negatiivisia näkökohtia. Koska monitoimisuus näyttää ilmiönä pikemminkin voimistuvan kuin heikkenevän, sen etuja olisi kyettävä vahvistamaan ja haittoja vähentämään. Maatalouden monivaikutteisuuden korostuminen EU:n maatalouspolitiikassa luo tilaa monipuoliselle maatilajoukolle, johon mahtuu sekä päätoimisia, maataloustuotantoon keskittyneitä tiloja että toimeentulonsa useasta eri lähteestä koostuvia tiloja. Maaseudulle luontaista toimeentulolähteiden moninaisuutta on mahdollista kehittää yhä toimivammaksi ratkaisuksi, jolloin monitoimisuudestakin on muodostettavissa suomalaisen maaseudun todellinen vahvuus.

Kirjallisuus

- Aakkula, J. 1991. Yhteinen valinta maatalouspolitiikassa. Maatalouden taloudellinen tutkimuslaitos, Tiedonantoja 164. Helsinki. 76 s. + liitteet.
- Aakkula, J. 1999. Economic Value of Pro-Environmental Farming. A Critical and Decision-Making Oriented Application of the Contingent Valuation Method. Agricultural Economics Research Institute, Publications 92. Helsinki. 210 p. + appendices.
- Aakkula, J., Lankoski, J. & Laurila, I.P. 1999. Monivaikutteisuus maatalouden eurooppalaisen mallin keskeinen tekijä. Maaseudun Tulevaisuus 16.10.1999.
- Agenda 2000. 1997. For a stronger and wider Union. Commission of the European Communities. COM(97) 2000 - Volume I. Brussels.
- Agricultural labour input in the EU 1973-1995. 1997. Statistical document 5C. Eurostat. Luxembourg. English version: p. 91-164.
- Agriculture and Environment. 1997. Working notes on the Common Agricultural Policy. European Commission, Directorate-General for Agriculture. Brussels. 48 p. + appendices.
- Ahearn, M. 1992. Discussion opening. In: Peters, G.H. & Stanton, B.F. (eds.). Sustainable Agricultural Development: The Role of International Cooperation. Proceedings of the Twenty-first International Conference of Agricultural Economists. International Association of Agricultural Economists, Queen Elizabeth House, University of Oxford. Dartmouth. p. 515-519.
- Ahearn, M. 1996. Methodological issues in the measurement of the income of farm households in the USA. In: Hill, B. (ed.). Income statistics for the agricultural household sector. Eurostat. European Commission, Luxembourg. p. 58-67.
- Ahearn, M. & Lee, J.E. 1991. Multiple Job-holding among Farm Operator Households in the United States. In: Hallberg, M.C., Findeis, J.L. & Lass, D.A. (eds.). Multiple Job-holding among Farm Families. Iowa State University Press, Ames. p. 3-30.
- Alanen, I. & Valkonen, T. 1972. Raportti kehitysalueiden maaseutuväestön oloista ja asenteista. Kehitysalueiden neuvottelukunta, asennejaosto. Valtioneuvoston kanslian julkaisuja 1972:4. Helsinki. 199 s.
- Alarinta, J. 1993. Muuttuva työ ja maaseutu. Maaseudun uusi aika. Maaseutututkimuksen vuosikirja 1993. Joensuun yliopisto, Maaseutuinstituutti. Joensuu. s. 91-97.
- Alarinta, J. 1998. Maaseutu innovatiivisena ympäristönä. Verkostot paikallisen elinkeinopolitiikan toteuttajina. Helsingin yliopisto, Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus, Seinäjoki. Sarja A:4. Seinäjoki. 184 s. + liitteet.
- Alkula, T., Pöntinen, S. & Ylöstalo, P. 1994. Sosiaalitutkimuksen kvantitatiiviset menetelmät. Juva. 300 s.

- Aluepolitiikkatoimikunnan mietintö. Komiteamietintö 1986:6. Helsinki. 362 s. + liitteet.
- Aluepoliittinen neuvottelukunta. 1982. Maaseutuajaoston raportti. Valtioneuvoston kanslian monisteita 1982:4. Helsinki. 58 s. + liitteet.
- Andermann, G. & Schmitt, G. 1989. Japans Agrarwirtschaft unter dem Druck eines vehementen wirtschaftlichen Wachstums. *Agrarwirtschaft* 38:13-25.
- Andrae, B. 1974. Welcher Hof wird überleben? Betriebserhaltung durch Betriebsentwicklung Landwirte vor der Entscheidung. Verlag Paul Parey, Hamburg und Berlin. 194 S.
- Arkleton Trust. 1992. Farm Household Adjustment in Western Europe 1987-1999. Final Report on the Research Programme on Farm Structures and Pluriactivity. Oxford.
- Arnalte, E., Estruch, V., Muñoz Zamora, C. & Ulizarna, J.L. 1993. Life-cycle and labour allocation in Spanish farm family households. Empirical results from Mediterranean areas. In: Cecora, J. (ed.) *Economic Behaviour of Family Households in an International Context*. Society for Agricultural Policy Research and Rural Sociology (FAA). Bonn. s. 240 - 251.
- Babbie, E. 1989. *The Practice of Social Research*. Fifth Edition. Wadsworth Publishing Company. Belmont, California. 501 p. + appendices.
- Bach, H. 1967. Bäuerliche Landwirtschaft im Industriezeitalter. Ansatz zu einer ganzheitlichen Theorie der Agrarpolitik. Beiträge zur ganzheitlichen Wirtschafts- und Gesellschaftslehre, Band 4. Duncker & Humblot, Berlin. 168 s.
- Bach, H. 1971. Gegenwart und Zukunft der nebenberuflichen Landbewirtschaftung. *Agrarische Rundschau*, Dezember 1971, Nummer 6:4-9.
- Barlett, P.F. 1991. Motivations of Part-time Farmers. In: Hallberg, M.C., Findeis, J.L. & Lass, D.A. (eds.). *Multiple Job-holding among Farm Families*. Iowa State University Press, Ames. p. 45-70.
- Barthez, A. 1994. Family-business relationships in agriculture: the double game. In: Caillavet, F., Guyomard, H. & Lifran, R. (eds.). *Agricultural household modelling and family economics*. Development in Agricultural Economics, 10. Elsevier, Amsterdam. p. 259-272.
- Becker, G.S. 1965. A Theory of the Allocation of Time. *The Economic Journal* 75:493-517.
- Benjamin, C. & Guyomard, H. 1994. Off-farm work decisions of French agricultural households. In: Caillavet, F., Guyomard, H. & Lifran, R. (eds.). *Agricultural household modelling and family economics*. Development in Agricultural Economics, 10. Elsevier, Amsterdam. p. 65-85.
- Blandford, D. 1996. Overview of microeconomic results in OECD countries and policy interests: characteristics of incomes in agriculture and the identification of households with low incomes. In: Hill, B. (ed.). *Income statistics for the agricultural household sector*. Eurostat. European Commission, Luxembourg. p. 119-131.

- Bollman, R.D. 1991. Efficiency Aspects of Part-time Farming. In: Hallberg, M.C., Findeis, J.L. & Lass, D.A. (eds.). Multiple Job-holding among Farm Families. Iowa State University Press, Ames. p. 112-139.
- Boserup, E. 1981. Population and Technological Change. A Study of Long-Term Trends. The University of Chicago Press, Chicago. 255 p.
- Brangeon, J.L. & Jégouzo, G. 1993. Sources of income in French agricultural households. In: Cecora, J. (ed.). Economic Behaviour of Family Households in an International Context. Society for Agricultural Policy Research and Rural Sociology (FAA), Bonn. p. 86-99.
- Buckwell Report. 1997. Towards a common agricultural and rural policy for Europe. Report of an expert group. European Commission, Directorate-General for Agriculture. European Economy, Reports and Studies No 5/1997. Brussels.
- Burose, C. 1994. Bestimmungsgründe der Einkommen und der Einkommensstruktur der Landwirte-Haushalte in der Bundesrepublik Deutschland von 1972 bis 1991. *Agrarwirtschaft* 43:351-362.
- Buttel, F.H. 1982. The political economy of part-time farming. *GeoJournal* 6.4/1982:293-300.
- Carlin, T.A. & Bentley, S. 1991. Modelling On-farm Enterprise Adjustments. In: Hallberg, M.C., Findeis, J.L. & Lass, D.A. (eds.). Multiple Job-holding among Farm Families. Iowa State University Press, Ames. p. 140-148.
- Cavazzani, A. & Fuller, A.M. 1982a. Part-time Farming: International Perspectives. *GeoJournal* 6.4/1982:283-286.
- Cavazzani, A. & Fuller, A.M. 1982b. International perspectives on part-time farming: a review. *GeoJournal* 6.4/1982:383-389.
- Cécora, J. 1994. The motivational force of values and attitudes on human behaviour in the quest for happiness, well-being, and satisfaction. In: Cécora, J. (ed.). Changing values and attitudes in family households with rural peer groups, social networks, and action spaces. Society for Agricultural Policy Research and Rural Sociology (FAA), Bonn. p. 1-30.
- Cécora, J. & Günther, H-J. 1993. Time-use for gainful activity in farming households in Finistère and Lower Saxony. In: Cecora, J. (ed.). Economic Behaviour of Family Households in an International Context. Society for Agricultural Policy Research and Rural Sociology (FAA), Bonn. p. 287-298.
- Chatfield, C. & Collins, A.J. 1980. Introduction to multivariate analysis. University Press, Cambridge. 246 p.
- Chayanov, A.V. 1986. The Theory of Peasant Economy. Edited by Daniel Thorner, Basile Kerblay & R.E.F. Smith. With a Foreword by Theodor Shanin. The University of Wisconsin Press, Madison. 277 p. + appendices.
- Christensen, J. 1991. New strategies at farm level: some comments. *European Review of Agricultural Economics* 18 (1991):459-463.

- Clunies-Ross, T. & Hildyard, N. 1992. The politics of industrial agriculture. Earthscan Publications Ltd. London. 167 s.
- Corsi, A. 1994. Imperfect labour markets, preferences, and minimum income as determinants of pluriactivity choices. In: Caillavet, F., Guyomard, H. & Lifran, R. (eds.). Agricultural household modelling and family economics. Development in Agricultural Economics, 10. Elsevier, Amsterdam. p. 87-109.
- Davey, B. 1996. Income statistics in countries outside the EU and their relevance to agricultural and rural development policies in the 1990s: lessons from Canada. In: Hill, B. (ed.). Income statistics for the agricultural household sector. Eurostat. European Commission, Luxembourg. p. 23-33.
- Davies, L., Mack, N. & Mitchell, M. 1993. The sustainability of the family farm and household pluriactivity - a strategy for the future? A comparative study of findings for Scotland, Wales and Northern Ireland. Paper for ESRS Conference in Wageningen, August 1993.
- Dax, T. 1993. Die Erwerbsskombination landwirtschaftlicher Haushalte. Analyse eines europaweiten Verhaltenmusters. Facts & Features Nr. 8 der Bundesanstalt für Bergbauernfragen, Wien. 22 S.
- Deltidslantbrukets struktur och betydelse. 1988. Delrapport 1. Lantbruks-ekonomiska samarbetsnämndens rationaliseringsgrupp. Stockholm 1988. Sveriges Lantbruksuniversitet, Uppsala.
- Deutsche Bauern Korrespondenz 5/99. 1999. Monatsschrift des Deutschen Bauernverbandes. Landwirtschaft im Nebenerwerb. Deutscher Bauernverband. 44 s.
- Eboli, M.G. 1993. Income and labour allocation on farm family households in differing Italian rural contexts. In: Cecora, J. (ed.). Economic Behaviour of Family Households in an International Context. Society for Agricultural Policy Research and Rural Sociology (FAA), Bonn. p. 222-239.
- Eboli, M.G. 1996. Farm household income, work and pluriactivity. In: Hill, B. (ed.). Income statistics for the agricultural household sector. Eurostat. European Commission, Luxembourg. p. 88-99.
- Eisner, R. 1988. Extended Accounts for National Income and Product. Journal of Economic Literature 26:1611-1683.
- Ellilä, K.J. 1957. Maatalouspolitiikkamme. Maatalouspolitiikan ja maatalouden edistämistyön vaiheita 1900-luvulla. Agronomien Yhdistyksen julkaisuja N:o 57. Pellervo-Seura, Helsinki. 341 s.
- Etätyön kehittämisohjelma. 1995. Maaseutupolitiikan neuvottelukunta. Sisäasiainministeriön aluekehitysosaston julkaisu 2/1995. Helsinki. 46 s. + liitteet.
- Eurostat. 1997. Statistics in Focus. Agriculture, forestry and fisheries. 1997/12. 5 p. + appendix.
- Fleisher, B. 1990. Agricultural Risk Management. Lynne Rienner Publishers, Boulder & London.

- Forsman, S. 1999. Erilaistaminen ja hintastrategiat elintarvikealan maaseutuyrityksissä. Maatalouden taloudellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 93. Helsinki. 131 s. + liitteet.
- Fuguitt, G.V. 1959. Part-time farming and the push-pull hypothesis. *American Journal of Sociology* 64(4):375-379.
- Fuller, A.M. 1990. From part-time farming to pluriactivity: a decade of change. *Journal of rural studies* 6(4):361-373.
- Fuller, A.M. 1991. Multiple Job-holding among Farm Families in Canada. In: Hallberg, M.C., Findeis, J.L. & Lass, D.A. (eds.). *Multiple Job-holding among Farm Families*. Iowa State University Press, Ames. p. 31-44.
- Gasson, R. 1971. Use of sociology in agricultural economics. *Journal of Agricultural Economics* 22:29-38.
- Gasson, R. 1973. Goals and values of farmers. *Journal of Agricultural Economics* 24:521-542.
- Gasson, R. 1988. *The Economics of Part-Time Farming*. Longman Scientific & Technical, Essex. 188 p.
- Gasson, R. & Errington, A. 1993. *The Farm Family Business*. CAB International, Wallingford. 290 p.
- Gebauer, R.H. 1988. Sozioökonomische Differenzierungsprozesse in der Landwirtschaft der Bundesrepublik Deutschland: Dimensionen, Determinanten, Implikationen. Duncker & Humblot, Berlin. 225 s.
- Goto, J. 1994. Income Diversification in the Farm Household. International Workshop on "Producing goods and services for niche markets as a rural development strategy" on 6 December 1994. Background Information. OECD, Territorial Development Service, Rural Development Programme. 21 p.
- Granberg, L. 1990. Pitkän tien pää. *Suomenmaa* 26.10.1990.
- Hackman, P. 1964. Biförtjänsterna i lantbrukarefamiljens ekonomi. Laudaturarbete i lantbruksekonomi för kandidatexamen. Helsingfors universitet, Helsingfors. 40 s.
- Hackman, P. 1965. Biförtjänsternas storlek och struktur på bokföringsgårdarna i Finland. *Maataloustieteellinen aikakauskirja* 37:77-83. Suomen Maataloustieteellinen Seura, Helsinki.
- Hackman, P. 1970. Sivuansio- ja osa-aikaviljely. *Maatalous* 63:195-196.
- Hahtola, K. 1985. Maaseutuväestön monitoimisuuden esteet. *Teho* 3/1985:33, 42.
- Hahtola, K. 1990. Autoitumisen haaste. *Suomenmaa* 5.11.1990.
- Hair, J.F., Anderson, R.E., Tatham, R.L. & Black, W.C. 1995. *Multivariate Data Analysis with Readings*. 4 ed. U.S.A. 745 p.
- Hayami, Y. & Yamada, S. 1991. *The agricultural development of Japan: a century's perspective*. University of Tokyo Press.
- Heikkilä, E. 1984. Sivuansiotulojen merkitys maatilataloudessa. Pellervo-Seuran Markkinatutkimuslaitos, Raportteja ja artikkeleita 17. Helsinki. 82 s. + liitteet.

- Henning, C. 1992. Unternehmens-Haushalts-Modelle. Eine sinnvolle Erweiterung traditioneller Partialmodelle? *Agrarwirtschaft* 41:99-106.
- Hetland, P. 1986. Pluriactivity as a strategy for employment in rural Norway. *Sociologia Ruralis* 26(3/4):385-395.
- Hill, B. 1995. Total Income of Agricultural Households: 1995 Report. Eurostat 1995. Luxembourg. 132 p.
- Hill, B. & Cook, E. 1996a. Eurostat's statistics on the total income of agricultural households (TIAH statistics): main results and their interpretation. In: Hill, B. (ed.). *Income statistics for the agricultural household sector*. Eurostat. European Commission, Luxembourg. p. 104-118.
- Hill, B. & Cook, E. 1996b. Eurostat's statistics on the total income of agricultural households (TIAH statistics): principal methodological issues. In: Hill, B. (ed.). *Income statistics for the agricultural household sector*. Eurostat. European Commission, Luxembourg. p. 44-57.
- Hintikka, N. 1977a. Osa-aikaviljelystä. *Maataloushallinnon aikakauskirja* 1977: 4:14-21.
- Hintikka, N. 1977b. Osa-aikainen maanviljely. *Helsingin Sanomat* 24.10.1977.
- Holopainen, M. & Pulkkinen, P. 1994. *Tilastolliset menetelmät*. WSOY, Porvoo. 310 s.
- Home, N. 1989. Kyläkaupan kuolema ja eloonjääminen: valikoituminen lopettavaksi tai jatkavaksi myymäläksi maaseudun päivittäistavarakaupassa. *Acta Academiae Oeconomicae Helsingiensis. Series A*. Helsinki. 457 s.
- Honkanen, S. 1974. Sivutulot välttämättömiä pohjoissuomalaiselle viljelijälle. *Pellervo-Seuran Markkinatutkimuslaitoksen tilastokatsaus n:o 4*:14-17. Helsinki.
- Honkanen, S. 1996. Viljelijäväestö hyvinvointivaltiota rakentamassa. Tutkimus maataloustulojärjestelmän synnystä ja maatilojen tuotantotoiminnan järjestämisestä 1950-luvulla. Helsingin yliopisto, Osuustoimintainstituutti. Helsinki. 114 s. + liitteet.
- Hovorka, G. & Wiesinger, G. 1993. *Die Nebenerwerbslandwirtschaft. Bedeutung in Österreich*. Facts & Features Nr. 7 der Bundesanstalt für Bergbauernfragen, Wien. 22 s.
- Huffman, W.E. 1991. Agricultural Household Models: Survey and Critique. In: Hallberg, M.C., Findeis, J.L. & Lass, D.A. (eds.). *Multiple Job-holding among Farm Families*. Iowa State University Press, Ames. p. 79-111.
- Huffman, W.E. & Lange, M.D. 1989. Off-Farm Work Decisions of Husbands and Wives: Joint Decision Making. *Review of Economics and Statistics* 71:471-480.
- Huovinen, J. & Huttunen, M. 1996. Toimintaympäristön muutos ja siihen sopeutuminen integroidussa maa- ja metsätalousyrityksessä. Joensuun yliopisto. *Metsätieteellinen tiedekunta. Tiedonantoja* 46. 78 s. + liitteet.

- Hurme, E. 1992. Paikan lume ja ajan sarana - näkökulmia tietotupiin ja etätyöhön. Tietotupa- ja etätyöprojektin loppuraportti. Sisäasiainministeriön kunta- ja aluekehitysosasto. Moniste 8, kesäkuu 1992. 107 s. + liitteet.
- Hymer, S. & Resnick, S. 1969. A Model of Agrarian Economy with Nonagricultural Activities. *The American Economic Review*, September 1969:493-506.
- Hyvönen, K. 1977. Maa- ja metsätalouden lähiajan työvoiman ja tilarakenteen kehityksestä. Osa III: Sivuansiot ja viljelijäperheen toimeentulo. Valtioneuvoston kanslian julkaisuja 1976:2. Helsinki 1977. 87 s. + liitteet.
- Hyvönen, K. 1978. Sivuansio- ja osa-aikaviljely. Maatalouspolitiikan lisensiaatin tutkimus. Helsingin yliopisto. 101 s.
- Hyvönen, K. 1980. Joka kolmannella maatilalla: Sivuansiot maatilatalouden tuloja suuremmat. *Suomen Osuustoimintalehti* 1980:5:216-219.
- Hyvönen, K. 1981. Liitännäiselinkeinot ja osa-aikaviljely Pohjoismaiden maataloudessa. *Maataloustuottaja* 1981:2-3:29.
- Högbacka, R. 1995. Naisena maaseudulla. Tutkimus naisten asemasta erilaisilla maaseutualueilla. Helsingin yliopisto, Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus, Mikkeli. Julkaisuja 41. 102 s. + liitteet.
- Högbacka, R. 1997. Maaseudun naiset työyhteiskunnan murroksessa. *Maaseudun uusi aika* 2/97:29-35.
- Ihamuotila, R. 1981. Maatalouspolitiikkaan liittyvää peruskäsitteistöä. Helsingin yliopiston maatalousekonomian laitoksen julkaisuja N:o 3. Helsinki. 48 s. + liite.
- Ihamuotila, R. & Kola, J. 1995. Poliitikka, talous ja maatalouspolitiikka Suomessa. *Maatalouden taloudellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja* 77. Helsinki. s. 20-41.
- Ikäheimo, E. & Granberg, L. 1981. Maatalouden sivuammatit lisääntymässä. *Maataloushallinnon aikakauskirja* 1981:1:3-12.
- Ilmakunnas, S. 1997. Female Labour Supply and Work Incentives. *Labour Institute for Economic Research. Studies* 68. Helsinki. 149 s.
- Jervell, A.M. 1993. Farmers' attitudes to milk quota policy in Norway. *Sociologia Ruralis* 33(3/4):365-382.
- Jokela, E. & Ala-Orvola, L. 1999. Aktiiviviljelijöiden tuotantoon ja toimeentuloon liittyvät suunnitelmat. *Maatalouden taloudellisen tutkimuslaitoksen selvityksiä* 12/99. Helsinki. s. 7-22.
- Jordbruksstatistik årsbok 1996. Sveriges officiella statistik. Livsmedelsekonomiska samarbetsnämnden, Statistiska centralbyrån. 218 s. + bilagor.
- Jutikkala, E. 1958. Suomen talonpojan historia. Toinen, uudistettu ja lisätty laitos. *Suomalaisen kirjallisuuden toimituksia* 257. Helsinki. 480 s.
- Kahila, P. 1998. Maaseutupolitiikka Irlannissa. *Uudistuva Maaseutu*. Helsingin yliopisto, Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus, Seinäjoki. *Tiedotuslehti* 2/98:24-31.

- Kainuun seutukaavaliitto 1974. Maatalouden liitännäis- ja rinnakkaiselinkeinot Kainuussa. Sijainti, merkitys ja kehittämismahdollisuudet. Julkaisu II:3. Kajaani. 122 s. + liitteet.
- Kankaanpää, M. 1999. Tilastokeskus. Muistio 30.6.1999.
- Katajamäki, H. 1994. Laatu ja lama ovat maaseudun mahdollisuuksia. Maaseudun uusi aika 1/1994:25-32.
- Katajamäki, H. 1999. Historical Transformations of Rural Finland. New Rural Policy. Finnish Journal of Rural Research and Policy. Maaseudun uusi aika, English Supplement 1999:11-20.
- Katajamäki, H. & Kaikkonen, R. 1991. Maaseudun kolmas tie. Helsingin yliopisto, Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus, Seinäjoki. Julkaisusarja A:1. Lapua. 174 s.
- Katila, S. 1998. Maatila elää rahasta ja rakkaudesta. Helsingin Sanomat 12.7.1998.
- Keränen, R., Malinen, P., Keränen, H. & Heiskanen, T. 1993. Suomen maaseututyypien alueellistaminen. Ylä-Savon Instituutti. Tutkimusraportti 6:1. Sonkajärvi. 54 s.
- Kettunen, L. 1992. Suomen maatalouspolitiikka. Maatalouden taloudellisen tutkimuslaitoksen tiedonantoja 185. Helsinki. 148 s.
- Killingsworth, M.R. 1983. Labor supply. Cambridge Surveys of Economic Literature. Cambridge University Press. Cambridge. 493 p.
- Kjeldahl, R. 1995. Direct Income Payments to Farmers. Statens Jordbrugs- og Fiskeriøkonomiske Institut, Rapport nr. 85. København. 171 s.
- Kjeldsen-Kragh, S. 1993. What kind of agricultural policy should we have in the future? Proceedings of NJF-seminar no. 233: Consequences of possible EC-membership for agriculture in the Nordic countries. Nordiska Jordbruksforskarens Förening. NJF utredningar - rapporter nr. 87. p. 33-45.
- Koester, U., Thiele, H., Conrad, C.-J., Nuppenau, E.-A., Poggensee, K. & von Cramon-Taubadel, S. 1994. Einkommensumverteilungen zwischen Betriebsarten und Regionen durch die künftige Agrarpolitik der Europäischen Union. Schriftenreihe der Landwirtschaftlichen Rentenbank, Band 8:145-194.
- Kola, J. 1991. Production control in Finnish agriculture. Determinants of control policy and quantitative and economic efficiency of dairy restrictions. Agricultural Economics Research Institute, Research Publications 64. Helsinki. 121 p. + appendices.
- Kola, J. 1994. Selviytyykö suomalainen maatalous? Teoksessa: Yhdentyvä Eurooppa ja kansallinen omaleimaisuus. Helsingin yliopisto, Studia Generalia, kevät 1994 : 95-112.
- Kola, J. 1998. Maatalouspolitiikan uudistukset ja Suomen maatalous. Maaseudun Tulevaisuus 20.8.1998.
- Kola, J. 1999. Agricultural Policy and Rural Development in Finland and Europe. New Rural Policy. Finnish Journal of Rural Research and Policy. Maaseudun uusi aika, English Supplement 1999:30-40.

- Kola, J. 2000. EU:n rakenne- ja maaseutupolitiikan tulevaisuus. Maatalouden taloudellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 94. Helsinki. s. 13-35.
- Kola, J., Hokkanen, M., Marttila, J. & Niemi, J. 1995. Suomen maatalouden sopeutumisstrategiat EU:ssa. Maatalouden taloudellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 77. Helsinki. s. 160-179.
- Kola, J. & Sihvola, S. 1994. Leisure and farmers' welfare in changing conditions. *Agricultural Science in Finland* 3(1994):1-14.
- Korhonen, P. & Manninen, J. 1993. Monimuuttujamenetelmät. Helsingin kaupakorkeakoulun opetusmonisteita 672. 86 s.
- Koskivaara, J. 1937. Sivuansioiden merkityksestä pientiloilla. *Maatalous* 1937: 112-114.
- Kuhmonen, T. 1995. Suomen maatilojen sopeutuminen EU-jäsenyyteen - arvio vuonna 1995. Selvityksiä:8. Suomen Aluetutkimus FAR. Sonkajärvi. 77 s. + liitteet.
- Kuhmonen, T. 1996. Suomen maatilojen sopeutuminen EU-jäsenyyteen - arvio vuonna 1996. Selvityksiä:14. Suomen Aluetutkimus FAR. Sonkajärvi. 66 s. + liitteet.
- Kuhmonen, T. 1998. Agenda 2007 - Suomen maatalouden EU-historia ja -tulevaisuus. Maaseudun tulevaisuusselvityksiä 4. Fin-Auguuri Oy. Vesanto. 114 s. + liitteet.
- Kuisma, J. 1993. Maaseudun EY-sopeutuksen vaihtoehdot. Maaseutupolitiikan neuvottelukunta. Sisäasianministeriö, Maa- ja metsätalousministeriö, Helsinki 1993. 115 s. + liitteet.
- Kumpulainen, M. 1999. Viljelijät valmiita vihertyvän yhteiskunnan palveluun. Maaseudun tulevaisuus 13.4.1999.
- Kyti, I. 1970. Sivuansioviljelmien ongelmia. *Suomen Osuustoimintalehti* 1970: 5:164-166.
- Köppä, T. 1978. Maaseutuyhteisöjen toimivuuden edellytykset ja maatalanhoidon kehittäminen. Helsinki. 184 s.
- Köppä, T. 1979. Viljelijäperhe, yhteisö ja yhteistoiminta. (Summary: The farming family, community and cooperation.) Pellervon taloudellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja n:o 1. Helsinki. 143 s. + liitteet.
- Köppä, T. 1985. Pehmeistä arvoista tarvitaan lisää tutkimusta. *Maaseudun tulevaisuus* 28.3.1985.
- Köppä, T. 1989. Puheenvuoroja maaseudusta. Helsingin yliopisto, Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus, Mikkeli. Julkaisuja 1. 75 s.
- Köppä, T. 1990. Kestävä kehitys voimanlähteeksi. *Suomenmaa* 1.11.1990.
- Lass, D.A., Findeis, J.L. & Hallberg, M.C. 1991. Factors Affecting the Supply of Off-farm Labor: A Review of Empirical Evidence. In: Hallberg, M.C., Findeis, J.L. & Lass, D.A. (eds.). *Multiple Job-holding among Farm Families*. Iowa State University Press, Ames. p. 239-262.

- Lehner, S. 1992a. Größe und Struktur der landwirtschaftlichen Haushalte und deren Veränderungen im Spiegel der französischen Agrarstatistik. *Agrarwirtschaft* 41:163-172.
- Lehner, S. 1992b. Theoretische und empirische Erfassung der Mehrfachbeschäftigung in der Landwirtschaft. *Agrarwirtschaft* 41:30-42.
- Leskinen, E. 1987. Faktoranalyysi. Konfirmatoristen faktorimallien teoria ja rakentaminen. Jyväskylän yliopiston Tilastotieteen laitoksen julkaisuja 1/1987. Jyväskylän yliopisto. 235 s.
- Maaseudun kehittämisohjelma. 1991. Suomen maaseutupolitiikan tavoitteet, strategiat ja keinot 1990-luvulla. Sisäasiainministeriö, kunta- ja aluekehitysosasto. Moniste 10, elokuu 1991. Helsinki. 355 s. + liitteet. (Ohjelma on julkaistu myös lyhyempänä kirjana *Maaseutupolitiikan linjat 1990-luvulla*. Maaseudun kehittämisprojekti. Sisäasiainministeriö, maa- ja metsätalousministeriö. Helsinki. 161 s. + liitteet.)
- Maaseudun kehittämistoimikunnan mietintö I. 1981. Komiteanmietintö 1981:42. Helsinki. 52 s. + liite.
- Maaseudun kehittämistoimikunnan mietintö II. Komiteanmietintö 1983:41. Helsinki. 166 s. + liitteet.
- Maaseudun suunnittelutyöryhmän raportit. 1980. Maaseutualueet aluepoliittista lainsäädäntöä uudistettaessa. Maaseudun suunnittelutyöryhmän mietintö. Valtioneuvoston kanslian monisteita 1980:10. Helsinki. 13 s. + 50 s.
- Maaseutuelinkeinoasetus 8.2.1991/248.
- Maaseutuelinkeinojen rahoituslaki 12.3.1999/329.
- Maaseutuelinkeinojen tutkimusohjelma. 1990. Helsingin yliopisto, Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus, Mikkeli - Seinäjoki. Moniste. 11 s.
- Maaseutuneuvonnan kehittämisohjelma. 1993. Maaseutupolitiikan neuvottelukunta. Maaseutuneuvonnan teemaryhmä. Kesäkuu 1993. Moniste. Helsinki. 16 s. + liitteet.
- Maaseutututkimuksen kehittämisohjelma. 1993. Maaseutupolitiikan neuvottelukunta. Maaseutututkimuksen teemaryhmä. Moniste. 47 s. + liitteet.
- Maatalouden erikoisalojen ja sivuelinkeinojen työryhmän mietintö. 1977. Valtioneuvoston kanslian julkaisuja 1977:3. Valtioneuvoston kanslian suunnitteluosasto. Helsinki. 81 s.
- Maatalouden hintapoliittista tukea selvittävän toimikunnan mietintö. 1985. Komiteanmietintö 1985:26. Helsinki. 152 s. + liite.
- Maatalouden hinta-, tuki- ja markkinointityöryhmän muistio. Työryhmämuistio MMM 1993:11. Maa- ja metsätalousministeriö. Helsinki. 20 s. + liitteet.
- Maatalouden rakennepoliittisen toimikunnan mietintö. Komiteanmietintö 1980:9. Helsinki. 164 s. + liitteet.
- Maatalouden tuotantopoliittisen toimikunnan osamietintö II. Komiteanmietintö 1980:5. Helsinki. 159 s. + liitteet.

- Maatalouden työpanostoimikunnan mietintö. Komiteamietintö 1981:5. Helsinki. 73 s. + liitteet.
- Maatalouden ulkopuoliset lisäansiomahdollisuudet. Atk-tulosteet 2.6.1999. MTTL. Elintarviketieto Oy.
- Maatalous 2000. Komiteamietintö 1987:24. Helsinki. 192 s. + liitteet.
- Maatalous 2000 tarkistustyöryhmän muistio. Työryhmämuistio MMM 1992:3. Maa- ja metsätalousministeriö. Helsinki. 74 s. + liitteet.
- Maatalouspoliittisen työryhmän loppuraportti. Työryhmämuistio MMM 1997:2. Maa- ja metsätalousministeriö. Helsinki. 19 s. + liitteet.
- Maatalousyrittäjien lomituspalvelulaki 20.12.1996/1231.
- Maatilaraki. 18.2.1977/188.
- Maatilarekisteri 1985. 1987. Suomen virallinen tilasto XLIII:6. Maatilahallitus. Helsinki.
- Maatilatalouden rakenneohjelma. 1991. Maatilahallitus. Helsinki. 123 s. + liitteet.
- Maatilatalouden tulo- ja verotilasto 1995. SVT. Maa- ja metsätalous 1997:3. Tilastokeskus. Helsinki. 22 s. + liitteet.
- Mantino, F. & Marini, M. 1993. Resource allocation in Italian farm households. In: Cecora, J. (ed.). *Economic Behaviour of Family Households in an International Context*. Society for Agricultural Policy Research and Rural Sociology (FAA), Bonn. p. 252 - 266.
- Marini, M. 1994. Values and life-styles of rural households in contemporary Italy. In: Cécora, J. (ed.). *Changing values and attitudes in family households with rural peer groups, social networks, and action spaces*. Society for Agricultural Policy Research and Rural Sociology (FAA), Bonn. p. 87-100.
- Marriot, F.H.C. 1971. Practical problems in a method of cluster analysis. *Biometrics* 27:501-514.
- Milic-Czerniak, R. 1993. Income and allocation of resources by Polish farm family households under socialism. In: Cecora, J. (ed.). *Economic Behaviour of Family Households in an International Context*. Society for Agricultural Policy Research and Rural Sociology (FAA), Bonn. s. 175-186.
- Mustajärvi, J. & Heikkilä, T. 1998. Maatalouden sivuelinkeinot ja niiden laajuus. VATT-keskustelualoitteita 168. Valtion taloudellinen tutkimuslaitos. Helsinki. 38 s.
- Mustonen, S. 1995. Tilastolliset monimuuttujamenetelmät. Helsingin yliopisto. Tilastotieteen laitos. Survo Systems Oy. Helsinki. 205 s.
- Müller, A. 1970. Die wirtschafts- und agrarpolitische Bedeutung landwirtschaftlich-gewerblicher Berufs- und Einkommenskombinationen. *Landwirtschaft - Angewandte Wissenschaft*, Heft 149. Landwirtschaftsverlag GmbH, Hiltrup bei Münster, Westfalen. 120 S. + Anhänge.
- Mäki, A. 1964. Maanviljelijän tietokirja 3. Maatalouden ekonomia. WSOY, Porvoo. 560 s.

- Mäkinen, P. 1982. Suhdannevaihteluiden vaikutus maatalousväestöön. Maatalouden taloudellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 45. Helsinki. s. 141-149.
- Mäkinen, P. 1990. Suomen maatalouden rakennemuutos. Tutkimus Markovin ketjujen käyttömahdollisuuksista rakennekehityksen ennustamisessa ja teoreettinen analyysi rakennemuutokseen vaikuttaneista tekijöistä. Maataloustieteellinen aikakauskirja 62:77-212. Suomen Maataloustieteellinen Seura. Helsinki.
- Neander, E. 1982. Bisherige Entwicklung und aktuelle Situation der Nebenerwerbslandwirtschaft in der Bundesrepublik Deutschland. In: Bundesministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten (Hrsg.). Nebenerwerbslandwirtschaft in der Diskussion. Schriftenreihe Angewandte Wissenschaft, Heft 264:5-53.
- Nelson, J.A. 1988. Household Economics of Scale in Consumption: Theory and Evidence. *Econometrica*, November 1988:1301-1314.
- Newby, H. 1982. Rural sociology and its relevance to the agricultural economist: a review. *Journal of Agricultural Economics* 33(2):125-165.
- Niehans, J. 1987. Transaction costs. *The New Palgrave. A Dictionary of Economics*, vol. 4. Macmillan, London. p. 676-679.
- Niemelä, S. 1995. Muutoskirja. Rohkaisuksi murroksen maailmaan. Kunnallisalan kehittämissektin Polemia-sarjan julkaisu nro 12. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä. 83 s.
- Niemi, R. 1988. Maaseutuelinkeinojen kehittäminen. *Maataloushallinnon aikakauskirja* 1988:3:9-16.
- Niemi, R. 1989. Pienimuotoisen elinkeinotoiminnan edistäminen maaseudulla. *Maataloushallinnon aikakauskirja* 1989:4:12-17.
- Niemi, J., Linjakumpu, H. & Lankoski, J. 1995. Maatalouden alueellinen rakennekehitys vuoteen 2005. Maatalouden taloudellisen tutkimuslaitoksen tiedonantoja 204. Helsinki. 183 s. + liite.
- Nummenmaa, T., Kontinen, R., Kuusinen, J. & Leskinen, E. 1997. Tutkimusaineiston analyysi. WSOY, Porvoo. 397 s.
- Näillä ehdoilla. Maaseutunuorten tulevaisuuspaperi. 1998. Lohjan Painotuote Oy. 16 s.
- OECD 1978a. Part-time farming in Finland. In *Part-time farming: Austria, France, Belgium, Canada, Finland, Ireland, Italy, Netherlands, New Zealand, Switzerland*. Organisation for economic co-operation and development (OECD). Paris. p. 25-31.
- OECD 1978b. Part-time farming in OECD countries. General report. Organisation for economic co-operation and development (OECD). Paris. 62 p. + appendix.
- OECD 1997. Agriculture and the Rural Economy: Main Report. Committee for Agriculture, 125th Session. AGR/CA(97)17. Organisation for economic co-operation and development (OECD). Paris. 135 p.

- Oedl-Wieser, T. 1994. Pluriactivity: an incentive to rural development. Rural realities - trends and choices. Proceedings of the 35th EAAE Seminar, Scotland 27-29 June 1994:289-296.
- Oksa, J. & Sireni, M. 1995. Irlannin maaseudun kokemukset EU-integraatiosta. Mary Cawleyn haastattelu. Maaseudun uusi aika 1/1995:49-58.
- Ollila, P. 1991. Maatalouden kustannusten alentamismahdollisuudet. Työryhmämuistio MMM 1991:3. Maa- ja metsätalousministeriö. Helsinki. 12 s.
- Ollila, P. 1993. Kestävä kehitys maatalouden kehittämisstrategiana. Kanava 1/1993:33-37.
- Ollila, P. 1994. Kansallinen sopeutuminen. Julkaisussa: Myhrman, R. (toim.). Elintarviketalouden sopeuttaminen EU-kilpailukykyiseksi. VATT-keskustelualoitteita 65. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus. Helsinki. s. 40-47.
- Ollila, P. 1995. Onko kilpailukykyinen ja kannattava maataloustuotanto Suomessa mahdollista? Maaseudun uusi aika 1/1995:103-106.
- Pahmeyer, L. 1987. Landwirt im Nebenerwerb. Einkommen steigern - Arbeit sparen - Umwelt schonen. Verlag Paul Parey, Hamburg und Berlin. 207 s.
- Panzar, J.C. & Willig, R.D. 1981. Economies of Scope. The American Economic Review, Vol. 71:268-272.
- Pehkonen, A. & Mäkinen, H. 1998. Teknologian mahdollisuudet maatalouden kehittämisessä. Maatalousteknologian julkaisuja 24. Helsingin yliopisto, maa- ja kotitalousteknologian laitos. 39 s. + asiantuntijakatsaukset.
- Peltola, A. 1990. Changing forces affecting rural communities in the 1980s and policies to help deal with those forces. A Plan B Paper for the degree of M.S. Michigan State University, Department of Agricultural Economics. 121 p.
- Peltola, A. 1993. Suomalainen maaseutupolitiikka ja sen kehittyminen, esitutkimus. Moniste. 120 s.
- Peltola, A. 1996. Monitoimisuus viljelijän näkökulmasta. Maatalouden taloudellisen tutkimuslaitoksen selvityksiä 3/96. Helsinki. 38 s. + liitteet.
- Peltola, A. 1999a. Päätoimisuuskriteerit suomalaisilla maataloilla. Maatalouden taloudellisen tutkimuslaitoksen selvityksiä 14/99. Helsinki. 49 s. + liitteet.
- Peltola, A. 1999b. Ansiot muualta ja pellot näennäisviljelyyn? Esitelmä Agro-Food '99 -tapahtumassa. Tampere 3.2.1999.
- Peltola, A., Sihvola, S., Säynätmäki, T. & Vihinen, H. 1998. Korkeamman asteen yhteys - pohdintaa maaseutu- ja maatalouspolitiikan yhtymäkohdista. Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmän julkaisu 5/1998. Helsinki. 37 s.
- Perkiö, P. 1982. Monitoimisuuteen rekrytoituminen. (English summary, p. 78-82.) Pohjois-Savon monitoimiviljelytutkimuksen julkaisuja 7. Maatilahallituksen julkaisuja No 4. Helsinki. 86 s. + liitteet.
- Pfeffer, M. 1989. Part-time farming and the stability of family farms in the Federal Republic of Germany. European Review of Agricultural Economics 16:425-444.

- Pietikäinen, P. & Hyvönen, S. 1998. Maaseudun pienyritysten strategiat ja menestyminen. Yritysten empiirinen luokittelu. Helsingin yliopisto, Taloustieteen laitos. Selvityksiä nro 1, Markkinointi. Helsinki. 92 s. + liitteet.
- Piironen, P. 1979. Viljelijöiden tularakennemuutos ja monitoimisuus Pohjois-Savossa. Pohjois-Savon monitoimiviljelytutkimus. Turun yliopisto, sosiologian laitos. Pellervo-Seuran Markkinatutkimuslaitos, Raportteja ja artikkeleita 12. Helsinki. 57 s.
- Piironen, P. 1982. Monitoimitilojen nuorten työkokemukset ja -odotukset. (English summary: Working experience and anticipations of the young on multi-job farms, p. 66-75.) Pohjois-Savon monitoimiviljelytutkimuksen julkaisuja 8. Maatilahallituksen julkaisuja No 5. Helsinki. 77 s. + liitteet.
- Pollak, R.A. 1985. A Transaction Cost Approach to Families and Households. *Journal of Economic Literature*, Vol. 23:2:581-608.
- Pråhl-Ollila, M. 1995a. Nuoret viljelijät maatalouden murroksessa. Maatalousyrittäjien eläkelaitoksen julkaisuja 1/95. 103 s. + liitteet.
- Pråhl-Ollila, M. 1995b. Nuoret viljelijät maatalouden murroksessa II. Maatalousyrittäjien eläkelaitoksen julkaisuja 4/95. 59 s. + liitteet.
- Puurunen, M. 1987. Viljelijäväestön tulojen vertaaminen muiden väestöryhmien tuloihin. Maatalouden taloudellisen tutkimuslaitoksen tiedonantoja 134. Helsinki. 170 s. + liitteet.
- Puurunen, M. 1989. Viljelijäväestön tulokehitys 1980-luvulla. Maatalouden taloudellisen tutkimuslaitoksen tiedonantoja 148. Helsinki. 81 s. + liite.
- Puurunen, M. 1990. A comparative study on farmers' income. Agricultural Economics Research Institute, Research Publications 62. Helsinki. 111 p. + appendices.
- Pyy, I. & Lehtola, I. 1996. Nordic Welfare State as Rural Policy. *New Rural Policy. Finnish Journal of Rural Research and Policy, English Supplement* 1996:17-34.
- Pyykkönen, P. 1996. Maatalousyritysten kasvuprosessi. Empiirinen tutkimus maatalouden rakennekehityksestä ja tilojen talouden kehityksestä. Pellervon taloudellinen tutkimuslaitos PTT, Raportteja ja artikkeleita N:o 141. Espoo. 102 s. + liitteet.
- Pölkki, L. 1980. Monitoimisuuden edistäminen. Maataloushallinnon aikakauskirja 1980:4:1-4.
- Rannikko, P. 1988. Julkaisussa: Oksa, J. & Rannikko, P.: Puheenvuoroja maa-seutupolitiikasta. Joensuun yliopisto, Karjalan tutkimuslaitoksen monisteita n:o 7/1988. s. 5-14, 21-24 ja 53-59.
- Ranta, E., Rita, H. & Kouki, J. 1992. *Biometria*. Yliopistopaino, Helsinki. 569 s.
- Rantala, O. 1984. Monitoimisuuden käsitteet. *Maatalous* 10/1984:172-173.
- Rantamäki-Lahtinen, L. 1999. Maaseudun pienyritysrekisteri. Maatalouden taloudellisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 235. Helsinki. 47 s. + liitteet.

- Ripatti, P. 2000. Puunmyyntitulot ja muuttuva yksityismetsänomistus. Maatalouden taloudellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 94. Helsinki. s. 203-215.
- Ritala, R. 1981. Maatilatalouden monitoimisuus-käsite ja ilmiön esiintyminen Suomessa. Turun yliopisto. Sosiologia tutkimuksia 102. Pohjois-Savon monitoimiviljelytutkimuksen julkaisuja 6. Turku. 63 s. + liitteet.
- Robson, N. 1996. Practical and legal challenges of developing pluriactivity and non-farm incomes data using the EU's Farm Accountancy Data Network. In: Hill, B. (ed.). Income statistics for the agricultural household sector. Eurostat. European Commission, Luxembourg. p. 69-77.
- Robson, N., Gasson, R. & Hill, B. 1987. Part Time Farming: Implications for Farm Family Income. *Journal of Agricultural Economics* 38(2):167-191.
- Rodrigo, I. 1993. Personal choice of livelihood by members of farm family households in rural Portugal. In: Cecora, J. (ed.). Economic Behaviour of Family Households in an International Context. Society for Agricultural Policy Research and Rural Sociology (FAA), Bonn. s. 267 - 272.
- Rural Developments. 1997. CAP 2000. Working Document. European Commission, Directorate General for Agriculture (DG VI). European Communities, Luxembourg. 75 p. + appendix.
- Ryynänen, V. & Pölkki, L. 1973. Maanviljelystalous. Kirjayhtymä, Helsinki. 257 s. + liitteet.
- Rämö, M. 1990. Ekologiset rakenteet säilytettävä. Suomenmaa 15.11.1990.
- Salter, L.A. 1936. What is part-time farming? *Journal of Farm Economics* 18:191-197.
- Sarna, S. 1967. Erotteluanalyysin periaatteet ja käyttömahdollisuudet. Tilastotieteen sivulaudatur-tutkielma. Helsingin yliopisto. Tilastotieteen laitos. 37 s.
- Sarna, S. 1970. Erotteluanalyysi ja luokittelu. Filosofian lisensiaatin tutkielma sovelletussa matematiikassa. Helsingin yliopisto. 51 s.
- SAS/STAT User's Guide, Version 6, Fourth Edition, Volume 1. 1993. SAS Institute Inc., Cary, NC, USA. 889 p. + app.
- Sauli, L. 1987. MTK ja Suomen maatalouspolitiikka. Maatalousyhteiskunnasta teollisuusvaltioksi 1950-1980. Kirjayhtymä, Helsinki. 350 s. + liitteet.
- Schmitt, G. 1987. Der ökonomische oder der ökologische Weg? Eine Antwort an Günther Weinschenck - oder - Ein Plädoyer für den "mittleren Weg" der praktischen Vernunft. *Agrarwirtschaft* 36:90-97.
- Schmitt, G. 1989a. Warum ist Landwirtschaft eigentlich überwiegend "bäuerliche Familienwirtschaft"? *Berichte über Landwirtschaft*, Band 67:161-219.
- Schmitt, G. 1989b. Zum Wandel der Betriebsgrößenstruktur in der Landwirtschaft der BR Deutschland. *Agrarwirtschaft* 38:294-304.
- Schmitt, G. 1989c. Farms, farm households, and productivity of resource use in agriculture. *European Review of Agricultural Economics* 16 (1989):257-284.

- Schmitt, G. 1989d. Simon Kuznets' "Sectoral Shares in Labor Force": A Different Explanation of His $(I+S)/A$ Ratio. *The American Economic Review*, December 1989:1262-1276.
- Schmitt, G. 1990a. Die ökonomische Logik der Einheit von Haushalt und Betrieb in der Landwirtschaft. *Agrarwirtschaft* 39:209-220.
- Schmitt, G. 1991a. Why is the agriculture of advanced Western economies still organized by family farms? Will this continue to be so in the future? *European Review of Agricultural Economics* 18 (1991):443-458.
- Schmitt, G. 1992a. Der Zusammenhang zwischen Organisationsform und Betriebsgröße in der Landwirtschaft: Eine institutionenökonomische Erklärung und deren agrarökonomische und agrarpolitische Implikationen. *Berichte über Landwirtschaft*, Band 70 (4):505-528.
- Schmitt, G. 1992b. The Rediscovery of Alexander Chayanov. *History of Political Economy* 24:4:925-965.
- Schmitt, G. 1992c. The Theory of Resource Allocation by Farm Households: The Role of Off-farm Employment, Household Production and Transaction Costs. In: Peters, G.H. & Stanton, B.F. (eds.). *Sustainable Agricultural Development: The Role of International Cooperation. Proceedings of the Twenty-first International Conference of Agricultural Economists. International Association of Agricultural Economists, Queen Elizabeth House, University of Oxford. Dartmouth.* p. 502-514.
- Schmitt, G. 1993a. Haushalts- und Betriebsgrößen in der Landwirtschaft: Zum Problem der optimalen Betriebsgröße und des optimalen Größenwachstums. *Berichte über Landwirtschaft*, Band 71:377-398.
- Schmitt, G. 1993b. Was ist eigentlich ein "Vollerwerbsbetrieb", was ein "Nebenerwerbsbetrieb" und wieviele gibt es davon in der BR Deutschland? *Agrarwirtschaft* 42:100-107.
- Schmitt, G. 1993c. Über die Zusammenhänge zwischen Haushalts- und Betriebsgröße, Einkommensniveau und -struktur im Anpassungsprozeß der Landwirtschaft - Eine empirische Untersuchung für die Bundesrepublik Deutschland 1975 bis 1990. *Berichte über Landwirtschaft*, Band 71:189-213.
- Schmitt, G. 1995. Niedrige Nettoinvestitionen und geringe Eigenkapitalbildung - Indikatoren für auslaufende Vollerwerbsbetriebe? *Diskussionsbeitrag 9507. Institut für Agrarökonomie der Universität Göttingen.* 29 s.
- Schmitt, G., Andermann, G. & Hockmann, H. 1995. Wirtschaften ältere Landwirte weniger effizient als jüngere? *Diskussionsbeitrag 9506. Institut für Agrarökonomie der Universität Göttingen.* 43 s.
- Schulz-Greve, W. 1994. Die Zeitallokation landwirtschaftlicher Haushalte. Eine theoretische und empirische Analyse. *Wissenschaftsverlag Vauk Kiel KG.* 203 s. + Anhänge.
- Schulz-Greve, W. 1995. Determinanten der Haushaltseinkommen von Landwirten. *Agrarwirtschaft* 44:399-406.

- Schwarze, J. 1990. Nebenerwerbstätigkeit in der Bundesrepublik Deutschland. Umfang und Ursachen von Mehrfachbeschäftigung und Schattenwirtschaft. Sonderforschungsbereich 3 der Universitäten Frankfurt und Mannheim. Campus Verlag, Frankfurt/New York. 282 s.
- Seibert, O. & Struff, R. 1993. Anpassungsstrategien landwirtschaftlicher Haushalte im Agrarstrukturwandel. Forschungsgesellschaft für Agrarpolitik und Agrarsoziologie e.V., Bonn. 284 s.
- Shishko, R. & Rostker, B. 1976. The Economics of Multiple Job Holding. The American Economic Review, Vol. 66:298-308.
- Shucksmith, M. 1993. Structural situations and dispositions-to-act of farm households in Upland Scotland. In: Cecora, J. (ed.). Economic Behaviour of Family Households in an International Context. Society for Agricultural Policy Research and Rural Sociology (FAA). Bonn. p. 208 - 221.
- Siiskonen, P. 1982. Naisen asema maataloudessa - tutkimuksen suorittaminen ja tutkimusaineisto. Naisen asema maataloudessa -tutkimusprojektin osaraportti II. Pellervon taloudellinen tutkimuslaitos, Raportteja ja artikkeleita 17. Espoo. 28 s. + liitteet.
- Siiskonen, P. 1990. Emännän ja isännän roolin muutos maatalouden uudenaikaistuesssa. Tutkimus maatilan emännän ja isännän muuttuvista rooleista työnjaon avulla tarkasteltuna. Helsingin yliopisto, Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus, Mikkeli. Julkaisuja 7. 156 s. + liitteet.
- Siiskonen, P. 1991. Maatalouspolitiikan myytit: viljelijäperhe ja perheviljelmä. Julkaisussa: Maaseudun muuttuva kuva. Artikkelikokoelma. Helsingin yliopisto, Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus, Mikkeli. Julkaisuja 17. s. 38-45.
- Silvasti, T. 1996. Viljelijöiden ajatukset ja tunteet maatalouden murroksessa 1995. Maatalousyrittäjien eläkelaitos, Espoo. 64 s. + liitteet.
- Simon, H.A. 1959. Theories of Decision-Making in Economics and Behavioral Science. American Economic Review 49:253-283.
- Simon, H.A. 1979. Rational Decision-Making in Business Organizations. American Economic Review 69:492-513.
- Sireni, M. 1992. Osa-aikaviljely maaseudulla asumisen mahdollistajana. Joensuu yliopisto, Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja N:o 101. Joensuu. 86 s.
- Sireni, M. 1994. Monitoimisuus: Syrjäseudun maatalouden selviytymiskeino? Julkaisussa: Oksa, J. (toim.). Syrjäisen maaseudun uudet kerrostumat. Joensuu yliopisto, Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja N:o 110. Joensuu. s. 53-64.
- Soininen, A. 1974. Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle. (Summary: Old traditional agriculture in Finland in the 18th and 19th centuries, p. 448-459.) Maataloustieteellinen Aikakauskirja 46, erikoisnumero. Suomen Maataloustieteellinen Seura, Helsinki. 459 s.

- Sonkkila, S. 1995. Maatilayrittäjien päätöksentekoon vaikuttavat tekijät erilaisissa maatilayrityksissä. *Lisensiaattityö. Maatalouden liiketaloustiede, Helsingin yliopisto.* 143 s. + liitteet.
- Stanton, B. 1995. Some Perspectives on Research in Agricultural Economics. *Maatalous tienhaarassa. Agriculture at the Crossroads.* Lauri Kettusen 60-vuotisjuhlajulkaisu. Maatalouden taloudellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 77. Agricultural Economics Research Institute, Research Publications 77. Helsinki. s./p. 13-19.
- Steffen, G. & Hogeferster, J. 1971. Bestimmungsgründe und Formen nebenberuflicher Landbewirtschaftung. *Agrarwirtschaft* 1971:2:62-72.
- Strange, M. 1988. *Family Farming. A New Economic Vision.* University of Nebraska Press, Lincoln. 311 p.
- Sumner, D.A. 1991. Useful Directions for Research on Multiple Job-holding among Farm Families. In: Hallberg, M.C., Findeis, J.L. & Lass, D.A. (eds.). *Multiple Job-holding among Farm Families.* Iowa State University Press, Ames. p. 149-160.
- Suomen maatalous ja maaseutuelinkeinot 1998. Maatalouden taloudellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 91. Helsinki. 83 s. + liitteet.
- Suomi eurooppalainen maaseutumaa. 1993. Valtioneuvoston maaseutupoliittinen selonteko eduskunnalle. Lokakuu 1993. Painatuskeskus Oy, Helsinki. 41 s.
- Survo, I. 1988. Eri elinkeinojen asema maaseudun työllisyydessä ja tulonmuodostuksessa. Pellervon taloudellinen tutkimuslaitos, Raportteja ja artikkeleita 68. Espoo. 96 s. + liitteet.
- Sänkiäho, R. 1974. Temput ja kuinka ne tehdään. Monimuuttujamenetelmät kansan palvelijoina. Jyväskylän yliopiston Kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen julkaisuja 220/1974. Jyväskylän yliopisto. 192 s.
- Talvela, K. 1988. Lannoite nigeriläisessä tuotantosysteemissä. *Maatalouspolitiikan lisensiaattitutkimus.* Helsingin yliopisto. 160 s.
- Tauriainen, J. & Ristolainen, R. 1994. Viljelijäin selviytymisen mahdollisuudet EU-jäsenyyden luomassa tilanteessa. *Elintarviketieto, Raportteja ja artikkeleita* 40. Helsinki. 82 s. + liitteet.
- Tauriala, J. 1971. Viljelijät sivuansiotöissä. *Pellervo* 1971:14:863.
- The future of rural society. 1988. *Bulletin of the European Communities, Supplement* 4/88. Luxembourg. 67 s.
- Tiainen, S. 1994. Maatalouden taloustilastot EU:ssa ja Suomessa. Maatalouden taloudellisen tutkimuslaitoksen tiedonantoja 197. Helsinki. 62 s. + liitteet.
- Tiainen, S. & Katajamäki, E. 1996. EU:n maatilatypologia Suomessa. Maatalouden taloudellisen tutkimuslaitoksen tiedonantoja 209. Helsinki. 61 s. + liitteet.
- Timmer, C.P. 1988. The Agricultural Transformation. In: Chenery, H. & Srinivasan, T.N. (eds.). *Handbook of Development Economics, Vol. I.* New York: North Holland. p. 275-331.

- Toimiva maaseutu. 1996. Maaseutuohjelma. Maa- ja metsätalousministeriön asettaman työryhmän ehdotukset ja perustelut. Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmän julkaisu 1/1996. Helsinki. 155 s. + liitteet.
- Torvela, M. & Juvonen, E. 1984. Maatalouteen liittyvä sivuansiotointiminta Suomessa. Maatalouden taloudellisen tutkimuslaitoksen tiedonantoja 107. Helsinki. s. 1-24. (English translation: Economic activities of farmers combined with agriculture in Finland. Agricultural Economics Research Institute, Research Reports No. 107. Helsinki. p. 25-45.)
- Tschajanow, A. 1923. Die Lehre von der bäuerlichen Wirtschaft. Versuch einer Theorie der Familienwirtschaft im Landbau. Verlagsbuchhandlung Paul Parey, Berlin. 132 s.
- Tuisku, J. 1972. Euroopan maatalouden rakennerationalisointitoimenpiteistä. Maataloushallinnon aikakauskirja 1972:2:12-25.
- Tutkimuksia Suomen maatalouden kannattavuudesta, tilivuodet 1991-1993. 1995. Maatalouden taloudellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 78. Helsinki. 167 s.
- Tweeten, L. 1969. Theories Explaining the Persistence of Low Resource Returns in a Growing Farm Economy. *Journal of Farm Economics* 51:798-817.
- Tweeten, L. 1989. *Farm Policy Analysis*. Westview Press, Boulder, San Francisco & London. 399 p.
- Tölli, T. 1977. Sivuanzio- ja osa-aikaviljely. Kansantaloustieteen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. 95 s. + liitteet.
- Upton, M. & Haworth, S. 1987. The growth of farms. *European Review of Agricultural Economics* 14 (1987):351-366.
- Uusitalo, E. 1979. Part-time farming in the light of multi-jobholding. Facts and trends on Finnish family farms. Reports 3 of the research project on the multi-jobfarming in Northern-Savo at the Institute of Sociology, Turku University. The marketing research institute of Pellervo Society, Reports and discussion papers 10. Helsinki. 12 p.
- Uusitalo, E. 1982. Viljelijäperheiden työt. (English summary, pp. 118-126.) Pohjois-Savon monitoimiviljelytutkimuksen julkaisuja 9. Maatilahallituksen julkaisuja No 6. Helsinki. 132 s. + liite.
- Uusitalo, E. 1993. Tutkimus ja maaseutupolitiikka. Maaseudun uusi aika. Maaseutututkimuksen vuosikirja 1993. Joensuun yliopisto, Maaseutuinstituutti. Joensuu. s. 78-88.
- Uusitalo, E. 1994. Maaseutupolitiikan keinot. Elinkeinojen edistäminen maaseudun kehittäjäyhteisöissä. Kunnallisanalan kehittämissäätö, Helsinki. 269 s.
- Uusitalo, E. 1996a. Maaseudun elvyttäminen - mahdollisuus vai liturgiaa? *Alimenta* 9/1996:4-6.
- Uusitalo, E. 1996b. Maaseutupolitiikan lyhyt historiikki. Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmän seminaari 16.9.1996. Moniste. 8 s.
- Uusitalo, E. 1998. Elinvoimaa maaseudulle - miksi, kenelle ja miten? Maaseutupolitiikan perusteet. Otava, Helsinki. 311 s.

- Uusitalo, E. 1999. Finnish Rural Policy and Local Initiatives. New Rural Policy. Finnish Journal of Rural Research and Policy. Maaseudun uusi aika, English Supplement 1999:50-66.
- Uusitalo, E., Kinnari, K. & Piironen, P. 1978. Viljelijäperheiden toimeentulo ja monitoimisuus. Turun yliopisto. Sosiologisia tutkimuksia 93. Pohjois-Savon monitoimiviljelytutkimuksen julkaisuja 1. Turku. 100 s. + liitteet.
- Uusitalo, E. & Köppä, T. 1976. Monitoimiviljely viljelijäperheen ratkaisuna. (English summary: The content and significance of occupational combination of family farms, appendix.) Pirkanmaan maatalouskeskus, Tampere. 92 s. + liitteet.
- Vainio-Mattila, I. 1974. Maatilojen tyypittelystä. Pellervo-Seuran Markkinatutkimuslaitoksen tilastokatsaus n:o 4:3-4. Helsinki.
- Vainio-Mattila, I. 1976. Väheneekö maatalousväestö liikaa? Maatalous 1976:10: 175-176.
- Vainio-Mattila, I. 1985. Tuotannon monipuolistamisen tarve suomalaisilla maatiloilla. Maataloustieteen päivät 1985. Suomen Maataloustieteellisen Seuran tiedote N:o 6:4-8. Helsinki.
- Valkama, H. 1978. Viljelijäväestön sivutulot 1978. Pellervo-Seuran Markkinatutkimuslaitos, Raportteja ja artikkeleita 7. Helsinki. 26 s. + liite.
- Valtioneuvoston periaatepäätös eräistä maaseudun kehityksen turvaamiseksi tarvittavista toimenpiteistä. 1981. Valtioneuvoston kanslia 22.12.1981. 5 s.
- Valtioneuvoston periaatepäätös maaseudun kehittämisen tavoitteista (86/551/87, 12.2.1987). 1987. Liitteenä taustamuistio. Sisäasiainministeriön aluepoliittinen osasto. Aluepoliittisia tutkimuksia ja selvityksiä 2/1987. Helsinki. 7 s. + taustamuistio 39 s. + liite.
- Vesala, K.M. 1992. Pienyrittäjien kontrollipremissit. Sosiaalipsykologinen tarkastelu. Acta Psychologica Fennica, Soveltavan psykologian monografioita 5. Rauma. 84 s.
- Vihinen, H. 1990. Suomalaisen rakennemuutoksen maatalouspolitiikka 1958-87. Helsingin yliopisto. Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus, Mikkeli. Julkaisuja 8. 81 s.
- Vihinen, H. 1995. Miten yhteistä on Yhteinen Maatalouspolitiikka? Maaseudun uusi aika 1/1995:15-24.
- Vihtonen, T. & Haverinen, T. 1995. Monialaisen maatilayrityksen tuloslaskenta. Maatalouden taloudellisen tutkimuslaitoksen tiedonantoja 202. Helsinki. 91 s. + liitteet.
- Virolainen, J. 1952. Sivuansiotulojen merkityksestä Suomen pienviljelijäväestön taloudessa. (Summary: On the importance of subsidiary earnings in the economy of Finland's population of small-farmers.) Maataloustieteellinen aikakauskirja 24:1-21. Suomen Maataloustieteellinen Seura, Helsinki.
- Virta, S., Borg, O. & Jaakkola, T. 1991. MTK:n järjestötutkimus II. Tampereen yliopisto. Poliittikan tutkimuksen laitos, Järjestötutkimusyksikkö. Tutkimuksia 117. Tampere. 82 s. + liitteet.

- Volk, R. 1999. Muuttuva maaseutu. Maaseutupoliittinen selvitysraportti. Moniste. 131 s. + liitteet.
- Weinschenk, G. 1986. Der ökonomische oder der ökologische Weg. *Agrarwirtschaft* 35:321-327.
- Weiss, C.R. 1997. Do they come back again? The symmetry and reversibility of off-farm employment. *European Review of Agricultural Economics* 24 (1997): 65-84.
- Westermarck, N. 1971. Ihminen kehittyvässä maatilataloudessa. Kirjayhtymä, Helsinki. 201 s.
- Westermarck, N. 1977. Sivuansiotalous maatalousyrietyksessä I & Miten sivuansiotalous niveltyy maatilatalouteen II. *Maaseudun Tulevaisuus* 17. ja 20.9.1977.
- Whyte, W.F. 1991. *Social theory for action: how individuals and organizations learn to change*. SAGE Publications, Newbury Park, California. 299 s.
- Willandt, O.W. 1932. Suomen pienviljelijäin taloudesta. *Taloudellisen neuvottelukunnan julkaisuja* 19. Helsinki. 162 s. + liitteet.
- Willandt, O.W. 1941. Pienviljelijäin taloudellinen asema. *Suomen Osuustoimintalehti* 1941:268-277 ja 338-349.
- Yli-Jokipii, P. 1976. Maatalousyrietysten sivuansionmuodostus alueellisena kysymyksenä Varsinais-Suomessa. Turun yliopiston maantieteen laitoksen julkaisuja N:o 70. Turku. 73 s.
- Ylätaalo, M. 1991. Determination of the capitalized and market values of supplementary arable land in southern Finland, 1972-1986. *Journal of Agricultural Science in Finland. Maataloustieteellinen Aikakauskirja*. Vol 63:143-254. Suomen Maataloustieteellinen Seura. Helsinki.
- Zurek, E.C. 1986. Part time farming in the Federal Republic of Germany. *Sociologia Ruralis* 26(3/4):377-384.

SUMMARY

Pluriactivity of farm families in Finland

Asko Peltola

In all industrialized countries it is highly common for farms to gain part of their earnings from sources other than traditional primary production. In this study such earnings are viewed based on the concept of pluriactivity. A farm household or farm family is pluriactive if part of the income of the farmer and/or spouse comes from outside the primary production practiced on the farm. The challenge for the research concerning pluriactivity is due to the large number of dimensions involved, as the farmers and farm families with off-farm earnings constitute a very heterogeneous group. Income from sources other than agriculture also give rise to various kinds of opinions in the discussions on agricultural policy.

In the latter half of the 20th century the increase in the livelihood strategies of Finnish farm families occurred within a new frame of reference. Production restriction measures and increased competition, on the one hand, and improved production technology, on the other, led to a situation where farmers have to increase their earnings through more efficient use of inputs and/or by diversifying their income sources. The latter means include both industries practiced on farms and working outside the farm. In this study the development of new activities on farms is referred to as farm diversification.

Pluriactivity of farm families is on the increase. While the number of farms is falling rapidly, the proportional share of pluriactive farms is likely to grow. So far there has been very little research into pluriactivity, especially in agricultural economics. This is due to, among other things, the heterogeneity of pluriactive farms and the emphasis on farms as enterprises in agricultural policy issues. In this study pluriactivity of farms is examined from the perspective of both the farm family and society based on the research traditions of economics and sociology.

The objective of the study is to find out the reasons for the increase in the pluriactivity of farm families in Finland, examine the opportunities for pluriactivity on Finnish farms and compile data on the extent and structure of off-farm income sources as well as the different aspects of pluriactivity. The rationale for the acquisition of other income sources is examined in the light of the theory of the allocation of time in households. Empirical data collected from farms are analyzed by means of simple distributions and cross-tabulation and related statistical tests. Multi-variate analysis methods are utilized in the classification of farm households into the different strategy types.

Background for the pluriactivity of farms

A farm family may become pluriactive in various ways. This may occur through the distribution of labour within the family or combination of different occupations of the family members. Pluriactive farms include both small farms with weak production conditions and large farms in terms of both the area and turnover. Usually the primary objective is to raise the income level, but in many cases the economic reasons are not the only cause for pluriactivity. In particular, education and training influence both the willingness and possibilities for gainful activities outside the farm. Pluriactivity provides additional work and income for the period of time for which there is no productive use in farm work. Consequently, pluriactivity should be examined from the perspective of the total livelihood and working time of the farmer or farm family.

The study of the extent of the pluriactivity of farms is quite complicated due to both the large number of statistical methods and definitions used and lack of accurate statistical data. The significance of off-farm activities is usually measured based on either income or working time, or both. The study may concern the farmer only, farmer and spouse or the farm family, sometimes even all those living on the farm. In Finland the statistics on full-time farming have largely been based either on the share of farm income in the total income of the farmer or farmer and spouse or farmers' own estimates concerning their main industry.

There is considerable variation in the concepts used in the studies, both in Finland and in other countries. Each field of science has used terms based on its own jargon. The concept pluriactivity is generally accepted in sociology, while agricultural economics has preferred the definitions subsidiary income and part-time farming, and the term pluriactivity has sometimes been consciously avoided. In this study pluriactivity of farm families comprises activities not pertaining to traditional agriculture and forestry practiced on or outside the farms aimed at improving the economic position and/or welfare of the farmer or farm family.

Pluriactivity is due to changes in the society, production technology and agricultural policy. The manifestation of pluriactivity in turn depends on restrictions related to farms and personal properties of the farm family members. More developed technology makes it possible to run and manage larger and larger farm enterprises with a decreasing labour input. In many cases, however, the farm size cannot be increased due to lack of production resources, but the farmer is still not willing to give up farming, and thus the only alternative may be to find income sources outside the primary production. If the possibilities for increasing the farm size and production were better, the share of off-farm sources in the income formation of farms would probably be much smaller than it is at present.

Earnings outside primary production may also be considered more attractive than increasing the farm size as the necessary investments and risks involved are

usually much smaller, at least in the case of off-farm employment. Pluriactivity is often considered a desirable livelihood strategy, and farming may always have been considered only one of the income sources of the family. Increasing the farm size is by no means of primary importance on many farms, but farming is continued due to spiritual, social or other reasons, for example living close to one's roots and security.

A common phenomenon largely neglected in scientific study

On Finnish farms earnings from outside the traditional primary production have always been common, partly due to the short growing period, but the activities involved have varied considerably. Fishing, hunting and making of different kinds of tools were replaced by forest work and log floating, and later on earning were searched for in other occupations or entrepreneurial activity on farms. Today pluriactivity often means distribution of labour within the farm family: one of the spouses is primarily responsible for running the farm while the other works outside the farm. In the future the role of pluriactivity is likely to increase, even if during the 1990s the labour opportunities outside the farm were quite poor due to the high rate of unemployment, cuts in the public sector and decline in the structure of services in sparsely populated areas.

In Finland the number of studies and surveys concerned with off-farm income sources is about 40-50, most of them from the 1970s. In the 1980s and 1990s pluriactivity was dealt with only in a few studies. The studies on pluriactivity have been based on the research traditions of agricultural economics, sociology and geography, and the different approaches are reflected in the studies. In agricultural economics subsidiary income or part-time farming have been considered as part of the study of the total livelihood or labour. Studies based on sociology have been directed at the type of other income sources and significance of the distribution of labour within the family, while studies arising from the field of geography have concentrated e.g. on search for factors causing the increase in pluriactivity.

Off-farm earnings play a significant role in the income formation of farm families in the other industrialized countries, too. Comparisons between countries are difficult due to the differences in the concepts and statistical methods used as well as the availability of data. In the European Union the development of statistics on pluriactivity is only getting started. It can be inferred, however, that earnings from outside farming constitute a significant and increasing share of the livelihood of farm families in all member states of the EU, and the considerable differences between the member states are due to the differences both in the role of pluriactivity in different countries and in the statistical methods and definitions.

In this study pluriactivity has also been considered from the perspective of agricultural and rural policy objectives. In the Finnish agricultural policy the pluriactivity of farm families has largely been considered to cover on-farm activities only, i.e. farm diversification. Reports have concentrated on problems related to the livelihood of farmers, (over)production or structure of agriculture, and e.g. the combination of gainful employment outside the farm with agriculture and forestry has not been taken into account. In the agricultural policy objectives production policy has taken the priority over the rural settlement objectives: agriculture has been viewed from the perspective of the production, with main emphasis on full-time farming.

Instead, in rural policy pluriactivity of farm households and rural areas has obviously played a more significant role, as it is the task of rural policy to take a broad and holistic view of the rural regions and the existing employment opportunities. At the EU level, agricultural policy is also primarily directed at full-time farms, even if the significance of pluriactivity in promoting multi-functional European agriculture is more generally recognized.

Theoretical foundations of pluriactivity

The study of the pluriactivity of farm families may be based on the theory of the allocation of time in households. In households both time and money are limiting factors. A family or household strives to achieve the maximum total utility, with the disposable time and income of each household member as restrictions. In farm households the time is divided between the farm work, i.e. agriculture and forestry, other entrepreneurial activity, housework, off-farm employment, and recreation and leisure activities. Balance in the time use of the household members is reached when the marginal return on the work is equal in the case of farm work, household work and off-farm employment and, further, this is equal to the marginal return on leisure.

The theory of the allocation of time shows that it is economically rational for the farm family to look for off-farm employment when the wage level of the work (i.e. marginal return on gainful employment) exceeds the marginal return on farm work. In industrialized countries the level of off-farm earnings is usually higher than the wages paid for farm work, and thus the optimum solution from the perspective of farm families – as well as the optimum farm size – is different than when considering agriculture and forestry only. The theory opens up a wider perspective to the income formation of farms than the traditional agricultural economic study of farms as enterprises. In many cases it may be possible and expedient to divide the spiritual and physical resources of the farm family between the farm and other activities. In practice, however, the acquisition of off-farm earnings is by no means uncomplicated due to the

special characteristics of agriculture and forestry, imperfect labour market, restrictions imposed by the farm or personal properties of the farm family members.

The decision-making of the farm family is not based on economic factors only. The acquisition of off-farm incomes may be economically rational, but farmers do not always behave in a rational manner. Some farms will not be pluriactive, even if this would be possible or sensible. Similarly, farming is continued on some farms even if the compensation for labour is very small, or even negative. Finding out the causes and preferences leading to this kind of behaviour is not easy due to the large number and often personal nature of the factors involved. Farming involves values and traditions, and farm work may yield greater satisfaction than off-farm employment. The objective of the farm family may be to maximize their satisfaction rather than profit. Both full-time farming and pluriactivity are often conscious strategy choices on farms, ways of action that are the best suited for the needs and expectations of the family members living on the farm.

Research data

The empirical data of the study consist of a farmer enquiry and statistical data complementing this. The data provide information on the pluriactivity of farm families and its economic significance, number of income sources as well as attitudes of farmers concerning the acquisition of off-farm earnings. The basic sample consisted of about 6,500 farms from which data was available both in the taxation data of Statistics Finland and structural study of 1995 concerning the use of labour on farms. The basic sample was reduced by excluding Swedish-speaking farmers and farmers over 65 years of age. A special sample of 1,598 farms was selected for the mailed questionnaires. 940 farmers, i.e. 59% of the sample, returned the questionnaire. The data obtained from these farms include the income, taxation and use of labour in 1995 as well as factors related to and influencing pluriactivity. The results can be generalized to all farms with over two hectares of arable land owned by natural persons in active working age.

Based on a detailed study, the farms included in the data were divided into two groups, full-time farms and pluriactive farms. Problems in the grouping were caused by e.g. insufficient data, interpretation of supplementary earnings and other entrepreneurial activity on farms, income transfers, losses of agriculture, short-term employment, capital income and disproportion between labour input and income. 44% of the farms in the data were classified as full-time farms and 56% as pluriactive farms.

Results

a) Full-time farms

On about half of the full-time farms neither the farmer nor the spouse – or the farmer alone on farms run by single farmers – had considered the acquisition of additional off-farm income. The most significant limitation to the search for such earnings was the amount and tying nature of farm work. Other obstacles were the lack of training or vocational skills, weak possibilities to get a job outside the farm, as well as poor health and working ability. Obviously, on some of the farms there was no need or desire to look for off-farm earnings.

Most of the full-time farmers and spouses who had considered other employment were interested in on-farm activities rather than working outside the farm. The strongest motives for the search for additional income were economic reasons, higher wage level outside the farm and better pensions and social security. The farm size was decisive, because almost 60% of full-time farmers who had considered off-farm employment regarded their farm as too small to provide an adequate income for living. Some farmers were attracted to pluriactivity due to previous training or experience as well as the need for variety from the farm work. A little under half of the respondents considered such employment to make it possible to give up farming later on, but in general the farmers thought that they would also continue to have enough work on the farm and interest in farming. Every third farmer considering off-farm employment saw their health as too poor for farm work.

The main obstacle to pluriactivity was the difficulty in finding suitable employment. It was also feared that farming might suffer from off-farm employment. All the available labour may be needed in the farm work, and farmers are not willing to change the production line because of other income sources. More than half of the full-time farmers who had considered off-farm employment considered their occupational skills and training in off-farm occupations to be deficient, and almost the same number of farmers were of the opinion that a farm should be run full-time, without looking for supplementary earnings. Other obstacles were family ties, long distances and legislation, and the possibilities to develop new income sources were also not considered too good. On the whole, the majority of farmers were interested in employment other than farm work.

Factor analysis reveals five attitudinal dimensions among the full-time farms: commitment to full-time farming, willingness to give up farming but lack of alternatives, being stuck to the farm, skillful ability to survive, and need for supplementary employment. Those who have committed themselves to full-time farming consider this an appropriate solution: there is enough work on the farm and supplementary earnings are not considered necessary. Those who are willing to give up farming would like to have supplementary income if this were

possible. The outlook for those stuck on their farms is poor both in farming and on the off-farm labour market. Skillful survivors think they would be able to find off-farm employment, but for the time being consider income from the farm adequate. Those experiencing the need for supplementary employment have not been able to find other income sources.

b) Pluriactive farms

The main reason for the search for additional earnings is the too low income from farm activities. This motive includes the weak economic situation of the family and need for more money to run the household or for the payment of farm debts and investments. These economic reasons received considerable emphasis especially on farms with a small arable area.

Other factors leading to pluriactivity are the general uncertainty of primary production, better wages and social security in off-farm employment as well as the fact that there is not enough work on the farm. In many cases the training, working experience and desire for variety were also listed as important motives. Instead, new employment opportunities were not in general looked for in order to give up farming or attracted by the example set by neighbours. Pluriactivity is an individual choice at the farm level, because the possibilities and starting points of farms, farmers and farm families vary considerably from farm to farm.

Despite the income from other sources not very many farms expressed any desire to give up the farm. The main reason for the continuation of farming was the significance of the income from agriculture and forestry in terms of the total livelihood of the farmer or farm family. Farm income was naturally the most significant in the largest farm size classes and among farmers with education and training in agriculture. In general income from farming was not envisaged to be used for finding out about new income earning opportunities.

Only one out of six pluriactive farms were willing to give up farming as soon as the family members would find enough alternative employment. Staying on the farm gained support due to poor prospects in terms of finding alternative employment and the basic security offered by the farm. Other important motives for staying on the farm were the value of land property as an investment, variety and closeness to nature offered by the farm work, the possibility to produce one's own food, good environment for the children to grow up as well as conservation of one's roots and traditions. A little under half of the farms expressed pressures concerning the continuation of a family farm. In general the farmers and farm families on pluriactive farms expressed strong commitment to farming and living in the countryside.

On about a third of the pluriactive farms no efforts had been made to run the farm full-time during the ownership of the present farmer. About one out of six farms used to be full-time farms, but only very few were planning to start

practicing agriculture full-time. Acquisition of earnings from outside the farm seems to be a permanent solution, and on more than half of the farms there had been additional income for more than ten years. This mode of action may also have been transferred from one generation to another. About a third of both farmers and spouses considered supplementary income a necessity, about a fourth worked outside the farm because they wanted to, and about a third stated that outside employment was based on a combination of a desire and necessity.

Whether pluriactivity is based on a need or willingness, farm families were in general quite satisfied with the operational strategy they had selected. On nine out of ten farms off-farm employment was considered a good or quite good solution. Half of the farms had often or sometimes experienced stress due to pluriactivity. Pluriactivity will be continued as only a quarter of pluriactive farms planned to make an effort to increase farm income by purchasing additional arable land or forest or by increasing the production. The results reveal very little desire to give up production, as the farms expressed very few intentions to rent, sell or afforest their arable lands.

The factor analysis of pluriactive farms revealed four attitudinal dimensions: supplementary income was considered a necessity, commitment to land and the countryside, open mind in respect of work outside the farm, and willingness to give up farming should adequate employment opportunities turn up and if the farmer or farm family is capable of managing the debts. Common features in the first dimension were weak economic situation and the inadequacy of farm work. Those committed to land mainly emphasize values that are not economic in nature: traditions, variety and pleasant living environments. For those with an open mind in respect of off-farm employment the farm is not an 'indispensable' source of income, but the earnings could just as well come from outside the farm. Those who are willing to quit have very few options: farming is continued because there are no other employment opportunities for all persons living on the farm.

The cluster analysis distinguishes five groups, which were labeled as follows: permanently pluriactive (share in all pluriactive farms 22%), pluriactive of their own will (18%), committed to the countryside (24%), non-committed to farms (14%) and ready to quit (22%). On permanently pluriactive farms supplementary earnings are an absolute necessity in terms of living on the farm, and the acquisition of other income is also more readily approved than in the other groups. On farms that are pluriactive of their own will the arable area is considerably larger and they have the strongest faith in the continuation of farming, and the reasons for outside employment are often not economic. In the groups of farms that are permanently pluriactive and pluriactive of their own will the level of education of the farmer and spouse in a field other than agriculture was clearly higher.

The future prospects were the most positive in the groups of permanently pluriactive farms and farms that were pluriactive of their own will, while those that were not committed to their farms and those who were ready to quit had the most negative view of their future. In the group of farms that are ready to quit the small farm size is combined with lack of training, which makes it difficult to obtain other employment. In the group of farms committed to the countryside the main emphasis was on non-economic values related to farming.

c) Comparison between the groups

The differences between the groups were examined by means of cross-tabulation and discriminant analysis. The analysis shows that the most significant differences between pluriactive and full-time farms concerned the training in other sectors, arable area and age of farmers. Those who had considered other employment differed from those preferring full-time farming in respect of the age and vocational training in sectors other than agriculture and forestry. Similarly, those searching for supplementary income from farm activities differed from those looking for off-farm employment the most clearly in terms of other vocational training and age. Younger farmers and spouses with more training, also in sectors other than agriculture and forestry, were far more likely to obtain part of their livelihood from activities other than traditional agriculture and forestry or closely related to these.

40% of the farms included in the study (i.e. both pluriactive and full-time farms) consider the continuation of farming at least quite certain after the present farmer gives up the production. On 60% of farms it is hoped that the children would continue farming. On pluriactive farms the certainty or uncertainty concerning the continuation of farming in the future was at the same level as on full-time farms, but in the former group own children were more often hoped to continue on the farm than in the latter. About a third of the farms were going to be transferred to the next generation during the next ten years, and on about half of these the person taking over the farm was known for sure or almost certainly. A third of those taking over the farms were likely to continue farming full-time, a third would search for other earnings, and on about a third of the farms the future strategy was not yet clear.

The faith in the improvement of the economic situation of the farm was stronger on pluriactive farms than on full-time farms, but in general the future prospects of agriculture and the rural regions are considered quite negative. There was very little variation in the attitudes towards the acquisition of off-farm income, as four farmers out of five estimated that the share of off-farm income in the total livelihood would grow, and only one out of ten farmers saw pluriactivity as a negative phenomenon. A third of the respondents consider that the view of agricultural policy towards off-farm earnings has been negative, and

according to another third agricultural policy has taken a positive stand to off-farm earnings. Based on the questionnaires the distance between the farm and off-farm jobs should not become a major obstacle for those searching for supplementary employment, but the greatest challenges are finding the jobs in the first place and adjusting the work to the other activities of the farm family.

Conclusions

The pluriactivity of farm households is a common phenomenon, which is actually becoming more and more common. By looking for income sources outside the primary production the farmers and farm families are able to respond to the continuous need for structural change in agriculture. Pluriactivity is linked to the increased polarization of the structure of farms. Only part of the farmers are able or willing to increase the farm size, while the others have to give up, become impoverished or search for other sources of livelihood.

These trends and their repercussions should be turned into strengths in the agricultural and rural policy, as farms other than the full-time ones – and especially these – are highly significant in terms of the objective concerning the settlement of the rural regions. The main challenge is to improve the availability of additional income sources, develop flexible job opportunities as well as to secure the preconditions of pluriactive farmers and farm families to continue farming.

According to the agricultural policy legislation off-farm earnings have influenced farmers' benefits for the part of e.g. investment aid, farm holiday relief services and subsidies in connection with transfers of farms to descendants. The criteria for full-time farming should be such that they make it possible to support a self-employed farmer independent of the income of the spouse.

From the perspective of the farm family pluriactivity may be stressful and displeasing. On the other hand, it may improve the economic position, create variety in work, provide more stable livelihood and make it possible to balance the variation in the farm income, which may be considerable. Even if the farm size may in such cases remain below the theoretical optimum in terms of the production, there may be social or, in particular, rural policy factors that are clearly in favour of pluriactivity. Structural development will slow down, which gives agriculture, the rural regions and rural population more time to adjust to the changes in the surrounding society and world economy. Off-farm earnings balance the income distribution among farms, and in terms of food security a large number of farms is likely to reduce the vulnerability of the primary production in a crisis situation.

The pluriactivity of farms involves both positive and negative aspects. However, as pluriactivity seems to become increasingly common, the advantages should be utilized, while reducing the negative impacts. The emphasis on multi-

functionality in the common agricultural policy of the EU may give rise to a diversified group of farms, including both full-time farms concentrating on agricultural production and farms whose livelihood comes from multiple sources. The multiple nature of income sources that is characteristic to the rural regions can be turned into practical solutions through which pluriactivity may become a significant strength of the rural regions in Finland.

Liite 1. Tietoja maatilatalouden ulkopuolisista ansioista eri maissa

Tähän liitteeseen on kerätty tietoja antamaan lisävalaistusta maatilatalouksien muista tulolähteistä ja niiden merkityksestä sekä EU-maissa että muutamissa muissa maissa. Tiedot perustuvat pääosin kansainvälisissä julkaisuissa olleisiin artikkeleihin tai muuhun kirjallisuuteen. Maatilatalouksien muita tulolähteitä koskevia *tilastoja* ei ole käyty maakohtaisesti läpi, joten näistä on löydettävissä tätä selvitystä yksityiskohtaisempaa tietoa monitoimisuudesta ja sen merkittävyydestä. Monitoimisuutta koskevia vertailuja tehtäessä on kuitenkin muistettava *maiden väliset erot ilmiön määrittelyssä ja tilastointitavoissa*. Maakohtaiset esittelyt käydään läpi aakkosjärjestyksessä ensin EU-maiden osalta ja sitten muutamista muista valtioista Euroopassa ja muissa maanosissa.

Monitoimisuus EU-maissa

Belgia

Vuonna 1987 belgialaisista maataloista 71 % luokiteltiin virallisesti maatilatalouksiksi, ja näiden tuloista 69 % muodostui maataloudesta. Tyypittely tehdään viitehenkilön pääammatin mukaan, mikä puolestaan määräytyy ensisijaisesti käytetyn työajan perusteella. Kumpikin luku on suurimpien suhteellisten osuuk-sien joukossa koko EU:a tarkastellen. Osasyynä tähän on tilastointitapa, joka käytännössä huomioi vain viljelijäpuolisoiden tulot eikä kotitaloudessa asuvien muiden aikuisten tuloja (Hill 1995, 34-36). Joka tapauksessa maan omien tilas-tojen perusteella monitoimisten maatilatalouksien osuus on unionin jäsenvaltioi-den pienimpiä, alle kolmannes tiloista.

Espanja

Maatilatalouksiin luokitellaan Espanjassa kotitaloudet, joiden päähenkilö on maataloustyönantaja, maatalousyrittäjä ilman palkkatyövoimaa tai itsenäistä maa-tai metsätaloustyötä tekevä henkilö. Jos päähenkilöllä on useita ammatteja, pääammatiksi merkitään se, mistä tulot ovat suurimmat. Vuonna 1990 maatalouksien tuloista runsas puolet kertyi maataloudesta palkkojen osuuden olles-sa noin kuudennes (Hill 1995, 62-65). Neljällä seudulla vuonna 1989 tehty tut-kimus osoitti, että yhä suurempi osa viljelmistä on vain yhden hengen hoitamia, vaikka taloudessa olisi useita jäseniä. Ulkopuolisen työn mahdollisuudet kuiten-kin vaihtelevat paljon paikallisista olosuhteista riippuen (Arnalte ym. 1993, 249-251).

Hollanti

Kotitalouksien tyypittely tapahtuu Hollannissa niiden kokonaistulojen perusteella: jos koko kotitalouden kaikista tuloista pääosa tulee maataloudesta, kyseessä on maatilatalous. Kuten Belgiassa, myös Hollannissa maataloiksi luokitellut tilat ovat – tilastointitavasta johtuen – enimmäkseen päätoimisia. Vuosina 1988-1991 maatilatalouksien kokonaistuloista lähes kolme neljäsosaa kertyi maataloudesta. Maatalouden rakennetilastojenkin mukaan vain alle neljänneksellä viljelijöistä oli vuonna 1991 muita tuloa tuottavia aktiviteetteja kuin maataloutta. Kun maatilatalouden luokitteluun käytettiin TIAH-määritelmän 'laveaa' tulkintaa, maatalouden tulojen osuus kokonaistuloista vuonna 1988 putosi 74 %:sta 56 %:iin (Hill 1995, 94-96, 100).

Irlanti

Irlannin maataloilta on saatavissa TIAH-määritelmien mukaiset tiedot vuodelta 1987. 'Ahtaan' määritelmän perusteella tyypiteltyjen maatalojen (maatalous viitehenkilön päätulolähde) tuloista kaksi kolmannesta tulee maataloudesta. Kun huomioon otetaan kaikki tilat, joilla on tuloja maataloudesta ('lavea' määritelmä), maataloustulon osuus putoaa noin 40 %:iin ja palkkatulojen osuus nousee yli kolmannekseen kotitalouden kokonaistuloista. Hillin (1995, 82) arvion mukaan 'laveasti' määritelty maatalojen ryhmä on koostumukseltaan varsin heterogeeninen. Irlantilaisia viljelijöitä on viime vuosina aktiivisesti rohkaistu muiden toimeentulolähteiden etsintään (Oksa ja Sireni 1995, 57), samalla painopistettä maaseudun kehittämistyössä on siirretty "laajemman maaseutupolitiikan puolelle" (Kahila 1998, 30).

Iso-Britannia

Iso-Britanniassa maatilatalouksien tuloja koskevat tilastot kootaan eri tavalla kuin monissa muissa unionin jäsenmaissa. 1990-luvun alussa maassa siirryttiin verotilastoissa yksilölliseen tarkasteluun koko kotitalouden sijasta. Toisaalta yhtiömuotoiset maatilat eivät ole olleet mukana maatilatalouksien tulotilastoissa, vaikka niiden osuus maataloustulosta on miltei neljännes. Täten myös TIAH-projektia varten kerättyä aineistoa on tulkittava varovaisesti. Vuosina 1980 ja 1991 maataloudesta päätoimeentulonsa saavien henkilöiden tuloista runsas puolet oli maataloustuloa (Hill 1995, 128-130).

Viljelijäperheiden monitoimisuutta on kuitenkin selvitetty yksittäisissä tutkimuksissa. Esimerkiksi vuonna 1983 lähes kolmanneksella luonnollisen henkilön omistamista maataloista Englannissa ja Walesissa oli ulkopuolisia ansioita (*outside gainful activity*); yleisimmin muita tuloja oli varsinaisella viljelijällä (Robson ym. 1987, 177). Gassonin (1988, 75, 83) mukaan enemmistö osa-aikataloista saa suu-

rimman osan tuloistaan muualta kuin maataloudesta, ja eniten näitä ulkopuolisia tuloja on pienillä ja isoilla viljelmillä.

Italia

Italiassa maatilatalouksiksi luokitellaan kotitaloudet, joiden päänä on itsensä työllistävä viljelijä (*self-employed farmer*). Vaikka näin määriteltyjen maatalojen osuus jää alle neljännekseen rakennetutkimusten antamasta maatalojen kokonaislukumäärästä, ne vastaavat yli 60 %:sta maatalojen tuotantoa. Vuosina 1984-88 'virallisten' maatilatalouksien tuloista puolet kertyi maataloudesta. Muista tuloista merkittävimpiä olivat omaisuustulot, sosiaaliset tulonsiirrot ja palkkatulot (Hill 1995, 83-86).

Keski-Italian neljällä alueella tehdyssä tutkimuksessa yli puolella maataloista oli tuloja tilan ulkopuolelta, ja viljelijöistä joka neljäs kävi työssä muuallakin kuin tilalla. Ebolin (1993, 225) mukaan *viljelijän* monitoimisuus on epätasapainoisin ratkaisu, yleensä 'viimeinen' vaihtoehto, johon turvaudutaan. Erot italialaisten viljelijäperheiden tulorakenteessa ja työn allokoinnissa riippuvat hänen mukaansa erityisesti alueen luonnonolosuhteista ja ulkopuolisen työn tarjonnasta, mutta viljelmien tyypittelyn kautta voidaan parantaa käyttäytymiserojen selitettävyyttä (mt., 238; vrt. Eboli 1996). Corsin (1994, 95) mukaan paikalliset työmarkkinat ovat ratkaisevassa asemassa, kun etsitään syytä italialaisten viljelijäperheiden tilan ulkopuoliseen työhön osallistumiselle.

Itävalta

Itävallassa osa-aikataloiksi (*Nebenerwerbsbetrieb*) määritellään maatilat, joilla viljelijäpuolisoiden ja maatilatalouden töihin osallistuvien henkilöiden tuloista vähintään 50 % saadaan maatalouden ulkopuolelta. Sivuanstiloilla (*Zuerwerbsbetrieb*) ulkopuolisten tulojen osuus on 10-50 %, ja loput ovat päätoimisia tiloja (*Vollerwerbsbetrieb*). Vuonna 1990 60 % tiloista luokiteltiin osa-aikaisiksi. Itävallassa katsotaan, että viljelijäperheiden muut tulolähteet eivät ole vain väliaikainen ratkaisu, vaan pysyvä ilmiö (Hovorka ja Wiesinger 1993, 2; vrt. Oedl-Wieser 1994). Esimerkiksi Salzburgin seudulla 88 % maataloista on tavalla tai toisella monitoimisia (Dax 1993, 3).

Yleisimmin tilan ulkopuolisia ansioita on jommallakummalla viljelijäpuolisista. Vaikka osa-aikatilat ovat keskimääräistä pienempiä, Itävallassa niiden osuus koko viljelypinta-alasta on kolmannes. Pendelöinti tilan ulkopuoliseen palkkatyöhön, jopa kauaksikin tilalta, on varsin yleistä. Noin 5 %:lla osa-aikaviljelijöistä työmatka yhteen suuntaan on yli 100 km (Hovorka ja Wiesinger 1993, 6). Osa-aikatalojen osuus on Itävallassa selvästi suurempi kuin muissa keskieurooppalaisissa EU-maissa – Saksaa lukuunottamatta – mutta pienempi

kuin Välimeren maissa. Maatalouspolitiikassa osa-aikataloja kohdellaan samalla tapaa kuin päätoimisia maatiloja (mt., 10).

Itävallan 'kansallisessa kirjanpitoluokituksessa' (*Landwirtschaftlich Buchführungs-Gesellschaft, LBG*), joka edustaa puolta maataloista, tilat luokitellaan 'kokoaikaisiin' ja 'osa-aikaisiin'. Ensinmainituilla maa- ja metsätalous muodostaa kotitalouden päätoimeentulon, jälkimmäisillä muut tulot ovat maatilatalouden tuloja suuremmat. Kokoaikataloilla (*Primary Activity Holding*) maatilataloudesta saadaan keskimäärin kolme neljäsosaa kokonaistuloista. Kokoaikataloilla ja osa-aikataloilla (*Secondary Activity Holding*) yhdessä tarkasteltuna maa- ja metsätalouden tulot kattavat 60 % kaikista tuloista (Hill 1995, 103-107).

Kreikka

Tilastot maatilojen tulolähteistä Kreikassa ovat puutteellisia. TIAH-projektia varten kerätyn aineiston perusteella viime vuosikymmenen lopulla maataloudesta saatavan tulon osuus oli noin 40 % tiloilla, joilla maatalous muodostaa päätoimeentulolähteen. Sekä palkkojen että muiden 'itsenäisten' toimintojen osuus oli vajaa viidennes (Hill 1995, 57-59).

Luxemburg

Luxemburgin tilastot maatilojen tulorakenteesta ovat melko rajoittuneet. TIAH-projektia varten kerätty aineisto kattaa pelkästään vuoden 1989. Tilastoinnissa maatilatalouksiin luetaan vain 'ammattilaistilat' (*professional agricultural holdings*) eli sellaiset, joissa päähenkilö työskentelee yli puolet ajastaan viljelmällä saaden siltä myös yli puolet tuloistaan. Näin määritellyillä tiloilla kaksi kolmasosaa tuloista muodostui vuonna 1989 maataloudesta. Näiden tilojen osuus on kaksi kolmannesta maan koko tilamäärästä (Hill 1995, 90-91).

Portugali

Portugalissa maatilatalouksia ovat kaikki ne kotitaloudet, joiden päähenkilö tekee itsenäistä maataloustyötä (*self-employed worker in agriculture*). Maatalouteen sisällytetään myös metsätalous, kalastus ja metsästyminen. Vuonna 1989 maatilatalouksien tuloista runsas puolet (54 %) saatiin maataloudesta, palkkatoimien osuus oli 15 % ja sosiaalisten tulonsiirtojen (11 %) (Hill 1995, 108-110). Rodrigon (1993, 272) haastattelututkimuksessa Pohjois-Portugalissa havaittiin, että nuorilla päätös viljelijäksi ryhtymisestä perustuu nykyisin enemmän taloudellisiin odotuksiin ja elämäntyyliin kuin perinteiseen rooliajatteluun. Ratkaisu päätoimisuuden ja osa-aikaisuuden välillä tehdään tilan resurssien riittävyyden ja ulkopuolisen työn tarjonnan perusteella.

Ranska

Kotitalouksien tyypittelyn perusteena Ranskassa käytetään talouden viitehenkilön omaa käsitystä päätoimestaan: jos päähenkilö, joka yleensä on mies, pitää pääasiallisena ammattinaan maa- tai metsätaloutta, tila luokitellaan maatilataloudeksi. Maatilojen kokonaislukumäärästä miltei kaksi kolmannelta on tällä perusteella maatilatalouksia. TIAH-raportin mukaan vuonna 1990 'varsinaisten' maatilatalouksien tuloista runsas 60 % koostui maataloudesta. Tulonsiirtojen osuus oli kuudennes ja palkkatulojen kymmenesosa kokonaistuloista (Hill 1995, 71-73).

Maan omista tilastoissa erotellaan toisistaan 'monitoimiset' (*mehrfachbeschäftigt*) ja 'kaksitoimiset' (*doppeltbeschäftigt*) maatilat (Lehner 1992b, 36). Ensinmainituilla ainakin yksi henkilö harjoittaa jotain maatalouden ulkopuolista toimintaa, jälkimmäisissä ainakin yksi kotitalouden jäsenistä on työssä *sekä* maatilalla *että* sen ulkopuolella. Maatilalla tapahtuvaa toimintaa ('liitännäiselinkeinoja') oli vuonna 1987 runsaalla neljänneksellä maatiloista. Yleisimpiä tällaisia toimintoja olivat suoramarkkinointi ja viinin tai viinan valmistus. Tilan ulkopuolella käytiin työssä yli kolmasosalla maatiloista; yleisintä tämä oli alle 10 pellohehtaarin viljelmillä. Joka toisessa tapauksessa muussa ansiotyössä käyvä henkilö oli joku muu kuin viljelijä (mt., 37). Kun otetaan huomioon sekä ulkopuolisia ansioita saavat tilat että liitännäiselinkeinoja harjoittavat tilat, vuonna 1985 monitoimisia maatilatalouksia oli yli puolet tilojen kokonaislukumäärästä (mt., 38).

Ranskassa – kuten monissa muissakin maissa – varsinkin naisten työskentely tilan ulkopuolella on lisääntynyt. Merkittävimpiä tilan ulkopuoliseen työhön hakeutumiseen vaikuttavia tekijöitä ovat Benjaminin ja Guyomardin (1994, 82) mukaan koulutus, ikä, lasten lukumäärä ja tilan olosuhteet. Etenkin naisilla myös muut kuin taloudelliset syyt ovat motiiveina muulle ansiotyölle (Brangeon ja Jégouzo 1993, 98).

Ruotsi

Ruotsin maataloustilastollisessa vuosikirjassa (Jordbruksstatistik årsbok 1996, 28; vrt. Deltidslantbrukets betydelse... 1988) maatilat, joiden työpanostarve on alle 800 tuntia vuodessa, luokitellaan osa-aikaviljelmiksi. Päätoimiseen maatalouteen edellytetään tilan työpanostarpeeksi vähintään 1 600 tuntia vuodessa. Tämän määritelmän perusteella vuonna 1995 ruotsalaisista maatiloista 70 % oli 'monitoimisia' eli niillä työpanostarve oli alle 1600 h/a. Vuonna 1992 *kaikilla* maatiloilla viljelijäpuolisoiden tuloista keskimäärin *vajaa neljännes* kertyi maataloudesta (Jordbruksstatistik årsbok 1996, 181).

Maatalouspolitiikan reformi Ruotsissa vuonna 1990 muutti myös maatalouden tilastointia, eikä tilojen tulorakenteesta ole 1990-luvulta yhtä kattavia tietoja kuin aiemmilta vuosilta. EU:iin liittymisen jälkeen muun muassa TIAH-

projektiin tarvittava tilastoaineisto edellyttää tulotietojen keruun uudelleenorganisointia. Tilastot 1980-luvulta osoittavat joka tapauksessa, että maataloustulojen osuus viljelijäperheiden tulonmuodostuksessa on supistunut ja palkkatulojen vastaavasti noussut (Hill 1995, 123-127).

Saksa

Saksan tulotilastoissa maatilatalouksiksi luokitellaan kotitaloudet, joiden viitehenkilön (yleensä suurituloisin jäsen) toimeentulosta pääosa muodostuu maataloudesta. Vuonna 1993 tällä tavoin määriteltyjen maatilatalouksien tuloista palkkojen osuus oli 34 %. Kehityskulku on silmiinpistävä: 1970-luvun alkupuolella maatilatalouksien tuloista kaksi kolmasosaa kertyi maataloudesta, 20 vuotta myöhemmin tuo osuus oli pudonnut kolmannekseen (Hill 1995, 44-47; vrt. Burose 1994, 355). Osa-aikaviljely on yleistä varsinkin syrjäisillä ja luontaisilta olosuhteiltaan heikoilla alueilla (Zurek 1986, 379).

Tilan ulkopuolisten ansioiden merkitys on poikkeuksellisen suuri saksalaisilla maataloilla muihin unionin jäsenmaihin verrattuna. On huomattava, että tulotilastojen määrittelemien maatilatalouksien ulkopuolelle on jo jätetty kotitaloudet, joilla viitehenkilön maataloustulot jäävät muita tuloja pienemmiksi. *Agrarstatistik*-tilastoissa maatilat jaotellaan päätoimisiin, sivuansiotiloihin ja osa-aikaisiin viljelijäpuolisoiden tulorakenteen perusteella. Päätoimisilla tiloilla maatalouden ulkopuolelta saatavat tulot eivät saa ylittää tiettyä määrää kokonaistuloista. *Agrarbericht*-julkaisuissa luokitteluperusteissa otetaan huomioon sekä tulot että tilanhoitoon käytetty työaika (Schulz-Greve 1994, 7-8). Varsinkin Schmitt (esim. 1993b; vrt. Schulz-Greve 1995b, 399) on kritisoinut saksalaista tilastointitapaa siitä, että se ei huomioi koko kotitalouden tuloja, vaan vain viljelijäparin tulot. Myös muita tyypittelytapoja on käytetty (esim. Gebauer 1988, 141-146; Seibert ja Struff 1993, 102-103).

*Suomi*¹

Maatilat voidaan Suomessa luokitella tuloryhmiin joko Tulonjakotilastojen tai MYTT:n pohjalta. Ensinmainitulla perusteella eli 'lavean' TIAH-määritelmän mukaan maatilatalouksia oli vuonna 1992 115 100 ja 'ahtaan' määritelmän mukaan 73 400. MYTT:n mukaan kyseisenä vuonna tiloja, joilla oli tuloja (tai tappiota) maataloudesta, oli 135 600. Näistä 55 000 oli päätoimisia viitehenkilön päätulolähteen perusteella. Jos molempien puolisoiden tulot otetaan huomioon, päätoimisten määrä kohosi vain hieman eli 55 400:aan. Maataloudesta saatujen tulojen osuus vaihteli maatilatalouksissa yhdestä kolmanneksesta kahteen kol-

¹ Suomen tilastointitapoja on käsitelty luvussa 2.3.

mannekseen. Muita merkittäviä tulolähteitä olivat palkat ja tulonsiirrot sekä 'muut itsenäiset toiminnot' (johon luetaan myös metsätalouden tulot) (Hill 1995, 116-119).

Tanska

Tanskassa maatilat voidaan tyypitellä TIAH-järjestelmän mukaisesti sekä 'ahtaalla' että 'lavealla' tavalla. Ensinmainitussa ryhmässä maataloudesta saatujen tulojen osuus kokonaistuloista oli vuosina 1989-91 keskimäärin 53 %. Kun maatilataloudet määritellään 'laveasti', niiden tilastollinen lukumäärä kolminkertaistuu. Tässä ryhmässä maatalouden tulot muodostivat vuosina 1989-91 vain *kaksi prosenttia* kokonaistuloista, kun taas palkkatulojen osuus oli kaksi kolmannesta (Hill 1995, 38-41). Tanskassa korkeat korkokulut vaikuttavat erityisen paljon siihen, mihin ryhmään maatila luokitellaan. Monet maatilat putoavat 'ahtaan' tyypittelyn ulkopuolelle sen jälkeen, kun maksetut korot vähennetään tuloista. TIAH-järjestelmän määrittämällä marginaalitalouksilla, jotka saadaan kun 'laveasti' luokitelluista vähennetään 'ahtaasti' luokiteltujen lukumäärä, maatalouden tulos on useimmiten tappiollinen (mt., 40).

Tiloja voidaan Tanskassa luokitella myös työmäärän perusteella: päätoimisen tilan edellytetään vaativan vähintään yhden henkilön työpanoksen. Ellei tämä ehto täyty, tila luokitellaan osa-aikaiseksi. Työpanoksen mukaan määriteltynä osa-aikatiloina on jo enemmän kuin päätoimisia, ja ero on kasvamassa. Sekä kokonaistulot että korvaus maatalouden työtuntia kohden ja pääoman tuotto-prosentti ovat osa-aikaisilla tiloilla olleet keskimäärin pienemmät kuin päätoimisilla tiloilla (Christensen 1991, 462).

Monitoimisuus eräissä muissa maissa

Japani

Japani on maa, joka esiintyy yleensä osa-aikaviljelyä koskevien tilastojen kärjessä. Osa-aikatiloinen osuus vaihtelee 70 %:sta lähes 90 %:iin tilastosta riippuen, ja ilmiöllä on hyvin pitkät perinteet. Keskimääräinen tilakoko on pysynyt varsin pienenä, alle 1,5 hehtaarissa, jo monen vuosikymmenen ajan (Andermann ja Schmitt 1989, 14). Maatilatalouksien tulojen kasvu on perustunut ennen kaikkea ulkopuolisten ansioiden varaan. Japanin muista maista poikkeavaan tilarakenteeseen ovat vaikuttaneet muun muassa suuri väestötiheys, jo alkuaan pieni tilakoko, vahva talouskasvu, hyvät pendelöintimahdollisuudet ja maatalouden kausiluonteisuus (mt., 22).

Kanada

Vuonna 1986 kanadalaisista maatiloista 40 %:lla käytiin työssä myös tilan ulkopuolella. Näiltä tiloilta saatiin viidennes koko maan maataloustuotannosta (Fuller 1991, 36). Kanadassa kuten USA:ssakin tilan ulkopuolinen työ on yleisintä liikevaihdoltaan pienillä tiloilla, mutta osa-aikaisen viljelyn suhteellisen osuuden kasvaessa ilmiö on tullut yhä yleisemmäksi myös suurilla maatiloilla (Huffman 1991, 85). Daveyn (1996, 25) mukaan vuonna 1992 viljelijäperheiden tuloista kaksi kolmasosaa kertyi muualta kuin maataloudesta, pääasiallisesti palkkatyöstä. Viljelijäperheisiin luetaan kotitaloudet, joilla vuotuisen maataloustuotannon arvo on vähintään \$C 10 000. Nämä edustavat noin 80 %:a Kanadan kaikista ei-yhtiömuotoisista maatiloista.

Norja

Perinteisen maatalouden ulkopuolelta saatavilla ansioilla on ollut suuri merkitys myös norjalaisilla maatiloilla. Lähes kaksi kolmasosaa viljelijäpuolisoiden tuloista kertyy muualta kuin maataloudesta. Aiemmin kalastus ja metsätyöt ovat olleet luontaisia lisätulolähteitä, viime aikoina niiden tilalle on tullut yhä useammin puolisoista jommankumman tai molempien palkkatyö tilan ulkopuolella (Hetland 1986, 387). Monitoimisuuden motiivi on myös muuttunut alkuperäisestä lisätulojen saamisesta ja riskien pienentämisestä investointeihin tarvittavan rahan hankintaan tai maatilan etuihin asuinpaikkana. Jälkimmäisessä vaihtoehdossa työ tilan ulkopuolella on päätoimista ja investoinnit suunnattu yleensä omaisuuden ylläpitoon tai asumiseen (mt., 392).

Puola

Puolassa neljäsosa kotitalouksista on maatilatalouksia, mutta vain puolella näistä on maatalous ainoana tai pääasiallisena toimeentulolähteenään. Keksimääräinen tilakoko on varsin pieni, noin viisi hehtaaria. Vuonna 1989 päätoimisten tilojen tulot henkeä kohtia olivat 16 % suuremmat ja osa-aikaisten 7 % suuremmat kuin palkansaajatalouksissa; toisaalta päivittäinen työaika aikuista perheenjäsentä kohti oli pisin osa-aikatiloilla (Milic-Czerniak 1993, 175-179).

Sveitsi

Sveitsissä päätoimisten maatilojen tuloista 87 % kertyi vuosina 1991-93 maataloudesta. Monitoimisuus sekä palkkatyön muodossa että erilaisina tilaan liittyvinä täydentävinä elinkeinoina on kuitenkin varsin yleistä, kun kaikki sveitsiläiset maatilat otetaan huomioon.

Uusi-Seelanti

Uudessa-Seelannissa valtion tuki maataloudelle poistettiin vuonna 1984. Fairweatherin (1992, ref. Gasson ja Errington 1993, 72) vuosina 1984 ja 1990 suorittaman tutkimuksen mukaan maatalouspolitiikan muutos – toisin kuin oletettiin – näytti voimistavan *päätoimisuutta* uusiseelantilaisilla viljelmillä.

Yhdysvallat

Yhdysvalloissa maatalojen rakenne on vahvasti polarisoitunut: pääosa tuotannosta saadaan isoilta 'kaupallisilta' tiloilta, ja samanaikaisesti pienten, muista lähteistä tuloja hankkivien maatalojen suhteellinen osuus kasvaa (Peltola 1990, 13). Yli puolella maataloista viljelijä, puoliso tai molemmat käyvät työssä tilan ulkopuolella (Ahearn ja Lee 1991, 12). Riippuen siitä, mitä määritelmää sovelletaan, osa-aikatalojen osuus Yhdysvalloissa vaihtelee 32 %:sta 62 %:iin (mt., 19). Huffman (1991, 84) toteaa, että koko Pohjois-Amerikassa tilan ulkopuolelta hankitut ansiot ovat varsin olennainen osa maatilatalouksien tulonmuodostusta. Ahearnin (1996, 63-64) mukaan Yhdysvalloissa lähes kaikki maatilataloudet (*farm operator households*) saavat nykyään joitain tuloja myös tilan ulkopuolelta, ja pääosalle tiloista maatalous ei ole enää edes päätoimeentulolähde.

Liite 2. Kyselylomake

Tilastokeskus

Maatalouden taloudellinen
tutkimuslaitos MTTL

Maatilat ja muu työ

Kysely maatilojen monitoimisuudesta

Täyttäkää lomake järjestyksessä kysymys kysymykseltä ohjeiden mukaan. Merkitkää vastauksenne rengastamalla sopiva vaihtoehto (esim. ① tai ② jne.) tai kirjoittamalla vastaus sille varattuun tilaan.

Lomakkeessa olevat ohjeet on kehystetty kuten tämä alussa oleva täyttöohje ja merkitty käsimerkillä ✎.

✎ Osa kysymyksistä on vain päätoimisille tiloille, osa vain sivutoimisille. Kenenkään ei tarvitse vastata kaikkiin kohtiin.

✎ Lomakkeen täyttää tilan viljelijä eli henkilö, joka on tilan hoidosta ja töistä päävastuussa.

✎ Kysymyksissä, joissa vaihtoehdot on merkitty erikseen sekä viljelijälle että puolisolle, vastatkaa kummankin henkilön osalta erikseen, mikäli tilalla on sekä viljelijä että puoliso. Jos Teillä ei ole puolisoa, vastatkaa näihin kysymyksiin vain viljelijän osalta.

✎ Täyttäkää lomake, vaikka tilalla ei olisi tuotantotoimintaa ja pellot on vuokrattu pois tai metsitetty.

A. Tietoja tilasta ja viljelmällä asuvista henkilöistä

1. Viljelijän syntymävuosi:..... 19__

2. Viljelijän sukupuoli: nainen..... 1
 mies..... 2

3. Minä vuonna olette aloittaneet tilanpidon omissa nimissänne?..... 19__

4. Kuinka pitkä matka tilaltanne on maanteitse siihen
kuntakeskukseen, jossa useimmin asioitte?..... km

5. Mikä on avio- tai avopuolisonne syntymävuosi (jos puoliso on)?..... 19__
 puolisoa ei ole..... 0

6. Mikä on Teidän ja puolisonne maatalous- ja/tai metsäalan koulutus?

	viljelijä	puoliso
ei ole.....	1	1
kursseja.....	2	2
ammattikoulu (maamieskoulu tai vastaava).....	3	3
maatalous- tai metsäopisto.....	4	4
yliopisto tai korkeakoulu.....	5	5

7. Mikä on Teidän ja puolisonne muulta alalta hankittu ammatillinen koulutus?

	viljelijä	puoliso
ei ole.....	1	1
kursseja.....	2	2
ammattikoulu tai oppisopimus.....	3	3
opistotason koulutus.....	4	4
yliopisto tai korkeakoulu.....	5	5

8. Oletteko Te tai puolisonne milloinkaan työskennellyt **muissa ammateissa** kuin maa- ja metsätalouden töissä omalla maatilallanne? Jos olette, niin miten pitkältä ajalta työkokemusta muissa töissä on kertynyt?

	viljelijä	puoliso
ei työkokemusta muualta.....	1	1
alle 2 vuotta.....	2	2
2-5 vuotta.....	3	3
6-10 vuotta.....	4	4
yli 10 vuotta.....	5	5

9. Asutteko vakituisesti maatilallanne?

kyllä.....	1
ei.....	2

 Jos vastasitte kysymykseen 9 ei, siirtykää viereiselle sivulle kysymykseen 12.

10. Asuisitteko maaseudulla, jollette omistaisi (tai olisi vuokrannut) maatilaa?

kyllä, varmasti.....	1
melko varmasti.....	2
luultavasti en.....	3
varmasti en.....	4
en osaa sanoa.....	5

11. Oletteko Te tai puolisonne milloinkaan asunut pitkää aikaa yhtäjaksoisesti **muualla kuin maaseudulla** (= kaupungin keskustassa, kirkonkylässä tai muussa isossa taajamassa)?

	viljelijä	puoliso
asunut aina maaseudulla.....	1	1
asunut alle vuoden muualla.....	2	2
asunut 1-4 vuotta muualla.....	3	3
asunut 5-10 vuotta muualla.....	4	4
asunut yli 10 v muualla.....	5	5

12. Kuinka monta päivää maatilallanne asuvat vuonna 1980 tai aiemmin syntyneet henkilöt ovat tehneet muita töitä kuin tilan maa- ja metsätalouden töitä vuoden 1996 aikana?

☞ Merkitkää kunkin henkilön muissa kuin maatilalla töissä tehtyjen työpäivien lukumäärä yhteensä kokonaisina työpäivinä laskettuna. Jos kyseessä on osa-aikatyö, arvioikaa päivien lukumäärä 8-tuntisina työpäivinä. Merkitkää muiden kuin viljelijän ja puolison (jos on) kohdalle myös hänen sukupuolensa (rengastamalla N= nainen tai M= mies) ja syntymävuotensa.

☞ **ESIMERKKI:** Tilalla asuvat viljelijä ja puoliso, viljelijän äiti sekä 20-vuotias poika. Puoliso käy vakituudessa puolipäivätyössä tilan ulkopuolella, ja poika tekee talvisin metallitöitä ja koneenkorjausta naapureille noin kahden kuukauden ajan.

	ei	1-	11-	51-	101-	151-	yli
	yhtään	10	50	100	150	200	200
viljelijä.....	①	2	3	4	5	6	7
puoliso.....	1	2	3	4	⑤	6	7
N vai M; synt.vuosi <u>1925</u>	①	2	3	4	5	6	7
N vai M; synt.vuosi <u>1976</u>	1	2	③	4	5	6	7

	työpäiviä vuodessa muissa töissä						
	ei	1-	11-	51-	101-	151-	yli
	yhtään	10	50	100	150	200	200
viljelijä.....	1	2	3	4	5	6	7
puoliso.....	1	2	3	4	5	6	7
N vai M; synt.vuosi _____	1	2	3	4	5	6	7
N vai M; synt.vuosi _____	1	2	3	4	5	6	7
N vai M; synt.vuosi _____	1	2	3	4	5	6	7
N vai M; synt.vuosi _____	1	2	3	4	5	6	7

13. Alla on lueteltu maatilalla erilaisia tulolähteitä. Merkitkää ympyrä sekä Teidän että puolisonne (jos on) kohdalle jokaiselle sellaiselle riville, jolla mainitusta toiminnasta olette saanut tuloja vähintään 1.000 mk viime vuoden (1996) aikana. (Voitte rengastaa siis useitakin numeroita, mikäli Te tai puolisonne olette saaneet tuloja monesta eri lähteestä.)

	viljelijä	puoliso
maatalous.....	1	1
metsätalous.....	2	2
koneurakointi maatilalla.....	3	3
muu koneurakointi tilan ulkopuolella.....	4	4
maatilamatkailu, mökinvuokraus yms.....	5	5
maataloustuotannon jatkojalostus.....	6	6
puun tai luonnontuotteiden jatkojalostus.....	7	7
muu yritystoiminta tilalla.....	8	8
palkkatyö.....	9	9
eläke.....	10	10
muut tulot (korvaukset, kokouspalkkiot yms.).....	11	11

☞ **HUOM!** Jos sekä viljelijä että puoliso saavat tuloja vain oman tilan maa- ja metsätaloudesta (kysymyksessä 13 on rengastettu vain kohdat ① ja ②), siirtykää kohtaan C. Muiden ansiolähteiden etsiminen (= kysymys 29 sivulla 8).

B. Maatilatalouden ja muun työn suhde

14. Jos Te tai puolisonne saatte ansioita muista töistä kuin **oman tilan** varsinaisesta **maa- ja metsätaloudesta**, paljonko aikaa tavallisesti kuluu työmatkaan **yhteen** suuntaan?

	viljelijä	puoliso
tuloja on vain maatilataloudesta.....	1	1
myös muu työ sijaitsee tilalla.....	2	2
työmatkaan kuluu alle 20 min.....	3	3
työmatkaan kuluu 20-40 min.....	4	4
työmatkaan kuluu 41-60 min.....	5	5
työmatka kestää yli tunnin.....	6	6
työmatka vaihtelee (liikkuva työ).....	7	7
asuu muualla kuin maatilalla.....	8	8

15. Seuraavassa on lueteltu tekijöitä, jotka voivat vaikuttaa maatilatalouden harjoittamisen jatkamiseen. Pohtikaa kunkin väittämän kohdalla, miksi maatalaanne viljellään, vaikka tilalla on tuloja myös muualta kuin maa- ja metsätaloudesta.

(Rengastakaa jokaisella numerorivillä yksi vaihtoehto. Jos olette täysin tai melko eri mieltä, rengastakaa ① tai ②. Jos olette melko tai täysin samaa mieltä, rengastakaa ④ tai ⑤.)

	täysin eri mieltä	melko eri mieltä	en osaa sanoa	melko samaa mieltä	täysin samaa mieltä
Maatilataloudesta saatavat tulot ovat olennainen osa kokonaistoimeentuloa.....	1	2	3	4	5
Maatilalta saatavat tulot tarvitaan uusien tulo- lähteiden löytämiseksi tilalle tai muualle.....	1	2	3	4	5
Ulkopuolista työtä ei ole löydettävissä riittävästi kaikille työkäisille.....	1	2	3	4	5
Viljelystä luovutaan heti, kun löytyy riittävästi muita töitä.....	1	2	3	4	5
Tilaa viljellään, koska se tarjoaa turvaa esimerkiksi työttömyyden varalta.....	1	2	3	4	5
Maapohja on arvonsa säilyttävä sijoitus- kohde, josta ei kannata vähällä luopua.....	1	2	3	4	5
Tilan työt ovat vapaita, luonnonläheisiä ja hyvää vaihtelua muulle työlle.....	1	2	3	4	5
On tärkeää tuottaa "omaa puhdasta ruokaa" itselle ja/tai muille perheenjäsenille.....	1	2	3	4	5
On oleellista pitää huolta omista "juurista" ja ylläpitää perinteitä jatkamalla maanviljelyä....	1	2	3	4	5
Maatila on lapsille kaikkein paras ja kehittävin kasvuympäristö.....	1	2	3	4	5
Suku toivoo, että viljelyä jatketaan.....	1	2	3	4	5

16. Seuraavassa on lueteltu tekijöitä, jotka saattavat vaikuttaa siihen, että maatilallenne hankitaan tuloja myös muualta kuin oman tilan maa- ja metsätaloudesta. Pohtikaa kunkin väittämän kohdalla, miksi tilalle hankitaan lisäansioita.

(Rengastakaa kuten edellisessäkin kysymyksessä jokaisella numerorivillä yksi vaihtoehto.)

 Jos molemmilla puolisoilla on ansiotuloja tilan ulkopuolelta, vastatkaa sen henkilön näkökulmasta, joka työskentelee enemmän maatilán ulkopuolella.

	täysin eri mieltä	melko eri mieltä	en osaa sanoa	melko samaa mieltä	täysin samaa mieltä
Tilalta saatavat tulot ovat niin pieniä ja epä- säännöllisiä, että muita tuloja tarvitaan.....	1	2	3	4	5
Lisäansioita tarvitaan maatilán velkojen maksuun ja/tai investointeihin.....	1	2	3	4	5
Nykyisessä tilanteessa ei uskalla jättäytyä yksin viljelystä saatavien tulojen varaan.....	1	2	3	4	5
Lisäansioita tarvitaan yksityistalouden menoihin ja hankintoihin.....	1	2	3	4	5
Tilallamme ei riitä työtä perheen jokaiselle työikäiselle.....	1	2	3	4	5
Oman tai perheen taloudellisen tilanteen takia on välttämätöntä saada lisäansioita muualta..	1	2	3	4	5
Maatilán ulkopuolella pystyy ansaitsemaan paremmin kuin tilán töissä.....	1	2	3	4	5
Lisäansioiden hankkimisen syynä on koulutus tai aiempi kokemus muusta työstä.....	1	2	3	4	5
On hankittava tuntumaa muista töistä, jotta viljely voidaan joskus lopettaa kokonaan.....	1	2	3	4	5
Maatilatalouden töihin on mukavaa ja tarpeellista saada vaihtelua.....	1	2	3	4	5
Eläke- ja sosiaaliturvaa on mahdollista parantaa muun työn avulla.....	1	2	3	4	5
Tilalle hankitaan tuloja muualta, koska lähistöllä kaikki muutkin tilat hankkivat lisäansioita maa- ja metsätalouden ulkopuolelta.....	1	2	3	4	5

17. Jos Te tai puolisonne saatte tuloja myös muualta kuin omasta maatilataloudesta, millaisesta työstä pääasiassa on kysymys?

	viljelijä	puoliso
työt perustuotannossa (lomitusta, metsätyö, urakointi yms.)...	1	1
rakennustyöt (kirvesmies, muu rakennusurakointi).....	2	2
teollisuustyöt (tehdas, pienyritys).....	3	3
palveluammatti (kauppa, pankki tai muu palveluyritys).....	4	4
oma yritystoiminta (tilalla tai muualla).....	5	5
toimi tai virka kunnan, valtion tai vastaavan töissä.....	6	6
muu työ; mikä? _____	7	7

18. Mikä seuraavista vaihtoehdoista kuvastaa parhaiten lähivuosien suunnitelmia maatilallanne?

maatilatalouden tuloja yritetään kohottaa hankkimalla lisää peltoa tai metsää tai kasvattamalla tuotantoa.....	1
maatilalla tuotanto pidetään nykyisessä laajuudessaan ja pyritään tarvittaessa hakemaan lisätuloja muualta.....	2
rahaa ei enää sijoiteta maatilalle, vaan tilan hoidosta luovutaan vähitellen.....	3
maatilataloudesta luovutaan mahdollisimman pian.....	4

19. Oletteko milloinkaan harkinnut sitä, että antaisitte tilan peltoja vuokralle, muiden viljeltäväksi?

en ole edes harkinnut vuokrausta.....	1
olen harkinnut, mutta en ole vielä vuokrannut.....	2
kyllä, osa pelloista on jo vuokrattu muille.....	3
kyllä, kaikki pellot on jo vuokrattu muille.....	4

20. Entä oletteko koskaan harkinnut peltojen myyntiä muille viljelijöille tai muuhun tarkoitukseen?

en ole milloinkaan harkinnut peltojeni myymistä.....	1
olen harkinnut, mutta en ole vielä myynyt.....	2
kyllä, osa pelloista on jo myyty pois.....	3
kyllä, kaikki pellot on jo myyty pois.....	4

21. Oletteko aikonut metsittää maatilallanne peltoja?

en aio metsittää peltojeni.....	1
olen pohtinut asiaa, mutta en ole metsittänyt.....	2
kyllä, osa pelloista on jo metsitetty.....	3
kyllä, kaikki pellot on jo metsitetty.....	4

22. Onko maatilallanne missään vaiheessa oman omistuksenne aikana viljelty ilman ulkopuolisia tuloja? Tai aiotaanko päätoimiseen viljelyyn siirtyä tulevaisuudessa?

olen tälläkin hetkellä päätoiminen viljelijä, mutta muut perheenjäsenet saavat tuloja tilan ulkopuolelta.....	1
olen aiemmin ollut päätoiminen viljelijä, mutta en enää.....	2
tilaa ei ole vielä tähän mennessä viljelty päätoimisesti, mutta se muuttuu lähivuosina päätoimiseksi.....	3
tilaa ei ole koskaan omana aikanaan viljelty päätoimisesti eikä siihen edes pyritä.....	4

23. Miten kauan aikaa maatilallenne on hankittu tuloja muualtakin kuin yksin oman tilan maa- ja metsätaloudesta?

alle 2 vuoden ajan.....	1
2-5 vuotta.....	2
6-10 vuotta.....	3
yli 10 vuotta.....	4

24. Oliko maatilalla edellisillä omistajilla säännöllisiä tuloja muualta kuin maatilataloudesta?

kyllä.....	1
ei.....	2
en tiedä.....	3

25. Onko päätös siitä, että tilalle hankitaan tuloja myös maa- ja metsätalouden ulkopuolelta, tuntunut mielestänne hyvältä vai huonolta ratkaisulta?

hyvä ratkaisu.....	1
melko hyvä ratkaisu.....	2
melko huono ratkaisu.....	3
huono ratkaisu.....	4
en osaa sanoa.....	5

26. Mikäli Te tai puolisonne saatte tuloja säännöllisestä ansiotyöstä maatilän ulkopuolella, haluaisitteko tehdä nykyistä lyhyempää tai pidempää työpäivää, jos se olisi mahdollista?

	viljelijä	puoliso
säännöllisiä ulkopuolisia ansioita ei ole.....	1	1
osa-aikatyöpäivää halutaan lyhentää tai pitää nykyisellään...	2	2
nykyinen osa-aikatyö haluttaisiin muuttaa kokopäivätyöksi...	3	3
kokopäivätyön työaikaa haluttaisiin lyhentää.....	4	4
työaika kokopäivätyössä halutaan pitää nykyisellään.....	5	5

27. Ulkopuolisten ansioiden hankkiminen voi olla henkisesti tai ruumiillisesti rasittavaa viljelijälle tai viljelijäperheelle. Oletteko Te ja/tai puolisonne milloinkaan kokenut tällaista maatilanne "monitoimisuutta" raskaana tai stressaavana?

	viljelijä	puoliso
kyllä, usein.....	1	1
kyllä, silloin tällöin.....	2	2
erittäin harvoin.....	3	3
ei koskaan.....	4	4
en osaa sanoa.....	5	5

28. Toimeentulon hankkiminen oman tilan maa- ja metsätaloustuotannon ulkopuolelta voi johtua halusta saada muita töitä tai pakosta lisäansioden hankkimiseen. Onko Teidän ja/tai puolisonne kohdalla ensisijaisena syynä halu vai pakko vai molemmat?

	viljelijä	puoliso
halu saada tuloja myös muualta.....	1	1
pakko hankkia lisäansioita tilan ulkopuolelta.....	2	2
sekä halu että pakko.....	3	3
tuloja on vain maatilän perustuotannosta.....	4	4

 voitte siirtyä seuraavaksi kysymykseen 34 sivulla 11

C. Muiden ansiolähteiden etsiminen

 Kysymyksiin 29 - 33 (sivut 8-10) vastaavat ne viljelijät ja puoliset, jotka eivät saa tuloja mistään muualta kuin oman maatilan maa- ja metsätaloudesta.

29. Oletteko Te tai puolisonne milloinkaan **harkinnut** lisäansioiden hankkimista muusta toiminnasta kuin maa- ja metsätaloudesta?

	viljelijä	puoliso
kyllä.....	1	1
ei.....	2	2

 jos kummankin osalta vastaus yllä olevaan kysymykseen (29) on kyllä, siirtykää suoraan kysymykseen 31 (sivun alareunassa).

 jos jommankumman tai molempien osalta vastaus on ei, vastatkaa tämän henkilön tai näiden henkilöiden osalta ensin alla olevaan kysymykseen 30

30. Jos Te ja/tai puolisonne **ette ole ajatellut hankkia tuloja muualta** kuin omasta maatilataloudesta, mitkä ovat pääasiallisimpia syitä tähän päätökseen? (Voitte rengastaa useammankin vaihtoehdon.)

	viljelijä	puoliso
ei ole halua tehdä muita kuin maatilan töitä.....	1	1
maatilan hoito vie kaiken työajan.....	2	2
ei ole tarvetta hankkia ansioita muualta.....	3	3
muita töitä ei ole saatavissa.....	4	4
koulutus tai ammattitaito muulle alalle puuttuu.....	5	5
työkyky tai terveys on heikko.....	6	6
jokin muu syy.....	7	7

=> mikä? _____

 Jos sekä viljelijä että puoliso (jos on) vastasivat yllä olevaan kysymykseen (30) eli kumpikaan ei edes harkitse lisäansioiden hankkimista tilan ulkopuolelta, siirtykää suoraan kysymykseen 34 sivulla 11.

31. Maatilalle voidaan yrittää löytää **lisäansioita** eri tavoilla. Niitä voidaan saada

- tilalla tapahtuvasta toiminnasta** (esim. maataloustuotteiden tai puun jatkojalostus, koneurakointi, alihankintatyöt, kotiteollisuus, maatilamatkailu) **tai**
- tilan ulkopuolelta** (esim. yritystoiminta, palkkatyö).

Jos Teillä ja/tai puolisolanne on aikeita muihin ansioihin, etsittekö niitä mieluummin tilalla tapahtuvasta toiminnasta vai tilan ulkopuolelta?

	viljelijä	puoliso
toiminnan tulisi olla <u>tilalla</u> tapahtuvaa.....	1	1
ansioita tulisi löytää <u>tilan ulkopuolelta</u>	2	2
kumpikin vaihtoehto on samanarvoinen.....	3	3
lisäansioihin ei ole mielenkiintoa.....	4	4
en osaa sanoa.....	5	5

32. Seuraavassa on lueteltu tekijöitä, joiden takia maatilalle pyritään hankkimaan tuloja muualtakin kuin vain oman tilan maa- ja metsätaloudesta. Pohtikaa kunkin väittämän kohdalla, miksi ansioiden hankkimista muualtakin kuin maatilalta on Teidän tapauksessa harkittu.

(Rengastakaa jokaisella numerorivillä yksi vaihtoehto. Jos olette täysin tai melko eri mieltä, rengastakaa ① tai ②. Jos olette melko tai täysin samaa mieltä, rengastakaa ④ tai ⑤.)

	täysin eri mieltä	melko eri mieltä	en osaa sanoa	melko samaa mieltä	täysin samaa mieltä
Maatila on niin pieni, että pelkästään siltä saavat tulot eivät tahdo riittää elämiseen....	1	2	3	4	5
Maatilan velkojen maksuun ja/tai investointeihin tarvittaisiin lisää rahaa.....	1	2	3	4	5
Tilan ulkopuolella pystyisi ansaitsemaan paremmin kuin tilalla.....	1	2	3	4	5
Oman tai perheen taloudellisen tilanteen takia pitäisi saada lisäansioita muualta.....	1	2	3	4	5
Tilalla ei riitä työtä kaikille työkäisille ja -kykyisille.....	1	2	3	4	5
Aiempaa kokemusta muista kuin maa- ja metsätalouden töistä tulisi hyödyntää.....	1	2	3	4	5
Mielenkiinto muihin töihin on suurempi kuin maatilatalouteen.....	1	2	3	4	5
Olisi tärkeää hankkia kokemusta muista töistä, jotta viljelystä voitaisiin myöhemmin luopua kokonaan.....	1	2	3	4	5
Aiemmin hankittua ammatillista koulutusta kannattaisi hyödyntää tilan ulkopuolella.....	1	2	3	4	5
Olisi mukava saada vaihtelua maatilatalouden töihin.....	1	2	3	4	5
Eläke- ja sosiaaliturvaa voisi parantaa muun työn avulla.....	1	2	3	4	5
Heikentynyt terveys ei enää kestä maatilatalouden töitä.....	1	2	3	4	5
Muu syy, mikä? _____					
_____					
_____					
_____					

33. Jos Te tai puolisonne olette harkinnut työskentelyä tilan ulkopuolella tai lisäansioiden etsimistä jostakin tilalla tapahtuvasta toiminnasta, mutta ette ole kuitenkaan toteuttanut aikeitanne, mitkä syyt ovat vaikuttaneet tähän? Seuraavassa on lueteltu tekijöitä, jotka voivat olla esteenä muualla työskentelyyn. Pohtikaa kunkin väittämän kohdalla, miksi muihin töihin ei ole hakeuduttu.

(Rengastakaa kuten edellisessäkin kysymyksessä jokaisella numerorivillä yksi vaihtoehto.)

	täysin eri mieltä	melko eri mieltä	en osaa sanoa	melko samaa mieltä	täysin samaa mieltä
Maatilan työt kärsivät liikaa, jos mennään ulkopuolisiin töihin.....	1	2	3	4	5
Maa- ja metsätalouden töihin tilalla tarvitaan kaikki käytettävissä oleva työvoima.....	1	2	3	4	5
Tuotantosuuntaa maatilalla pitäisi muuttaa, jos hankitaan muita tulolähteitä.....	1	2	3	4	5
Muita töitä tai lisäansioita ei ole mistään helposti saatavissa.....	1	2	3	4	5
Koulutus tai ammattitaito muuhun työhön puuttuu.....	1	2	3	4	5
Tilan ulkopuolella saisi niin huonoa palkkaa, että töihinmeno muualle ei kannata.....	1	2	3	4	5
Maatilallemme on vaikea tai mahdoton kehittää uusia tulolähteitä.....	1	2	3	4	5
Työmatka sopivaan työpaikkaan muodostuisi liian pitkäksi.....	1	2	3	4	5
Perhe tarvitsee apua kotona (esim. pienet lapset tai vanhuksen tai omaisen hoito).....	1	2	3	4	5
Mielestäni maatilaa kuuluu hoitaa päätoimisesti eikä muualta sivuansioita hakien.....	1	2	3	4	5
Minulla ei ole minkäänlaista kiinnostusta tehdä muita kuin maatilatalouden töitä.....	1	2	3	4	5
Lait tai muut säännökset ovat estäneet muualla työskentelyn (esim. pakko asua tilalla tai jatkajan päätoimisuusvaatimus).....	1	2	3	4	5
Muu syy, mikä? _____					
_____					
_____					

D. Tulevaisuudennäkymät

34. Uskotteko, että tilan viljely jatkuu nykyisen viljelijän tai viljelijäparin luovuttua viljelystä?

- kyllä, varmasti..... 1
 melko varmasti..... 2
 luultavasti ei..... 3
 varmasti ei..... 4
 en osaa sanoa..... 5

35. Toivotteko, että joku omista lapsistanne jatkaa maatilanne viljelyä teidän jälkeenne?

- kyllä toivon..... 1
 en toivo..... 2
 en osaa sanoa..... 3
 ei ole lapsia..... 4

36. Onko sukupolvenvaihdos ajankohtainen maatilallanne lähimmän 10 vuoden aikana?

- kyllä..... 1
 ei..... 2

 Jos vastasitte kyllä, jatkakaa seuraavasta kysymyksestä. Jos vastasitte ei, siirtykää kysymykseen 39.

37. Jos sukupolvenvaihdos on tulossa 10 vuoden sisällä, onko tilalle tiedossa jatkajaa?

- varma jatkaja..... 1 →
 melko varma jatkaja.. 2 →
 luultavasti ei ole..... 3
 varmasti ei ole..... 4
 en osaa sanoa..... 5

38. Jos jatkaja tilalle on **varma** tai **melko varma**, aikooko hän viljellä tilaa **päätömisesti**?

- kyllä..... 1
 ei..... 2
 en osaa sanoa..... 3

39. Miten arvioitte oman ja/tai perheenne **taloudellisen tilanteen** kehittyvän lähivuosina?

- paranee paljon..... 1
 paranee vähän..... 2
 pysyy entisellään..... 3
 heikkenee vähän..... 4
 heikkenee paljon..... 5
 en osaa sanoa..... 6

40. Millaisena näette a) **maatalouden**, b) **metsätalouden** ja c) **koko suomalaisen maa-seudun** tulevaisuudennäkymät seuraavan 10 vuoden aikana? *Vastatkaa kuhunkin kolmesta kohdasta (maatalous, metsätalous, maaseutu) erikseen, omalla ympyröimillä.*

	erittäin huonot	huonot	melko huonot	en osaa sanoa	melko hyvät	hyvät	erittäin hyvät
maatalous.....	1	2	3	4	5	6	7
metsätalous.....	1	2	3	4	5	6	7
maaseutu yleensä.....	1	2	3	4	5	6	7

41. Osa viljelijäperheistä saa nykyään tuloja muistakin lähteistä kuin yksin oman tilan maa- ja metsätaloudesta. Onko se mielestänne hyvä vai huono asia?

- erittäin hyvä asia..... 1
- melko hyvä asia..... 2
- ei hyvä eikä huono asia..... 3
- melko huono asia..... 4
- erittäin huono asia..... 5

42. Jos olisitte etsimässä lisätuloja oman maatilataloutenne ulkopuolelta ja työtä muualta olisi löydettävissä, paljonko aikaa työmatkaan saisi enintään kuluu yhteen suuntaan?

- työpaikan tulisi olla tilalla..... 1
- alle 20 minuuttia..... 2
- 21-40 minuuttia..... 3
- 41-60 minuuttia..... 4
- enemmän kuin tunti..... 5
- voisin olla viikot poissa tilalta..... 6

43. Mitä mieltä olette tilan ulkopuolisten tulojen osuudesta suomalaisilla maatiloilla tulevaisuudessa: tulevatko ne lisääntymään, vähentymään vai pysymään ennallaan?

- lisääntyvät paljon..... 1
- lisääntyvät jonkin verran..... 2
- pysyvät ennallaan..... 3
- vähenevät jonkin verran..... 4
- vähenevät paljon..... 5
- en osaa sanoa..... 6

44. Miten maatalouspoliittisissa päätöksissä ja muussa lainsäädännössä on mielestänne suhtauduttu maatilan ulkopuolisten tulojen hankintaan?

- hyvin myönteisesti..... 1
- melko myönteisesti..... 2
- ei myönteisesti eikä kielteisesti..... 3
- melko kielteisesti..... 4
- hyvin kielteisesti..... 5
- en osaa sanoa..... 6

45. Lopuksi voitte vielä kirjoittaa alla oleville riveille mielipiteitänne siitä, että maatiloille hankitaan tuloja muualtakin kuin yksin maa- ja metsätaloudesta. Esimerkiksi: Mitä etua ja mitä haittaa tästä on? Pitäisikö muiden tulojen hankintaa edistää nykyistä painokkaammin? Millainen sivuansio toiminta sopisi maatilan yhteyteen vai sopiiko mikään? Tai onko vielä jotakin, mitä haluaisitte sanoa tähän kyselyyn liittyvistä asioista? (Halutessanne voitte kirjata mielipiteitänne myös erilliselle paperille ja palauttaa sen samassa kuoressa tämän kyselylomakkeen kanssa.)

Kiitos vastauksistanne!

Liite 3. Tilojen luokittelu päätoimiseksi ja monitoimiseksi

Tutkimuksessa käytetyn empiirisen aineiston hankintaa ja käsittelyä on selvitetty yksityiskohtaisesti MTTL:n selvityksessä 14/99 (Peltola 1999a). Tässä liitteessä on esitetty tiivistetysti tilojen jaottelussa käytettyjä perusteita. Teksti perustuu pääosin mainittuun selvitykseen.

Tutkimusaineiston tilat on jaettu kategorisesti kahteen luokkaan: *päätoimisiin* ja *monitoimisiin*. Ensimmäisenä jaotteluperusteina ovat *työnkäyttöä* (Rakennetutkimus 1995) ja *tuloja* (MYTT 1995) koskevat tiedot. Koska nämä tiedot ovat osalla tiloista ristiriitaisia tai puutteellisia, lopullinen ryhmittely pää- ja monitoimisiin on tehty muihin tilalta saatuihin tietoihin perustuen ja noin joka neljännessä tapauksessa yksityiskohtaisen tilakohtaisen tarkastelun avulla.

Erottelun perustana on maatalojen huomiointi kokonaisuutena: tiloilla, joiden hoidosta vastaa tai joilla asuu avio- tai avopari, tarkastellaan *molempien puolisoiden* töitä ja tuloja, kun taas yhden henkilön vastuulla olevilla tiloilla otetaan huomioon vain *viljelijän* työpanos ja tulot. Lopullisessa jaottelussa ensimmäisessä vaiheessa ratkaistiin varmat tapaukset eli tilat, joiden päätoimisuus voidaan aukottomasti päätellä. Näillä tiloilla sekä työnkäytön että tulonmuodostuksen tarkastelut antavat saman tuloksen pää- tai sivutoimisuudesta. Tällaisia tiloja on runsaat *kaksi kolmannelta* koko otosjoukosta. Sen jälkeen työpanoksen suuntautumiseen ja tulojen koostumukseen perustuvaa luokittelua jatkettiin tiloittain ja henkilöittäin: jos jompikumpi puoliso pysyttiin määrittämään sivuansioita saavaksi, myös koko tila luettiin monitoimisten ryhmään.

Tutkimusaineiston tilakohtainen tarkastelu paljasti, että tutkimuksessa tehty erottelun tarkentaminen on tarpeen: moni sivutoimiselta näyttänyt tila onkin itse asiassa päätoiminen ja päinvastoin. Seuraavassa on käyty läpi luokituksessa ongelmallisiksi osoittautuneita kohtia ja niiden ratkaisuperusteita.

Maatalouden koneurakointi on tulkittavissa yhtä hyvin ulkopuoliseksi ansiotyöksi kuin tilan normaaliksi toiminnaksi. Verotuksessa se luetaan maatalouden tuloihin, joskin siitä saatavat tulot pitäisi eritellä veroilmoituksessa. Näitä eriteltyitä ei tosin kaikilta koneurakointia harjoittaneilta tiloilta ole saatavissa. Tässä tutkimuksessa ryhmittelyrajana on käytetty *10 000 mk*: jos maatalouden koneurakoinnista vuoden 1995 aikana saadut bruttotulot ylittävät tuon summan, urakointi luetaan varsinaiseksi sivutoiminnaksi eli maatila tulkitaan monitoimiseksi.

Tulonsiirrot aiheuttavat useita luokittelupulmia. Vaikka tutkimusotoksen ulkopuolelle jätettiin 65 vuotta täyttäneet viljelijät, joukosta löytyy monia tiloja, joilla jompikumpi tai molemmat puolisoista saavat eläkettä. Nämä tilat tulkitaan päätoimiseksi niissäkin tapauksissa, joissa eläketulot ovat maatalatalouden tuloja suuremmat, jos tilalta ei ole samanaikaisesti käyty työssä muualla tai ei voida varmasti päätellä eläkkeiden tulevan ulkopuolisesta ansiotyöstä (esim. pitkäaikaisen muusta työstä hankitun työkokemuksen perusteella). Vastaava ongelma

on sairaus- ja äitiyspäivärahoissa. Näitäkään tuloja ei katsota maatilatalouden ulkopuolelta saaduiksi, ellei aineistosta ole löydetty muuta selvää näyttöä työskentelystä tilan ulkopuolella.

Tutkimusotoksessa on maatiloja, joille on syntynyt maataloudesta *tappiota* vuonna 1995. Maatilatalouden tulo- ja verotilaston jaottelun mukaan nämä luokittevat 'vapaa-ajanviljelijöiden' ryhmään (maatilatalouden tulot 0-24 % kokonaistuloista). Mainitut tilat luetaan kuitenkin tässä tutkimuksessa päätoimisten joukkoon, ellei niillä todistettavasti ole ollut muita tulolähteitä tilalla tai sen ulkopuolella.

Palkat ja muut erittelemättömät tulot – varsinkin, jos ne ovat kokonaisuudessaan pieniä – aiheuttavat hankalia rajanvetoja. Hyvin lyhytaikaisista työsuhteista tai vaikkapa luottamustoimista saatujen ansioiden ei periaatteessa tulisi vaikuttaa päätoimisuuden määrittelyyn. Tulolähteen päätteleminen verotustietojen perusteella on kuitenkin vaikeaa tai mahdotonta. Myös sivutoimisuuteen johtavien tulo-rajajen määrittäminen on enemmän tai vähemmän makuasia eli tutkijan itsensä päätettävissä. Tämän tutkimuksen luokittelussa ansiotyöstä saatujen korvauksien ei katsottu vaikuttavan päätoimisuuteen, jos niiden kokonaismäärä jäi alle 5 000 markan vuonna 1995.

Tilalla tapahtuvasta muusta yritystoiminnasta saatavat tulot ovat niin ikään pulmallisia. Verotuksessa näitä tuloja ei ole aina eritelty, jos ne ovat maatilatalouteen läheisesti liittyviä. Sivuansiotoiminnan kohdalla onkin sovellettu samaa markkarajaa kuin palkkatöiden kohdalla. Eli jos tila muuten näyttää päätoimiselta, mutta tilalla tapahtuvan muun toiminnan bruttotuloja on yli 5 000 markkaa, tila tulkitaan monitoimiseksi. Poikkeuksena on – kuten aiemmin on mainittu – maatalouskoneilla tehty urakointi, jossa rajaksi on valittu 10 000 markkaa.

Varsinkin iäkkäiden viljelijöiden omistamilla tiloilla *pääomatulot* saattavat vaikeuttaa päätoimisuuden määrittelyä. Joillakin tutkimusotoksen tiloilla muiden kuin maatilatalouden pääomatulojen määrä ylittää koko maatilatalouden tulon. Tällaiset tilat kuitenkin on katsottu päätoimisiksi, ellei töitä ole tehty muualla kuin maatilalla.

Otoksesta löytyy monia tiloja, joilla *vuotuisten työtuntien määrä* jää alle 900:n ja maatilatalouden tulot ovat varsin pienet, mutta töitä on silti tehty vain maatilalla. Osalla näistä on metsätuloja, jotka mahdollistavat toimeentulon, vaikka verotettavat tulot jäisivätkin pieniksi. Metsän pinta-alaverotukseen jääneillä tiloilla metsän puhdas tuotto on laskennallinen suure, joten todelliset puunmyyntitulot voivat joinakin vuosina olla huomattavastikin verotettavaa tuottoa suuremmat. Varsinkin yksin hoidettujen ja iäkkäiden viljelijöiden omistamien tilojen joukossa näyttää olevan myös sellaisia, joissa tullaan tai joudutaan tulemaan toimeen hyvin pienillä tuloilla. Usein tällaiset tilat ovat velattomia, eikä investointeja juurikaan tehdä. Tällaiset maatilat on luokiteltu päätoimisiksi.

Ulkopuolisten töiden määrä saattaa vaihdella vuosittain työllisyysilanteesta ja muista syistä johtuen, jolloin maatilalan luokitus voi vuosittain muuttua ryhmästä toiseen. Tämän takia jaottelu luonnollisesti vastaa vain sen hetkistä asemaa eikä tilannetta pitkällä aikavälillä. Osalla tutkimustiloista on eroja työnkäytössä vuosien 1995 (rakennetutkimus) ja 1996 (kysely) välillä. Tällöin tila on tulkittu monitoimiseksi, jos mainituista vuosista vähintään toisena työtä on tehty merkittävässä määrin eli rakennetutkimuksen mukaan "sivutoimisesti" tai kyselyn mukaan "vähintään 11 päivää" tilan ulkopuolella.

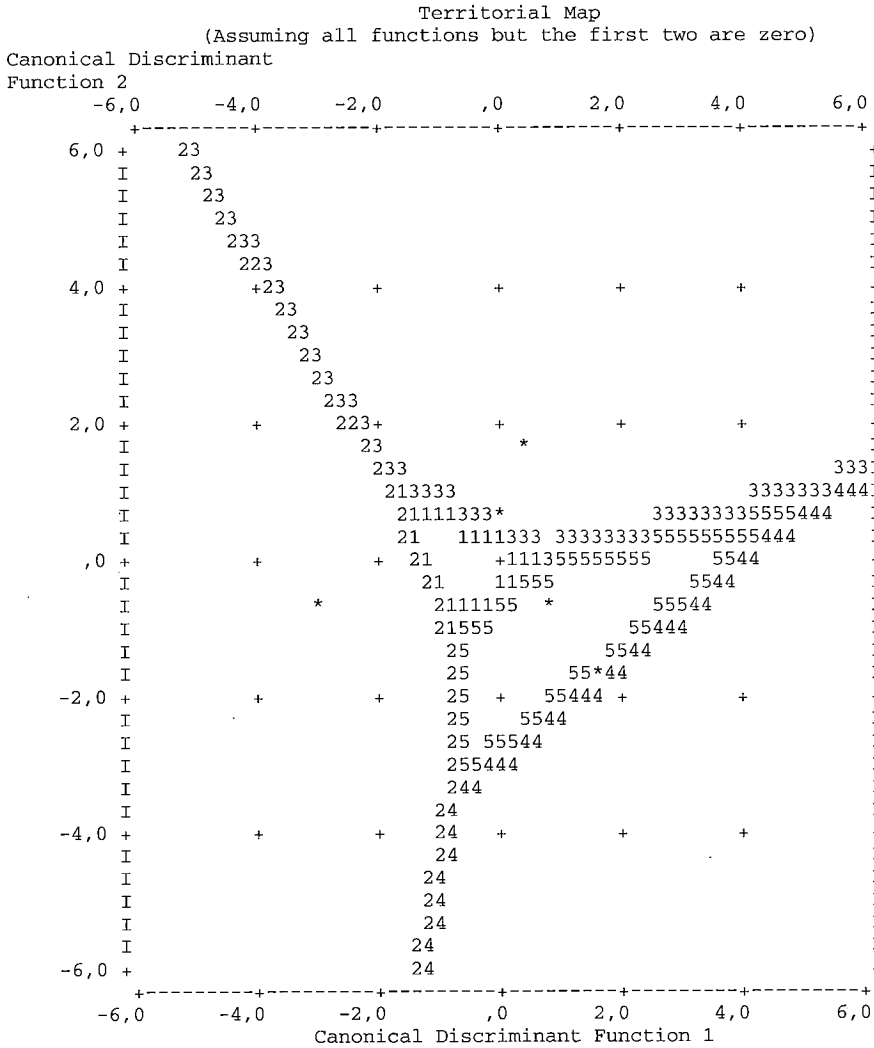
Kaikkien edellä lueteltujen ongelmakohtien lisäksi joissain tapauksissa ilmeni, että kysymyksiin oli *vastattu väärin – joko tietoisesti tai epähuomiossa*. Esimerkiksi muita tuloja ei mainita, vaikka käydään muualla töissä, tai työpanostiedot ylittävät realistiset ajankäyttömahdollisuudet. Tällaisten vastausten täydellinen karsinta on mahdotonta, ja toisaalta tätä epäloogisuutta ei esiintynyt kuin pienen tilajoukon kohdalla. Epävarmoissa tapauksissa ja eri tietolähteiden ollessa ristiriidassa keskenään tukeuduttiin ensisijaisesti verotusaineiston ja rakennetutkimuksen tietoihin.

Edellä esitetyt luokittelukriteerit ja niissä esiintyvät ongelmat havainnollistavat, miksi *maatilojen ryhmittely päätoimisiin ja monitoimisiin ei ole yksinkertainen ja yksiselitteinen asia*. Tässäkin tutkimuksessa lopullinen luokittelu pystyttiin tekemään osalle tiloista vasta yksityiskohtaisen ja aikaavievän tarkastelun jälkeen. Eniten pulmia aiheuttivat tilastojen puutteet, joita oli sekä työpanosta että tuloja koskevissa aineistoissa. Rakennetutkimuksen työnkäyttöä koskevat tiedot olivat saatavissa lähes jokaiselta tilalta, sen sijaan kyselyn vastauksissa kato nousi yli 10 %:iin. Verotilastoissa puutteita oli noin seitsemällä prosentilla maataloista.

Yleisesti ottaen eniten hankaluuksia ilmeni iäkkäiden, yli 55-vuotiaiden viljelijöiden ja puolisoitten luokituksessa: tuloja saadaan usein eläkkeistä, muista tulonsiirroista tai pääomatuloista, lisäksi tilat ovat pieniä ja vaativat vähäisen työmäärän. Ongelmatapausten kohdalla ryhmittelyn apuna käytettiin monia eri kriteereitä kuten tilalla asumista, tilakokoa, tuotantosuuntaa, käytettävissä olevaa työvoimaa, lasten ikiä ja lukumäärää, muuta työkokemusta sekä verotustietojen yksityiskohtia – sikäli kun näitä oli saatavissa.

Yksityiskohtaisen aineiston läpikäynnin jälkeen vain parissa prosentissa tiloista luokittelu jäi jonkin verran epävarmaksi. Näissä tapauksissa yleensä hyväksyttiin viljelijän oma näkemys tilan pää- tai sivutoimisuudesta. Ongelmatilanteiden listauksesta huolimatta on myös syytä muistaa, että yli kolme neljänestä tiloista saatiin luokiteltua päätoimisiin tai monitoimisiin työpanos- ja tulotietojen perusteella, ja lopuistakin valtaosa pystyttiin ryhmittelemään varsin luotettavasti täsmentävän lisätarkastelun jälkeen. Yhteensä 940 tutkimustilasta 414 (44 %) tulkittiin *päätoimisiksi* ja 526 (56 %) *monitoimisiksi*.

Liitekuviot

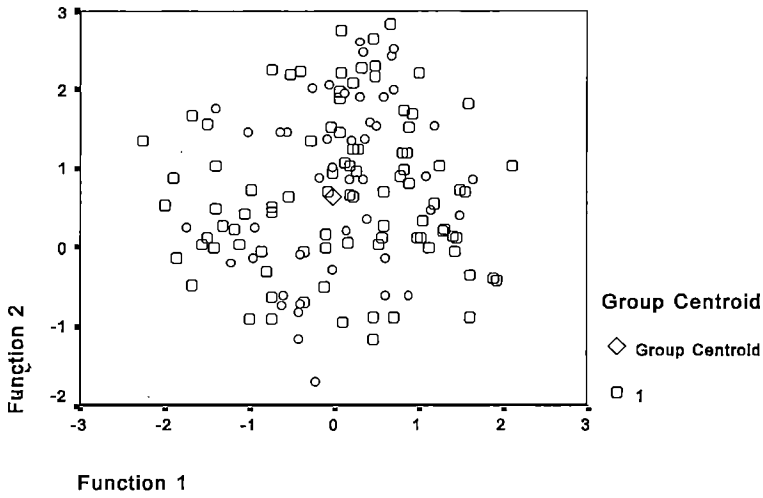
Symbols used in territorial map

Symbol	Group	Label
1	1	
2	2	
3	3	
4	4	
5	5	
*		Indicates a group centroid

Kuvio 1. Ryhmäkeskukset ja niiden rajat viiden ryhmän ratkaisussa.

Canonical Discriminant Functions

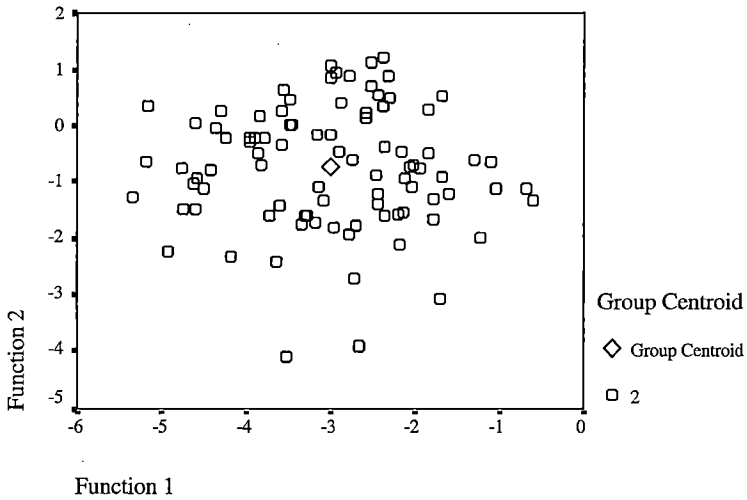
Ryhmä 1 (5 ryhmän ratkaisu)

Kuvio 2.

Canonical Discriminant Functions

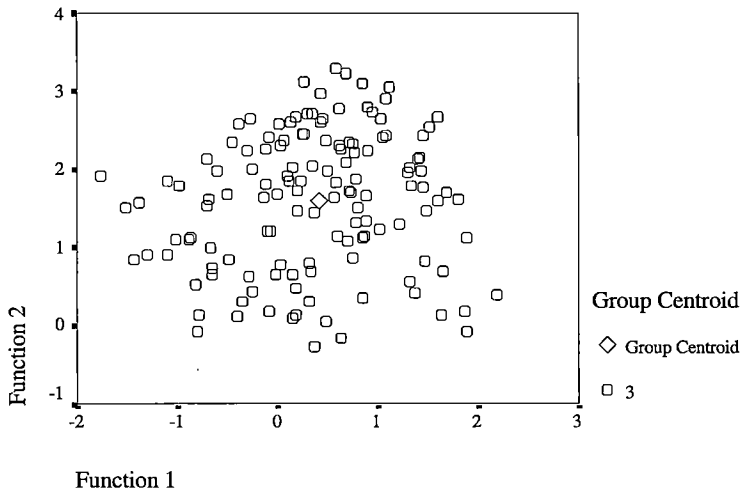
Ryhmä 2 (5 ryhmän ratkaisu)

Kuvio 3.

Canonical Discriminant Functions

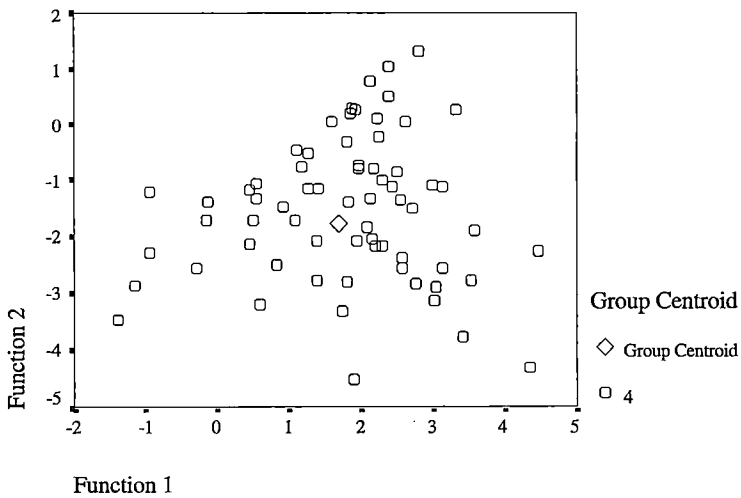
Ryhmä 3 (5 ryhmän ratkaisu)

Kuvio 4.

Canonical Discriminant Functions

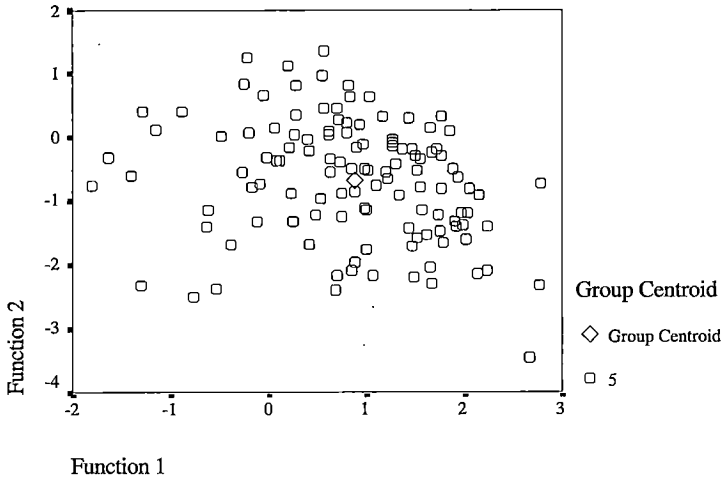
Ryhmä 4 (5 ryhmän ratkaisu)

Kuvio 5.

Canonical Discriminant Functions

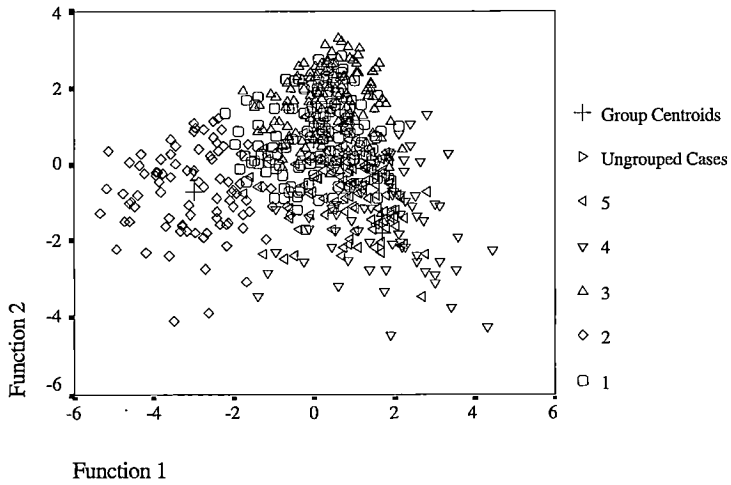
Ryhmä 5 (5 ryhmän ratkaisu)

Kuvio 6.

Canonical Discriminant Functions

5 ryhmän ratkaisu

Kuvio 7.

Liitetaulukot

Liitetaulukko 1. Monitoimisten ja päätoimisten tilojen välisen erottelufunktion ja yksittäisten muuttujien korrelaatiot.

Muuttuja	Korrelaatiokerroin
Puolison muu ammatillinen koulutus	-0,63
Viljelijän muu ammatillinen koulutus	-0,54
Tilan peltopinta-ala	0,36
Viljelijän ikä	0,35
Tilan metsäpinta-ala	0,30
Puolison maa/metsätaloudellinen koulutus	0,28
Etäisyys tilalta kuntakeskukseen	0,24
Maaseututyyppe	0,17
Viljelijän maa/metsätaloudellinen koulutus	-0,16
Tukialue	0,12

Liitetaulukko 2. Monitoimisten ja päätoimisten tilojen väliset merkitsevät erot Mann-Whitneyn U-testin perusteella.

Muuttuja	p-arvo (riski)
Viljelijän ikä	0,002
Viljelijän muu ammatillinen koulutus	0,000
Puolison maa/metsätaloudellinen koulutus	0,000
Puolison muu ammatillinen koulutus	0,000
Etäisyys tilalta kuntakeskukseen	0,008
Tilan peltopinta-ala	0,000
Tilan metsäpinta-ala	0,000
Tukialue	0,014
Maaseututyyppe	0,003
Viljelijän työtunnit maataloudessa	0,000
Puolison työtunnit maataloudessa	0,000
Oman taloudellisen tilanteen kehittyminen lähivuosina	0,000
Mielipide sivuansioden hankinnan 'oikeellisuudesta'	0,011
Maksimi työmatka mahdolliseen sivuansiotyöhön	0,000
Mielipide sivuansioden kehittämisestä tulevaisuudessa	0,000

Liitetaulukko 3. Päätoimisina pitäytyvien ja muita ansioita harkinneiden tilojen välisen erottelefunktion ja yksittäisten muuttujien korrelaatiot.

Muuttuja	Korrelaatiokerroin
Puolison muu ammatillinen koulutus	-0,76
Viljelijän ikä	0,57
Viljelijän muu ammatillinen koulutus	-0,41
Viljelijän maa/metsätaloudellinen koulutus	-0,41
Etäisyys tilalta kuntakeskukseen	0,26
Puolison maa/metsätaloudellinen koulutus	0,20
Tukialue	0,10
Maaseututyyppe	0,07
Tilan peltopinta-ala	0,06
Tilan metsäpinta-ala	0,03

Liitetaulukko 4. Päätoimisina pitäytyvien ja muita ansioita harkinneiden tilojen väliset merkitsevät erot Mann-Whitneyn U-testin perusteella.

Muuttuja	p-arvo (riski)
Viljelijän ikä	0,010
Viljelijän maa/metsätaloudellinen koulutus	0,046
Viljelijän muu ammatillinen koulutus	0,000
Puolison maa/metsätaloudellinen koulutus	0,012
Puolison muu ammatillinen koulutus	0,000
Tukialue	0,037
Viljelijän työtunnit maataloudessa	0,000
Puolison työtunnit maataloudessa	0,050
Arvio viljelyn jatkumisesta nykyisen viljelijän luovuttua	0,000
Oman taloudellisen tilanteen kehittyminen lähivuosina	0,007
Maksimi työmatka mahdolliseen sivuansiotyöhön	0,001
Mielipide sivuansioiden kehittämisestä tulevaisuudessa	0,000

Liitetaulukko 5. Sivuansionsa tilaan liittyvistä toiminnoista ja tilan ulkopuolelta hankkivien tilojen välisen erottelufunktion ja yksittäisten muuttujien korrelaatiot.

Muuttuja	Korrelaatiokerroin
Puolison muu ammatillinen koulutus	0,83
Viljelijän muu ammatillinen koulutus	0,62
Viljelijän ikä	-0,55
Viljelijän maa/metsätaloudellinen koulutus	0,28
Etäisyys tilalta kuntakeskukseen	-0,28
Tukialue	-0,20
Tilan metsäpinta-ala	-0,13
Maaseututyyppe	-0,12
Puolison maa/metsätaloudellinen koulutus	-0,06
Tilan peltopinta-ala	0,05

Liitetaulukko 6. Sivuansionsa tilaan liittyvistä toiminnoista ja muut tulonsa tilan ulkopuolelta hankkivien tilojen väliset merkitsevät erot Mann-Whitneyn U-testin perusteella.

Muuttuja	p-arvo (riski)
Viljelijän ikä	0,000
Alle 18-vuotiaiden lasten lukumäärä	0,003
Viljelijän muu ammatillinen koulutus	0,001
Puolison muu ammatillinen koulutus	0,000
Tilan peltopinta-ala	0,002
Puolison työtunnit maataloudessa	0,005
Arvio viljelyn jatkumisesta nykyisen viljelijän luovuttua	0,013
Oman taloudellisen tilanteen kehittyminen lähivuosina	0,009
Metsätalouden tulevaisuudennäkymät	0,047
Maksimi työmatka mahdolliseen sivuansiotyöhön	0,020
Mielipide sivuansioiden kehittymisestä tulevaisuudessa	0,018

Maatalouden taloudellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja

Publications of the Agricultural Economics Research Institute

- No 82 Kettunen, L. 1997. Suomen maatalous 1996. 64 s.
- No 82a Kettunen, L. 1997. Finnish agriculture in 1996. 64 p.
- No 82b Kettunen, L. 1997. Finlands lantbruk 1996. 64 s.
- No 83 Miettinen, A., Koikkalainen, K., Vehkasalo, V. & Sumelius, J. 1997. Luomu-Suomi? Maatalouden tuotantovaihtoehtojen ympäristötaloudelliset vaikutukset -projektin loppuraportti. 124 s.
- No 84 Pietola, K. 1997. A Generalized Model of Investment with an Application to Finnish Hog Farms. 113 p.
- No 85 Kallio, P. 1998. Export Subsidies in an Imperfectly Competitive Market When Market Share Matters: The Case of International Wheat Trade. 178 p.
- No 86 MTTL 1998. Suomen maatalous 1997. 64 s.
- No 86a MTTL 1998. Finnish Agriculture in 1997. 64 p.
- No 87 Sipilä, I. & Pehkonen, A. (toim.). 1998. Karjanlannan ympäristöystävällinen ja kustannustehokas käyttö. MMM:n karjanlantatutkimusohjelman 1995-97 loppuraportti. 156 s.
- No 88 Pirttijärvi, R. 1998. Nutrient balances in agri-environmental policy. 106 p.
- No 89 Puurunen, M. 1998. Suomen maa- ja puutarhatalouden sopeutuminen EU-jäsenyyden alkuvuosina. MATEUS-tutkimusohjelman yhteenvetoraportti. 165 s.
- No 89a Puurunen, M. 1998. Adjustment of the Finnish agriculture and horticulture in the first years in the EU. Final report of the MATEUS research programme. 176 p.
- No 90 Maatalouden ympäristöohjelma 1995-1999:n taloudellinen analyysi. Ympäristötukijärjestelmä ja tulevaisuus -tutkimuksen loppuraportti. 1999. 159 s.
Vehkasalo, V., Pentinmäki, J. & Aakkula, J. Maatalouden ympäristövaikutusten ohjaaminen ympäristötuen avulla. s. 7-41.
Vehkasalo, V. Ympäristötuen yhteiskunnallinen kannattavuus. s. 42-77.
Koikkalainen, K., Haataja, K. & Aakkula, J. Maatalouden ympäristötuen perustuen merkitys maatilojen taloudelle. s. 78-132.
Peltola, J. Maatalouden ympäristöohjelma 1995-1999:n vaikutus keinolannteiden käyttöön - ekonometrinen analyysi. s. 133-159.
- No 91 MTTL 1999. Suomen maatalous ja maaseutuelinkeinot 1998. 94 s.
- No 91a MTTL 1999. Finnish Agriculture and Rural Industries 1998. 94 p.
- No 92 Aakkula, J.J. 1999. Economic Value of Pro-Environmental Farming - A Critical and Decision-Making Oriented Application of the Contingent Valuation Method. 227 p.
- No 93 Forsman, S. 1999. Erilaistaminen ja hintastrategiat elintarvikealan maaseutuyrityksissä. 166 s.
- No 94 Marttila, J. & Ahlstedt, J. (toim.). 2000. Maataloustieteen päivät 2000. Talous ja teknologia. 285 s.
- No 95 MTTL 2000. Suomen maatalous ja maaseutuelinkeinot 1999/2000. 95 s.
- No 95a MTTL 2000. Finnish Agriculture and Rural Industries 1999/2000. 95 p.

MAATALOUDEN
TALOUDELLINEN
TUTKIMUSLAITOS

Hinta 100 mk (sis. alv.)
ISBN 951-687-074-0
ISSN 0788-5393